

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI**

**21. YÜZYILDA JEOPOLİTİK DÖNÜŞÜMLER VE
TÜRKİYE**

VEYSEL BABAHANOĞLU

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN:
DOÇ. DR. ERHAN ÖRSELLİ**

KONYA - 2022

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Veysel BABAHAÑOĞLU		
	Numarası	18810401011		
		Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç.Dr. Erhan ÖRSELLİ		
Tezin Adı	21. Yüzyılda Jeopolitik Dönüşümler ve Türkiye			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Veysel BABAHAÑOĞLU

Özet

Öğrencinin	Adı Soyadı	Veysel BABAHANOĞLU		
	Numarası	18810401011		
		Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç.Dr. Erhan ÖRSELLİ		
Tezin Adı	21. Yüzyılda Jeopolitik Dönüşümler ve Türkiye			

Özet

Jeopolitik, bir devleti hegemon devlet ya da başarısız devlet haline getiren en temel unsurlardan biri olduğu kadar, önemi de hiçbir zaman azalmayacak bir olgudur. 21. Yüzyıl dünyasında yaşanan gelişmeler hızlı bir değişim ve dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Bu değişimi yakalayan devletler güçlü ve başarılı olma yolunda ilerlerken yönetimden, ekonomiye ve güvenliğe değin bir dizi sorun ve tehdit ile yüzleşmek durumunda kalmaktadır. Nitekim jeopolitiğin öneminin konjonktürel olarak değişebileceği ama ortadan kalkmayacağı gerçeğinden yola çıkıldığında, jeopolitiğin taşıdığı riskleri ve fırsatları en iyi şekilde yöneten devletlerin geleceklerini en iyi şekilde inşa edebilecekleri söylenebilir. Öznenin Türkiye olduğu durumda jeopolitik her zaman kritik önem taşımış, zamanın ve uluslararası ortamın getirdiği jeopolitik riskler her zaman Türkiye gündeminin ilk sıralarında yerini almıştır.

Bu bağlamda çalışmada, nitel araştırma yönteminden ve jeopolitik teorilerden yararlanılarak, jeopolitik durumu tüm dünya güç merkezlerinin dikkatini çeken Türkiye jeopolitiğinin güçlü ve zayıf yönleri analiz edilmeye çalışılmıştır. Özellikle, 21. yüzyılda aktörler ve eylemler üzerinden hareketle, coğrafi, politik, ekonomik ve sosyal gelişmeler ile eylem ve olgular ele alınmıştır. Ayrıca çalışmada, alanyazın ve tarihsel örnekler üzerinden fırsat ve tehdit saptamaları yapılarak Türkiye ve çevresinin içinde bulunduğu coğrafi ve sosyopolitik gelişmeler üzerine odaklanılmıştır.

Elde edilen bulgulara göre, coğrafyanın sosyolojik, politik, askeri, ekonomik ve kültürel boyutlarda önemli etkilerinin olduğu, Türkiye özelinde ise geçmişten günümüze ortaya çıkan fırsat ve tehditlerin gelecekte de benzer şekilde ortaya çıkacağı sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle Türkiye'nin bölgesel ve küresel aktör olma yolunda jeopolitik durumundan kaynaklı fırsat ve tehditleri en rasyonel şekilde yönetmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik, Türkiye, Küresel Aktörler, Bölgesel Aktörler, Yeni Toplumsal Hareketler

Abstract

Author's	Name and Surname	Veysel BABAHANOĞLU		
	Student Number	18810401011		
	Department	Political Science and Public Administration		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Assoc. Prof. Erhan ÖRSELLİ		
Title of the Thesis/Dissertation	The Geo-Political Transformations and Turkey in the 21. Century			

Abstract

Geopolitics is a phenomenon whose importance will never diminish, as well as being one of the most fundamental elements that make a state a hegemon state or a failed state. The developments in the 21st century's world have brought about a rapid changes and transformations. While the states that have embraced these changes are on the way to be strong and successful, they have to face a series of problems and threats from administration to economy and security. Hence, considering the fact that the significance of geopolitics may change cyclically, but it will not disappear, it might be said that the states that deal with the risks and opportunities of geopolitics successfully can build their future in the best methods. For Turkey, geopolitics has always been critical, and the geopolitical risks occurred by time and the international environment have always been at the top of Turkey's agenda.

In this context the strengths and weaknesses of Turkey's geopolitics, whose geopolitical situation attracts the attention of all powers around the world, have been analyzed to be analyzed by using qualitative research method and geopolitical theories. In particular, geographical, political, economic and social developments, actions and facts are discussed, through the actors and actions in the 21st century. In addition, the study focuses on the geographical and socio-political developments in Turkey and its environs, by identifying opportunities and threats through the literature and historical examples.

As a result, it has been concluded that geography has important effects on sociological, political, military, economic and cultural dimensions, and that the opportunities and threats that have emerged from the past to the present in Turkey will appear in the future in a similar significance. For this reason, Turkey is required to handle with the opportunities and threats arising from its geopolitical situation in the most rationally methods in order to become a regional and global actor.

Keywords: Geopolitics, Turkey, Global Actors, Regional Actors, New Social Movements

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar	iii
Giriş.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL BOYUTLARIYLA JEOPOLİTİK

1.1. Kavramsal Boyutlarıyla Jeopolitik.....	8
1.2. Kuramsal Boyutlarıyla Jeopolitik	28
1.2.1. Klasik Jeopolitik Teoriler	30
1.2.1.1. Alfred Thayer Mahan'ın Deniz Hâkimiyet Teorisi.....	31
1.2.1.2. Halford John Mackinder'in Kara Hâkimiyet Teorisi	35
1.2.1.3. Nicholas John Spykman'ın Kenar Kuşak Teorisi	40
1.2.1.4. Alexander P. de Seversky'nin Hava Hâkimiyet Teorisi	43
1.2.2. Neoklasik Jeopolitik Teoriler.....	48
1.2.2.1. Francis Fukuyama'nın Tarihin Sonu.....	51
1.2.2.2. Samuel P. Huntington'un Medeniyetler Çatışması	57
1.2.2.3. Zbigniew Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası	64
1.2.2.4. Aleksandr Gelyeviç Dugin'nin Yeni Avrasyacılık'ı.....	69
1.2.3. Jeopolitiğin Post Modern Dönüşümü: Eleştirel Jeopolitik.....	75

İKİNCİ BÖLÜM

XXI. YÜZYILDA JEOPOLİTİK GELİŞMELER VE KONJONKTÜREL DÖNÜŞÜMLER: AKTÖRLER VE EYLEMLER

2.1. Küresel Güç Mücadelesinde Jeopolitik Gelişmeler ve Konjonktürel Dönüşümler.....	82
2.1.1. ABD: Müdahalecilik ve Güç Kaybı.....	85
2.1.2. Çin: Barışçıl Yükseliş ve Kalkınma.....	98
2.1.3. Rusya: Putin İle Yeniden Meydan Okuyuş.....	107
2.1.4. Avrupa Birliği: Eksik Bütünleşmenin Küresel Etkisizliği	114
2.2. Bölgesel Güç Mücadelesinde Jeopolitik Gelişmeler ve Konjonktürel Dönüşümler	122
2.2.1. Ortadoğu: Jeopolitik Kaos	123
2.2.2. Kuzey Afrika: Batı Sömürgeciliğinin Zirvesi	128
2.2.3. Kafkasya: Batı ile Rusya Arasında Sıkışmışlık	137
2.2.4. Balkanlar: Etnik Kimliklerin Gölgesindeki Bölünmüşlük	146
2.3. XXI. Yüzyıl Jeopolitiğinde Yeni Toplumsal Hareketler	152
2.3.1. Arap Baharı: Arap Coğrafyasındaki İsyân Ateşi	153

2.3.2. Wall Street’i İşgal Et: Vaşhi Kapitalizme Meydan Okuyuş	157
2.3.3. Sarı Yelekliler: Neoliberal Kapitalist Sisteme İsyân.....	160
2.3.4. Siyahi Öfke: ABD’nin Beyaz Egemen Dünyasına Başkaldırı	165

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XXI. YÜZYILDA TÜRKİYE’NİN JEOPOLİTİK DURUMU: FIRSATLAR VE TEHDİTLER

3.1. Türkiye’nin Jeopolitik Teorilerdeki Yeri ve Önemi	170
3.2. Soğuk Savaş Sonrası Türkiye’nin Jeopolitik Durumu: Fırsatlar ve Tehditler.....	178
3.2.1. Suriye Eksenli Uluslararası Göç: Jeopolitik Söylemin “Misafirleri”	179
3.2.2. Sınır Güvenliğı Sorunu: Sınır Ötesi Operasyonlar	184
3.2.3. Sınıraşan Sular Sorunu: Fırat ve Dicle	190
3.2.4. Bir Fırsat ve Tehdit Alanı: Enerji Olgusu	194
3.2.5. Bir Fırsat Alanı Olarak Savunma Sanayi: İHA ve SİHA.....	203
3.3. XXI. Yüzyılda Türkiye’nin Jeopolitik Çevresi ile Olan İlişkileri ve İzlediğı Politikalar	207
3.3.1. Türkiye-ABD İlişkileri: Stratejik Ortaklıktan Krizler Sarmalına.....	208
3.3.2. Türkiye-Çin İlişkileri: Karşılıklı Ziyaretlerle İlerleyen İlişkiler	215
3.3.3. Türkiye-Rusya İlişkileri: Jeopolitik Rekabet Jeoekonomik İşbirliğı.....	219
3.3.4. Türkiye-AB İlişkileri: Müzmin Sorunlar Eşliğindeki Ağır Aksak İlişkiler	225
3.3.5. Türkiye’nin Ortadoğı ve Afrika Politikası: İlgisizlikten Açılıma	232
3.3.6. Türkiye’nin Kafkaslar ve Balkanlar Politikası: Jeopolitik Miras.....	237
Sonuç ve Genel Değerlendirme.....	243
Kaynakça.....	253

Kısaltmalar

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BLM	: Black Lives Matter
BM	: Birleşmiş Milletler
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı
BTE	: Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı
DEAŞ	: Irak ve Şam İslam Devleti
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
GAP	: Güney Doğu Anadolu Projesi
GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İHA	: İnsansız Hava Aracı
KİS	: Kitle İmha Silahları
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MEB	: Münhasır Ekonomik Bölge
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OWS	: Wall Street'i İşgal Et
ÖSO	: Özgür Suriye Ordusu
SİHA	: Silahlı İnsansız Hava Aracı
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
ŞİÖ	: Şangay İşbirliği Örgütü
TANAP	: Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
UÇK	: Kosova Kurtuluş Ordusu
UMH	: Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti
UNMIK	: BM Kosova Misyonu

Giriş

Antik çağlardan günümüze devletlerin ana gündem maddelerinden birini jeopolitik oluşturmaktadır. Jeopolitik, devletlerin coğrafya siyasetinde önemli gördüğü hususlar üzerinde izlediği politik tutumların ifadesi, önemli bir enstrümanıdır. Jeopolitik, karar alıcılara birtakım fırsatlar sunduğu gibi bünyesinde bazı tehditler de barındırmaktadır. Bu açıdan bakılınca jeopolitik meselelerin, devletler için bir beka ve çıkar meselesi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bölgesel ya da küresel bir güç olmanın yolunun coğrafyadan geçtiği, nitekim coğrafyayı kontrol edenin dünyayı kontrol edebileceği şüphesizdir. Gerçekten uluslararası alanda sözü geçen, güçlü ve etkin bir devlet olmak için coğrafya üzerinden hâkimiyet kurmak gerekmektedir. Bu nedenle antik çağlardan günümüze birçok jeopolitik teori ortaya atılmıştır. Sun Tzu, Herodot, Platon, Aristoteles gibi düşünürlere kadar uzanan jeopolitik teoriler daha sonraları İbni Haldun gibi düşünülerle güç kazanmış ve Batılı jeopolitik teorisyenlerce de geliştirilmiştir. Bu teorilerin merkezinde deniz, hava ve kara gibi unsurların hâkimiyeti yatmaktadır.

Jeopolitiğin dönemsel kullanım biçimi ve zaman içerisindeki değişimi farklı sınıflandırılmaların yapılmasını beraberinde getirmiştir. Bu nedenle çalışmada jeopolitik teoriler “klasik, neoklasik ve postmodern” olmak üç dönem şeklinde sınıflandırılarak incelenmiştir. Emperyalist politikalara dayanan alan hâkimiyeti odaklı klasik dönem jeopolitik teoriler, emperyalist devletler arasındaki rekabetin en yoğun biçimde gerçekleştiği 1870-1945 yılları arasında ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Neoklasik dönemde kültür, kimlik, ideoloji ve strateji gibi kavramları ön plana çıkaran jeopolitik teoriler söz konusudur. II. Dünya Savaşı sonrası savaşın nedeni olarak görülen jeopolitik, neoklasik dönemde coğrafi determinizm temel ilke olmaktan çıkarılarak dünya coğrafyası dost-düşman, biz-öteki gibi haritalara bölünmüştür. Neoklasik dönemde Zbigniew Brzezinski, Samuel Huntington ve Francis Fukuyama gibi teorisyenlerin Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nin küresel hâkimiyeti elde ederek hegemon güç olabilmesi için uluslararası sistemin nasıl şekillendirilmesi gerektiğine yönelik teoriler geliştirdikleri görülmektedir. Bu duruma antitez olarak Rus jeopolitikçi Aleksandr Geleviç Dugin tarafından

geliştirilen Yeni Avrasyacılık teorisi de neoklasik dönemin önemli teorilerinden biridir. Klasik ve neoklasik jeopolitik teorilerin, Soğuk Savaş sonrası uluslararası düzeni ve küresel güvenlik endişelerini analiz etmede yetersiz kalması ile eleştirel jeopolitik çalışmalar ortaya çıkmıştır. İçinde bulunduğumuz dönemde özellikle 1980'lerden sonra eleştirel jeopolitik çalışmaların da gündemde olduğunu ifade etmek gerekmektedir.

Bütün bu teorilerin her birinin ayrı ayrı uygulama alanı ve aynı zamanda değeri bulunmaktadır. Gün geçtikçe bu konularda yapılan çalışmaların sayısı artmaktadır. Bütün bunlar bize coğrafyanın bilim dünyası ve siyasal karar alıcıların gündeminde “öncelikli ve önemli” olduğunu göstermektedir. Coğrafya zaman zaman öncelikli olmaktan çıksa da, her daim gündemin ilk sıralarında kendine yer edinmiştir. Günümüzde de yine “öncelikli ve önemli” bir güç çarpanı olduğu rahatlıkla ifade edilebilir.

Çalışmanın konusu, Türkiye'nin geçmişinden geleceğine coğrafya ve coğrafya dışı unsurlarını analiz ederek mevcut sosyopolitik durumunu ortaya koymak ve geleceğe dair elini güçlendiren ya da zayıflatan unsurları saptayarak bir gelecek projeksiyonunda bulunmaktır. Bu bağlamda Türkiye'nin ve çevresinin içinde bulunduğu coğrafi, sosyopolitik vb. gelişmeler üzerine odaklanılmıştır. Çalışmanın ana sorunsalını, Türkiye'nin geleceğinin coğrafya ile ilgili mekân gibi somut, maddi unsurlar ile birlikte tarihsel geçmiş, imaj, algı, güç, bilgi, düşünce, iktidar gibi yine coğrafyayla ilişkili soyut unsurların bileşimiyle bütüncül bir jeopolitik yaklaşımla nasıl ortaya konulabileceğinin sorgulanması oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın temel hipotezini Türkiye'nin tarihsel geçmişi, kültürel, ekonomik, politik ve sosyal özellikleri ile coğrafi konumundan beslenen jeopolitik durumunun güçlü ve zayıf yönleri, fırsat ve tehditleriyle birlikte geleceğini belirleme potansiyeline sahip olduğu savı oluşturmaktadır. Anılan hipotezi test etmek amacıyla Türkiye'nin yakın çevresinde meydana gelen jeopolitik gelişmeler ile küresel düzeyde ortaya çıkan olgular, Türkiye'yi doğrudan etkileyen göç, sınır güvenliği, sınıraşan sular sorunu, enerji kaynakları meseleleri ile savunma sanayindeki İnsansız Hava Aracı (İHA) ve Silahlı İnsansız Hava Aracı (SİHA) sistemleri özelindeki

teknolojik gelişme ve en nihayetinde jeopolitik çevresiyle olan jeoekonomik, jeostratejik ve jeokültürel unsurlardan da oluşan ilişkiler analize dâhil edilmiştir.

Bu doğrultuda çalışmanın amacı, jeopolitik durumu tüm dünya güç merkezlerinin dikkatini çeken Türkiye'nin; coğrafi, politik, ekonomik ve sosyal gelişmeler ile eylem ve olgulardan etkilenerek; XXI. yüzyılda aktörler ve eylemler üzerinden yaşanan gelişmelerden hareketle jeopolitik durumunun güçlü ve zayıf yönlerinin neler olduğunun analiz edilmesi olarak belirlenmiştir. Bu amaca ulaşmak için jeopolitiğin inceleme alanına ait tartışma ve teorilerden yararlanılmıştır. Bununla birlikte, XXI. yüzyıl dünyasında küresel ve bölgesel düzeyde yaşanan jeopolitik gelişmelerin ve konjonktürel dönüşümlerin değerlendirilmesi, Türkiye'nin jeopolitik çevresinde yaşanan mevcut sorun ve anlaşmazlıkların nedenlerinin tespiti, jeopolitik güç dengelerindeki değişikliklerin dönemsel olarak artan veya azalan etkilerinin Türkiye'yi hangi düzeyde etkilediğinin ortaya konulması çalışmanın bir diğer amacıdır. Jeopolitik durumdan hareketle, Türkiye'nin özel bir konuma sahip olduğu ve coğrafi açıdan dünyadaki üç büyük kıta olan Asya, Avrupa ve Afrika'nın ortasında bulunması nedeniyle kritik bir "jeopolitik" öneme sahip olduğu, ayrıca küresel ve bölgesel aktörlerin bölgeye yönelik ekonomik, politik vb. çıkar çatışmasının olduğu savından hareketle anılan amaca ulaşılması hedeflenmektedir.

Türkiye, bulunduğu coğrafyanın önemli bir parçası olarak jeopolitik teoriler temelindeki bakış ve hesaplar içerisinde yer almaktadır. Günümüzde dünyanın geleceğine hükmetmek isteyen devletler çeşitli jeopolitik teorilerden ilham almaktadırlar. XXI. yüzyılın çok kutuplu uluslararası sisteminde; ABD göreceli olarak güç kaybederken, Çin her geçen gün daha da güçlenmektedir. Rusya, Putin ile birlikte ekonomik alanda büyük bir aşama katetmiş ve jeopolitik açıdan yeniden küresel siyasette meydan okumaya başlamıştır. Avrupa Birliği (AB), jeopolitik bir adlandırmanın tahayyülü olarak küresel sorunlarda blok halinde hareket edememekte ve etkisiz kalmaktadır. Ortadoğu, Kafkaslar, Balkanlar ve Kuzey Afrika gibi coğrafyalarda önemli jeopolitik mücadeleler yaşanmaktadır. Ayrıca yerel düzeyde ortaya çıkıp, birçok bölgeye sıçrayan Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki Arap Baharı, Fransa'daki sarı yelekliler ve ABD'deki siyahi öfke gibi toplumsal hareketler de

XXI. yüzyılın jeopolitiğinde güçlenen bireylerin ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Tüm bunlar karşısında küresel ve bölgesel güç odakları, çıkarları gereği bu coğrafyalarda çeşitli eylemler gerçekleştirmektedir. Türkiye, jeopolitik teorilerle şekillendirilen çıkar çatışmalarının merkezinde yer almaktadır. Avrupa-Asya-Afrika kıtalarının birleştiği önemli bir jeopolitik ekseninde yer alan Türkiye'nin çevresinde küresel ve bölgesel güç mücadeleleri yaşanırken, bu aktörler küresel siyasette konumlarını güçlendirmek için güç çatışmaları içerisine girmektedirler. Türkiye'nin çevresinde oluşan bu yeni jeopolitik ortam Türkiye'nin güvenliğini olumsuz etkileyebilecek unsurlar barındırmakla birlikte Kafkaslar, Balkanlar, Ortadoğu, Kuzey Afrika ile Doğu Akdeniz gibi coğrafyalarda rolünü artırmasına ve milli çıkarlarının gelişmesine olanak sağlayan yeni imkânlar ortaya çıkarmış olması çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin jeopolitik durumunu analiz etmek ve bu çerçevede politikalar geliştirmek için küresel ve bölgesel güç odaklarını ve bunların içerisinde olduğu güç mücadelelerini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Çünkü uluslararası sistem içerisinde güçlü bir devlet hem mevcut sistemi yönlendirebilme hem de olayların seyrini değiştirebilme kapasitesine sahiptir. Bu noktada Türkiye'nin politika üretiminde ABD, Rusya, Çin, AB gibi küresel güçler ile Ortadoğu, Kuzey Afrika, Balkanlar ve Kafkasya gibi yakın çevresindeki aktörlerin tutumu ve durumu önemlidir. Bu nedenle Türkiye'yi çevreleyen coğrafyadaki jeopolitik gelişmeler ve konjonktürel dönüşümler ile Türkiye'nin bu aktörlerle olan ilişkilerine yer verilmesi gerekmektedir. Nitekim Türkiye'nin jeopolitik durumunun tespit edilmesinin en zor yanı, hem oldukça dinamik bir uluslararası sistemin hem de son derece dinamik bir coğrafyanın içerisinde yer almasıdır. Bu bakımdan ABD, Çin, Rusya, AB, Ortadoğu, Kuzey Afrika, Balkanlar ve Kafkaslar çalışmanın hem inceleme alanı hem de coğrafi sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Ortadoğu, Kuzey Afrika, Balkanlar ve Kafkaslar coğrafyalarındaki jeopolitik gelişmeler ve konjonktürel dönüşümler analiz edilirken bölge kapsamında ön plana çıkan devletler analize dâhil edilmiştir. Anılan coğrafyalardaki değişim ve dönüşümler konunun niteliği gereği bazen Soğuk Savaş dönemine vurgu yapılsa da esasen iki binli yıllardan günümüze kadar ulaşan süreç çalışmanın zaman bakımından sınırlılığını oluşturmaktadır.

Uluslararası sistemin ve uluslararası siyasetin en yoğun dönüşümlerinin yaşandığı XXI. yüzyılda Türkiye'nin jeopolitiği de yeniden şekillenmektedir. Bu dinamik sürecin ortaya çıkardığı zorluklar karşısında Türkiye'nin jeopolitik durumu, her bir jeopolitik gelişme ve dönüşümler üzerinden jeopolitik teorilerin sunduğu bakış açısıyla sentezlenerek tek tek ama bir bütün olarak anlama, anlamlandırma ve açıklama gibi bir analizi gerekli kılmaktadır. Çünkü uluslararası sistemdeki güçlü devletlerin siyasal, askeri, ekonomik, teknolojik ve kültürel gücünün her biri, bulunduğu coğrafya ile doğrudan ilişki içerisindedir. Bu nedenle jeopolitik; salt coğrafya odaklı olmayıp, siyaset, tarih, bilgi, iktidar, kültür, kimlik, söylem, insan ve toplum gibi tüm alanlardaki unsurların etkileşimini belirli bir sistematik içerisinde bünyesine katarak kullanmaktadır. Bu açıdan çalışma, basit bir literatür taramasının ötesinde jeopolitik teoriler ışığında XXI. yüzyıl Türkiye'sinin jeopolitik durumunu fırsat ve tehditler bağlamında eleştirel bir bakış açısıyla ortaya koymayı ve literatüre katkı sunmayı amaçlayan bir yöntem ile oluşturulmuştur. Çalışmanın jeopolitik teori üzerine inşa edilmesinin nedeni, coğrafi farklılıkların güvenlik, ekonomik, kültürel vb. açılardan dış politikaya yansıma derecesi ile fırsat ve tehdit oluşturma potansiyelinin değerlendirilmesinin yapılabilmesine olanak sunmasındandır. Çalışmada benimsenen teorik yaklaşım, mevcut olguların ve olayların jeopolitik perspektiften yeniden yorumlanmasına ve karşılaştırılıp sınıflandırılarak analiz edilmesine imkân vermektedir.

Türkiye'nin günümüzdeki durumunu jeopolitik teoriler perspektifinden hareketle hem küresel güç mücadelesinde yer alan aktörler ve bunların durumu, hem bölgesel güç mücadelesinde yaşanan gelişmeler, hem de XXI. yüzyıl jeopolitiğinde güçlenen bireyler ve dönüşen eylemler özelinde analiz ederek geleceğe dair birtakım öngörülerde bulunan bütüncül yaklaşımla ele alınmış bir çalışma neredeyse yok gibidir. Bu çalışmanın literatürdeki anılan boşluğu doldurmaya katkı yapacağı umulmaktadır. Ayrıca bu çalışmanın bilimsel en önemli katkılarından biri de, sadece coğrafi konumdan ve mekândan kaynaklı durumdan hareketle değil, aynı zamanda bu konuyla birlikte eleştirel jeopolitik bir boyut olarak mekân ve konum gibi maddi ve materyal unsurlar dışında bunlara ilişkin düşünceler, imajlar, algılar, bilgi, anlam,

dil, söylem, güç ve iktidar gibi olgular ve ilişkiler üzerinden Türkiye'nin jeopolitik durumunun değerlendirilmesidir.

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde yapılan analizlerin teorik alt yapısını oluşturan jeopolitik, kavramsal ve kuramsal boyutlarıyla incelenmiştir. Bu bölümde öncelikle jeopolitik kavramının ortaya çıkışı ve geçirdiği dönüşüm ele alınmış, sonrasında ise literatürde genel kabul gören jeopolitik teoriler dönemlere ayrılarak incelenmiştir. Bu kapsamda Alfred Thayer Mahan'ın Deniz Hâkimiyet Teorisi, Halford John Mackinder'in Kara Hâkimiyet Teorisi, Nicholas John Spykman'ın Kenar Kuşak Teorisi ve Alexander P. de Seversky'nin Hava Hâkimiyet Teorisi klasik dönem jeopolitik teoriler arasında incelenirken, Francis Fukuyama'nın Tarihin Sonu, Samuel P. Huntington'un Medeniyetler Çatışması, Zbigniew Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası ve Aleksandr Gelyeviç Dugin'nin Yeni Avrasyacılık'ı neoklasik jeopolitik teoriler içerisinde incelenmiştir. Sonrasında ise uluslararası ilişkilerde yaşanan post-modern dönüşümle ortaya çıkan ve Simon Dalby ile Gearóid Ó Tuathail'in öncülük ettiği eleştirel jeopolitik incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde aktörler ve eylemler üzerinden XXI. yüzyıldaki jeopolitik gelişmeler ve konjonktürel dönüşümler analiz edilmiştir. Türkiye'nin jeopolitik çevresi kapsamında öncelikle küresel güç mücadelesi üzerinden ABD, Rusya, Çin ve AB özelinde analiz edilen jeopolitik gelişmeler ve konjonktürel dönüşümler, sonrasında ise bölgesel güç mücadelesi üzerinden Ortadoğu, Kuzey Afrika, Balkanlar ve Kafkasya özelinde analiz edilmiştir. Bölgesel güç mücadelesi kapsamındaki jeopolitik gelişmeler ve konjonktürel dönüşümler, bölgede ön plana çıkan devletler üzerinden analiz edilmiştir. Daha sonra ise XXI. yüzyılın jeopolitiğinde önemli sonuçları olan Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki "Arap Baharı", Fransa'daki "Sarı Yelekliler" hareketi ve ABD'deki "Wall Street'i İşgal Et" ile "Siyahi Öfke" gibi öncelikle bir bölgede başlayıp sonrasında geniş bir coğrafyayı siyasal, ekonomik ve kültürel açılardan etkileyen toplumsal hareketler ele alınmıştır.

Çalışmanın son bölümünde ise öncelikle Türkiye'nin jeopolitik teorilerde nasıl değerlendirildiği ele alınmış ve jeopolitik önemine vurgu yapılmıştır. Ardından

Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemde oluşan son derece hızlı bir değişim ve dönüşüm karşısında Türkiye'nin yeni jeopolitik durumu; uluslararası göç, sınır güvenliği, sınıraşan sular, enerji ve savunma sanayi üzerinden fırsat ve tehditler bağlamında analiz edilmiştir. Son olarak Türkiye'nin jeopolitik çevresiyle olan ilişkileri ve izlediği politikalar jeopolitik teorilerin bakış açısıyla ele alınarak incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL BOYUTLARIYLA JEOPOLİTİK

Jeopolitik geçmişte savaş ve toprak kazanımı ile ilişkilendirilmiş ve neredeyse askerlerin ihtiyaç duyduğu bilgileri sağlayan bir bilim olarak görülmüştür. Günümüzde ise çok daha geniş bir kapsam ve anlam kazanarak yaygınlaşmıştır. Jeopolitik gerçeklikler göz önünde bulundurularak yapılan analizler devletlerin dış politika stratejilerine hem bilimsel bir çerçeve kazandırmakta hemde karar alıcılara küresel ve bölgesel ölçekte politika alternatifleri sunmaktadır. Bu stratejiler ve alternatif politika önerileri jeopolitiğe yüklenen anlam ile çeşitlenmektedir. Bu bağlamda çalışmanın ilk bölümünde jeopolitik, kavramsal ve kuramsal boyutları ile incelenmiştir. Öncelikle jeopolitik kavramının ortaya çıkışı, tarihsel süreçte kendisine yüklenen anlamda yaşanan dönüşüm ele alınmış, sonrasında ise jeopolitik teoriler klasik, neoklasik ve postmodern döneme ayrılarak incelenmiştir.

1.1. Kavramsal Boyutlarıyla Jeopolitik

Bir devletin sahip olduğu gücün temelinde yer alan en istikrarlı unsur o devletin coğrafyasıdır. Tarihsel bir perspektiften bakıldığında coğrafyanın, devletlerin siyasal kararlarına etki kapasitesi zaman zaman farklılaşabilmektedir. Ancak ABD'nin doğuda üç bin batıda altı bin milden fazla denizle diğer kıtalardan ayrılması, II. Dünya Savaşı'nda Hitler'in kararlarında İngiltere'nin bir ada devleti olmasının etkisi, İtalya'nın yayılmacı politikalar izleyememesinde Alp Dağları'nın yapısı, SSCB'ye girmeye çalışan orduların uçsuz bucaksız topraklarda kaybolması coğrafya unsurunun önemli örnekleri arasında sayılmaktadır¹.

Jeopolitik, devletlere coğrafya temelli bir bakış açısı sunmaktadır. Bu bakış açısında salt fiziksel öğeler değil aynı zamanda iklim, doğal kaynaklar, kültürel özellikler ve nüfus gibi unsurlar da dikkate alınır. Küresel ilişkilerin güncel değerlendirmelerinde coğrafya sıklıkla göz ardı edilmektedir. Bir başka ifadeyle alınan kararların arkasındaki kilit faktör coğrafya olmayabilir ancak en çok unutulmuş faktör olduğu muhakkaktır. Örneğin uzun bir kara sınırını paylaşan, birer milyarın

¹ Vefa Toklu, **Uluslararası İlişkiler**, Genişletilmiş 2. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara, 2004, s. 46

üzerinde nüfusa sahip olan, siyasal ve kültürel açılardan bir birine hiç benzemeyen Çin ve Hindistan'ın tarihte 1962'de bir ay süren çatışmalar dışında hiç savaşmamış olmalarının nedeni elbette coğrafyanın kendisidir. Çünkü iki devleti birbirinden ayıran Himalayalar dünyanın en yüksek sıra dağları olarak orada durmakta ve ne aralarından ne de üstlerinden askeri birlikleri geçirmek pratikte pek mümkün değildir².

İbn-i Haldun'un basit ve sade bir biçimde dile getirdiği "coğrafya kaderdir" sözü İsveçli coğrafyacı Rudolp Kjellen tarafından isimlendirilen jeopolitik alanın özünü oluşturmaktadır³. XX. yüzyılın ilk yarısında bilimsel temelleri oluşturulan, araştırma nesnelere ve ilkeleri ortaya konulan jeopolitik, günümüze değin büyük değişikliklere uğramadan devletlerarası ilişkileri etkilemeye devam etmektedir. Uluslararası çıkarlarını önceleyen her devlet siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda küresel yaşamın gerektirdiği düzeye ulaşmak için çeşitli mücadeleler sergilemektedir. Kimi devletler sahip oldukları ulusal ve uluslararası güçlerinden faydalanarak jeopolitik üstünlükler kurmaya çalışırken kimi devletler ise jeopolitik sorunlarını çözmeye çalışmaktadır⁴.

Uluslararası siyasette devletlerin politikalarını ve karar mekanizmalarını şekillendiren birçok unsurun varlığı söz konusudur. Bu unsurlar kalıcı veya dönemlik olabildiği gibi açık veya gizli de olabilmektedir. Coğrafi faktörlerin dışında nüfus, ekonomik ve toplumsal yapılar, etnik meseleler, hükümet biçimleri, dışişleri bakanlarının tutumları gibi faktörler dış politika olarak adlandırılan komplike olguyu ortaya çıkaran eş zamanlı eylem ve etkileşimlerdir. Bu bağlamda bir devletin izlediği dış politikanın tamamının ya da bir parçasının bütün olarak coğrafyaya bağlı olmadığı belirtilmektedir. Ancak devletlerin coğrafi yapıları görece değişmez nitelikte olduğundan, bu devletlerin coğrafi talepleri de yüzyıllar boyunca aynı kalacaktır. Böylece tarih boyunca devletlerin yükseliş ve düşüşlerinde içinde

² Tim Marshall, **Coğrafya Mahkumları Dünyanın Kaderini Değiştiren On Harita**, Çev. Mert Doğruer, 3. Baskı, Epsilon Yayınevi, İstanbul, 2018, s. 8

³ Burak Samih Gülboy, "Jeopolitik Düşüncenin Doğuşu ve Gelişimi", **Jeopolitik Düşünce Büyük Güçler ve Türkiye**, Ed. M. Cem Oğultürk ve Güngör Şahin, 1. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 13

⁴ Ali Hasanov, **Jeopolitik**, Birinci Baskı, Babıalı Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2012, s. 10

buldukları mücadelelerin birçoğunun “suçu” coğrafya olarak kabul edilebilmektedir⁵.

Jeopolitik, temelde coğrafya ile politika arasındaki ilişkiden doğmaktadır. Bu yönüyle bir nevi devlet ile coğrafya arasında var olan ilişkinin tarifi olarak jeopolitiğin tarihi antik döneme kadar gitmektedir. Sun Tzu (MÖ 544-473), Herodot (MÖ 485-425), Platon (MÖ 427-347), Aristoteles (MÖ 384-322), Julius Caesar (MÖ 100-44), Strabon (MÖ 63-MS 24), İbn-i Haldun (1332-1406) gibi isimler, adı XIX. yüzyılda konulacak olan bu jeopolitik ilişkiyi incelemişlerdir⁶. Örneğin Herodot ile Platon, MÖ IV. yüzyılda coğrafya ile toplumun karşılıklı etkileşimlerini incelemişlerdir. Coğrafi etkenlerin medeniyetlerin gelişiminde doğrudan etkili olduğunu belirten Herodot’a göre Mısır, Pers ve Yunan medeniyetleri sahip oldukları coğrafi avantajlar sayesinde yükselmiştir⁷. Julius Caesar, savaşlarda yeni toprakların kazanımında coğrafi faktörlerin engelleyici izlerini görmüştür. Galya Savaşları adlı kitabında coğrafya ile politika arasındaki ilişkiyi anlatmıştır. Strabon, Coğrafya adlı eserinde Roma İmparatorluğu’nu incelemiş ve büyük politik yapıların sağlam merkezi hükümetler aracılığıyla yönetileceği, devlet sistemlerinin aksamadan devamlılığı için yetkilerin bir kişide toplanması gerektiği sonucuna ulaşmıştır⁸. Antik dönemde coğrafya ile toplum arasındaki ilişkiyi inceleyen bu araştırmalar farkında olmadan coğrafyanın politikayı yönlendirdiği uygulamalara sahne olmuştur.

Gerek siyaset felsefesi açısından olsun gerekse de stratejik düşünce açısından olsun coğrafya ile politika arasındaki ilişki üzerindeki farkındalık yüzyıllar süren bir yazım süreci ile olgunlaşmıştır. Bu farkındalık özel bir çalışmanın ürünü olarak ortaya çıkmaya da XIX. yüzyılda yaşanan gelişmeler jeopolitikanın özgün bir bilim alanı olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır⁹. Coğrafyanın bilimsel bir disiplin

⁵ Nicholas J. Spykman, “Geography and Foreign Policy I”, **The American Political Science Review**, Cilt: 32, Sayı: 1, 1938, ss. 28-29

⁶ Muhammed Oral, “Küresel Güç Mücadelelerin ve Hayatta Kalmanın Anlamı: Jeopolitik”, **Econder I. Uluslararası İktisat, İşletme ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri E-Kitabı, Karabük Üniversitesi Yayınları**, Karabük, 2019, s. 220

⁷ Bülent Ulaş, **Jeopolitik - Türkiye’nin Milli Güvenliği ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci**, Birinci Baskı, Başlık Yayın Grubu, İstanbul, 2011, ss. 21-22

⁸ Servet Cömert, “Jeopolitik ve Türkiye’nin Yer Aldığı Yeni Jeopolitik Ortam”, **Jeopolitik Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 1, 2002, ss. 15-36

⁹ Gülboy, **a.g.e.**, 2020, s. 15

altında siyasi açıdan yorumlanması gerekliliği 1887 yılında Sir Halford Mackinder tarafından ileri sürülmüştür¹⁰. Ancak bu durumun jeopolitik olarak isimlendirilmesi ilk defa 1899 yılında İsveçli Rudolf Kjellen tarafından gerçekleştirilmiştir. O zamandan bu zamana coğrafya ve politika sözcüklerinden oluşan jeopolitik, kendisine yüklenen anlam ile kullanım özellikleri bakımından zaman ve coğrafi mekâna göre şekillenmeye devam etmiştir¹¹.

Jeopolitik kavramı etimolojik açıdan değerlendirildiğinde Yunanca’da yer, toprak ve dünya anlamlarında kullanılan “jeo” kelimesi ile devlet işlemlerini düzenleme ve yürütme anlamında kullanılan “politika” kelimelerinin bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Bu bağlamda jeopolitik, devletlerin coğrafi nitelikleri ile siyasetleri arasındaki ilişkiyi belirtmektedir¹². Tarihsel açıdan değerlendirildiğinde ise çeşitli anlamlandırmalar ve bakış açıları ile şekillenen bir kavram olarak kabul edilmektedir. Bu yönüyle jeopolitik kimi zaman bir devletin hegemon olma yolundaki ideolojilerinin “ahlaksal” temelini oluştururken kimi zaman genişleme politikalarının “mantıksal” temelini oluşturmaktadır. Farklı bakış açılarının farklı amaçları gerçekleştirmek için kullandığı jeopolitik kavramı bazen bir disiplinin alt dalı, bazen disiplinler arası bazen de disiplinler üstü bir konuma sahip olmuştur. Bu durum komplike bir yapıya sahip olan jeopolitik kavramının herkes tarafından kabul edilen bir tanımının yapılamamasına neden olmaktadır¹³.

Literatürde jeopolitik kavramının anlamı ve niteliği üzerine yapılmış çeşitli tartışmalar söz konusudur. Farklı bakış açıları ile ortaya çıkan bu tartışmalar esasında jeopolitik kavramının inceleme biçimine odaklanmış durumdadır. Bu yönüyle yapılan çalışmalarda jeopolitik kavramının geçmişi incelenerek, gelinen nokta itibariyle taşıdığı anlam çözümlenmeye çalışılmaktadır. Kendine has yapısıyla müstakil bir bilim dalı olarak değerlendiren yaklaşımlar olduğu gibi siyasal coğrafya

¹⁰ Yılmaz Tezkan ve M. Murat Taşar, **Dünden Bugüne Jeopolitik Dünya ve Türkiye**, 2. Baskı, Ülke Siyaset, İstanbul, 2013, s. 16

¹¹ Alexandre Defay, **Jeopolitik**, Çev. İsmail Yerguz, Birinci Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, s. 7

¹² Nejat Doğan ve diğerleri, “Bugünün ve Geleceğin Türkiye’si”, **Türkiye’nin Jeoekonomisi ve Jeopolitikası: Türkiye Geleceğin Neresinde?**, Ed. Nejat Doğan, Ferit Kula ve Mehmet Öcal, 1. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007, s. 2

¹³ Bilal Karabulut, **Starateji - Jeostareteji - Jeopolitik**, Birinci Baskı, Platin Yayınları, Ankara, 2005, s. 24

ile aynı anlamı taşıdığını ve bir biri yerine kullanılabileceğini savunan yaklaşımlar da söz konusudur. Buna karşın jeopolitiğin, siyasal coğrafyadan farklı bir bilimsel kaygı taşıdığı ve bu nedenle onunla aynı anlamda kullanılmayacağını belirten yaklaşımlarda bulunmaktadır¹⁴.

Jeopolitik ile siyasi coğrafya temelde bir birine yakın kavramlar olarak görülsede, esasen önemli farklılıklar içermektedir. Her iki disiplinin de kaynağını yeryüzü şekillerinin yani coğrafyanın yorumlanması oluşturmaktadır. Ancak jeopolitiğin devlet, siyaset ve coğrafya olmak üzere üç temel niteliğinin olması, onu siyasi coğrafyanın dinamik bir değerlendirmesi haline getirmektedir. Bir başka ifadeyle jeopolitik, içinde bulunulan zaman diliminde devlete siyasi hareket yöntemleri sunacak, geleceğe yönelik projeksiyonlar çizecek bir biçimde coğrafyanın analiz edilmesidir. Oysa siyasi coğrafya bir durum tespittir¹⁵. Dinamik bir yapıya sahip olan jeopolitik, yaşayan bir organizma olarak gördüğü devletin gelişip genişlemesi açısından gerekli olan coğrafi unsurlar ile olanakları inceler. Bu durum jeopolitiğin coğrafyadan faydalanma amacının doğal bir sonucudur. Jeopolitik daha çok uluslararası siyasetin yönünü belirlemek için coğrafyadan faydalanır. Dolayısıyla jeopolitiğin projektörü siyasi coğrafyaya göre daha dar bir alana çevrilidir. Bu kapsamda siyasi coğrafya politikayla ilgilenmezken, jeopolitik devletlerin politikalarıyla doğrudan ilgilidir¹⁶.

Jeopolitik kavramının ortaya çıkmasına ve gelişimine öncülük eden Alman Friedrich Ratzel ve sonrasında birçok bilim insanı jeopolitiği farklı açılardan tanımlamışlardır. Bu isimler içerisinde İsveçli Rudolf Kjellen, İngiliz Sir Halford Mackinder, Fransız Paul Vidal de La Blache, Amerikalı Alfred Thayer Mahan, Nicholas John Spykman akla ilk gelen isimler olarak sayılabilir. Bunun dışında Nazi rejiminin fikir sahibi olan Alman Karl Ernst Haushofer siyasi coğrafyayı jeopolitiğin önemli bir parçası olarak kabul etmiştir. Yakın dönemde ise Peter Taylor, Saul

¹⁴ Yaşar Hacısalihoğlu, “Kuramsal ve Kavramsal Bir Çözümleme: Mekân – Güç – Çatışma ve Jeopolitik”, **Türk Coğrafya Dergisi**, Sayı: 47, 2006, s. 3

¹⁵ Tezkan ve Taşar, **a.g.e.**, 2013, s. 16

¹⁶ İsmail Hakkı İçsan, “Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2004, ss. 51-52

Bernard Cohen, Yves Lacoste gibi birçok bilim insanı jeopolitik üzerinde çeşitli tanımlamalar ve görüşler belirtmişlerdir¹⁷.

Almanya'nın yayılmacı politikalarının mimarı ve II. Dünya Savaşı'nın başlamasında etkisi olan Friedrich Ratzel, jeopolitik kavramını eserlerinde birebir kullanmasa da “yaşam alanı (lebensraum)” ile “alan (raum)” kavramlarını ilk kez kullanarak jeopolitiğe önemli katkılar sunmuştur. Ratzel'in yaşam alanı jeopolitik ile ilgilidir. Ratzel'e göre canlı bir organizma olan devletin toprak, halk ve siyasi fikirler olmak üzere üç temel ögesi bulunmaktadır. Bu öğelerden her biri kendi yaşam alanını oluşturmaktadır. Bu alanların maddi ve manevi toplamları ise devletin yaşam alanını oluşturmaktadır. Ratzel'in bu düşüncesine göre jeopolitik; halkların üzerinde yaşadığı, devletlerin yönetildiği bu yaşam alanıdır¹⁸. Ratzel'e göre devletlerin yaşam alanları sahip olunan toprağın büyüklüğüyle ilişkilidir. Doğası gereği sürekli büyümek isteyen devletler mevcut toprak parçası yeterli gelmediğinde savaş yoluyla yeni topraklar elde edecektir. Bir noktada bu yaşam alanı güçlü olan devletin tahakkümünün meşrulaştırılmasını amaçlamaktadır. Ratzel bu düşüncesini bitki ve hayvanlardan örnekler vererek kanıtlamaya çalışmıştır. Güçsüz olan halklar ve devletler verimsiz topraklara göç etmek zorunda kalacak, güçlü devletler ise yeni verimli alanlara doğru genişleyecektir. Böylece zaman içinde dünyada güçsüz devletlerin yok olacağını, sadece birkaç güçlü devletin dünyaya hükmedeceğini savunmuştur¹⁹.

Ratzel'in Politische Geographie kitabındaki görüşlerinden etkilenen Rudolf Kjellen, jeopolitik kavramını literatüre kazandıran ilk isim olarak anılmaktadır²⁰. Kjellen'e göre jeopolitik, devletlerin davranışları üzerindeki coğrafi etkidir. Bu bağlamda jeopolitik, etnopolitikadan²¹ sosyopolitiğe, ekonomi politikten

¹⁷ Ramazan Özey, **Jeopolitik: Tanımlar, Teoriler ve Değişimler**, 1. Baskı, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2017, ss. 2-8

¹⁸ Gülçin Yatin, “Yaşayan Bir Organizma Olarak Devlet: Friedrich Ratzel”, **Batı'da Jeopolitik Düşünce**, Ed. Mustafa Serdar Palabıyık, 1. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara, 2009, ss. 37-54

¹⁹ Ulaş, **a.g.e.**, 2011, s. 32

²⁰ Sezgi Durgun, “Yer Bilgisinden Ulusal Coğrafyaya”, **Mekân, Kimlik, Güç ve Dış Politika**, Der. S. Gül den Ayman, Birinci Baskı, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 15

²¹ Kjellen'e göre bir devletin siyasi ve mekânsal gelişimini ortaya koyan alanlardan biri olarak Etnopolitika, siyasal olarak organize olmuş devletin davranışlarının iletimini sağlayan halk kitlesinin dil, ırk, cinsiyet ve yaş gibi alanlardaki politikalarını kapsamaktadır.

kratopolitiğe²² varıncaya dek birçok alanda etki gücüne sahiptir. Kjellen'in etnik, coğrafi, ekonomik ve politik olanın organik kaynaşmasıyla ifade ettiği İsveç-Alman jeopolitik geleneği, onun jeopolitik kavramının bir uzantısını ve yeniden tanımını oluşturmaktadır²³. Rudolf Kjellen'in jeopolitiği, devletin incelenmesine odaklanan sistematik bir siyaset bilimi üretme girişiminin bir parçası olarak görülmektedir²⁴. Ratzel'in biyolojik devlet anlayışını geliştirerek siyasi olayları coğrafi veriler ile ilişkilendiren Kjellen'in jeopolitik fikirleri Almanya'da büyük bir ilgiyle karşılanmıştır²⁵. Kjellen, 1905'de İsveç-Norveç Birliği dağıldığında Almanya'nın destekçisi olmuştur. I. Dünya Savaşı başlamadan bir süre önce İsveç'i çepeçevre saran devletlerin analizini yaparak Almanya'nın İsveç'in doğal müttefiki olduğu sonucuna ulaşmıştır²⁶.

Kjellen, devleti canlı bir organizma olarak değerlendirmektedir. Devletin yönetim merkezi bu organizmanın beyni olarak nitelendirilirken, sahip olduğu akarsular, demiryolları ve karayolları damarlarını oluşturmaktadır. Kjellen, bu teorisini daha da ileriye taşımış ve bu organizmanın bilinçli bir organizma olduğunu belirtmiştir. İnsan yaşamında olduğu gibi Kjellen bu organizmanın değişmeyen bir dizi kanunlara tabi olduğunu, bu kapsamda devletlerin gelişebileceğini ya da yok olabileceğini kabul etmektedir. Genişlik, hareket serbestisi ile milli birlik ve beraberlik gibi üç temel unsurdan oluşan devlet büyük bir güç olarak tasavvur edilmiştir²⁷. Kjellen, devlet-siyaset teorisi açısından geleneksel devlet kavramını soyut olmaktan çıkarmaya çabalamıştır. Bu kapsamda coğrafya, Kjellen için salt devlet ve komşularının oluşturduğu bir toprak parçası değildir. Aksine coğrafya

²² Kjellen'e göre bir devletin siyasi ve mekânsal gelişimini ortaya koyan alanlardan biri olarak Kratopolitik, hükümet ve kurumlar politikasıdır. Bu bağlamda kratopolitik, anayasal ve idari yapısıyla seçilen bir devlet yönetiminin hükümlerlik ve idare biçiminin uygulanma araçlarıdır.

²³ Ola Tunander, "Swedish-German Geopolitics for a New Century Rudolf Kjellén's 'The State as a Living Organism'", **Review of International Studies**, Cilt: 27, Sayı: 3, 2001, ss. 457-459

²⁴ Sven Holdar, "The Ideal State and The Power of Geography The Life-work of Rudolf Kjellén", **Political Geography**, Cilt: 11, Sayı: 3, 1992, s. 307

²⁵ Ulaş, **a.g.e.**, 2011, s. 44

²⁶ Tezkan ve Taşar, **a.g.e.**, 2013, s. 107

²⁷ Karabulut, **a.g.e.**, 2005, s. 46

devletin ayrılmaz bir unsurudur. Bu yönüyle jeopolitik siyasi coğrafyanın değil, devlet-siyaset teorisinin bir bölümünü oluşturmaktadır²⁸.

İngiliz Sir Halford John Mackinder, jeopolitik kavramını kabul etmemekle birlikte, jeopolitik hakkında çalışan ünlü bilim insanları arasında sayılmaktadır²⁹. Coğrafyanın medeniyetlerin ve dünya tarihinin şekillenmesinde olan etkisinin göz ardı edildiği uluslararası siyaset çalışmaları kendi içerisinde bir takım tutarsızlıklar barındırır. Mackinder, bu durumu ortaya koyan ilk düşünürlerden olarak dünya siyasi tarihi ile coğrafya arasında bir bağ kurarak, her ne kadar tarihi olayları insanlar başlatsa da onlara şekil verenin coğrafi nitelikler olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda dünya tarihini kara gücü ile deniz gücü arasındaki mücadeleler şekillendirmektedir. Bir başka ifadeyle dünya üzerinde cereyan eden mücadeleleri, karşıt güçler ile mücadele alanlarını belirleyen ve şekillendiren coğrafi niteliklerdir³⁰.

Fransız Paul Vidal de La Blache, modern Fransız coğrafyasının ve Fransız jeopolitik okulunun kurucusu olarak kabul edilmektedir. Paul Vidal de La Blache' e göre jeopolitik; ekonomik, sosyal, psikolojik ve ideolojik kimliklerin belirli bir coğrafya üzerindeki izdüşümüdür. İhtimalcilik (possibilism) terimini jeopolitiğe kazandırmıştır. Ratzel'in fikirlerinden etkilenen Paul Vidal de La Blache, görüşleri ile Fransız politikasında etkili bir isim olmuştur³¹. De La Blache, jeopolitik tezinde Alman ekolünün aksine insanı ön plana çıkarmakta ve jeopolitiği coğrafi determinizmden kurtarmaktadır. Ona göre coğrafya, devlet ve toplumsal kurumlar üzerinde ne kadar etkili birer unsur ise insan da doğa kadar coğrafi bir unsurdur. Öyle ki Alsas Loren'de yaşayan insanların Alman hayatından sıyrılarak Fransız yaşamına dâhil olmaları De La Blache'ın jeopolitik anlayışını göstermektedir. Ona göre Alsas Bölgesi'ni Fransa'ya bağlayan tek şey coğrafya değildir, insanın doğası bu birleşmeyi mümkün kılmıştır. Devletlerin sınırları beşeridir ve insana bağlıdır.

²⁸ Tezkan ve Taşar, **a.g.e.**, 2013, s. 110

²⁹ Pascal Boniface, **Herkes İçin Jeopolitik**, Çev. Mouhammed Guaye ve Fatma Büşra Süverdem, 1. Baskı, Erdem Yayınları, İstanbul, 2018, s. 18

³⁰ Suat Taşkesen, "Dünyanın Kalbini Arayan Adam: Halford John Mackinder", **Batı'da Jeopolitik Düşünce**, Ed. Mustafa Serdar Palabıyık, 1. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara, 2009, ss. 55-56

³¹ Ramazan Özey ve Ali Osman Kocalar, **Siyasi Coğrafya**, 13. Baskı, Aktif Yayınevi, İstanbul, 2019, s. 155

Eğer böyle olmasaydı Alsas Loren Bölgesi, Fransa ile bütünleşmezdi. Çünkü devletin yapısında dağlar, denizler ne kadar unsur ise insan da o kadar unsurdur³².

Denizler üzerine stratejiler geliştiren Amerikalı Alfred Thayer Mahan, jeopolitik ile ilgili düşüncelerini “Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi (The Influence of Sea Power Upon History)” adlı çalışmasında açıklamaktadır. Mahan açık denizleri, dünya kıtalarını birbirine bağlayan engin ovalar olarak nitelendirmektedir. Ona göre deniz yolları üzerinde güç sahibi olmak dünya ulaşımını kontrol altına almakla eşdeğerdir. Mahan’a göre kara kuvvetleri dünya egemenliği açısından yeterli değildir. Bu nedenle dünyaya hâkim olmak ve güçlü imparatorluklar kurmak için deniz aşırı alanları ele geçirmek ve anavatan ile bu alanların bağlantısını korumak gerekmektedir³³. Çalışmalarında jeopolitik kavramını kullanmayan Mahan, küresel gelişim açısından deniz kuvvetlerinin rolünü incelemiştir. Bu kapsamda dünyaya hükmeden bir güç olabilmek için denizlerin hâkimiyet altına alınması gerekliliğini vurgulamıştır³⁴.

Karl Ernst Haushofer, Alman jeopolitiği açısından önemli çalışmalar yapmıştır. Haushofer’ın jeopolitik çalışmaları Hitler’in ideolojik düşüncelerinin oluşumuna kaynaklık etmiştir³⁵. Jeopolitik kavramını ortaya çıkaran olmamasına rağmen sistematik biçimde geliştirip uluslararası ilişkiler disiplinine kazandıran isim Haushofer olmuştur³⁶. Haushofer, jeopolitiği normatif bir bilim olarak ele alırken Ratzel’in Organik Devlet Teorisi’nden esinlenmiş ve bu teoriyi Almanya’ya uyarlamıştır. Haushofer’e göre jeopolitik coğrafi olarak ülkeyi ve toplumu incelemenin ötesinde ülke için mücadele eden oluşumların siyaseti üzerine analizler yapılarak bir takım sonuçlara ulaşılabilir. Bu yönüyle jeopolitik, siyasi

³² Nejat Tarakçı, **Devlet Adamlığı Bilimi: Jeopolitik ve Jeostrateji**, 1. Baskı, Çantay Kitabevi, İstanbul, 2003, ss. 18-19

³³ Abdullah Ural, “ABD’nin Enerji Hâkimiyeti Teorisi ve Büyük Ortadoğu Projesi”, **Akademik Ortadoğu**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2009, s. 133

³⁴ Alfred Thayer Mahan, **The Influence of Sea Power upon History 1660-1783**, Little-Brown, Boston, 1890, s. 16

³⁵ Tuğçe Artar ve Emre Baysoy, “Bismarck Döneminden 2. Dünya Savaşı’na Alman Jeopolitik Düşüncesi: Haushofer ve Hitler Karşılaştırması”, **Kara Harp Okulu Bilim Dergisi**, Cilt: 30, Sayı: 1, 2020, s. 9

³⁶ Benno Teschke, “Geopolitics”, **Historical Materialism**, Cilt: 14, Sayı: 1, 2006, s. 327

coğrafyadan da ayrılmaktadır³⁷. Haushofer, dünyanın jeopolitik sayesinde elde edilen veriler aracılığıyla değiştirilip dönüştürülebileceği savına inanmaktadır. Bu kapsamda Almanya'nın uygulanabilir bir uluslararası siyaset izlemesi için jeopolitikten faydalanılmıştır. Jeopolitik, Haushofer açısından Almanya'nın yaşam alanının genişletilmesi ve mevcut alanlarının da korunması maksadıyla ihtiyaç duyulan manevi araçları sağlayan ve coğrafi özelliklerden faydalanılan pozitif bir bilimdir. Başka bir ifadeyle jeopolitik bir devletin coğrafi vicdanıdır³⁸.

Yves Lacoste'a göre jeopolitik, coğrafya ve o coğrafya üzerinde yaşam süren toplumlar üzerinde güç sahibi olabilmek ile egemenlik kurabilme rekabeti kapsamındaki her türlü mücadelelerdir. Bu mücadeleler Yves Lacoste'a göre siyasal hareketler ile yasa dışı silahlı gruplar da dâhil olmak üzere, büyük ya da küçük fark etmeksizin her türlü toprak üzerinde baskı kurmak ve kontrol edebilmek adına siyasi güçler arasında yaşanan mücadelelerdir. Bu kapsamda jeopolitik, devlet içi ya da devletlerarası çatışmaların nedenlerini anlamak için bizlere bir projeksiyon çizmektedir. Hatta bu tür çatışmaların komşu devletlerde ya da dünyanın herhangi bir yerinde ne tür sonuçlar doğurduğunu anlayabilmek için Lacoste'a göre yine jeopolitiğe müracaat ederiz³⁹.

Kenar Kuşak Teorisi'nin sahibi Amerikalı Nicholas John Spykman jeopolitiği, “bir ülkenin güvenlik politikasının coğrafi unsurlara ve olaylara göre planlanması” şeklinde tanımlamaktadır. İngiliz Geoffrey Sloan konuya farklı bir bakış ile yaklaşmış ve jeopolitiği “siyasi tarih içinde, belirli coğrafi modellerin önemine dikkat çekme girişimi” olarak nitelendirmektedir. Amerikalı Colin S. Gray jeopolitiği “uluslararası ilişkilerin uzamsal incelemesi ve uygulaması” şeklinde tanımlamaktadır. Eleştirel jeopolitiğin kuramcılarında Gearóid Ó Tuathail ise jeopolitiği “devlet yönetiminin kavramlaştırılmasına ve devletin idare edilmesine

³⁷ Ulaş Karaca, “Hitlerin Jeopolitiği: Karl Haushofer”, **Batı'da Jeopolitik Düşünce**, Ed. Mustafa Serdar Palabıyık, 1. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara, 2009, s. 114

³⁸ Ulaş, **a.g.e.**, 2011, s. 48

³⁹ Yves Lacoste, **Büyük Oyunu Anlamak Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi**, Çev. İsmet Akça, 2. Baskı, NTV Yayınları, İstanbul, 2008, s. 8

yönelik bir problem çözme kuramı” olarak açıklamakta ve bu yönüyle jeopolitiğin bir güç mücadelesi olduğunu ileri sürmektedir⁴⁰.

Üzerinde tam anlamıyla herkesin uzlaştığı bir jeopolitik tanımın bulunmadığı ifade edilebilir. Bununla beraber literatürdeki tanımların “coğrafya, devlet ve politika” üçlüsü etrafında şekillendiği görülmektedir. Bu bakımdan jeopolitik bazen klasik dönemde olduğu gibi bir devletin başka bir devlet üzerinde tahakküm kurmak adına uyguladığı güç siyaseti olabilirken bazen de neoklasik dönemde olduğu gibi savaş nedeni olarak görülebilmektedir. Bu dönemde jeopolitik yerine jeostrateji kavramı tercih edilmiş, coğrafyanın dış politika üzerindeki etkisi klasik döneme kıyasla daha etkisiz kalmış, jeopolitik tanımlamalarda kültür, kimlik, ideoloji gibi kavramlar ön plana çıkmıştır. Sonraki dönemlerde ise uluslararası ilişkilere eleştirel bakış açılarının sunduğu katkılar ile neoklasik dönem bir geçiş dönemi olarak görülmüş, böylece eleştirel jeopolitik tanımlamaları ortaya çıkmıştır. Görüldüğü gibi jeopolitik, dönemlere ve aktörlere göre farklı şekillerde ele alınıp tanımlansa da temelde devletlerin dış politikalarının güç, kimlik, ideoloji, kültür gibi kavramlar ile coğrafi temeller üzerinden analizinin yapılması olarak tanımlanabilir.

Coğrafyayı dünya hâkimiyeti bağlamında inceleyen jeopolitik kuramcılar, ortaya koymuş oldukları kuramlarında dönemin siyasal, ekonomik, kültürel, askeri ve teknolojik gelişmelerin izlerini de taşımaktadırlar. Büyük bir çoğunluğunun ortak düşünceleri kendi ülkelerinin büyümesi ve genişlemesini sürdürülebilir bir biçimde gerçekleştirmektir⁴¹. Dünya üzerinde varlık gösteren imparatorluklar ve krallıklar hâkimiyet kurmak için geniş coğrafyalara sahip olmak istemişler ve bu uğurda büyük savaşlar gerçekleştirmişlerdir. Toplumsal hayatlarının devamını sağlamak için gerekli olan yer altı ve yer üstü kaynakları hem bir zenginlik hem de bir tehdit unsuru olarak değerlendirilmektedir. Jeopolitik, tarihsel süreç içerisinde henüz tanımlanmamışken dahi coğrafyayı güvenliklerini sağlamak, güçlerini artırmak için kullanmışlardır. Sahip oldukları kaynaklarının güvenliğini sağlamak ve sınırlarını

⁴⁰ Ulaş, **a.g.e.**, 2011, ss. 97-98

⁴¹ Ural, **a.g.e.**, 2009, s. 132

güçlü komşularına birer tampon bölge olsun diye coğrafi engellere dayandırmak bunun örneğidir⁴².

Kalıcı olan coğrafi konumun aksine jeopolitik durum, konjonktürelidir. Değişen şartlara ve ortaya çıkan yeni sorunlara karşı yeni jeopolitik çözümler yapılır. Bu haliyle jeopolitik, coğrafyanın ekonomi politiğinin siyasal açıdan yorumlanmasıdır. Bir başka ifadeyle jeopolitik, devletler arasındaki ilişkileri coğrafi açıdan analiz etmektir. Uluslararası ilişkiler açısından jeopolitiği özgün kılan, onun coğrafi unsurlara odaklanmış olmasıdır. Bu bağlamda coğrafyanın doğrudan bir güç olması ve güç mücadelelerinin seyri jeopolitiğin odak noktasını oluşturmaktadır. Coğrafi unsurlar, doğal ortamın insan ile olan etkileşimiyle yapılanan kara ve deniz geçitleri gibi değerlerin tamamıdır. Bu değerlerin birer güç unsuru olarak konumlandırılması onların siyasal yönlerini ön plana çıkarmaktadır. Bu durum jeopolitik açısından coğrafi unsurlardan güç ilişkilerine yönelen sonuçlar çıkartılmasını ifade etmektedir. Petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynakları, kıymetli madenler veya su gibi doğal kaynaklar birer coğrafi unsur olarak jeopolitiğin ilgi alanına girmektedir⁴³.

Jeopolitik, bir başka açıdan coğrafyayı dünya politikası açısından kullanabilme sanatıdır. Günümüz anlayışında yeni dünya düzenine jeopolitik durum şekil vermektedir. Tarihsel süreçte XX. yüzyıla kadar yaşanan hâkimiyet mücadeleleri jeopolitik teorilere göre gerçekleşme de güç merkezleri bu teorilerden önce kurulmuştur. Ancak günümüz anlayışında jeopolitik durum ihmal edilebilecek bir konu değildir⁴⁴. Çünkü günümüzde coğrafyalar haritalar üzerinden ortaya konulmakta ve stratejik açıdan uygulanacak politikalar bu sayede görünür kılınmaktadır. Siyasal sistemler, hükümetler, insanlar her zaman çeşitli değişiklikleri sergileyebilirler. Ancak devletlerin kıtalara, denizlere, adalara göre coğrafi konumlarından kaynaklı farklılıkları değişmez nitelikler taşımaktadır. Bu durum ise devletlerin uluslararası siyasette izleyecekleri politikalar ve atacakları adımlar

⁴² Nejat Eslen, **Küresel Hamleler Anahtar Stratejiler**, 1. Basım, Tekaç Kitap Basım Yayım, Ankara, 2005, s. 13

⁴³ Hacisalihoğlu, **a.g.e.**, 2006, ss. 3-4

⁴⁴ Ahmet Akter, "Ortadoğu Bağlamında Jeopolitik Teorilere Bir Katkı", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı: 221, 2016, s. 191

açısından jeopolitik durumu bilmelerini gerektirmektedir. Nihayetinde bir devletin coğrafi konumunun, güç merkezlerine veya çatışma alanlarına yakınlığının jeopolitik değerlendirmesi güvenlik politikalarını da doğrudan etkilemektedir⁴⁵.

Jeopolitik, aynı zamanda coğrafyadan kaynaklı güç kavramına, güç dengesine ve güç mücadelelerine odaklanmış bir analiz biçimidir. Güç ve gücü oluşturan unsurların değerlendirilmesi, bunların coğrafi açıdan taşıdıkları anlamlar, dünya üzerinde konumlandırılmaları, devletlere dağılımı ve buna dayalı karşılıklı etkileşimleri jeopolitiğin ilgi alanını oluşturmaktadır⁴⁶. Bugün dünyaya düzen veren ya da vermeye çalışan, dünya siyasetine yön veren anlayış jeopolitik odaklıdır. Tarihte yapılmış olan güç mücadeleleri her ne kadar bu anlayışın dışında kabul edilse de XX. yüzyılın önemli mücadelelerinde jeopolitiğin izleri vardır. Tarihte her zaman güç olgusunun kullanıldığı mücadeleler olmuştur. Bugün ise anlayış değişmiş ve jeopolitik durum devletler arası ilişkilerde önemli bir yer edinmiştir. Bu kapsamda jeopolitik teoriler dünyadaki güç merkezleri tarafından amaçları doğrultusunda geliştirilmiştir. Bu teoriler aynı zamanda ortaya çıkacak olan güç merkezlerinin ihtiyaçlarını da karşılayabilecek düzeyde bilimsel kabul görmüştür. Bu bakış açısıyla klasik jeopolitik kavramlar inişli çıkışlı ilgi görmekte ve yeni tanımlamalar literatüre kazandırılmaya devam etmektedir. Bu bağlamda “Tarihin Sonu, Medeniyetler Çatışması, Büyük Satranç Tahtası” gibi yeni teoriler oluşturulmuş ve oluşturulmaya da devam etmektedir⁴⁷. Ayrıca “Atlantikçilik (Batıcılık), Rus Milliyetçiliği, Uzlaşmacı Jeopolitik Akım, Medeniyetler İttifakı, Mihver Devletler” gibi jeopolitik tezlerde literatürde tartışılmaktadır.

XIX. yüzyılın sonundan itibaren Avrupalı devletlerin izledikleri politikalarının coğrafi tanımlaması için kullanılan jeopolitik, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Soğuk Savaşın getirdiği iki kutuplu dünya sisteminin etkisi altında ideolojik bir söylemin şifrelerini ifade etmektedir. Soğuk Savaş sonrası dönemlerde tüm bu tartışmalara ilave olarak ABD'nin hegemon güç olması nedeniyle onun

⁴⁵ Sibel Özsvağ Atay, “Klasik Jeopolitik Yaklaşımlar ve Eleştirel Jeopolitik Söylem”, **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 2, 2016a, s. 145

⁴⁶ Hacisalihoğlu, **a.g.e.**, 2006, s. 3

⁴⁷ Akter, **a.g.e.**, 2016, s. 194

güdümünde ilerlemiştir⁴⁸. Siyaset yapıcılarının sıklıkla kullandığı bir politika aracı olan jeopolitik XX. yüzyılın başında olduğu gibi sonunda da dış politikada etkili olmuştur. Öyle ki jeopolitik söylemlerin dünyada haritaları nasıl değiştirip yeniden dizayn ettiğini özellikle II. Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan gelişmeler apaçık göstermektedir⁴⁹.

Bir ülkenin kaderini belirleyen ve gücün orantısız boyutunu açıklayan önemli etkenler arasında coğrafya da sayılmaktadır. Bir devletin coğrafi konumu, toprak büyüklüğü, arazi şartları, bitki örtüsü, dağlık alanları, topraklarını çevreleyen denizler, yer altı ve yer üstü zenginlikleri, su kaynaklarına yakınlığı gibi coğrafi nitelikler kazanım olarak o devlete geri dönmektedir⁵⁰. Dünyada var olan bu tür coğrafi nitelikler homojen bir dağılım göstermemektedir. Bu durum dünya genelinde bireyler ve toplumlar üzerinde farklı etkiler bırakmaktadır⁵¹. Bu bakımdan uluslararası politika analizlerinde coğrafyanın kullanımı yeni olmamakla birlikte, XX. yüzyılda gerek teknolojiye yaşanan gelişmeler gerekse de uluslararası politikada yaşanan değişimler coğrafi faktörlerin yapılan çalışmalarda geri plana atılmasına neden olmuştur. Ancak SSCB'nin dağılmasıyla birlikte devam eden süreçte Avrasya'nın önemli bir coğrafya olmasının fark edilmesiyle jeopolitik Rus ve Amerikan dış politikasına yön vermeye başlamıştır. Böylece jeopolitik, tekrar eski gösterişli günlerine geri dönmüştür⁵².

Faşist Nazi Almanya'sı tarafından jeopolitiğin yayılmacı ve istilacı politikalarının meşru gösterilmesi için kullanılması nedeniyle II. Dünya Savaşı sonrasında jeopolitiğe karşı bir uzak duruş söz konusu olmuştur⁵³. Ancak belirtmek gerekir ki jeopolitik geri plana düşse de Soğuk Savaş döneminde ABD'nin SSCB'ye karşı izlediği politikalar ve geliştirdiği stratejiler jeopolitik teoriler ekseninde hayat

⁴⁸ Aziz Balcı, "Yeni Dünya Düzeninde Jeopolitiğin Değişen Konumu", **Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 10, 2016, s. 108

⁴⁹ Ayşe Ömür Atmaca, "Soğuk Savaş Sonrası Yeni Jeopolitik Dengeler: 1990'lı Yıllarda Türk-Amerikan İlişkileri", **A. Haluk Ülman'a Armağan**, Yay. Haz. Gökhan Erdem, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 2013, s. 99

⁵⁰ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, 8. Baskı, MKM Yayıncılık, Bursa, 2009, s. 141

⁵¹ Seyfi Say, **İbn Haldun'un Düşünce Sistemi ve Uluslararası İlişkiler Kuramı**, İlk Harf Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 391

⁵² Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, 8. Baskı, MKM Yayıncılık, Bursa, 2013, s. 182

⁵³ Atmaca, **a.g.e.**, 2013, s. 103

bulmuştur⁵⁴. Soğuk Savaş yıllarında ABD’li jeopolitikçi Spykman’ın jeopolitiği Alman geçmişinin etkisinden kurtarmak adına onu demokratik yönetimlerin hizmetine sunulmuş bir yapı olarak ortaya koydu. 1970’li yıllara gelindiğinde ise söylem bazında bir düşüş yaşayan jeopolitiğin tekrar canlanmasındaki en önemli etken Henry Kissinger tarafından kavramın kapsamlı bir şekilde tekrar kullanılmasıydı. Kissinger’in jeopolitiği yalnızca Batı jeopolitik yazısının yeniden doğuşuna işaret etmekle kalmadı, aynı zamanda ona yeni yönleriyle önemli bir ivme kazandırdı⁵⁵.

Jeopolitik perspektiften bir devletin analizi yapılırken jeopolitik değerlendirmeyi yapan kişi coğrafi ilişkileri inceleyerek analizine başlamalı ve bu coğrafi ilişkileri kendi düşünceleriyle değerlendirmelidir. Dünya üzerindeki kıtalar, okyanuslar, iklim kuşakları, ulaşım yolları, kara ile okyanuslar arasındaki ilişkiler, okyanuslar ile denizler arasındaki ilişkiler incelenmesi gereken coğrafi nitelikler olarak sıralanabilmektedir. Başlangıçta yerküreye bir bütün olarak bakılmadan yapılan jeopolitik değerlendirmeler eksik kalacaktır⁵⁶.

Bu kapsamda bir jeopolitik değerlendirmede jeopolitiğin unsurları değişmeyen (coğrafi) ve değişen (beşeri) unsurlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Jeopolitiğin değişmeyen unsurları, coğrafya disiplininde yer alan özel konumdan mütevellit fiziki farklılıklar olarak kabul edilmektedir. Bu unsurların herhangi birinin diğerine karşı güçlü ya da zayıf yönleri diğer unsurları da etkilemektedir. Bu yönüyle bir devletin iklimi, bitki örtüsü, dağları, denizleri, ulaşım ağları gibi coğrafi unsurlar o devletin izleyeceği uluslararası siyasetini etkileyebilen önemli birer araca dönüşmektedir. “Doğan Güneşin Ülkesi” olarak bilinen bir ada ülkesi olan Japonya, bu duruma örnek olarak gösterilmektedir. Kuzeydoğudan Güneybatıya doğru dağlık bir takımada üzerine konumlanan Japonya; kuzeyde Ohotsk Denizi, batıda Japon Denizi, doğu ve güneyde ise Büyük Okyanus ile çevrelenmiştir. Büyük denizler ve okyanus ile çevrili olması Japonya’yı dış politikada yalnızcılık anlayışının hâkim

⁵⁴ Muhittin Demiray ve İsmail Hakkı İşcan, “Uluslararası Sistemde Güvenlik Kavramının Değişimi Ekonomik ve Jeopolitik Arka Planı”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 21, 2008, s. 149

⁵⁵ Leslie W. Hepple, “The Revival of Geopolitics”, **Political Geography Quarterly**, Cilt: 5, Sayı: 4, 1986, ss. 21-26

⁵⁶ Tezkan ve Taşar, **a.g.e.**, 2013, s. 20

olduğu bir siyaset tarzına itmiştir. Bu bakımdan coğrafyanın jeopolitiğin değişmeyen bir unsuru olarak düşünülmesi, uluslararası siyasette fayda sağlayan ya da zarara neden olan bir olgu olarak tartışılmasını da beraberinde getirmektedir⁵⁷.

İlhan'a göre jeopolitik analizlerde jeopolitiğin unsurlarından birisinin dikkate alınmaması hatalı sonuçlara ulaşılmasına neden olacaktır. Jeopolitiğin değişmeyen unsurlarından olan toprak büyüklüğü jeopolitik açıdan oldukça değerli kabul edilmektedir. Devletler, sahip oldukları toprak büyüklüğünün yanında petrol, doğalgaz, değerli madenler, su kaynakları vb. stratejik kaynaklara da sahip olursa küresel boyutta jeopolitik merkez olabileceği kabul edilmektedir. Sosyal, ekonomik, politik, askeri, kültürel değerlerin oluşturduğu jeopolitiğin değişen unsurları uluslararası politikayı belirleyebilme kapasitesine sahiptir. Jeopolitik geleceğe dair çıkarımlar yapabilmek için tüm bu unsurları, zaman değişkeni içerisinde dikkate almak gerekmektedir⁵⁸.

Günümüzde artık “jeopolitik konum” kavramı yerine “jeopolitik durum” kavramı önem arz etmektedir. Bu yönüyle jeopolitik, doğal ve ekonomik kaynakların coğrafi konumu ile bunlar arasındaki iletişim hatları şeklinde bir tanımlamayı kapsamaktadır. Başka bir ifadeyle coğrafya dağlar, nehirler, denizler, iklim vb. unsurlardan oluşan jeolojik gerçekliği ifade ederken, jeopolitik yerlerin değerini değiştiren jeolojik özelliklerin insan faaliyetleriyle birleşimini ifade etmektedir. Bu yönüyle jeopolitik, coğrafyaya stratejik önem atfeden bir tür haritadır. Bu kapsamda jeopolitik, coğrafya ile bağlantılı siyasi güce odaklanmaktadır⁵⁹. Buradan hareketle literatürde sıklıkla karşılaşılan “jeopolitik konum” kullanımının hatalı olduğu yönünde bir değerlendirme yapmanın yerinde olacağını da belirtmek gerekmektedir. Öyle ki “konum” statik bir yapı olarak coğrafi nitelik taşımakta ve devletlerin siyasal sınırlarının haritalarda yer alış şekli ile ilgilidir. Bu açıdan herhangi bir devletin konumundan bahsederken o konumun verili ve sabit bir coğrafyaya ilişkin olduğu söylenebilir. Oysa jeopolitik, dinamik bir yapı olarak zamana ve mekâna göre

⁵⁷ Sibel Özsvağ Atay, “Dış Politika Açısından Deniz Gücünün Önemi”, **Balkan Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 10, 2016b, s. 99

⁵⁸ Suat İlhan, “Jeopolitik Kavramı ve Unsurları”, **Avrasya Dosyası**, Cilt: 8, Sayı: 4, 2002, ss. 319-320

⁵⁹ Jakub J. Grygiel, **Great Powers and Geopolitical Change**, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2006, s. x

değişkenlik gösterir. Bu açıdan jeopolitik, bir devletin coğrafi konumunu ifade etmekten ziyade coğrafyanın siyasetiyle ilgilidir. Nitekim jeopolitik; çatışma, güç siyaseti, güç dengeleri gibi kavramlar üzerinden devletlerin çıkarlarını maksimize etmeye çalışan dış politika ile ilgilidir ve bu çıkarlar duruma göre değişebilirler. Bu nedenle de “jeopolitik konum” ifadesi yerine “jeopolitik durum” ifadesi daha doğru bir kullanım olacaktır.

Jeopolitiğin odağında sadece yeni topraklara sahip olmak adına yayılmacı politikalar izlemek yoktur. Jeopolitik durum, önceki yüz yıllarda bir alandaki gücün başka bir alandaki gücü yenerek hem sınırları genişletmek hem de yeni olanaklar elde etmek üzerine kurgulanmaktaydı. Ancak son yüz yıl içinde jeopolitik yaklaşımlar daha karmaşık bir hal almıştır. Dünya siyasetinde hâkimiyet kurarak daha güçlü, daha aktif, daha hızlı ve daha zengin olabilmenin yollarını açmak için yeni jeopolitik durumlar ortaya konulmaktadır. Bu yeni jeopolitik durumun hâkimiyet arayışı sadece sınırları belirlenmiş bir coğrafyada değil aynı zamanda küresel düzeyde başka bir coğrafyaya entegre olmayı da kapsamaktadır. Bu bakımdan jeopolitik; petrol, doğalgaz gibi enerji kaynakları ile stratejik noktalara göre daha hızlı ve daha dinamik bir biçimde şekillenebilmektedir⁶⁰. Bu kapsamda daha sağlıklı bir jeopolitik durum analizi yapabilmek için jeopolitiğin tamamlayıcısı olarak “jeostrateji, jeoekonomi ve jeokültür” gibi jeopolitiğin alt kavramlarına ihtiyaç duyulmaktadır⁶¹.

Devletlerin izlediği stratejilerinin merkezinde jeopolitik hedefler ve yer almaktadır. Bu bağlamda jeopolitik durumun ortaya koyduğu hedeflerin gerçekleştirilmesi ihtiyacı jeostratejik uygulamaların jeopolitik ile anılmasını sağlamıştır. Soğuk Savaş döneminin statik jeopolitik koşulları yeni dönemde farklılaşmış, dinamik bir siyasal alana dönüşmüştür. Bu durum devletlerin geleceğe dair hedeflerini yeniden planlaması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Devletlerin soğuk savaş sonrası ortaya çıkan bu yeni duruma göre gelecek hedeflerini yapılandırmaları kuşkusuz jeopolitik durumlarından ve potansiyellerinden kaynaklanmaktadır. Sahip

⁶⁰ Cenk Sevim, **Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik**, 4. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2019, s. 23

⁶¹ Mehmet Öcal, “Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Bölgesel ve Küresel Güvenlik ve Barışa Katkısı”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 28, 2010, s. 284

olunan jeopolitik durumun ve potansiyelin hayata geçirilebilmesi için jeostratejik hamlelerin zamanında ve yerinde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu noktada jeopolitik durum, jeostratejik planlamayı gerekli kılmaktadır⁶².

Napolyon döneminden beri şiddetle tavsiye edilen klasik dogmayı daha da geliştiren yeni bir kavram olarak jeostrateji kavramı ilk kez 1942 yılında “Let Us Learn Our Geopolitics” başlıklı makalede Frederick L. Schuman tarafından kullanılmıştır⁶³. Bir devletin dış politikada izlediği coğrafi yol olan jeostrateji, devletlerin askeri gücü ve diplomatik faaliyetleri ile odaklanması gereken alanları belirlemektedir⁶⁴. Buna göre jeostrateji, jeopolitik hedeflerin ve çıkarların stratejik yönetimi olarak tanımlanmaktadır⁶⁵. Bir başka ifadeyle jeostrateji, jeopolitik vizyonun eyleme dönüştürülmüş halidir⁶⁶.

Jeoekonomi, küreselleşme ile birlikte uluslararası alanda ulus devletlerin ekonomi politik ilişkilerinin coğrafyadan hareketle ekonomi ve teknoloji eksenli belirlenmesi olarak tanımlanmaktadır. Jeoekonomi yönetsel açıdan politikadan ziyade coğrafya, ekonomi ve teknolojiyi ön planda tutmaktadır. Bu yönüyle jeoekonomi devletlerin çıkarlarını ekonomik etkenler üzerinden belirlemekte ve stratejilerini bu kapsamda belirlemektedir⁶⁷. Politik analizlerin temel konseptlerinden biri olarak ele alınan jeoekonomi ilk olarak 1990 yılında Luttwak tarafından çalışmalarında kullanılmış ve teorik alt yapısı oluşturulmuştur⁶⁸.

Jeokültür, kültür ile coğrafyanın birlikte ele alınması ve belirli bir coğrafya üzerinde kültürel benzerliklerin hem siyasi açıdan hem de ekonomik açıdan birer

⁶² Hacısalıhoğlu, **a.g.e.**, 2006, s. 5

⁶³ Andrew Gyorgy, “The Geopolitics of War: Total War and Geostrategy”, **The Journal of Politics**, Cilt: 5, Sayı: 4, 1943, s. 347

⁶⁴ Sait Yılmaz, “Jeopolitik ve Jeostrateji”, **Milli Güvenlik Teorisi**, Ed. Ümit Özdağ, 1. Baskı, Kripto Basın Yayın, İstanbul, 2015a, s. 208

⁶⁵ Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası: Amerikan’ın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri**, Çev. Yelda Türedi, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2020, s. 53

⁶⁶ Nejat Eslen, **Yeni Dünya Düzeni için Küresel Güç Mücadelesi 21. Yüzyılda Jeostrateji ve Türkiye**, 1. Baskı, Pankuş Yayınları, Ankara, 2020, s. 29

⁶⁷ Şükrü İnan, “Dünyada ve Türkiye’de Jeoekonomi Çalışmaları ve Jeoekonomi Öğretimi”, **Bilge Strateji**, Cilt: 2, Sayı: 4, 2011, s. 82

⁶⁸ Kemal Erkişi, “İktisadi Gücün Stratejik Kullanımı: Jeoekonomi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 52, 2017, s. 1026

kazanca dönüştürülmesini ifade etmektedir⁶⁹. Bu bakımdan jeokültür, dünya genelindeki kültür çevrelerinin meydana getirdiği kültür coğrafyalarının değerlendirmelerini, kültür unsurlarının ve kültür çevrelerinin ilişkilerini incelemektedir⁷⁰. Jeokültür kavramı ilk kez Immanuel Wallerstein tarafından Dünya Sistemleri Analizi adlı kitabında modern dünya sisteminin kültürel çevresini tanımlamak için kullanılsa da genellikle jeopolitiğin bir alt birimi olarak ele alınmaktadır. Genel anlamda XXI. yüzyılın uluslararası ilişkiler literatüründe, özellikle de jeopolitik çalışmalarında sıklıkla kullanılan jeokültür kavramı, Wallerstein'in kullanımından farklılaşmıştır. Öyle ki baskın kültürlerin coğrafyasını göstermek suretiyle devletlerin dış politikasında kullandıkları araç anlamında jeokültür, Wallerstein'in karşısında yer almaktadır⁷¹.

Coğrafya ve strateji arasındaki bağlantıyı sağlayan jeopolitik, barıştan savaşa kadar uzanan tüm uluslararası politikaların zaman ve mekânda, özellikle coğrafi ortamlarda ve çevrelerde gerçekleştiği yadsınamaz gerçeğine dayanmaktadır. Daha sonra, belirli stratejik reçeteler geliştirmek amacıyla coğrafi alan ve uluslararası siyasi güç arasındaki bağlantıları ve nedensel ilişkileri kurmaya çalışmaktadır⁷². Bu bakımdan zamanın şartlarına göre şekillenen iktidarların kavramsallaştırmalarını gösterme eğiliminde olan jeopolitik ile güç yakın bir ilişki içerisindedir. Klasik jeopolitik rekabeti, güç hesaplaşmalarını ve davranışlarını öncelemektedir. II. Dünya Savaşı sonrası yıllarda ABD ile Rusya arasında yaşanan ideolojik rekabet ile Soğuk Savaş sonrası sona eren rekabetin ortaya koyduğu jeopolitik ise yumuşak gücü vurgulamaktadır. Eleştirel jeopolitik ise sert gücü yumuşak güçten ayırmanın zorluğundan bahseder. Bu kapsamda eleştirel jeopolitiğe göre devletler jeopolitik

⁶⁹ Belal Hatami Khaje, "Türk Kültür Havzasında Azerbaycan Jeo-Kültürünün Sosyolojik ve Politik Sorunsalı", **100. Yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Uluslararası Kongresi Bildiriler Kitabı**, Ed. Mehmet Topal ve Rza Mammadov, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2019, s. 160

⁷⁰ Güngör Şahin, "Jeopolitik Kavram", **Jeopolitik Düşünce Büyük Güçler ve Türkiye**, Ed. M. Cem Oğultürk ve Güngör Şahin, 1. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 54

⁷¹ Fulya Aksu Ereker ve Utku Özer, "Jeokültür ve Dünya Sistemi: Wallerstein'ı Yanlış mı Anladık?", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 4, 2020, s. 135

⁷² Mackubin Thomas Owens, "In Defense of Classical Geopolitics", **Orbis**, Cilt: 59, Sayı: 4, 2015, s. 477

söylemlerini haklı çıkarmak adına güç yeteneklerinin tamamı ile güç ilişkilerinden oluşan karma bir yapıyı kullanmaktadırlar⁷³.

Jeopolitiğin aslında odak noktasında güç kavramının yer aldığı söylenebilmektedir. Gücün tanımı ve niteliği jeopolitik analizler için öncelikli bir husustur. Güç kavramı tanımlanırken genellikle içinde bulunulan zamanın koşulları göz önünde bulundurulur. Bu kapsamda her dönem kendi koşullarını göz önüne alarak gücün bileşenlerini belirler⁷⁴. Napolyon Bonaparte'ın “her devlet kendi coğrafyasının siyasetini yapar” sözü jeopolitik açıdan ulusal güvenliğin dolayısıyla da jeopolitik gücün önemini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda jeopolitik, devletlerin coğrafya üzerinde güç değerlendirmeleri yapması şeklinde ifade edilebilir.

Jeopolitiğin coğrafya ile ilişkili yürütülen makro politikalar olarak tanımlanmasının yanı sıra aynı zamanda bir güç siyaseti olduğu vurgusu yapılmaktadır. Bugünün dünyasında devletler için süper güç, büyük güç tasvirleri jeopolitik alanda başat güçlerin oluşturdukları kutup sayısınca belirlenmektedir. Küçük devletler açısından ise tanımın netliği söz konusu değildir. Jeopolitiğin bir güç siyaseti olduğu noktasında Robert Strauss Hupe “açık söylemek gerekirse küçük devletler ne jeopolitik ne de jeostratejik bir sete sahip değildir” demektedir. Hupe “küçük devletler büyüklerin jeopolitiğinin bir parçasını oluşturur” derken aslında devletlerin jeopolitik durumları karşısındaki eylem kapasitelerini sorunun ana teması olarak özetlemiştir. Bu bağlamda yüzölçümünün büyüklüğü devletin jeopolitik açıdan güçlü devlet olup olmamasında bir öneminin olmadığı ifade edilmektedir. Bu duruma somut bir örnek olarak ise İsrail gösterilmektedir. Güçlü bir devlet olmak ya da gücünü koruyup devam ettirmek isteyen devletler gelecekleriyle ilgili tahayyüllerindeki stratejik planları coğrafya üzerinde şekillendirmektedir. Bu jeopolitik şekillendirmede kullanacakları argümanları ve araçları coğrafi şekiller ile siyasal ve kültürel coğrafyanın gereklerine göre belirlemektedirler⁷⁵.

⁷³ Tarık Oğuzlu, “Jeopolitik Düşüncenin Modern Teorik Gelişimi”, **Küresel Dünyada Jeopolitik Sorunlar İşgal, İlhak ve Çatışmalar**, Ed. Hayati Aktaş, Tarık Oğuzlu ve Cihan Daban, 1. Basım, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2020, s. 43

⁷⁴ Hacisalihoğlu, **a.g.e.**, 2006, s. 6

⁷⁵ Ohuzhan Ergün, “Jeopolitik ve Ekonomik Şekillendirme”, **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, Cilt: 50, Sayı: 585, 2013, s. 94

1.2. Kuramsal Boyutlarıyla Jeopolitik

Jeopolitik alanda birçok olayı ve olguyu açıklamak maksadıyla ortaya konulan yasalar ve kurallar sistemli bir biçimde düzenlenerek jeopolitik teoriler olarak ortaya çıkarılmıştır⁷⁶. Uluslararası ilişkilerde değişmez bir parametre olarak değerlendirilen coğrafi koşullar, bazı jeopolitik teoriler açısından temel ve mutlak bir unsur olarak kabul edilmektedir. Dış politika ile coğrafya arasında temel ve mutlak bir ilişkinin varlığını kabul eden bu teoriler XIX. yüzyılda dünyaya nasıl hâkim olunabilir düşüncesi etrafında şekillenmiştir⁷⁷. Günümüzde jeopolitik teoriler ile bu teoriler etrafında şekillenen ekoller, küresel güç dengesinin kurulması ve sürdürülmesi ile bu dengenin kimin lehine değiştirilmesi gerekliliğini ele almışlardır. Bir başka ifadeyle jeopolitik teoriler dünyada hangi coğrafyaların dünya hâkimiyetini gerçekleştirecek bir güç merkezine ulaşacağını belirlenmesi ya da kontrolleri dışında bir güç merkezinin oluşumuna engel olmak için neler yapılması gerektiğini izah etmektedir⁷⁸.

Çatışmayı açıklayan teoriler arasında sayılan jeopolitik teorilere göre uluslararası ilişkiler bir mücadele sürecidir. Tıpkı realist teorilerde olduğu gibi devlet merkezli paradigmayı kabul etmektedirler. Bu yönüyle devlet uluslararası ilişkilerin temel ve tek aktörü olarak görülmektedir. Realist bir anlayışın hâkim olduğu jeopolitik teorilerde güç unsurları odak noktada yer almakta ve bu unsurlar devletlerin emperyalist politikaları için birer araç haline gelmektedir⁷⁹. Bir başka anlatımla jeopolitik teoriler, temelde devletlerin emperyalist politikaları açısından girecekleri bir savaştan galip çıkabilecekleri düşman hedef belirleme maksadıyla şekillenmiştir⁸⁰.

Coğrafi alanların kontrolü ya da işgali suretiyle dünya hâkimiyetinin gerçekleştirilmesinin yollarını anlatan jeopolitik teoriler ve onları oluşturan zihinsel

⁷⁶ İşcan, **a.g.e.**, 2004, s. 59

⁷⁷ Görkem Ozan Özalp, “Avrasya Bölgesinin Stratejik Önemi ve Türkiye-Bölge Ülkelerin Savunma ve Güvenlik Alanlarında İlişkileri”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı: 54, 2016, s. 597

⁷⁸ Akter, **a.g.e.**, 2016, s. 197

⁷⁹ Arı, **a.g.e.**, 2013, s. 184

⁸⁰ Deniz Ülke Arıboğan, **Uluslararası İlişkiler Düşüncesi Tarihsel Gelişim**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2019, s. 162

arka plan Almanya, İngiltere, ABD ve Fransa gibi Batı kökenli devletlerden oluşmaktadır. Jeopolitik teorilerin odak noktasında ortaya çıktıkları koşullarda göz önüne alınca ideolojik yapısıyla dünya kaynaklarına sahip olmak ve buna dayalı olarak ortaya çıkan güvenlik açıkları yer almaktadır. Kapitalizme dayalı dünyadaki ekonomik sistemin güvenliğinin, komünizmin engellenmesinden geçtiği düşüncesi bu teorilerin bazen açık bazen de kapalı düşünce sistemini oluşturmaktadır⁸¹.

Jeopolitiğin kuramsal boyutu kavramın değişim biçimi, devleti analiz yöntemi ve uluslararası siyaseti coğrafya temelli kurgulama biçimi göz önüne alınarak üç farklı bakış açısıyla değerlendirilmektedir. İki yayılcı politikaları savunan, “organik devlet teorisini” benimseyen, devleti tek aktör olarak ele alan ve onun gücünü maksimize etmenin yollarını arayan klasik jeopolitik teorilerdir. İkincisi ise Soğuk Savaş süresince ulusal güvenlik ve ulusal çıkar kavramları ekseninde ideolojik boyutta şekillenen, uluslararası sistemin yapısını hâlâ anarşik görmekle birlikte devleti organik açıdan ele almaktan vazgeçen, jeopolitik kavramından kaçınmak için özellikle jeostrateji/jeoekonomi/jeokültür gibi kavramların tercih edildiği neoklasik jeopolitik teorilerdir. Son bakış açısı ise 1980’lerde yaşanan post modern dönüşüm ile ortaya çıkan, uluslararası siyaseti neden sonuç bağlamında etkileyen bir olgu olarak coğrafyayı eleştiren, hem devleti hem de hegemonyacı iktidarları sorunsallaştırarak ele alan eleştirel jeopolitiktir⁸².

Jeopolitiğin dönemsel olarak farklı kullanım şekilleri ve süreç içerisindeki değişimi jeopolitik teoriler için klasik, neoklasik ve eleştirel jeopolitik şeklinde bir isimlendirmenin yapılmasına neden olmaktadır⁸³. Buradan hareketle çalışmada jeopolitik teoriler klasik dönem, neoklasik dönem ve postmodern dönem olmak üç dönem şeklinde sınıflandırılarak ele alınmıştır. Klasik dönemde emperyalist politikalar izleyen hâkimiyet teorileri incelenmiştir. Neoklasik dönemde kültür, kimlik, ideoloji ve strateji gibi kavramları ön plana çıkaran teoriler incelenirken son dönemde ise eleştirel jeopolitik incelenmiştir.

⁸¹ Hüsmen Akdeniz, “Jeopolitik ve Jeostratejik Teoriler Kapsamında Küreselleşmenin Geleceği ve Türkiye”, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 2, 2003, s. 82

⁸² Murat Yeşiltaş, “Jeopolitik”, **Uluslararası İlişkilere Giriş Tarih, Teori, Kavram ve Konular**, Ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı, 1. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2014a, s. 236

⁸³ Göknül Erbaş, “Jeopolitik Kavramında Değişim: Karadeniz Jeopolitiği Örneği”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2012, s. 137

1.2.1. Klasik Jeopolitik Teoriler

Klasik jeopolitik teoriler, emperyalist devletler arasındaki rekabetin en yoğun biçimde gerçekleştiği 1870-1945 yılları arasında ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Bu dönem Avrupa'nın bir yandan sömürge anlayışına dayalı emperyalist politikalar izlediği diğer bir yandan ise gelişen teknolojinin ortaya çıkardığı dönüşümlere adapte olmaya çalıştığı dönemdir. Dönemin jeopolitikçileri, kendi devletlerinin hızlı sanayileşme ve gelişen teknoloji sonrası içinde yaşanan değişimlere uygun yapıların oluşturulması ile dışarda yaşanan sömürgeci büyüme arasında dengenin nasıl kurulacağına dair farklı yollar önermişlerdir⁸⁴.

Klasik jeopolitik teoriler realist paradigmanın etkisi altında coğrafyanın uygulama alanını devlet merkezli, bütüncül bir perspektiften güç politikalarını odağına alarak ortaya koymuştur⁸⁵. Bu teoriler coğrafyanın etkilerini determinist bir bakış açısıyla ele almaktadır. XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başında dünyada yaşanan siyasal ortamın getirmiş olduğu koşullar altında dönemin güç ilişkilerinin yönlendirilmesine dönük teorilerdir. Klasik dönem jeopolitik teorilerin neredeyse hepsinin ortak yönü, ortaya çıktıkları döneme ait güç ilişkilerini hâkimiyet anlayışı çerçevesinde şekillenmeleridir. Bir diğer ortak yönleri ise dönemin büyük güçlerinin izlemesi gereken politikalar ekseninde ortaya konulmuş olmalarıdır⁸⁶.

XIX. yüzyılın sonlarına hâkim olan klasik jeopolitik teoriler, devletlerarası ilişkileri küresel haritalama ve rekabetin temel itici gücü olarak görünen kaynaklara erişimle ilişkilendirilmektedir⁸⁷. Bu bağlamda klasik jeopolitik teoriler, herhangi bir devletin coğrafi konumundan kaynaklı güçlü ve zayıf yönleri, güvenlik ve tehdit algılamaları ile müttefik ilişkiler kapsamında izledikleri politikaları tanımlamayı

⁸⁴ Murat Yeşiltaş ve Sezgi Durgun, "Coğrafya ve Jeopolitiği Tartışmak: Eleştirel Bir Değerlendirme", **Türkiye Dünyanın Neresinde? Hayali Coğrafyalar, Çarpışan Anlatılar**, Der. Murat Yeşiltaş, Sezgi Durgun ve Pınar Bilgin, 2. Baskı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 13

⁸⁵ M. Hayati Taban, "Klasik Eleştirel Jeopolitiğin Karşılaştırılması ve 'Stratejik Derinliğin' Bu Bağlamda İncelenmesi", **Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2013, s. 22

⁸⁶ Hacisalihoğlu, **a.g.e.**, 2006, s. 4

⁸⁷ Deniz Ülke Arıboğan ve Mert Bilgin, "New Energy Order Politics Neopolitics: From Geopolitics to Energeopolitics", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 5, Sayı: 20, 2009, s. 112

mümkün kılmaktadır⁸⁸. Bu teorilerin amacı devleti yönetenlere, kendi devletlerinin emperyalist rekabette öne çıkacakları bilgiyi üretmektir. En temel özellikleri devleti merkeze alan jeopolitik analizler yapmalarıdır⁸⁹. Bir devlet bilimi olarak şekillenen klasik jeopolitik teoriler çerçevesinde Alfred Thayer Mahan'ın Deniz Hâkimiyet Teorisi, Halford John Mackinder'in Kara Hâkimiyet Teorisi, Nicholas John Spykman'ın Kenar Kuşak Teorisi ve Alexander P. de Seversky'nin Hava Hâkimiyet Teorisi ele alınacaktır.

1.2.1.1. Alfred Thayer Mahan'ın Deniz Hâkimiyet Teorisi

Amerikalı Amiral Alfred Thayer Mahan, Asya ve Avrupa'nın önemli coğrafyalarını görme fırsatı yakaladığı bir seyahatte İngiltere'nin dünya ölçeğindeki etkisini ve bu etkiyi devam ettirmek için kullandığı güçten etkilenmiştir. Mahan'ın bu geziden edindiği tecrübeler daha sonraki yıllarda klasik jeopolitiğin önemli teorilerinden olan deniz hâkimiyet teorisini oluşturmasında önemli rol oynamıştır⁹⁰. ABD'nin deniz stratejesinin kurucusu olan Mahan, İngiltere'nin dünyaya yön verdiği bir dönemde ABD'nin dünyaya hükmeden bir güç olması için jeopolitik teorisini geliştirmiştir⁹¹.

XIX. yüzyılda yaşanan endüstri devrimi ile birlikte hem bilim ve teknoloji gelişmeye başlamış, yeni keşifler ortaya konulmuş hem de ticaret hacmi artmıştır. İhtiyaç duyulan ham maddelerin transferi ve yeni pazar ağları deniz yollarının önemini artırırken ipek yolu ise önemini kaybetmeye başlamıştır. Böyle bir dönemde denizlerin hâkimiyeti, sömürgeleri üzerinde egemenliğini kontrol etmek isteyen İngiltere'dedir. Mahan, “denizlere hâkim olan dünyaya hâkim olur” şeklinde özetlenen teorisini böyle bir dönemde İngiltere'den etkilenerek geliştirmiştir⁹². Öyle ki eserlerinde İngiltere donanmasına yaptığı göndermelerde İngiltere'nin deniz

⁸⁸ Kubilayhan Erman, “Jeopolitik Teoriler ve Afganistan”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 11, 2017, s. 396

⁸⁹ Yeşiltaş, **a.g.e.**, 2014a, s. 237

⁹⁰ Tezkan ve Taşar, **a.g.e.**, 2013, s. 31

⁹¹ Karabulut, **a.g.e.**, 2005, s. 48

⁹² Ural, **a.g.e.**, 2009, s. 133

kuvvetlerini askeri faaliyetleri ile ticari faaliyetleri birleştiren muazzam bir güç olarak belirtmektedir⁹³. Mahan, deniz gücünün jeopolitik analizine dönük çalışmalarında İngiltere'nin hem denizlerde hâkim güç olduğunu hem de kendisine yeni rakipler çıkmaması için deniz yollarındaki stratejik yolları denetleyerek kontrol altında tuttuğu ve Avrupa kıtasında bir güç dengesi politikası izlediği sonucuna ulaşmıştır. Buradan hareketle ABD'nin, İngiltere'nin denizlerde uyguladığı stratejileri örnek alması, dünyanın her bölgesine müdahale edebilecek kapasitede bir donanma kurması ve farklı coğrafyalarda stratejik deniz üslerine sahip olması gerektiğini belirtmektedir⁹⁴.

Mahan'ın deniz gücü hakkındaki düşünceleri, önce deniz kuvvetleri komutan yardımcısı olan daha sonra ise devlet başkanı olan Theodore Roosevelt tarafından büyük ilgi görmüştür. Mahan'ın düşünceleri sadece ABD'in dış politikası için değil büyük güç olmak isteyen tüm devletler için bir projeksiyon çizmektedir⁹⁵. Mahan'a göre ABD medeniyetinin gelişmesi ve dünyada başat güç olması emperyalist bir düşünce sisteminin yansımalarıdır. Mahan'ın teorisinin ABD için ne kadar önemli olduğunu fark eden Roosevelt, ABD donanmasını dünyanın en güçlü donanmalarından biri haline getirmiştir. Denizlerde hâkimiyeti sağlamak için 1898'de İspanya ile savaşan ABD, Küba ve Porto Riko'yu almıştır. XX. yüzyıla gelindiğinde sahip olduğu ekonomik güç ile küresel güç dengelerinin önemli bir aktörü olan ABD, Karayipler'deki hâkimiyetini korumak için 1903 yılında zor kullanarak elde ettiği topraklarda Panama Kanalı'nın inşasına başlamıştır⁹⁶. Böylece Mahan'ın deniz hâkimiyetine dayalı görüşleri ABD için uygulanır olmaya başlamış ve ABD denizlerde hâkimiyetini güçlendirerek geleceğin başat gücü olmanın temellerini atmıştır.

Mahan'ı jeopolitik açıdan önemli kılan deniz gücü ve uluslararası ilişkiler için ortaya koyduğu önermelerdir. Bu önermelerden ilki büyük güçlerin ekonomik

⁹³ Bilgehan Emekler ve Nihal Ergül, "Petrolün Uluslararası İlişkilerdeki Yeri: Jeopolitik Teoriler ve Petropolitik", **Bilge Strateji**, Cilt: 2, Sayı: 3, 2010, s. 64

⁹⁴ Defay, **a.g.e.**, 2005, s. 23

⁹⁵ Karabulut, **a.g.e.**, 2005, s. 48

⁹⁶ Gökhan Çin, "Amerikan Emperyalizminin Latin Amerika'daki Son Örneği: Bolivarcı Venezuela Cumhuriyeti'nde Yaşanan Kriz", **Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 8, 2019, s. 5

refahı açısından deniz ticaretinin gerekliliğidir. İkinci önermesi düşman olarak nitelenen devletlerin deniz ticaretini engellerken kendi ticaretini de korumaktır. Bunun için denizlerde üstünlüğü sağlayacak güçlü donanmaların konuşlandırılması gerekmektedir. Üçüncüsü ise denizlerde üstünlüğü elde etmiş olan bir devletin askeri açıdan üstün olan bir başka devleti yenebileceği noktasındadır. Mahan'ın bu önermeleri deniz üstünlüğünün dünya siyasal düzeninde yükselmenin ön şartı olduğu iddiasıyla eşdeğer olarak yorumlanmaktadır⁹⁷.

Mahan açısından denizlerin ekonomik olduğu kadar siyasal yönleri de söz konusudur. Mahan'a göre denizler siyasal ve sosyal bakış açısıyla değerlendirildiğinde geleceğe giden kusursuz bir yoldur. Daha iyi bir tanımla denizler, insanların üzerinde her yöne gidebilecekleri ancak kontrol amaçlı ortaya çıkabilecek alternatif yollara yönelebileceği, bir seyahat yolunu diğerine tercih edebileceği bir alandır. Bu alan bilinen ve bilinmeyen tüm tehlikelere rağmen karadan daha kolay ve ucuzdur. Ticaretin bu deniz yolları ile yapılması güçlü bir ekonomiyi ve dolayısıyla da güçlü bir devleti oluşturacaktır⁹⁸. Mahan, fiziki ve coğrafi unsurların yanında halkın denizci bir vizyona sahip olup olmamasıyla da ilgilenmektedir. Mahan, denizlerin halk tarafından benimsenmesi ve ona değer verilmesinin önemini vurguladığı eserinde hâkimiyet açısından denizci bir kültürün varlığı önemli düzeyde belirleyici bir unsur olduğunu belirtmektedir⁹⁹. Bu durum Mahan'ı katı bir coğrafi determinist olmaktan çıkarmaktadır. Mahan'a göre coğrafyanın harekete geçirilmesinde dolayısıyla deniz gücünün etkin bir şekilde kullanılabilmesinde insanın önemine değinmektedir¹⁰⁰.

Mahan'a göre bir devletin deniz gücü olabilmesi için altı koşulun bulunması gerekmektedir. Devletlerin deniz gücünün unsurları coğrafi konum, doğal üretimler ve iklim dâhil olmak üzere topografik özellik, devletin toprak büyüklüğü, nüfus, halkın karakteri ve ulusal kurumlar da dâhil olmak üzere hükümetin karakteri

⁹⁷ Jon Sumida, "Alfred Thayer Mahan, Geopolitician", *Journal of Strategic Studies*, Cilt: 22, Sayı: 2-3, 1999, s. 39

⁹⁸ Mahan, *a.g.e.*, 1890, ss. 14-15

⁹⁹ Emre Baysoy, "Klasik Jeopolitik Teoriler Açısından Kıbrıs'ın Önemi", *Osmanlı'dan Günümüze Kıbrıs Dün, Bugün, Yarın*, Ed. Fatma Çalık Orhun, 1. Basım, Gazi Kitabevi, Ankara, 2020, s. 7

¹⁰⁰ Gökhan Ak, "Deniz Hâkimiyet Teorisi", *Jeopolitik Düşünce Büyük Güçler ve Türkiye*, Ed. M. Cem Öğültürk ve Güngör Şahin, 1. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 132

şeklinde sıralanmaktadır¹⁰¹. Bu bağlamda Mahan'ın teorisi realist yazarlar tarafından vurgulanan güç ve ulusal güç öğeleri ile benzerlik taşımaktadır. Mahan'ın deniz gücü unsurlarının ilk üçü doğrudan coğrafya ile açıklanabilmektedir. Morgenthau ise ulusal gücün öğelerini “coğrafya, doğal kaynaklar, endüstriyel kapasite, askeri güç, nüfus, ulusal karakter, ulusal moral, diplomasinin ve hükümetin niteliği” şeklinde sıralamaktadır. Görüldüğü gibi Mahan ile Morgenthau gücün öğeleri noktasında benzer unsurlardan söz etmektedirler¹⁰².

Dünyayı kontrol altında tutmanın yolunun denizlere her yönüyle hâkim olmaktan geçtiğini savunan¹⁰³ Mahan'ın jeopolitik düşünceleri özetle dört noktada toplanmaktadır. Bunlardan ilki Mahan'ın coğrafyanın gerçekten önemli olduğunu kabul etmesiyle birlikte tarihin akışını coğrafi unsurlardan ziyade devlet adamları ve amirallerin kararlarının etkilediğidir. İkincisi, teorisini ortaya koyduğu dönem ile yakın gelecekte ABD-İngiltere ikilisinden oluşan ulus üstü bir yapının denizlere hâkim olacağıdır. Üçüncüsü deniz gücünün tamamlayıcı bir ögesi olarak kabul ettiği, savaştan ziyade barışı savunan bir ekonomik model olarak küresel serbest pazar ekonomisinin gerekliliğidir. Son olarak dünya için bir gelecek tahayyül ederken; potansiyel olarak birbiri ile çelişkili hatta aksi sonuçlar doğuran öngörülere sahip olup, bu ihtimallerin hepsine hazırlıklı olunursa başarıya ulaşılacağını belirtmektedir¹⁰⁴.

Mahan, bunların dışında sömürgeciliğin o dönemin uluslararası ilişkilerinin mihverini oluşturması münasebetiyle de deniz yollarına ve gücüne önem vermiştir. Çünkü sömürgeci devlet ile sömürülen devlet arasındaki irtibat ile hammadde transferi deniz yollarıyla sağlanmaktadır. Bu nedenle deniz yollarının güvence altında tutulması için güçlü bir donanmaya ihtiyaç vardır. Mahan'ın teorisini ele aldığı kitabında üzerinde ısrarla durduğu mesele deniz gücünün hâkimiyet açısından ne denli önemli olduğudur. Ona göre bir devletin kuşatılmasında deniz gücü daima

¹⁰¹ Mahan, **a.g.e.**, 1890, s. 16

¹⁰² Arı, **a.g.e.**, 2013, s. 184

¹⁰³ Erhan Örselli ve Veysel Babahanoğlu, “Doğu Akdeniz’de Açılmaya Çalışılan Pandoranın Kutusu: Enerji Kaynaklarından Alan Hâkimiyetine Uzanan Ekonomi Politik Hesaplar”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 66, 2019, s. 390

¹⁰⁴ Ulaş, **a.g.e.**, 2011, s. 30; Ak, **a.g.e.**, 2020, s. 136

kara gücünden üstündür¹⁰⁵. Bu nedenle Mahan, ABD'ye anavatanından uzak coğrafyalarda savaşabilmenin yolunu açacak deniz politikaları önermektedir. Mahan'ın jeopolitiği kuşaktan merkeze, denizden karaya doğru gerçekleştirilecek bir hâkimiyet anlayışını savunmaktadır. Mihver saha olarak kabul edilen coğrafi alana yönelik yayılmacı politikalara ancak çevre denizlerdeki kuşatmalar ile karşı konulabilir. Bu kapsamda Mahan, Rusya'nın denizlerden kuşatılması ve Çin'in kontrol altında tutulması gerektiğini belirtmektedir. Bu durum, ABD kadar İngiltere'nin de menfaatindedir¹⁰⁶. Ayrıca Almanya'nın denizlerdeki üstünlüğü ve sömürgeciliği engellenmelidir. Bu nedenle Mahan'a göre Almanya, Avrupa'ya hapsedilmelidir. Almanya kadar Asya devletleri ve özellikle Japonya'nın hâkimiyet düşünceleri ile politikaları engellenmelidir. Bunu gerçekleştirmek için ABD-Avrupa ittifakının sağlanmasını önermektedir¹⁰⁷.

1.2.1.2. Halford John Mackinder'in Kara Hâkimiyet Teorisi

Dünya hâkimiyetinin nasıl elde edilebileceğini açıklayan bir diğer klasik jeopolitik teori, dönemin uluslararası sisteminin yapılanmasına bağlı olarak İngiliz Sir Halford John Mackinder tarafından Rusya merkezli olarak geliştirilen "Kara Hâkimiyet Teorisi"dir¹⁰⁸. Mahan'ın teorisini sarsan Mackinder, kara hâkimiyet teorisini 1904 yılında Kraliyet Coğrafya Cemiyeti'nde düzenlenen konferansta "Tarihin Coğrafi Mihveri" adlı tebliğ ile sunmuştur. Burada sunduğu teorisini önemli düzeyde değiştirmeden "Demokratik İdealler ve Gerçek" adlı kitapta genişleterek I. Dünya Savaşı sonrasında yeniden yayınladı. Mackinder'in bu iki eseri bugünkü jeopolitiğin temel yapı taşlarını da oluşturmuştur¹⁰⁹.

Mackinder, "Tarihin Coğrafi Mihveri" adlı eserinde İngiltere'nin karşı karşıya olduğu olası üç önemli tehdidi anlatmaktadır. Birincisi deniz gücüne dayanan

¹⁰⁵ Yılmaz Tezkan, **Jeopolitik Yazılar**, Ülke Kitapları, Birinci Basım, İstanbul, 2007, s. 25

¹⁰⁶ Akter, **a.g.e.**, 2016, s. 195

¹⁰⁷ Defay, **a.g.e.**, 2005, ss. 23-24

¹⁰⁸ Erman, **a.g.e.**, 2017, s. 399

¹⁰⁹ Robert B. Downs, **Dünyayı Değiştiren Kitaplar**, Çev. Erol Güngör, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2005, ss. 150-151

İngiliz hegemonyası açısından kara gücünün deniz gücüne göre üstün olmaya başlamasıdır. İkincisi Moğol toprakları üzerinde kurulmuş olan Mihver Devlet Rusya'dır. Üçüncüsü ise Almanya ile Rusya arasında kurulması muhtemel ittifaktır¹¹⁰. Mackinder, teorisini İngiltere'nin güç kaybettiği bir dönemde oluşturmuştur. Onun en fazla çekindiği ülke Almanya'dır. Şüphesiz Almanya'nın Doğu Avrupa üzerinde kuracağı etki sayesinde oluşacak olan bir Almanya-Rusya ittifakı İngiltere'nin çıkarlarına aykırıdır¹¹¹.

Demiryollarının, modern otoyolların ve karayolu ulaşım ağlarının inşası Avrasya'nın kara sınırlarının büyük bölümünde hızlı ulaşımı mümkün hale getirmiştir. O zamana kadar Avrasya'nın iç bölgeleri karayla çevrilmiş durumdaydı. Mackinder, Avrasya'nın nehirlerinin dünyanın hiçbir büyük denizine dökülmediğini belirtmiştir. Kuzey Avrasya kıyılarının çoğu kuzey kutbunun etkisi ile donmaktadır. Demiryolu bağlantılarının gelişmesi sayesinde Orta Doğu ile Almanya arasındaki kara yolu ulaşımı tıpkı daha önceki yüzyıllarda İngiltere'ye deniz yolu ile ulaşımın kolay olması gibi büyük ölçüde kolaylaşmıştır¹¹². Mackinder, dünyanın kapalı bir sisteme dönüştüğüne inanıyordu. Avrupa'nın sömürgelerinden dolayı artık devletlerin genişleyebilecekleri bir alan kalmamıştı. Buradan hareketle Mackinder, dünya üzerindeki güç siyasetinin yeni toprak arayışından ziyade eski topraklar üzerinde gerçekleşeceğini tahmin etmekteydi. Böylece Kalpgâh kavramı, XVIII. yüzyıl stratejistlerinin savaşı kazanmak için kilit alanlara konuşlanmak gerekliliğini hatırlatıyordu. Geleneksel askeri stratejistler, haritadaki kilit alanların kontrolünün savaşı kazanmak için çok önemli olduğunu düşünüyorlardı. Mackinder da aynı şekilde dünyayı bir savaş alanı olarak görmekte ve küresel üstünlüğü elde etmenin yolunun dünyadaki kilit alanları kontrol etmekten geçtiğini belirtmektedir¹¹³.

Mackinder, tarihi deniz gücüyle kara gücü arasında yaşanan bir mücadele şekli olarak görmektedir. Tarihi süreçler insanlar tarafından başlatılmasına rağmen

¹¹⁰ Taşkesen, a.g.e., 2009, ss. 72-73

¹¹¹ Taban, a.g.e., 2013, s. 24

¹¹² James E. Dougherty ve Robert L. Pfaltzgraff, **Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey**, Fifth Edition, Addison Wesley Longman (Pearson), United State, 2000, s. 161

¹¹³ Christopher J. Fettweis, "Sir Halford Mackinder, Geopolitics, and Policymaking in the 21st Century", **The US Army War College Quarterly: Parameters**, Cilt: 30, Sayı: 2, 2000, s. 59

büyük oranda kontrolü ve yönlendirilmesi coğrafya tarafından gerçekleştirilmektedir. Bir bölgenin coğrafi özellikleri; dünyadaki güç mücadelelerini, alanlarını ve taraflarını hem belirler hem de şekillendirir¹¹⁴. İngiltere başlangıçta önemli bir deniz gücü olsa da XX. yüzyılda Avrupa'nın büyük devletlerinin baskılarıyla güç kaybetmektedir. Mahan gibi teknoloji ile coğrafya arasındaki bağlantıya dikkat çeken Mackinder'a göre deniz gücü XX. yüzyıldan itibaren üstünlüğünü kara gücüne bırakmıştır. Akdeniz coğrafyasında ortaya çıkan medeniyetler başlangıçta karada belli bir güce ulaşmış, sonrasında denizler aracılığıyla genişleşmişlerdir. Deniz gücüne yönelik teknoloji ne kadar gelişirse gelişsin nihayetinde donanmalar karada üslere ve limanlara ihtiyaç duyacaktır¹¹⁵.

Mackinder, dünyayı 9/12'si okyanuslardan, 1/12'si adalardan ve 2/12'si kıtalardan oluşan bir gezegen olarak kabul etmektedir. Asya, Avrupa ve Afrika'yı kapsayan "Dünya Adası" karaların en önemli parçasıdır. Bu noktada Asya ve Avrupa bir bütün olarak Avrasya'yı oluşturmaktadır. Akdeniz'i ise "Atlantik Körfezi" olarak kabul etmektedir. Mackinder'a göre dünya nüfusu 14/16'sının Dünya Adası'nda, 1/16'sının adalarda, kalan 1/16'sının ise Kuzey ve Güney Amerika'da yaşamaktadır¹¹⁶. Mackinder'in Dünya Adası olarak belirttiği alanların dışında kalan Amerika, Avustralya ve Antarktika kıtaları ise sadece Dünya Adası'nın uyduları konumundadır. Dünya Adası içerisinde kalan Doğu Avrupa ve Sibirya Mackinder tarafından "Kalpgâh" olarak nitelendirilmektedir. Kalpgâh'ın çevresinde kalan Almanya, Avusturya, Türkiye, Hindistan ve Çin'in de içerisinde yer aldığı kuşak "iç hilâl" olarak nitelendirilmektedir. Bunun dışında kalan Amerika, Afrika, Avustralya ve Japonya hattı ise "dış hilâl" olarak nitelendirilmektedir¹¹⁷. Buradan hareketle Mackinder'in temel önermesi "Doğu Avrupa'ya kim hükmederse Kalpgâh'a hâkim olur, Kalpgâh'a kim hâkim olursa Dünya Adası'na hükmeder, Dünya Adası'na kim hükmederse Dünya'ya hâkim olur" şeklindedir¹¹⁸.

¹¹⁴ Taşkesen, **a.g.e.**, 2009, s. 56

¹¹⁵ Yılmaz, **a.g.e.**, 2015a, ss. 213-214

¹¹⁶ M. Cem Oğultürk, "Kara Hâkimiyet Teorisi", **Jeopolitik Düşünce Büyük Güçler ve Türkiye**, Ed. M. Cem Oğultürk ve Güngör Şahin, 1. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 106

¹¹⁷ Özey ve Kocalar, **a.g.e.**, 2019, s. 157

¹¹⁸ Richard Muir, **Political Geography: A New Introduction**, First Published, Macmillan Press, London, 1997, s. 218

Doğu Avrupa'ya nasıl hükmedileceğini anlatan Mackinder'a göre müttefikler Almanya'nın hatası sayesinde kazanmıştır. Bu nedenle yapılacak olan şey Kalpgâh'da kalıcı bir çözüm bulmaktır. Ona göre bu kalıcı çözüm Doğu Avrupa'da yapılacak olan üçlü bölünmeyi gerçekleştiren bir toprak düzenlemesidir. Buna göre Rusya ile Almanya arasında üçüncü bir unsur olarak bir dizi tampon devletler kurmak gerekmektedir¹¹⁹. Bu tampon devletler, Mackinder'in jeopolitik senaryosuna göre Milletler Cemiyeti tarafından desteklenen orta kademe devletler olmalıdır¹²⁰. Mackinder, o sıralar proleterya devrimi ve iç karışıklıklar yaşayan Rusya ile Kalpgâh'ı ele geçirmesini istemediği Almanya arasında kurulmasını istediği tampon devletler Beyaz Rusya, Ukrayna, Polonya, Macaristan, Çekoslovakya, Gürcistan, Ermenistan gibi devletlerdir¹²¹.

Mackinder, Dünya Adası ile aslında üç ayrı kıtadan ziyade tek bir kıta oluşturarak büyük bir kara parçasını anlatmaktadır. Dünya gücü olmanın çıkış noktası Dünya Adası'dır. Amerika ise toprak parçası, nüfusu ve kaynakları ile sadece "küçük ada"dır. Kalpgâh; Volga Havzası'ndan Baykal Gölüne, Kuzey Buz Denizi'nden Himalayalar'a kadar ulaşan ovalık bir coğrafyadır. Mackinder Kalpgâh'ı denizden ulaşılamayan, kendine yetecek düzeyde kaynakları olan ve ele geçirilmesi hemen hemen olanaksız olan bir coğrafya olarak tasvir etmektedir. Doğu Avrupa, dünyanın kalbine açılan bir kapıdır. Rusya'yı fethedecek olan bir Avrupa ülkesi sadece dünyanın kalbini değil aynı zamanda tüm dünyayı da kontrol edecek güce de sahip olacaktır¹²².

Mackinder deniz gücünün geçmişin büyük güçleri açısından çok önemli olduğunu kabul etmektedir. Ancak sanayileşme ve yeni teknolojiler, toprak ve sömürge elde etmeyi kolaylaştırmıştır. Üstelik bu tür gelişmeler denizlerden uzak coğrafi bölgelerde olabilmektedir. Bu coğrafi gerçeklikler karşısında Mackinder, uluslararası politikanın ana ödülü olarak Kalpgâh'ın kontrolüne daha fazla vurgu yapmıştır. Kalpgâh muazzam kaynaklara ve endüstriyel kapasiteye sahiptir. Buraya

¹¹⁹ Tezkan ve Taşar, **a.g.e.**, 2013, s. 95

¹²⁰ Geoffrey Sloan, "Sir Halford J. Mackinder: The Heartland Theory Then and Now", **Journal of Strategic Studies**, Cilt: 22, Sayı: 2-3, 1999, s. 27

¹²¹ Yılmaz, **a.g.e.**, 2015a, s. 215

¹²² Oğultürk, **a.g.e.**, 2020, s. 107

hâkim olan en güçlü deniz gücüne karşı koyabilen devletleri dahi yenilmez kılacaktır¹²³. Mackinder, teorisinde sanayisinden ve ordularından güç alan kara merkezli bir gücün meydana getirebileceği tehlikeleri ortaya koyma çabası içerisindedir. Bu tehdit Mackinder'a göre barışçıl ticari faaliyetler ile önemli kazanımlar elde eden deniz gücünü kara merkezi ile çevreleyecektir. Mackinder'in burada söylemeye çalıştığı şey aslında böyle bir tehdit o an için gerçekleşmemiş olsa da her zaman gerçekleşme ihtimalinin var olduğudur. Bu nedenle İngiltere kendini Almanya'ya karşı savunmak istiyorsa imparatorluk yapılarının dönüştürülmesi önemli bir durumdur¹²⁴.

1943 yılında İngiltere'nin isteği üzerine Mackinder 1904'te yayınladığı teorisini “Yer Küresi ve Barışın Kazanılması (The Round World and the Winning of the Peace)” adlı eserinde gözden geçirmiştir. Eserin ilk kısımlarında 1904'te yazdığı teorisini özetleyen Mackinder, gelinen noktada Kalpgâh'ın ne kadar önemli olduğunun daha da netleştiğini savunmaktadır. 1938'de Rusya; buğday, arpa ve yulaf gibi gıda ürünlerini dünyada en fazla üreten devlet olmuştur. Manganez ve demir üretiminde dünyada ilk sırada, petrolde ise ikinci sıradadır. Kömür açısından sahip olduğu kaynaklar üç yüz yıl yetecek düzeydedir. Bu veriler üzerinden bir değerlendirme yapan Mackinder, Rusya'nın Almanya'yı işgalinde başarılı olursa dünyanın en büyük kara gücü olacağını söylemektedir. Dahası Rusya, stratejik olarak en büyük savunma gücü pozisyonundadır. Çünkü dünyadaki en büyük doğal kale Kalpgâh'dır¹²⁵.

Mackinder'in teorisinin XXI. yüzyıla dönük üç analitik yönü bulunmaktadır. İlki, dünya hâkimiyeti fikrinin ilk kez geçerli bir siyasi amaç olduğu kapalı bir uluslararası devlet sisteminin tespitidir. Bu tür bir sistem XXI. yüzyılda da kendini sürdürecektir. Ulaşım ve silah teknolojisinde devam eden değişiklikler, devletler arası ilişkileri bu yüzyılda olduğundan daha yoğun ve karmaşık hale getirecektir. İkincisi, Mackinder XXI. yüzyılın coğrafi perspektifini ana hatlarıyla belirtmek için

¹²³ Ronald J. Granieri, “What is Geopolitics and Why Does It Matter?”, *Orbis*, Cilt: 59, Sayı: 4, 2015, s. 494

¹²⁴ Bernard Semmel, “Sir Halford Mackinder: Emperyalizmin Teorisyeni”, *Tarihin Coğrafi Kalbi*, Sir H. J. Mackinder, Haz. Kadir Yılmaz, 1. Baskı, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2013, s. 42

¹²⁵ Halford J. Mackinder, “The Round World and the Winning of the Peace”, *Foreign Affairs*, Cilt: 21, Sayı: 4, 1943, ss. 600-601

kullanılabilecek teorik bir miras bırakmıştır. Üçüncüsü ise coğrafi determinizmi reddetmesidir. Coğrafi konumun sınırlama ve yönlendirme etkisi olsa da bir devletin başarılı olması için tek başına yeterli değildir. Siyasi örgütlenme ve askeri gücün asıl belirleyici unsur olduğunu ileri sürmüştür¹²⁶.

Bugünkü dünya, Mackinder'in Avrasya kara kütleleri üzerinde merkezi konumlandırmanın avantajları hakkında 1904'te incelediği dünyadan farklıdır. Onun teorileri, Soğuk Savaş boyunca ABD'nin çevreleme politikasını bilgilendirerek ve şekillendirerek yüzyıl boyunca etkili olacaktır. Kara hâkimiyet teorisinin ortaya çıkmasının üzerinden yüzyıl geçmiş olsa da, Mackinder'ın dünya hâkimiyetinin anahtarı olarak gördüğü bölgeye yeniden bir ilgi vardır. Avrasya kara kütesinin kalbi gelecek yüzyılda önemli bir rol oynayabilir ve bugünün tek süper gücünün bu bölgeye yönelik politikası, tüm uluslararası sistemin karakteri üzerinde muazzam bir etkiye sahip olacaktır¹²⁷.

1.2.1.3. Nicholas John Spykman'ın Kenar Kuşak Teorisi

Nicholas John Spykman jeopolitik kavramını, uluslararası ortamda devlet davranışının koşullandırıcı unsurları olarak coğrafi, ekonomik ve politik faktörler arasındaki yakın ilişkiyi belirtmek için kullanmıştır¹²⁸. Ona göre jeopolitik; hammadde kaynaklarını, nüfusu, coğrafyayı ve güç dinamiğini korumaktır¹²⁹. Spykman'ın jeopolitik ile ilgili düşünceleri “Dünya Politikasında Amerikan Stratejisi” ve “Barışın Coğrafyası” adlı iki önemli eserinde yer almaktadır. “Dünya Politikasında Amerikan Stratejisi” adlı kitabı 1942'de ABD'nin II. Dünya Savaşı'na katılımından önce yayınlamıştır. “Barışın Coğrafyası” adlı kitabı ise ölümünden sonra 1944 yılında Yale Üniversitesi tarafından 1942'de verdiği bir konferansın

¹²⁶ Sloan, **a.g.e.**, 1999, ss. 35-36

¹²⁷ Fettweis, **a.g.e.**, 2000, s. 58

¹²⁸ Edgar S. Furniss, “The Contribution of Nicholas John Spykman to the Study of International Politics”, **World Politics**, Cilt: 4, Sayı: 3, 1952, s. 387

¹²⁹ Hayati Aktaş, “Jeopolitik Üzerine: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz”, **Küresel Dünyada Jeopolitik Sorunlar İşgal, İlhak ve Çatışmalar**, Ed. Hayati Aktaş, Tarık Oğuzlu ve Cihan Daban, 1. Basım, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2020, s. 7

notları esas alınarak yayınlanmıştır. Spykman'ın "Rimland Bölgesi" ve "Kenar Kuşak Teorisi" bu kitabında yer almaktadır¹³⁰.

Mackinder'in Kalpgâh olarak adlandırdığı bölgeyi merkeze alan Spykman, çevreden merkeze doğru bir hâkimiyet teorisi geliştirmiştir. Bir başka anlatımla Spykman'a göre Kuzey Amerika'ya sahip olan Güney Amerika'ya, Avustralya ve Afrika'ya hükmeder. Nitekim bu coğrafyaya hükmeden güç Batı Avrupa'ya, Güney Asya'ya ve nihayetinde Doğu Avrupa ile Asya'ya da hükmedecektir. Spykman'a göre devletler güç kapasitelerini, siyasal ve stratejik planlarını dünya ölçeğinde uyguladıkları takdirde koruyabilirler. Bu nedenle Spykman, güvenlik politikalarının coğrafi faktörlerle planlanmasını jeopolitiğe uyarlamıştır¹³¹.

Jeopolitik etkileşimlerin yapılandırılması ile geliştirilmesini anlamlandırmak için coğrafi kavramlar üzerinde duran Spykman, dış politikanın güç mücadelesi ile ilgili olduğunu vurgulamaktadır. ABD'nin jeopolitiğini değiştirmiş ve ABD dış politikasının "vaftiz babası" olarak anılmıştır¹³². Ona göre ABD için bütünleşmiş bir coğrafyanın kontrolünden ziyade dengede tutulan ayrı güçlerin varlığı jeopolitik açıdan daha kolay kontrol edilebilir. Uluslararası sistemde güç dengesinin kontrolünü jeopolitik ile ilişkilendiren Spykman, bu bakımdan güç dengesini savunmaktadır¹³³.

Barişin Coğrafyası adlı eserinde Spykman, Mackinder'in Kalpgâh'ı çevreleyen iç hilâl alanını yeterince önemsemediğini vurgulamaktadır. Avrasya'nın gerçek gücü sadece Kalpgâh'da değil, aynı zamanda onu çevreleyen kenar kuşak ülkelerinin de dâhil edildiği coğrafyadadır¹³⁴. Spykman, Avrasya'nın merkez kıtasal düzlüğünün Mackinder tarafından Kalpgâh olarak adlandırılmasına devam edilebileceğini belirtmekle birlikte onun İç Hilâl bölgesini Kenar Kuşak (Rimland) olarak adlandırmaktadır. Spykman'ın Rimland olarak nitelendirdiği, dünya

¹³⁰ Ulaş, a.g.e., 2011, s. 53

¹³¹ İşcan, a.g.e., 2004, s. 64

¹³² Demet Şefika Mangır, "Klasik/Geleneksel Devlet-Merkezli Jeopolitik Anlayıştan Eleştirel Jeopolitik Söyleme", **Uluslararası İlişkilerde Jeopolitik Teoriler ve Pratikler**, Ed. Demet Şefika Mangır, İksad Publishing House, Ankara, 2020a, s. 22

¹³³ Colin S. Gray, "Nicholas John Spykman, the Balance of Power, and International Order", **Journal of Strategic Studies**, Cilt: 38, Sayı: 36, 2015, ss. 885-886

¹³⁴ Vefa Kurban ve diğerleri, **Stratejik Paralaksın Doğduğu Noktada Türk ve Rus İlişkilerinin Geleceği: Kıbrıs ve Ötesi**, İksad Publishing House, Ankara, 2020, s. 16

nüfusunun ve kaynaklarının çoğunluğunu barındıran Kenar Kuşak'ta yer alan coğrafya Batı Avrupa devletleri, Balkanlar, Türkiye, Suriye, İran, Irak, Afganistan, Hindistan, Pakistan, Çin'in kuzey bölgeleri, Kore, Mançurya ve Lena Nehri'nin doğusundan oluşmaktadır¹³⁵.

Spykman'a göre Avrasya'nın kenar kuşağı, Kalpgâh ve çevre denizler arasındaki ara bölge olarak görülmelidir. Kenar Kuşak, deniz gücü ile kara gücü arasında tampon görevi üstlenmektedir. Öyle ki bu bölge hem karada hem de denizde kendini savunmalıdır. Yani bir tür amfibi işlevi görmelidir. Çünkü bu bölge geçmişte hem Kalpgâh'ın kara gücüyle hem de Büyük Britanya ile Japonya'nın deniz gücüyle savaşmak zorunda kalmıştır. Kenar kuşağın amfibi işlevi, bölgenin güvenlik temelli sorunlarının kaynağını oluşturmaktadır¹³⁶.

Spykman, Kalpgâh'ın yakın bir gelecekte güç merkezi olacağına inanmıyordu. İklim koşulları, tarım, enerji kaynaklarının dağılımı, coğrafi engeller Mackinder'in teorisinin geçerliliğini zorlaştırmaktadır. Kenar Kuşak devletlerinden olan Çin ve Hindistan, daha hızlı sanayileşirse Kalpgâh'ın Orta Asya bölümü önemini kaybetmeye başlayacak, Rusya'nın gücü ise Uralların batısında kalacaktır¹³⁷. Mackinder'in "Doğu Avrupa'ya kim hükmederse Kalpgâh'a hâkim olur, Kalpgâh'a kim hâkim olursa Dünya Adası'na hükmeder, Dünya Adası'na kim hükmederse Dünya'ya hâkim olur" söylemi Spykman'a göre yanlıştır. Spykman bu durumu Napolyon Savaşları ile Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nda İngiliz ve Rus İmparatorluklarının Kenar Kuşak devletlerinin saldırılarına karşı birlikte hareket etmeleri Mackinder'in vurguladığı Rus kara gücü ile İngiliz deniz gücü karşıtlığının gerçekleşmediğini söyleyerek izah etmektedir. Bu bakımdan güç siyaseti için eğer bir slogan kullanılacaksa şöyle olmalıdır: "Kim Kenar Kuşağa hükmederse Avrasya'ya hâkim olur, kim Avrasya'ya hâkim olursa Dünya'yı kontrol eder"¹³⁸.

1938 yılında iki bölüm halinde yayınlanan "Coğrafya ve Dış Politika" adlı makalelerinde de jeopolitik fikirlerine yer vermiştir. Devletlerin büyüklüğünün,

¹³⁵ Tezkan ve Taşar, **a.g.e.**, 2013, s. 139

¹³⁶ Nicholas J. Spykman, **The Geography of the Peace**, First Edition, Harcourt, Brace and Company, New York, 1944, s. 41

¹³⁷ Sevim, **a.g.e.**, 2019, s. 29

¹³⁸ Spykman, **a.g.e.**, 1944, s. 43

dünyadaki ve bölgelerindeki konumlarının dış politikadaki etkilerini incelediği çalışmasında savaşın, tıpkı Napolyon'un zamanında olduğu gibi o günde ulusal politikanın önemli aracı olduğunu belirtmektedir. Ona göre devletler savaş yoluyla iktidar için mücadele içerisinde. Spykman, devletlerin coğrafyasını savaş dönemlerinde askeri üs, adına barış denilen geçici ateşkes dönemlerinde ise işgal ettiği stratejik konumları olarak görmektedir. Bu kapsamda coğrafya en kalıcı unsur olduğundan dış politikanın en önemli aracıdır. Spykman'a göre "bakanlar gelir ve bakanlar gider, diktatörler bile ölür, ancak sıradağlar sarsılmaz"¹³⁹.

Spykman'ın Kenar Kuşak Teorisi; Deniz Hâkimiyet Teorisi ile Kara Hâkimiyet Teorisini Amerikan pragmatizmine uygun şekilde bir araya getirerek, o dönemin şartlarında ABD'ye düşman olacak büyük gücün karşısında oluşturulabilecek muhtemel koalisyonları önermektedir. Bu düşüncenin mantığı şöyle izah edilmektedir: ABD'ye karşı kendi kıtasında düşman olabilecek tehlike arz eden bir güç bulunmamaktadır. ABD'nin güvenliğini tehlikeye atacak düşman güç ancak Eski Dünya kaynaklı olabilir. ABD'nin hâkimiyet alanına ve kıtasına; Avrupa ya da Asya doğrultusundan, Eski Dünya kara blokundan gelecek muhtemel tehlikelerin önlenmesi, Amerikan çıkarlarının korunabilmesi için Yeni Dünya'yı çevreleyen okyanuslarda ABD deniz gücünün hâkim olması gerekmektedir. Ancak bu da tek başına yeterli değildir. Dünya Adası'nda oluşabilecek muhtemel düşman gücün savaşı ABD kıtasına taşıyabilmesinin de engellenmesi gerekmektedir. Bu nedenle Avrasya blokunun iç kıyı çemberi ABD tarafından kontrol altına alınmalıdır¹⁴⁰.

1.2.1.4. Alexander P. de Seversky'nin Hava Hâkimiyet Teorisi

Devletler ve diğer jeopolitik aktörler tarafından güvence altına alınan alanlar, genellikle uzunluk ve genişliğin yanı sıra yükseklik ve derinlik boyutlarına sahiptir. Bu düşüncenin temelinde hava gücünün çatışmalardaki rolü yer almaktadır. Stratejik

¹³⁹ Spykman, **a.g.e.**, 1938, s. 29

¹⁴⁰ Muzaffer Özdağ, "Jeopolitik Teorilerin Eleştirisi", **Milli Güvenlik Teorisi**, Ed. Ümit Özdağ, 1. Baskı, Kripto Basın Yayın, İstanbul, 2015, s. 251

bombalamanın gelişmesinden bu yana hava sahasını kontrol etme yeteneği özellikle II. Dünya Savaşı'nda ve Soğuk Savaş'ın nükleer caydırıcılık jeopolitiğinde, güç projeksiyonunun çok önemli bir parçası haline gelmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra kıtalar arası balistik füzeler ile nükleer silahlı stratejik bombardıman uçaklarının gelişmesiyle birlikte, jeopolitiğin hava gücü tarafından domine edildiğine dair bir tartışma vardı¹⁴¹.

II. Dünya Savaşı'nın en önemli sonuçlarından biri şüphesiz hava bombardımanının yıkıcı etkisi ile güçlü hava filolarının savaşın kazanılmasında çok etkili olduğunun anlaşılmasıdır. Bu duruma havacılık sektöründeki teknolojik gelişmeler de eklenince dünya hâkimiyetinin hava gücüyle elde edilebileceği düşünceleri ortaya çıkmıştır. Temelleri İtalyan General Giulio Douhet, ABD'li General William Mitchell ve Harry A. Sachaklian tarafından atılan hava hâkimiyet teorisine göre diğer teorilerin gerçekleşmesinin yolu hava hâkimiyetinin sağlanmasından geçmektedir. Teorinin temel felsefesi “havaya hükmeden bir millet tüm dünyaya hâkim olur, bu sebeple havacılıkta daima üstün olmak gerekir” savı ile açıklanmaktadır¹⁴². Bununla beraber hava hâkimiyet teorisi, hava gücünü ilk kez jeopolitik bir dünya görüşüyle etkin bir şekilde savunan stratejist Alexander P. de Seversky tarafından geliştirilmiştir¹⁴³.

Giulio Douhet, hava gücü ve onun savaştaki rolü hakkında ikna edici çalışmalar yapan, hava gücü ile ilgili fikirleri bir teori olarak soyutlanabilecek seviyeye yükselen ilk kişi olarak kabul edilmektedir. Fikirleri ve tahminleri noktasında yanılmış olsa da temel kavramlarının etkisi ölümünden yıllar sonra bile karşılık bulmuştur. Douhet'in hava gücünün başarabileceğini tahmin ettiği fikirlerinin bir örneği olarak Körfez Savaşı'ndaki koalisyon güçlerinin zaferi gösterilmektedir. Spesifik olarak, hava sahasını kontrol altına almak, düşmanın “hayati merkezlerini” etkisiz hale getirmek ve havada saldırıya geçerken yerde savunmayı sürdürmek üzerine kurulu bir zafer formülü, koalisyon güçlerinin stratejisinin temelini

¹⁴¹ Colin Flint ve Peter J. Taylor, **Political Geography World-Economy, Nation-State and Locality**, 7. Basım, Routledge, London, 2018, s. 77

¹⁴² Hamza Akengin, **Siyasi Coğrafya İnsan ve Mekân Yönetimi**, 6. Baskı, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2019, s. 43; Erol Mütercimler, **21. Yüzyıl ve Türkiye Yüksek Strateji**, 2. Basım, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2000, ss. 100-101; Karabulut, **a.g.e.**, 2005, s. 59

¹⁴³ Karabulut, **a.g.e.**, 2005, s. 59; Ural, **a.g.e.**, 2009, s. 135;

oluşturmuştur¹⁴⁴. Douhet, XX. yüzyılın başında havacılığın kara parçasının üstünde bulunan yeni bir eylem alanını açacağını öngörmüştür. Ayrıca uçakların nitelikleri sayesinde düşman hatlarında ve arkasında nasıl kullanılacağını tahmin etmiştir. I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden yirmi yıl sonra, havacılığın askeri meselelere hızla uygulanması geleneksel savaşı büyük ölçüde değiştirmiştir. Bu durum yeni savaşların havadaki savaş alanlarını görünür hale getirmiştir. Douhet tarafından hava üstünlüğü, zafere ulaşmak için olağanüstü bir askeri güç aracı olarak vurgulanmıştır¹⁴⁵.

1909 gibi erken bir tarihte Douhet, geleneksel yüzey güçlerinin olmadığı bir biçimde hava gücünün doğası gereği stratejik bir silah olduğunu belirtmektedir. Öyle ki düşman olarak görülen bir devletin endüstriyel, ekonomik, siyasal ve nüfus gibi hayati merkezleri bu hava gücünü oluşturan uçakların menzillerinde yer almaktadır¹⁴⁶. Geleneksel olarak devletler savaşı, bir düşmanı şiddetle sindirmenin, anlaşmazlıkları çözenin ve birden fazla hedefe ulaşmanın bir yolu olarak görmüşlerdir. Bununla birlikte, II. Dünya Savaşı sırasında yaşanan hava saldırıları, savaşı daha önce hiç görülmemiş noktaya taşımıştır. Öyle ki II. Dünya Savaşı'nda, müttefik hava kuvvetleri düşman topraklarına yaklaşık 2,7 milyon ton bomba bırakmıştır¹⁴⁷.

William Mitchell, “Winged Defense (Kanatlı Savunma)” adlı kitabında hava hâkimiyetine ilişkin görüşlerini açıklamaktadır. Mitchell, deniz gücünün maliyetinin sağladığı savunma gücü açısından hava gücüne oranla daha yüksek olduğunu savunmaktadır. Ancak Mitchell, hava üsleri inşa etmek ile pilot yetiştirmenin yüksek maliyetini ve uçakların gemilere oranla daha hızlı bir yıpranma payına sahip olduğu gerçeğini göz ardı etmektedir. Medeniyetin özünü ulaşımda, ulaşımın geleceğini de uçaklarda gören Mitchell; uçakların sadece savaşta değil, barışta da aktif olarak kullanılabileceğini belirtmektedir. Ona göre hava gücü sadece uçaklardan

¹⁴⁴ Phillip S. Meilinger, “Giulio Douhet and Modern War”, **Comparative Strategy**, Cilt: 12, Sayı: 3, 1993, s. 321

¹⁴⁵ Janiel David Melamed Visbal, “New Wars, New Challenges: Rethinking Strategic Advantages of Air Supremacy in Modern Warfare”, **Revista de Derecho**, Sayı: 44, 2015, s. 228

¹⁴⁶ Phillip S. Meilinger, “Air Power Theory”, **Routledge Handbook of Air Powers**, Ed. John Andreas Olsen, 1st Edition, Routledge, London, 2018, s. 36

¹⁴⁷ Visbal, **a.g.e.**, 2015, s. 228

oluşmamaktadır. Uçaklara ilave olarak uçak ve motor endüstrileri ile tüm hava ulaşım sistemi içerisinde yer alan hava limanları, hava yolları, meteoroloji istasyonları ve uzmanları, ikmal depoları ve radyo navigasyon yardımcıları bir bütün olarak hava gücünü oluşturmaktadır¹⁴⁸.

Jeopolitiğin kurucularının fikirleri dönemin gelişen olaylarıyla biçimlenmekteydi. Jeopolitiğin gelişimi ve uygulamaları küresel düzeyde oluşan sistemi etkilediği gibi sistemin koşullarını da etkilemekteydi. Hava hâkimiyet teorisyenlerinden olan Sachaklian'a göre merkez bölge, kara ve deniz güçleri arasındaki bir mücadeleye dayanıyorsa elbette üçüncü bir kuvvet olarak hava gücü de göz önünde bulundurulmalıdır¹⁴⁹. Jeopolitiğin kara ve deniz boyutlarında olduğu gibi hava boyutu da eşsiz fırsat ve zorlukları barındırmaktadır. Denizlerin bir düşman alanı olarak kabul edildiği gibi hava sahası da bir düşman alanıdır. Bu nedenle hava sahasını stratejik etki için kullanmak ve bu sahada hayatta kalmak isteyen insanlar çeşitli araçlara ihtiyaç duymaktadırlar. Hava gücünde koşullara bağlı olarak teknik özelliklerdeki nüanslar, taktik ve operasyonel seviyelerde büyük farklılıklar oluşturabilmektedir. Bu yönüyle hava gücü, kullanıcıya büyük avantajlar sağlamaktadır. Hız ve manevra kabiliyeti ile üstün teknolojisi sayesinde kara ve denizdeki düşman güçleri baypas edilebilir. Ancak havada üstün olmak aynı zamanda karada fiziki varlık göstermemek gibi bir zayıflığı da bünyesinde barındırmaktadır¹⁵⁰.

Alexander P. de Seversky'nin birçok eseri arasında iki kitabı kamuoyu kadar hükümet yetkilileri üzerinde de büyük bir etki oluşturmuştur. Bu kitaplardan ilki 1942 yılında yazılan "Hava Kuvvetleriyle Zafer (Victory Through Air Power)" adlı çalışmadır. Seversky kitanında savaş sırasında yeniden gözden geçirdiği "deniz gücünün çöküşü"nü açıklamış, özellikle ABD olmak üzere müttefikler tarafından bedeli ödenen, hava gücüne yeterli düzeyde dikkat edilmemesini üzüntüyle karşılamıştır. Bu nedenle zafer için hava gücü aracılığıyla tamamen yeni bir strateji

¹⁴⁸ Mark A. Clodfelter, "Molding Airpower Convictions: Development and Legacy of William Mitchell's Strategic Thought", **The Paths of Heaven The Evolution of Airpower Theory**, Ed. Philip S. Meilinger, Air University Press, Alabama, 1997, s. 100

¹⁴⁹ İşcan, **a.g.e.**, 2004, s. 66

¹⁵⁰ Thomas M. Kane ve David J. Lonsdale, **Çağdaş Stratejiyi Anlamak**, Çev. A. Tunçer Büyükonat, Doruk Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 304-310

ve organizasyon önermiştir. İkinci kitabı ise 1950 yılında yazdığı “Hava Gücü: Hayatta Kalmanın Anahtarı (Air Power: Key to Survival)” adlı çalışmadır. Seversky bu kitanında bir kez daha ve çok daha etkili bir biçimde kara ve deniz gücünün hava gücüne bağımlı olduğunu belirtmiştir¹⁵¹.

Alexander P. de Seversky, havanın ayrı bir güç düzeni oluşturduğunu belirterek hava hâkimiyet teorisini ele alan birkaç kişiden biridir. Seversky, Kuzey Kutbu’na merkezlenmiş azimuthal (güney açılı) eşit mesafeli bir projeksiyona dayalı harita ile dünyayı dairesel olarak ABD ile SSCB’nin sanayi kalplerine odaklanan iki büyük hava gücüne ayırmıştır. “Karar Alanı” olarak adlandırılan bu daireler Kuzey Amerika ve Kuzeydoğu Avrupa’yı aşmaktadır. ABD ve SSCB’yi neredeyse eşit güçte kabul eden Seversky, stratejik bombardıman uçaklarıyla birbirlerinin sanayi merkezlerini vurabilecekleri mesafede görmektedir. Seversky, ABD’nin savunmasını Batı yarıküreden başlatması gerektiğini, İngiltere’dekiler hariç, deniz aşırı üslerini terk etmesi gerektiğini ayrıca ulusun gücünü azaltan küçük savaşlardan da kaçınması gerektiğini belirtmektedir¹⁵².

Dünya Adası, Kalpgâh ve Kenar Kuşak kavramlarını reddeden Seversky, uzun menzilli bombardıman uçaklarının ve füzelerin deniz aşırı üsleri etkisiz hale getireceğini belirtmektedir. Onun fikirleri ezici ekonomik kaynaklara ve ileri teknolojiye sahip bir gücün konumu ne olursa olsun dünyaya hâkim olabileceğini varsayan “hava izolasyonculuğu”na dayanmaktadır¹⁵³. II. Dünya Savaşı’ndan sonra hava gücüne dayanarak hızlı bir biçimde gelişen hava hâkimiyet teorisine göre hava araçları sayesinde devletlerin güvenlikleri deniz, dağ, çöl gibi engellerin etkisinden kurtarılmaktadır. Mackinder’in kara gücünün, deniz gücünün etkisinden korunması durumunu hava gücü ile aşan teori aynı zamanda Mahan’ın deniz gücünün hareket serbestliğini de havada sahip olunan daha fazla bir esneklik ile aşmıştır. Bu durum

¹⁵¹ Karabulut, **a.g.e.**, 2005, s. 60

¹⁵² Mackubin Thomas Owens, “In Defense of Classical Geopolitics”, **Naval War College Review**, Cilt: 52, Sayı: 4, 1999, ss. 68-69

¹⁵³ Saul B. Cohen, “The World Geopolitical System in Retrospect and Prospect”, **Journal of Geography**, Cilt: 89, Sayı: 1, 1990, s. 5

hava gücünü ve onun temel amacı olan hava hâkimiyetini jeopolitik teoriler arasına taşımıştır¹⁵⁴.

Seversky'ye göre Güney Amerika, Kuzey Amerika'nın hava hâkimiyet alanında yer almaktadır. SSCB'nin hava hâkimiyet alanı ise Güney ve Güney Doğu Asya ile Büyük Sahra'nın güney ve güney batısından oluşmaktadır. Anglo-Amerika, Kalpgâh, Avrupa'nın kıyı kesimleri, Kuzey Afrika ve Ortadoğu bölgeleri SSCB ile ABD'nin hava hâkimiyeti için çatıştığı bölgelerdir¹⁵⁵. Bu bağlamda hava hâkimiyeti açısından Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarının birleşim noktasında konuşlandırılacak bir hava gücü dünya coğrafyasında her bölgeye müdahale edebilecek hareket kabiliyetine sahip olacaktır¹⁵⁶.

Hava hâkimiyet teorisini pratik anlamda hayata geçiren en önemli iki devlet ABD ve İngiltere'dir. Öyle ki bu devletler çıkarlarını maksimize etmek için çıkarlarının bulunduğu coğrafyalarda hava üsleri kurmuşlardır. Hatta havadaki hareket kabiliyetlerinin sürekliliğini sağlamak için uçak gemilerine sahip olmuşlardır. Böylece dünyanın farklı coğrafyalarında meydana gelen krizlerde bu gemiler ve hava üsleri kullanılmıştır¹⁵⁷. Günümüz dünyasında gelişmiş savaş stratejileri ve taktikleri, askeri sanayide özellikle hava gücüne dair alanlarda yaşanan teknolojik gelişmeler bir devlet açısından sayısal anlamda askeri üstünlüğe sahip olmadan da savaşın seyrini değiştirebilecek niteliksel üstünlükler sağlayabilmektedir. Bu bağlamda İHA/SİHA'lar gibi gelişmeler başta olmak üzere hava gücü jeopolitik bakımdan çok önemli bir rol oynamaktadır.

1.2.2. Neoklasik Jeopolitik Teoriler

II. Dünya Savaşı öncesi dönemde uluslararası sistemde jeopolitik, devletlerin dış politika tercihlerini şekillendirmiş ve böylece devletlerin bu tercihler

¹⁵⁴ Mütercimler, **a.g.e.**, 2000, ss. 100-101

¹⁵⁵ Cezmi Sevgi, "Jeopolitik ve Jeostratejinin Tarihsel Gelişimi Açısından Türkiye'nin Stratejik Konumu", **Ege Coğrafya Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, 1988, s. 227

¹⁵⁶ Veli Köroğlu, "Jeopolitik ve Jeopolitik İlminin Nüfus Unsuru Açısından Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2004, s. 30

¹⁵⁷ Ural, **a.g.e.**, 2009, s. 135

doğrultusunda uluslararası ilişkilerinde nasıl hareket etmeleri gerektiği sorunsalı gündeme gelmiştir. Bu dönemde devletler tercihlerini genellikle jeopolitik açıdan başta Avrupa coğrafyasında olmak üzere yayılmacı ve alan hâkimiyetine dayalı siyasetten yana kullanmışlardır¹⁵⁸. II. Dünya Savaşı sonrası ise jeopolitik adeta günah keçisi ilan edilmiştir. Naziler'in dış politikasının esin kaynağı olan jeopolitik, savaşın ortaya çıkmasında ağır kusuru olan bir kavram olarak görülmeye başlanmış ve savaştan sonra pek kullanılmamıştır. Hatta Almanya ve Fransa'da eğitim müfredatlarında jeopolitik yasaklanmıştır¹⁵⁹.

Jeopolitiğin akademik çevrelerde Nazi propagandasına hizmet eden bir hal almasından endişe duyulsa da, Soğuk Savaş'ın başında askeri kesimler tarafından ihmal edilmesinin farklı nedenleri bulunmaktadır. Bu duruma güç, askeri teknoloji ve coğrafya arasındaki ilişkinin kökten değişmesi neden olmuştur. Bu noktada coğrafyanın artık klasik jeopolitik dönemde olduğu kadar etkili olmadığı izlenimini veren en önemli iki değişiklik söz konusudur. Birincisi maddi nedenlerdir. Hem genel manada ticaret ve strateji ile ilgili lojistik için temel sonuçları olan ulaşım ve iletişim teknolojisinin iyileştirilmesi hem de nükleer silahların yapımı gibi savaş teknolojilerinin gelişimi, maddi nedenler arasında sayılmaktadır. İkincisi ise bir yanda piyasa kapitalizmi ve liberal demokrasi, diğer yanda komünizm ve halk demokrasinin olduğu, dünyanın iki ideoloji ekseninde bölündüğü Soğuk Savaş'ın hâkim görüşünün olduğu siyasal nedenlerdir. Böylesi bir küresel bakış açısı çatışmaları iyi ve kötü arasındaki bir ideolojik mücadeleye indirgemıştır. Bu bağlamda sahip olunan kaynaklar ve bölgesel anlaşmazlıklar ihmal edilerek klasik jeopolitik teoriler uyumsuz görünmekteydi¹⁶⁰.

Soğuk Savaş'ın ideolojik jeopolitiğini özellikle çok kutuplu bir temelde yeniden inşa etmek isteyenler arasında “kültür savaşları” popüler hale getirilmiştir. Soğuk savaş jeopolitiği, tamamen farklı iki toplum/kültür arasındaki temel karşıtlık üzerine tasarlanmıştır. Kültürler arasındaki farklılıklar göreceli olsa da aralarında pek çok ortak nokta bulunmaktadır. Ancak biri diğerinden ayrıştırıldığında gerçekte

¹⁵⁸ Balcı, **a.g.e.**, 2016, s. 109

¹⁵⁹ Defay, **a.g.e.**, 2005, s. 7

¹⁶⁰ Virginie D. Mamadouh, “Geopolitics in the Nineties: One Flag, Many Meanings,” **GeoJournal**, Cilt: 46, Sayı: 4, 1998, s. 238

olduğundan daha farklı görünmektedir. Örneğin hem “İslam” hem de “Konfüçyüs Asya’sı” kültürleri çoğunluğu Avrupa’dan olmak üzere dünyanın diğer bölgelerinden gelen etkileri birleştirmiş ve yıllar içinde derinlemesine değişmiştir. Ayırıştırılmış kültürlerin imajı, ideolojik dayatma olduğu için reddedilmelidir. Yine de giderek sayıları artan devlet yöneticisi ve entelektüeli, Soğuk Savaş’ın ardından kalan jeopolitik kargaşada kültürel değerlerin ve kurumların önemi üzerinde durmaktadır¹⁶¹.

Klasik jeopolitik, disiplinler tartışmalar ile uluslararası sistemde yaşanan değişim ile birlikte yeni bir hal almaya başlamış ve bu dönem neoklasik jeopolitik olarak adlandırılmıştır. Neoklasik jeopolitikte coğrafi bölgelerin belirli özelliklerinin stratejik değerleri başrol oynamaktadır. Artık jeopolitiğin yanında yer alan temel kavram jeostratejidir. Neoklasik jeopolitik coğrafi konumun ve diğer coğrafi özelliklerin bir devletin dış politikası ve diğer devletler ile olan ilişkisi üzerindeki etkileri ile ilgili olduğu kadar, sahip olunan kaynaklar ve denizlere erişim olanakları gibi coğrafi faktörlerin stratejik değeri ile de ilgilidir¹⁶².

Neoklasik jeopolitik tıpkı klasik jeopolitik gibi gerçekçi bir uluslararası ilişkiler anlayışını paylaşır, politik olarak muhafazakârdır, siyasetçilere politika tavsiyesinde bulunur ve dünya demokrasisinin nedenini ABD ile İngiltere'nin çıkarlarıyla nihai olarak örtüştüğünü kabul etmektedir¹⁶³. Bu tür benzerliklere rağmen neoklasik jeopolitik, birçok noktada klasik jeopolitikten ayrılmaktadır. Öncelikle neoklasik jeopolitik, devleti klasik jeopolitikte olduğu gibi canlı bir organizma olarak görmekten vazgeçmiştir. Neoklasik jeopolitikte coğrafi determinizm temel ilke olmaktan çıkmış, dünya coğrafyası dost-biz, düşman-öteki ve tarafsız olarak harita üzerinde şeklen bölünmüş, ideolojik jeopolitik düşüncenin kök salmasında önemli rol oynamıştır¹⁶⁴.

Neoklasik dönem jeopolitik teorisyenleri arasında Zbigniew Brzezinski, Samuel Huntington ve Francis Fukuyama gibi isimler öne çıkmaktadır. Bu

¹⁶¹ John A. Agnew, **Geopolitics: Re-Visioning World Politics**, İkinci Baskı, Routledge, Londra, 2003, s. 119

¹⁶² Mamadouh, **a.g.e.**, 1998, s. 238

¹⁶³ Nick Megoran, “Neoclassical Geopolitics”, **Political Geography**, Cilt: 29, Sayı: 4, 2010, s. 188

¹⁶⁴ Yeşiltaş, **a.g.e.**, 2014a, s. 238

jeopolitikçiler, ABD'nin küresel hâkimiyeti elde edebilmesi için uluslararası sistemin nasıl şekillendirilmesi gerektiğine yönelik teoriler geliştirmiştir. Neoklasik jeopolitik teoriler arasında ABD'nin küresel hâkimiyetinin sınırlandırılması ve ABD merkezli küreselleşmenin engellenmesi için Rus jeopolitikçi Aleksandr Geleviç Dugin tarafından geliştirilen Yeni Avrasyacılık teorisi de anti tez olarak yer almaktadır¹⁶⁵.

1.2.2.1. Francis Fukuyama'nın Tarihin Sonu

SSCB'nin dağılması ile birlikte uluslararası siyasette yaşanan belirsizlikler II. Dünya Savaşı sonrası günah keçisi ilan edilen jeopolitiğin yeniden gündeme gelmesinde rol almıştır. Nükleer rekabet her ne kadar Soğuk Savaş'ı sürdürülemez ve yönetilemez bir hale getirsede dehşet dengesine dayanan bir tür istikrar oluşmuştu. Savaşın tarafları belliydi ve nasıl davranacakları biliniyordu. Yeni bir dünya savaşı ihtimalinin azalması, gelişen ekonomik ilişkiler jeopolitik değerlendirmelerin azalmasına neden olmuştur. Ancak SSCB'nin dağılması ile temsil ettiği komünizmin de çökmesine neden olmuştur. Bu bağlamda ABD'nin liberal demokrasi ve kapitalist ekonomik sisteminin galip geldiği düşüncesiyle Francis Fukuyama tarafından uluslararası ilişkilerin en çok tartışılan jeopolitik teorilerinden biri olan Tarihin Sonu ortaya atılmıştır.

Fukuyama'nın jeopolitik düşünceleri temelde iki eserinde yer almaktadır. 1989 yılında "The National Interest" dergisinde "Tarihin Sonu mu? (The End of History)" başlıklı makalesinde tarihin sonu teorisini kaleme almıştır. Fukuyama; makalesinde bir hükümet sistemi olarak liberal demokrasinin meşruluğunun dünyanın büyük bir kısmı açısından kabul edildiğini, bununla birlikte monarşi, faşizm ve komünizm gibi egemenlik anlayışlarının ise liberal demokrasi karşısında kaybettiğini belirtmektedir¹⁶⁶.

¹⁶⁵ Ufuk Cerrah, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Avrasya Jeopolitiğinde Yaşanan Değişimlerin Karadeniz Güvenliğine Etkileri", **Karadeniz Jeopolitiği**, Ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Volkan Tatar ve Burak Şakir Şeker, 1. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2018, s. 249

¹⁶⁶ Karabulut, **a.g.e.**, 2005, s. 69

Fukuyama daha sonraki süreçte “Tarihin Sonu mu?” makalesinden hareketle kendisine yöneltilen eleştirilere, 1992 yılında “Tarihin Sonu ve Son İnsan (The End of History and The Last Man)” adlı kitabı ile yanıt vererek Soğuk Savaş sonrası jeopolitik tartışmaların yönünü önemli düzeyde etkilemiştir. Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemde yaşanan belirsizliğe bir yanıt olarak görülen kitap, komünizm karşısında liberalizmin başarısını anlatması ile popüler olmuştur¹⁶⁷. Beş bölümden oluşan kitabın ilk dört bölümü son bölümde yer alan “Tarihin Sonu” makalesinin tarihsel, sosyolojik, felsefi ve siyasal arka planını ele almaktadır. Fukuyama, kitabında temelde “İlerleme diye bir şey var mıdır?” ve “Evrensel (liberal demokrasi merkezli) bir insanlık tarihi çizmek olanaklı mıdır?” sorularına yanıt aramaktadır. Fukuyama, bu iki temel soruya olumlu yanıt vererek teorisini meşruiyet krizi merkezinde temellendirmektedir¹⁶⁸. Jeopolitik açıdan dünyaya “Tarihin Sonu” anlayışıyla bakan Fukuyama için Batı’lı liberal demokrasi evrenselleşerek “insanlığın ideolojik evriminin nihai noktasını” ve “nihai hükümet sistemini” temsil etmektedir.

Fukuyama “The End of History” adlı makalesinde tarihin sonu kavramının ortaya yeni atılmış orijinal bir varsayım olmadığını, kavramın bilenen en iyi savunucusunun Karl Marx olduğunu belirtmektedir. Fukuyama’ya göre; başlangıcı, ortası ve sonu olan diyalektik bir süreç olarak tarih kavramını Karl Marx, Alman selefi Georg Wilhelm Friedrich Hegel’den ödünç almıştır¹⁶⁹. Bu bakımdan Fukuyama’nın tarihin sonu teorisini anlamının yolu teorinin düşünsel temellerini oluşturan Marx ve Hegel özelinde değerlendirmekten geçmektedir. Çünkü Fukuyama’nın tarihin ilerlemesi düşüncesi, Marx ve Hegel’deki tezahürlerine yeni bir yorum getirmiştir¹⁷⁰.

Marx’a göre tarihin ilerlemesi, mülkiyete dayalı oluşturulan sınıfların çatışması sonucu gerçekleşmektedir. Bu noktada Marx’a göre mülkiyet biçimlerinin

¹⁶⁷ Haluk Karadağ ve Kıvılcım Romya Bilgin, “Soğuk Savaş Sonrası Jeopolitik”, **Jeopolitik Düşünce Büyük Güçler ve Türkiye**, Ed. M. Cem Oğultürk ve Güngör Şahin, 1. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 165

¹⁶⁸ Yusuf Çifci, “Tarihin Sonu ve Son İnsan”, **Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, 2019, s. 258

¹⁶⁹ Francis Fukuyama, “The End of History”, **The National Interest**, Sayı: 16, 1989, s. 4

¹⁷⁰ Karadağ ve Bilgin, **a.g.e.**, 2020, s. 165

ilki aşiret mülkiyeti, ikincisi komünal mülkiyet ve devlet mülkiyeti, üçüncüsü ise feodal ya da zümre mülkiyeti olarak adlandırılmaktadır. Aşiret toplumundan yola çıkan Marx, sosyal uyumsuzluklara bağlı olarak gelişen sınıf kavgaları neticesinde köleci topluma, buradan feodal topluma, daha sonra ise kapitalizme geçileceğini söylemektedir. Burjuvazi ve poretarya arasındaki mücadelenin sonunda kapitalizmin yerini komünizm alacaktır. Marx'a göre dünyada komünizmden daha iyi bir düzen olamayacağından artık en iyi ve tam düzene ulaşılmış olacaktır. Bu bağlamda yeni ve en iyi düzeni arama çabası son bulacaktır. Bu kapsamda bir amaca doğru ilerleyen tarih, anılan amaç gerçekleştiği için sona erecektir¹⁷¹.

Tarihin ilerlediğini savunan ve Fukuyama'nın düşünsel temellerini oluşturan bir diğer düşünür ise Hegel'dir. Hegel'de tarih belirli bir amaca doğru ilerlerken¹⁷² bu amaç insanın özgürleşmesidir. Nihayetinde tarih sona erdiğinde insan özgür bir birey olacaktır¹⁷³. Hegel'e göre akılcı bir toplum düzeninin başarı göstermesi ile diğer toplumlar da bu düzeni benimseyeceklerdir. Bu benimsemenin nedeni, düşünce dünyasının madde dünyası üzerinde yer alan hâkimiyetidir. Bu bağlamda Hegel'e göre akılcı toplumlar çelişkileri ortadan kaldırdığı için akılcı toplum düzeni yayılacak ve hem tarihin sonu gelecektir hem de insanlar artık bir ideoloji arayışına girmeyecektir. Yani tarih diyalektik bir süreçle değişmekte ve bu değişim nihayetinde bir noktada sona erecektir. Hegel'de tarihin ilerlemesinin taşıyıcısı savaşlardır. Tarih sona erdiği zaman bu savaşlar ve ideolojik çatışmalar son bulacak, özgürlük ve eşitlik ilkeleri hâkim olacaktır¹⁷⁴.

Hegel'e göre tarihsel ilerleme hem niteliksel hem de niceliksel bir değişimi beraberinde getirmektedir. Bu değişimin temel nedeni, tarihteki oluşu yönlendiren diyalektik devinimdir. Bu noktada niteliksel değişim, devinime maruz kalanların niteliğinde meydana gelirken, niceliksel değişim ise devinimi gerçekleştirenler

¹⁷¹ Işıl Bayar Bravo, "Tarihin Sonu, İlerleme ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme", **Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 29, Sayı: 2, 2005, s. 127

¹⁷² Işıl Bayar Bravo, "Tarihin Sonuna İlişkin Fikirler: G.W.F. Hegel, K. Marx, F. Fukuyama", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2006, s. 40

¹⁷³ Faruk Yalvaç, "Hegel, Dünya Tarihi ve Özgürlük Mücadelesi Olarak Uluslararası İlişkiler", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 6, Sayı: 21, 2009, s. 9

¹⁷⁴ Osman Nuri Aras, "Ekonomi ve Politikada Nasıl Bir Tarih Sonu?", **Journal of Qafqaz University**, Cilt: 1, Sayı: 6, 2000, s. 2

açısından ortaya çıkan sonuç ile ilişkilidir. Bir başka ifadeyle niteliksel değişimde devineme maruz kalanlar, yöneldikleri şeyin niteliğini değiştirerek onu kendisi açısından işe yarar hale getirmektedir. Niceliksel değişimde ise devinen, devinime maruz kalanı kendine katarak onu kendisi açısından iş gören şeylerden biri yapar¹⁷⁵.

Fukuyama'nın makalesinin yayınlanmasından kısa bir süre sonra Berlin Duvarı'nın yıkılması, SSCB'nin ve Doğu Avrupa rejimlerinin yıkılmaya başlaması teorisinin doğruluğunu destekleyen gelişmeler olarak değerlendirilmektedir. Fukuyama, makalesinde büyük bir güç kaybı yaşayan Marksizm ile teorik açıdan hesaplaşmakta ve bu ideolojiyi sonlandıracak argümanları ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu bakımdan makalesinde sosyalizmin yıkılmak üzere olduğuna, insanlığın sorunlarına çözüm olmadığına dair ampirik veriler sunmaktadır. Fukuyama, Marksizm ile olan teorik hesaplaşmasında Hegel'i Marx'tan, diyalektiği ise maddecilikten ayırarak onu teorik açıdan liberal demokrasinin temel yapı taşı haline getirmeyi planlamaktadır¹⁷⁶.

Tarihin Sonu Teorisi'nin izlerinin görüldüğü ve Fukuyama'nın Hegel ile bağlantılı olarak görüşlerine değindiği bir diğer düşünür ise Alexandre Kojeve'dir. Fukuyama, Kojeve'nin Hegel'i iyi bir biçimde yorumlandığına inanmaktadır. Kojeve, Fransa'da Hegel'i Marksist yorumcularından kurtarmak ve o döneme en doğru bir biçimde seslenebilen bir filozof olarak tekrar canlandırmaya çabalamaktadır. Kojeve, "Zihnin Fenomonolojisi (Phenomenology of Mind)"nin Hegel'ini, yani 1806'da tarihin sonunu ilan etmiş olan Hegel'i yeniden canlandırmaya çalışmıştır. Hegel'in 1806 gibi oldukça erken bir tarihte, tarihin sonu düşüncesini ileri sürmesinin nedenleri arasında Jena Savaşı'nda Napolyon'un Prusya'yı yenmesi, Fransız Devrimi'nin ideallerinin zafere ulaşması ile özgürlük ve eşitlik kavramlarına dayanan bir devlet sisteminin evrenselleşmeye başlamasıdır¹⁷⁷.

Fukuyama'nın Kojeve'den okuduğu Hegel'e göre Jena Savaşı, tarihin sonunun geldiğinin bir işaretiydi. Çünkü insanlığın "öncü kolu" Fransız Devrimi'nin

¹⁷⁵ Bayar Bravo, **a.g.e.**, 2006, s. 39

¹⁷⁶ Bülent Turan, "Fukuyama'nın Tarihin Sonu Tezi", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 21, 2015, s. 486

¹⁷⁷ Fukuyama, **a.g.e.**, 1989, ss. 4-5

ilkelerini hayata geçirmişti. Her ne kadar 1806 sonrası köleliğin ve köle ticaretinin kaldırılması, işçilere, kadınlara, siyahlara ve diğer ırksal azınlıklara çeşitli hakların tanınması gibi yapılması gereken bir dizi önemli işler olsa da, liberal demokratik devletin temel ilkeleri daha ileri götürülemedi. XX. yüzyılda yaşanan iki dünya savaşı ile bu savaflara eşlik eden ayaklanmalar ve devrimler, bu ilkelerin daha geniş coğrafyalara ulaşmasına öncülük etmiştir. Böylece farklı coğrafyalardaki kültürler ve uygarlıklar, bu ilkelerin gerçekleştirildiği en ileri düzeye ulaşmışlardır. Avrupa ile Kuzey Amerika toplumları ise liberalizmin ilkelerini daha başarılı ve eksiksiz olarak uygulamış, bunun neticesinde de uygarlığın öncü toplumları olmuşlardır¹⁷⁸.

“Tarihin Sonu” ifadesiyle siyasal ve sosyal örgütlenmeye hükmeden yasal temel ilkelerle ilgili olan düşünce tarihine bir gönderme yapılmaktadır. Bu noktada ileri sürülen temel savlar normatif olarak değerlendirilmektedir. XXI. yüzyılın sonunda liberalizmin ve kapitalizmin diğer bütün siyasal ve ekonomik sistemlere karşı insanın doğasının temel güdülerini tatmin edebilme kapasitesi ile üstünlüğünü kanıtlamıştır. İnsan doğası, maddi ihtiyaçlar ve zenginlik ile çevremizdeki diğer kişiler tarafından insan olarak değer görme gibi iki temel isteği içinde barındırmaktadır. Bu bağlamda kapitalizm, mal ve hizmet üretimini maksimum düzeye çıkarabilecek en iyi ekonomik sistem olarak görülmektedir¹⁷⁹.

Fukuyama, Tarihin Sonu Teorisi’ni ele aldığı makalesinde “Tarihin sonuna gerçekten ulaştık mı?” şeklinde bir soru sormakta ve bunun yanıtının ideoloji ile bilinç dünyasında olduğunu belirtmektedir. Liberalizme karşı olan her fikri düşünceyi tek tek incelemeye gerek olmadığını belirtmektedir. Bununla birlikte liberalizme alternatif olabilecek faşizmin ve komünizmin meydan okuması üzerinden bir yanıt aramaktadır. II. Dünya Savaşı ile faşizm, SSCB’nin dağılmasıyla komünizm çökmüştür. Fukuyama, önemli toplumsal ya da siyasal güçler ve hareketlerde varlık

¹⁷⁸ Fukuyama, **a.g.e.**, 1989, s. 5

¹⁷⁹ Martin Griffiths, Steven C. Roach ve M. Scott Salamon, **Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler**, Çev. CESRAN, 2. Basımdan Çeviri, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 83

gösteren, bu nedenle de dünya tarihinin bir parçası olan oluşumları dikkate alarak, bu oluşumların ortaya koyduğu alternatiflere karşılık bulmaya çalışmaktadır¹⁸⁰.

Liberalizmi her devletin nihai sonu olarak gören Fukuyama, bu düşüncesini kayda değer gördüğü diğer alternatiflerin uygulamadaki sonuçlarını sağ otoriter rejimler, sol totaliter rejimler, din ve milliyetçilik üzerinden örneklendirerek ortaya koymaktadır. Faşist Japonya'ya liberal demokrasi ABD tarafından empoze edilerek batı kapitalizmi ve liberalizm, Japonya'da uzun süreli etkinliğini garanti altına almıştır. Siyasal ve iktisadi liberalizmin Asya'da yayılması açısından Japonya önemli bir devlettir. Fukuyama, Çin'i, Asya'daki liberalizmin bir tehdidi olarak kabul etmekte ve siyasi sistemlerinin demokratikleşmesine yönelik eğilimler görmemektedir. SSCB hakkında da benzer düşüncelerde olan Fukuyama için aslolan bu devletlerin liberal demokratik sisteme geçmelerinden ziyade liberal demokrasinin temel değerlerini benimsemeleridir. Din açısından İslam'ı örnek olarak veren Fukuyama'ya göre çağdaş dünyada hem liberalizme hem de komünizme alternatif olabilecek tek dini devlet yapısının İslam olduğunu söylemektedir. Ancak Fukuyama'ya göre İslam'ın önerdiği devlet sisteminin Müslüman olmayan toplumlar açısından bir cazibesi yoktur ve bu nedenle de liberalizme bir tehdit değildir. Son olarak milliyetçilik de liberalizmi sonlandırabilecek bir tehdit değildir. Her ne kadar milliyetçilik iki dünya savaşına neden olsa da Avrupa'da bir noktaya kadar yatışmıştır. Ancak üçüncü dünya devletlerinde gücünü korumaktadır. Fukuyama'ya göre dünyadaki milliyetçilik hareketleri bağımsızlık elde etme düşüncesinin dışında ekonomik ve siyasal programlar oluşturabilecek güçten yoksundurlar¹⁸¹.

Dünya genelinde bir liberal demokrasi ile pazar ekonomisinin temel kurumları etrafındaki bir birleşme Fukuyama'ya göre tarihin sonu olarak değerlendirilmektedir. Ona göre bu toplumsal düzeni reddeden devletler, tarihin çöplüklerinde yer alacaktır. Soğuk Savaş sonrası dünyada, kapitalizm kaçınılması mümkün olmayan alternatifsiz bir evrensel sistemdir. Bu sistem, ideolojik açıdan insanlığın varabileceği son noktadır. Liberal demokrasilerden oluşacak olan bir dünya sisteminde, bütün devletler karşılıklı olarak birbirlerinin meşruiyetini kabul

¹⁸⁰ Fukuyama, **a.g.e.**, 1989, s. 8-9

¹⁸¹ Fukuyama, **a.g.e.**, 1989, ss. 10-15

edeceğinden savaş eğilimi daha az olacaktır. Böylece Kant'ın "Ebedi Barış"ına ulaşılacaktır. Büyük güçler arasında savaşlar yaşanmayacak olsa da liberal demokrasiden uzak kalan sorunlu coğrafyalarda küçük ölçekli savaşların yaşanması muhtemeldir. Liberal demokrasilerin ilanı ile "son insan"a ulaşılacak ve "tarihin sonu" gelecektir¹⁸².

Komünizm'in en güçlü olduğu Orta ve Doğu Avrupa'da başarısız olması ve aynı zamanda Marksizmin çökmesi, Fukuyama'nın tarihin sonunu ilan etmesine neden olmuştur. Liberal sistemler tarihin itici gücü olmuş, komünizm karşısında zafer kazanmış ve artık tarihin sonuna gelinmiştir. ABD, yeni dünya sisteminin taşıdığı değerlerin koruyuculuğunu üstlenmiş, rakipsiz bir güç haline gelmiştir. Ancak Yugoslavya dağılırken yaşanan etnik çatışmalar, İsrail-Filistin çatışması, 9/11 (11 Eylül 2001) olayları ve sonrasında yaşanan gelişmeler Tarihın Sonu Teorisi'nin ileri sürdüğü evrensel değerlere dayalı sistemlerin oluşturduğu düzenin yerine küresel çatışma alanları temelinde bir düzensizliğin ipuçlarını vermektedir¹⁸³.

Fukuyama'nın ileri sürdüğü Soğuk Savaş sonrası dönemde liberal demokrasi ve kapitalist ekonomik düzenin zafer kazandığı ve böylece dünyada barış ve adaletin hâkim olacağı yönündeki düşünceler tek kutuplu dünya düzenine yönelik eleştirileri geciktirmiş olsa da bu yeni dönem çeşitli çatışmalara neden olmuştur. Tiananmen Olayları, Irak'ın Kuveyt'i işgali, Orta Doğu'da, Orta Asya'da, Kafkaslar'da, Balkanlar'da ve dünyanın farklı coğrafyalarında yaşanan etnik ve yerel çatışmalar tarihin sona ermediğini göstermiştir. Böylece Fukuyama'nın teorisi, daha sonra Huntington tarafından ileri sürülecek olan Medeniyetler Çatışması Teorisi'nin alt yapısını hazırlamıştır.

1.2.2.2. Samuel P. Huntington'un Medeniyetler Çatışması

¹⁸² Tezkan ve Taşar, **a.g.e.**, 2013, s. 306

¹⁸³ Mehmet Ali Sarı, "Tarihin mi Sonu Yoksa İdeolojilerin mi?", **Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, Sayı: 14, 2010, s. 62

Komünizmin çökmesi ve SSCB'nin dağılması neticesinde oluşan jeopolitik boşluktaki en iddialı ve aynı düzeyde tartışmalara da neden olan yeni dünya düzeniyle ilgili jeopolitik teori ABD'li siyaset bilimci Samuel P. Huntington'un Fukuyama'nın Tarihın Sonu teorisine cevap olarak yazdığı Medeniyetler Çatışması Teorisi'dir¹⁸⁴. Huntington, medeniyetler çatışması ile ilgili ilk görüşlerini 1993 yılında ABD'nin önemli dış politika dergilerinden olan "Foreign Affairs" adlı dergide "Medeniyetler Çatışması mı? (The Clash of Civilizations?)" başlıklı makalesinde ele almıştır. Makalenin gördüğü ilgi neticesinde Huntington, teorisini 1996 yılında "Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzenin Yeniden Kurulması (The Clash of Civilizations and Remaking of World Order)" adıyla yayınladığı kitapta geliştirmiştir¹⁸⁵.

Huntington'un teorisi Soğuk Savaş sonrası dünya siyasetinde yaşanacak çatışmaların ideolojik ve ekonomik kaynaklı olmayacağını, bunun yerine çatışmaların nedeni olarak medeniyet ve kültür farklılıkları olacağı iddiasını ileri sürmektedir¹⁸⁶. Bu bakımdan Huntington'un teorisi, klasik jeopolitikçilerin coğrafyaya dayalı geliştirdikleri teorilerden ayrılmakta ve devletler arasındaki mücadelelerde mihver unsur olarak kültürel yapılar olarak ön plana çıkmaktadır. Bir bakıma dünya siyasetinin şekillenmesinde ana unsur medeniyetlerin farklılıkları olacaktır¹⁸⁷.

Berlin Duvarı'nın yıkılması ve SSCB'nin dağılması sonrası küresel sistemin yapısında derin değişimlerin yaşanması, küresel sistem ile ilişkili yeni paradigmalara ihtiyacı doğurmuştur¹⁸⁸. Huntington, teorisinde Soğuk Savaş sonrası dünya siyasetini tanımlama çabası içerisinde bulunmaktadır. Soğuk Savaş sonrası ideolojiler çatışma aktörü olmaktan çıktığı için yeni aktörler medeniyetler olarak belirlenmiştir. Huntington, bu belirlemeyi yaparken ulus devletler son

¹⁸⁴ Tezkan ve Taşar, **a.g.e.**, 2013, s. 173

¹⁸⁵ M. Sadık Acar, "Medeniyetler Çatışması mı, Menfaatler Çatışması mı?", **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 2, 2003, s. 34

¹⁸⁶ Haris Ubeyde Dündar, "Medeniyetler Çatışması" Tezi Bağlamında "Şii Hilali" Tartışmalarının Bir Değerlendirilmesi", **Ortadoğu Etütleri**, Cilt: 11, Sayı: 1, 2019, s. 42

¹⁸⁷ Ulaş, **a.g.e.**, 2011, s. 172

¹⁸⁸ Murat Silinir, "Stratejik Bir İnşa Planı Olarak Medeniyetler Çatışması", **Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2016, s. 54

bulmadığından çalışmada bazen ulus devletleri uluslararası ilişkilerin temel aktörü olarak kabul etmekte bazen de ulus devletlerin döneminin sona erdiğini belirtmektedir¹⁸⁹.

Huntington, uluslararası çatışmaların nihai evriminin medeniyetler arasındaki çatışma olduğunu belirtmektedir. Bu bakımdan modern uluslararası sistemdeki çatışmaları, Westphalia Barışı ile Soğuk Savaş sonrasını kapsayacak şekilde üç döneme ayırmaktadır. İlk çatışma dönemi, Westphalia Barışı ile Fransız Devrimi arasında yaşanan prensler ile imparatorluklar ve monarklar arası çatışma dönemidir. İkinci çatışma dönemi, Fransız Devrimi ile I. Dünya Savaşı sonrasına kadar devam eden dönemdeki ulus devletler arasındaki çatışma dönemidir. Son çatışma dönemi ise Rus Devrimi ile Soğuk Savaş sonrasına kadar devam eden dönemdeki ideolojiler arası çatışma dönemidir¹⁹⁰.

Huntington'ın teorisi analiz edilirken temelde üç soru gündeme alınmaktadır. İlk soru medeniyetlerin bir anda nasıl ortaya çıktığı, ikincisi medeniyetler arası çatışmanın nedenlerinin neler olduğu, son soru ise bu çatışmanın nasıl ve hangi seviyede gerçekleşeceği¹⁹¹. Huntington'ın çatışma dönemleri medeniyetlerin nasıl ortaya çıktığını açıklamaktadır. Huntington'ın Batı'ya ait iç savaşlar olarak kabul ettiği çatışma dönemlerinde ilk olarak prensler, topraklarını genişletmek için kendi aralarında mücadele içindeydiler. Sonrasında krallar arasında bir savaş başladı. Bu süreç ulus devletleri ortaya çıkardı. Fransız Devrimi ile esas mücadele çizgisi prenslerden milletlere kaydı. Kralların savaşı son bulduğunda artık milletlerin savaşları başlamıştı. XX. yüzyılda yaşanan dünya savaşlarına ve sonrasındaki Soğuk Savaş'a varıncaya değin bütün savaşların gerçeği bu temel üzerine kuruludur. Soğuk savaşın sona ermesiyle uluslararası siyaset, Batı ile Batılı olmayan medeniyetler

¹⁸⁹ Hatice Akkaya, "Çatışan Medeniyetler: Samuel Phillips Huntington", **Batı'da Jeopolitik Düşünce**, Ed. Mustafa Serdar Palabıyık, 1. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara, 2009, ss. 198-199

¹⁹⁰ Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilizations?", **Foreign Affairs**, Cilt: 72, Sayı: 3, 1993a, ss. 22-23

¹⁹¹ Ahmet Özer, "11 Eylül, Bölünen Dünya, Huntington ve Çatışma", **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, 2007, ss. 7-8

arasında ve Batılı olmayan medeniyetlerin kendi arasındaki etkileri uluslararası siyasetin odağı haline gelmiştir¹⁹².

Huntington'un sismik benzetmeleri medeniyetler arası çatışmaların olasılığını ya da öngörü değerini ortaya koymaktadır. Bu öngörü değeri tektonik tabakalarda gerçekleşmesi mümkün olan kaymalara benzer şekilde, etnik savaşların etnik gruplar arasında rekabete dayalı baskı ve düşmanlıkların birikimini yansıttığı fikri üzerine kuruludur. Medeniyetler ise bu grupların kimliğini oluşturan en temel unsurdur. Bu bakımdan Huntington'un teorisi, kökleşmiş düşmanlıkların doğasını açıkladığı gibi yeniden şekillenen medeniyetler ile düşmanlıklar arasındaki temel nedensel bağlantıyı açıklamaktadır¹⁹³. Medeniyetler arası ilişkilerin uzlaşmacı değil de çatışmacı olduğu iddiasıyla medeniyetler, uluslararası sistemde çatışmaların yeni aktörleri olarak görülmektedir. Soğuk Savaş döneminde Dünya'nın, Birinci, İkinci ve Üçüncü Dünya'lara bölündüğünü belirten Huntington'a göre artık bu sınıflandırmanın bir önemi kalmamıştır. Bu bakımdan Huntington devletleri siyasi ve iktisadi sistemleri veya ekonomik gelişme seviyeleriyle ilgili terimler üzerinden sınıflandırmak yerine kültür ve medeniyetleri ile ilgili terimler üzerinden sınıflandırmanın daha doğru olduğunu belirtmektedir¹⁹⁴.

Huntington'un medeniyet kavramını ele alış biçiminin dikkate alınması gerekmektedir. Huntington'a göre medeniyet; kültürel bir varlık olarak hem dil, tarih, din, gelenek ve görenekler, kurumlar gibi ortak objektif unsurlar üzerinden hem de insanların kendilerini sübjektif açıdan tanımlama biçimi üzerinden açıklanabilir. Örneğin Roma'da yaşayan biri, kendisini Romalı, İtalyan, Katolik, Hristiyan, Avrupalı, Batılı olarak değişken yoğunluklarda tanımlayabilir. Hatta insanlar kimliklerini yeniden tanımlayabilirler. Bu bakımdan medeniyetler en geniş kültürel kimlikler olarak dinamik yapıdadırlar. Başlangıç ve bitişlerinin kesin çizgilerle ayıramadığı medeniyetlerin sınırları değişebilir, bazen birleşebilirler bazen de bölünebilirler hatta yok olabilirler¹⁹⁵.

¹⁹² Huntington, **a.g.e.**, 1993a, s. 23

¹⁹³ Griffiths, Roach ve Salamon, **a.g.e.**, 2011, s. 33

¹⁹⁴ Huntington, **a.g.e.**, 1993a, s. 23

¹⁹⁵ Huntington, **a.g.e.**, 1993a, s. 24

Medeniyet kimliğinin gelecek için artan oranda bir öneminin olacağını belirten Huntington'a göre, dünya belli başlı yedi-sekiz medeniyet arasındaki mücadeleler ile şekillenecektir. Huntington'un dünyasını oluşturan bu medeniyetler "Batı, Konfüçyüs, Japon, İslam, Slav-Ortodoks, Latin Amerika, Hint ve Afrika" medeniyetleridir. Huntington, dünyayı sekiz medeniyete ayırırken Afrika medeniyetini tam bir medeniyet olarak görmek yerine muhtemel bir medeniyet adayı olarak görmektedir. Geleceğin en önemli mücadeleleri bu medeniyetleri bir birinden ayıran kültürel fay kırıkları boyunca gerçekleşecektir. Huntington, teorisinde medeniyetler arası çatışmaların nedenlerini altı açıdan ele almaktadır. Huntington, bu nedenleri şöyle sıralamaktadır¹⁹⁶:

1. Medeniyetler tarih, dil, kültür, gelenek ve en önemlisi de din yoluyla farklılaşmaktadır. Bu farklılıklar yüzyıllardır süregelmektedir ve kısa zamanda da kolaylıkla son bulmayacaktır. Bunlar ideolojik ve siyasi farklılıklara göre çok daha temeldir. Yüzyıllar boyunca en uzun ve şiddetli mücadeleler medeniyetler arasındaki farklılıklardan çıkmıştır.
2. Dünya, gün geçtikçe daha küçük bir yer haline gelmekte ve farklı medeniyetlere sahip insanlar arası etkileşim artmaktadır. Artan etkileşim medeniyet bilincini ve medeniyetler arası farklılıkların görülmesini güçlendirmektedir. Farklı medeniyetlerin insanları arasındaki etkileşim önce düşüncüyü geriye götürmekte, sonrasında tarihin dehlizlerine yaymak için farklılıkları ve düşmanlıkları abartarak canlandırmaya çalışmakta ve medeniyet bilincini artırmaktadır.
3. Küresel boyutta yaşanan sosyal değişimler ve ekonomik modernleşme süreçleri eski zamanlardan kalma yerel kimliklerin yok olmasına ve ulus devletlerin zayıflamasına neden olmaktadır. Bu kimlik boşluğu din ile doldurulmuştur. Bu durum fundamentalist olarak nitelenen hareketlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Dinin yeniden canlanması, medeniyetleri birleştiren ve ulus sınırların ötesinde bir bağlılığı ortaya koyan kimliğin kaynağını oluşturmaktadır.

¹⁹⁶ Huntington, a.g.e., 1993a, ss. 25-28

4. Batının iki yönlü rolü medeniyet bilincinin gelişimini güçlendirmektedir. Batı bir yandan gücünün zirvesindeyken bir yandan da bunun bir sonucu olarak Batı dışındaki medeniyetler arasında geçmişe doğru bir dönüş yaşanmaktadır. Bir başka anlatımla Batı, kendisi dışında kalan medeniyetlerin dünyayı kendi yöntemleri ile biçimlendirmek için yeterli arzu ve kaynağa sahip olmaları durumu ile yüz yüze gelmektedir.
5. Kültürel özellikler ve farklılıklar, siyasi ve ekonomik farklılıklara nazaran daha az değişim göstermektedir. Sınıf ve ideoloji mücadelelerinin anahtar sorusu olan “Sen hangi taraftasın?” sorusu önemini yitirmiş, bunun yerine medeniyetler çatışmasının anahtar sorusu olan “Sen nesisin?” sorusu önem kazanmıştır. Bir kişi yarı Fransız ve yarı Arap olabilir hatta iki devletin vatandaşı da olabilir ama yarı Katolik yarı Müslüman olamaz. Bu bağlamda “Sen nesisin?” sorusunun kolaylıkla değiştirilemeyen verili bir yanıtı bulunmaktadır. Din, etnisiteden daha keskin bir ayrımı insanlar arasında ortaya koymaktadır.
6. Ekonomik bölgecilik, Avrupa’da, Doğu Asya’da ve Kuzey Amerika’da artmaktadır. Bölgesel ekonomik blokların önemi artmaya devam edecektir. Ekonomik bölgeciliğin artması medeniyetler arasındaki farklılıkları daha da derinleştirmektedir. Başarılı bir ekonomik bölgecilik medeniyet şuurunu da destekleyecektir.

Huntington, medeniyetler arasında yaşanacak çatışmaların nedenlerini sıraladıktan sonra bu çatışmanın nasıl ve hangi seviyede gerçekleşeceğini açıklamaktadır. Huntington’a göre medeniyetler arasındaki çatışmalar iki seviyede gerçekleşecektir. Birincisi mikro seviyede gerçekleşen yerel çatışmalardır. Bu çatışmalar farklı medeniyetlere mensup komşu devletler arasında, aynı devlet içerisindeki farklı medeniyetlerin mensupları arasında ya da SSCB ve Yugoslavya’da olduğu gibi yıkılan bir devletten yeni bir devlet kurmak isteyenler arasında yaşanmaktadır. Bu çatışmalar, medeniyetler arasındaki fay kırıklıkları boyunca hem toprak parçaları hem de birbirleri üzerinde hâkimiyet sağlamak amacıyla çok şiddetli bir biçimde gerçekleşmektedir. Aslında bu durum yıkılan bir imparatorluktan geriye kalanların bağımsızlık mücadeleleri olarak görülebilir. Farklı medeniyetlere

sahip devletler arasında yaşanan makro çatışmalar ise küresel düzeydeki çatışmalardır. Bu devletler, askeri ve ekonomik üstünlük sağlamak için rekabet ederler, uluslararası kurumlar ve diğer devletler üzerinde hâkimiyet için mücadele ederler, kendi siyasal ve dini değerlerini rekabetçi bir anlayışla ön plana çıkarırlar¹⁹⁷.

Huntington'un teorisi 9/11 olayları sonrası yoğun bir tartışma alanı bulmuştur. 9/11 olaylarının, teorinin savunduğu iddiaları desteklediğini ileri sürenler olduğu gibi teorinin Batı Medeniyeti ile Doğu Medeniyeti'ni karşı karşıya getirdiğini ileri sürenler de bulunmaktadır¹⁹⁸. Tarihsel süreç içerisinde dünyanın Doğu ve Batı şeklinde ayrıştırılması ideolojik bir temellendirmenin ürünüdür. Amerika'nın Uzak Doğu'su esasında Uzak Batı iken, Çin tarihinde ise Batı, Hindistan'dır. Bugün Batı olarak nitelendirilen olgu bir yön belirtmekten ziyade Amerika, Avrupa ve Kuzey Atlantik'in içerisinde olduğu Batı Medeniyeti'dir. Bu medeniyetin karşısına çıkan en güçlü rakip ise Doğu Medeniyeti olarak seçilen İslam Medeniyeti'dir¹⁹⁹.

Huntington'un teorisi ile desteklenen İslam – Batı çatışması düşüncesi 9/11 olaylarıyla ivme kazanmıştır. 9/11 olayları sonrası Batı eksenli olarak İslam'a karşı ileri sürülen iki tutumdan söz edilmektedir. İlk tutum İslam'ın bir kılıç dini, Müslümanların ise şiddet yanlısı olarak algılandığı Ortaçağ'ın İslam tanımlamasını yeniden gündeme getirilmiş şeklidir. İkincisi ise İslam'ın inatçı bir irrasyonellik, modernlik karşıtı, fanatik, geleneksel eylem ve davranış biçimleri olarak algılanma şeklidir²⁰⁰. Huntington'un İslam Medeniyeti'nin kanlı sınırlarının olduğunu ve şiddet yanlısı bir medeniyetin özelliklerini taşıdığını düşünmesi Batı merkezli İslam karşıtı olan bu tutumlar gibi değerlendirilmelidir. Öyle ki Huntington, bu iddiasını kanıtlayacak delilleri ortaya koyamamaktadır. Teorisiyle Hristiyan ve İslam medeniyetlerini karşı karşıya getiren Huntington, İslam Medeniyeti'nin güç kazandığını ve göreceli olarak Batı'nın güç kaybettiğini de belirtmektedir. İslam Medeniyeti'nin, Batı tarafından düşman olarak görülmesinin nedeni şüphesiz İslam

¹⁹⁷ Huntington, **a.g.e.**, 1993a, s. 29

¹⁹⁸ Karadağ ve Bilgin, **a.g.e.**, 2020, s. 170

¹⁹⁹ Elif Merve Koç, "Huntington'dan Fukuyama'ya: Medeniyetler Arası Tahammülsüzlük ve Doğu-Batı Çatışması", **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2019, s. 202

²⁰⁰ İbrahim Kalın, "Batı'daki İslam Algısının Tarihine Giriş", **Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 15, 2003, s. 34

devletlerinin sahip olduğu çeşitli güç unsurlarıdır. Ancak unutulmamalıdır ki Batı / Hristiyan Medeniyeti uzun yıllardır Doğu / İslam Medeniyeti'ni sömürgeci politikalarla şekillendirmektedir. Huntington'un bu teorisiyle Batı'nın İslam düşmanlığını meşrulaştırma gayesi göz ardı edilemez bir durumdur²⁰¹.

Huntington'un geleceğin çatışmalarının Batı ile İslam medeniyetleri arasında olacağına dair tespitleri ile var olan gerçek bir birinden farklıdır. Çünkü günümüzde yaşanan çatışmalar, medeniyetler arasında değil güçlü ile zayıf arasında yaşanmaktadır. İslam Konferansı Örgütü 9/11 olaylarını destekleseydi, Afganistan operasyonu neticesinde Batı'ya yeniden ambargo koysaydı Huntington haklı olabilirdi. Ayrıca Huntington'un çabaları ABD'nin niyetlerini örtmek ya da saptırmak olarak da değerlendirilmektedir. Zira günümüzdeki ekonomik ve politik mücadeleler enerji kaynaklarını ve transfer yollarını kontrol altına almak için gerçekleştirilmektedir²⁰². Nitekim Huntington, ABD'nin üstünlüğünün ve dünyadaki etkisinin güçlendirilmesi gerekliliğine inanmaktadır. Huntington'a göre ABD üstünlüğünün önemli olmadığını iddia etmek, politik ve ekonomik değerler ile demokrasinin önemli olmadığını savunmaktır. Bu açıdan Huntington ABD'nin üstün olmadığı bir dünya, uluslararası ilişkileri şekillendirmede diğer ülkelere göre daha fazla etki edebildiği dünyaya göre daha fazla şiddet ve düzensizlik ile daha az demokrasi ve ekonomik büyümenin olduğu bir dünya olacağına inanmaktadır. Bu nedenle Huntington'a göre ABD'nin kalıcı uluslararası üstünlüğü, Amerikalıların refahı ve güvenliğinin yanı sıra dünyadaki özgürlüğün, demokrasinin, açık ekonomik sistemin ve uluslararası düzenin geleceği için temeldir²⁰³.

1.2.2.3. Zbigniew Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası

SSCB'nin dağılması ile birlikte başta ABD, Rusya ve Çin olmak üzere büyük devletler Orta Asya üzerinde bir hâkimiyet mücadelesi içerisine girmişlerdir. Daha

²⁰¹ Coşkun Kumru, "Huntington'ın 'Medeniyetler Çatışması' Üzerine Değerlendirmeler", **Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 24, 2018, s. 609

²⁰² İşcan, a.g.e., 2004, s. 74

²⁰³ Samuel P. Huntington, "Why International Primacy Matters", **International Security**, Cilt: 17, Sayı: 4, 1993b, s. 83

önceleri Rusya ile İngiltere arasında yaşanan rekabete konu olan Orta Asya, bu defa farklı devletlerin de sahnede rol almasıyla süreç bambaşka bir güç mücadelesine dönüşmüştür. Sahip olduğu enerji kaynakları ile bu coğrafya, Soğuk Savaş sonrası daha da önemli hale gelmiştir²⁰⁴. ABD, SSCB'nin dağılmasıyla rakipsiz kalmış, dünyada askeri anlamda karşısında önemli bir güç kalmamıştır. Hatta dünyanın geri kalanı askeri ve ekonomik açıdan ABD'yi dengeleyecek kapasitede değildir. Bunun sonucunda ABD'nin uluslararası sorunlarda çok taraflı bir yönetimi kabul etmesi söz konusu değildir²⁰⁵. Başta ABD olmak üzere her ülke SSCB sonrasını “şimdi ne olacak?” sorusu ile karşılamıştır. Bu sorunun yanıtının arandığı çalışmalardan en dikkat çeken ise bir dönemler ABD Başkanı Jimmy Carter'ın da ulusal güvenlik danışmanlığını yapan Zbigniew Brzezinski'nin 1997 yılında yazdığı “Büyük Satranç Tahtası: Amerikan'ın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri (The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives)” adlı kitap olmuştur. Kitapta ABD'nin XXI. yüzyılda küresel üstünlüğünü sürdürebilmesi için takip etmesi gereken jeopolitik öneriler yer almaktadır²⁰⁶.

Yıkılan SSCB'nin topraklarını da kapsayan Avrasya Bölgesi, ABD hegemonyasının kurulması ve sürekliliğinin sağlanması açısından önemli bir coğrafya olarak kabul edilmektedir. ABD, Rusya'nın Soğuk Savaş sonrası dönemde Karadeniz'de egemen güç olmasını istemiyordu. Güvenlik, enerji ihtiyacı, liberal siyasi değerler, kapitalizm, Rusya'nın dengelenmesi, Ortadoğu ve Orta Asya ülkelerine ulaşımın ve kontrolün sağlanması gibi nedenlerden ötürü bu coğrafya ABD açısından önem kazanmıştır²⁰⁷. Başka bir ifadeyle SSCB'nin dağılmasıyla ABD, “yeni dünya düzenini” ilan etmiş ve hegemonyasını sürdürmeyi hedefleyerek Karadeniz'i “yaşamsal çıkar alanı” olarak görmüştür. Bu açıdan ABD strateji belgeleriyle örtüşen “Büyük Satranç Tahtası”nın odağında ABD hegemonyasına

²⁰⁴ Aysel Erdoğan, “Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Sonra Orta Asya'da Gerçekleşen Yeni Büyük Oyun”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 2, 2020, s. 990

²⁰⁵ Defay, **a.g.e.**, 2005, s. 59

²⁰⁶ Tezkan, **a.g.e.**, 2007, s. 34

²⁰⁷ Mehmet Seyfettin Erol ve Sertif Demir, “Amerika'nın Karadeniz Politikasını Yeniden Değerlendirmek”, **Gazi Akademik Bakış**, Cilt: 6, Sayı: 11, 2012, s. 17

karşı potansiyel rakiplerin gerçek bir rakibe dönüşmesinin ve bölgesel ittifakların oluşmasının engellenmesi yer almaktadır²⁰⁸.

Soğuk Savaş sonrası dönemde jeokültür nitelendirmeleriyle sunulan kültür odaklı görüşlerden sonra Brzezinski'nin coğrafya temelli tespitleri ve önerileri, ABD siyasetine ve güvenlik stratejilerine etki ederek yönlendirici olan jeopolitik analizlerdir²⁰⁹. Brzezinski ortaya koyduğu jeopolitik teorisinde öncelikle Roma, Çin, Moğol ve İngiltere gibi imparatorlukların hiçbirinin gerçek anlamda küresel bir güç olamadıklarını belirtmektedir. Brzezinski'ye göre İngiltere Avrupa'yı kontrol edememiş ama dengeleyebilmişti. İstikrarlı bir Avrupa'yı, İngiltere'nin küresel üstünlüğü açısından son derece önemli gören Brzezinski'ye göre, Avrupa'nın kendini yıkması doğal olarak İngiltere'nin üstünlüğünü sona erdirmiştir. Bunların aksine ABD'nin küresel üstünlüğü ve etki alanı benzersizdir²¹⁰.

Brzezinski SSCB sonrası dönemi, Amerikan İmparatorluğu'nun kuruluşu olarak görmektedir. Ona göre SSCB'nin dağılmasıyla ABD eşsiz bir konuma ulaşmış, eski imparatorlukları hatırlatırcasına gerçek bir küresel güce dönüşmüştür. Bu dönüşüm eski imparatorluklarda görülmeyen örgütlenme kapasitesi ve yeteneği ile ekonomik, teknolojik ve askeri unsurların bir sonucudur. Ayrıca ABD'nin doğası olarak kabul edilen rekabetçi ve dinamik yapısı ile yaşam biçimlerinin cezbediciliği bu sonuca önemli katkılar sağlamıştır²¹¹. Brzezinski'ye göre ABD, küresel gücün belirleyicisi olan askeri, ekonomik, teknolojik ve kültürel dört alanda en üstün konumdadır. Askeri gücünün küresel düzeyde her noktaya hızlıca müdahale yeteneğine sahip olması, ekonomik sisteminin dünya ekonomisinin lokomotif olması, ileri düzey teknolojilere sahip olmakla birlikte bu teknolojileri sürekli geliştirebilme yeteneği ve son olarak dünyanın geri kalan gençliği tarafından taklit

²⁰⁸ Burçin Canar, "Soğuk Savaş Sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Karadeniz Politikası", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 67, Sayı: 1, 2012, s. 49

²⁰⁹ Ulaş, **a.g.e.**, 2011, s. 183

²¹⁰ Brzezinski, **a.g.e.**, 2020, ss. 26-43

²¹¹ Ünal Gündoğan, **Amerikan Yüzyılı Amerika Birleşik Devletleri'nin Yükselişi ve 11 Eylül 2001**, 1. Baskı, Adres Yayınları, Ankara, 2008, s. 154

edilir bir kültüre sahip olduğundan dünyadaki tek kapsamlı süper güç konumundadır²¹².

Brzezinski'ye göre Avrasya, dünyanın en büyük kıtasıdır ve jeopolitik olarak bir eksendir. Bu coğrafyaya hükmeden bir güç, dünyanın en ileri ve ekonomik olarak en verimli üç bölgesinden ikisini kontrol altına almış olacaktır. Avrasya, siyasal açıdan da bakıldığında dünyanın en dinamik ve iddialı devletlerinin bulunduğu bir coğrafyadır. ABD'den sonra en büyük altı ekonomi ve en büyük altı silah alıcısı bu bölgededir. Biri dışında dünyadaki resmi olarak bilinen ve bilinmeyen tüm nükleer güçler bu coğrafyada bulunmaktadır. Gerek nüfus bakımından olsun gerekse de enerji ve yer altı kaynakları bakımından olsun Avrasya dünyanın en zengin coğrafyasıdır. Özetle bu coğrafyanın sahip olduğu güç, ABD'nin gücünü büyük ölçüde gölgede bıraksa da bütünleşemeyecek kadar geniş bir alanı kaplaması ABD açısından bir şans olarak değerlendirilmektedir²¹³.

Brzezinski'ye göre Avrasya, ABD için en önemli jeopolitik ödüdür. Yüzyıllarca dünya meseleleri Avrasyalı güçlerce belirlenmiş ve bu güçler bölgesel güç olmak için birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Artık Avrasya dışından bir güç olan ABD, Avrasya'daki üstün güç olmuştur ve ABD'nin küresel üstünlüğü bu coğrafyada kuracağı üstünlüğün ne kadar süreceği ile ilgilidir²¹⁴. Brzezinski'nin tespitleri açık, kapsayıcı ve öğretici nitelikler taşımaktadır. Avrasya Bölgesi'ni satranç tahtasına benzetmekte ve bu oyunda bölge devletleri piyon olarak kabul edilirken, bölge dışından bir devlet olan ABD "şah" olarak görülmektedir²¹⁵.

Brzezinski'nin Avrasya olarak nitelendirdiği coğrafyanın sınırları klasik jeopolitik teorilerde belirtilen Orta Asya, Doğu Avrupa ve Rusya'nın Asya'daki topraklarından ibaret değildir. Brzezinski'nin Avrasya'sı Asya ve Avrupa kıtalarının tamamına ilave olarak Japon adalarının da dâhil edildiği bir coğrafyadır. Mackinder'in Dünya Adası olarak nitelendirdiği coğrafyadan Afrika çıkarıldığında, geriye kalan alan Avrasya'dır. Bir başka ifadeyle Afrika, Okyanusya, Amerika

²¹² Brzezinski, **a.g.e.**, 2020, s. 43

²¹³ Brzezinski, **a.g.e.**, 2020, ss. 52-53

²¹⁴ Brzezinski, **a.g.e.**, 2020, s. 51

²¹⁵ Şenol Kantarcı, "Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı 'Koalisyonlar Dönemi mi?'" , **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 16, 2012, s. 62

kıtaları ve kutuplar hariç tüm dünya Avrasya'dır. Brzezinski'nin bu Avrasya'sı küresel üstünlük mücadelelerinin sürdürüleceği "büyük satranç tahtası"dır²¹⁶.

Farklı güçlere sahip birçok oyuncunun bulunduğu bu satranç tahtası Brzezinski tarafından dört bölgeye ayrılmaktadır. Kilit oyuncular satranç tahtasının batısında, doğusunda, güneyinde ve ortasında bulunmaktadırlar. Batı alanında yoğun nüfuslu olmakla birlikte yüzölçümü açısından nispeten küçük olan zengin ve güçlü Batı Avrupa ülkeleri bulunmaktadır. ABD'nin gücü bu alana ve çevresine doğru yayılım göstermektedir. Doğu alanında nüfusu çoktan bir milyarı aşan ve her yönüyle gün geçtikçe güçlenen bağımsız bir oyuncu olarak Çin, güçlü ekonomisiyle Japonya ve Güney Kore bulunmaktadır. Orta alanda ABD'yi yakın zamana kadar Avrasya'dan çıkarmaya çabalayan Rusya bulunmaktadır. Güney alanda ise enerji kaynakları itibariyle zengin olan devletler ve dünyanın ikinci kalabalık nüfusu ile bölgesel güç olma çabası güden Hindistan bulunmaktadır. Güney alanın devletleri Hindistan, Gürcistan ve Ermenistan hariç Müslüman toplumlardır²¹⁷.

Brzezinski'ye göre jeopolitik sorun, ne kıtasal hâkimiyet açısından Avrasya'nın başlangıç noktasının hangi coğrafi alan olduğudur ne de kara gücünün deniz gücünden daha önemli olup olmadığıdır. Jeopolitik, artık bölgesel düzeyden küresel düzeye ulaşmıştır. Bu durum küresel hâkimiyet açısından merkezi bir konum olan Avrasya Kıtası'nda hâkimiyetin sağlanması neticesinde gerçekleşmiştir. ABD, bu kıtanın üç çevre bölgesinde konuşlandığı güçler ve iç bölgesindeki devletler üzerinde uyguladığı gücün etkisiyle uluslararası üstünlüğü elde etmiştir. Potansiyel rakip ise dünyanın en önemli oyun alanı olan Avrasya'dan çıkabilir. Bu nedenle ABD, jeopolitik çıkarlarının uzun soluklu yönetimi için jeostratejisini ana oyuncular üzerine odaklanarak ve bu coğrafyayı iyi değerlendirerek oluşturmalıdır. Yani ABD'nin stratejisi, jeostratejik açıdan dinamik devletlerin yönetimini ve jeopolitik olarak katalizör devletleri el altında tutulmasını içermelidir²¹⁸. Bu bakımdan Brzezinski, Avrasya satranç tahtası üzerinde hem rol alan hem de rol almak isteyen

²¹⁶ Ulaş, **a.g.e.**, 2011, s. 185

²¹⁷ Tezkan, **a.g.e.**, 2007, ss. 33-34

²¹⁸ Brzezinski, **a.g.e.**, 2020, ss. 62-63

oyuncuları jeostratejik oyuncular ve jeopolitik eksenler olarak iki grupta toplamaktadır.

Jeostratejik oyuncular; jeopolitik durumu ABD'nin çıkarlarını değiştirmek maksadıyla sınır ötesinde güç uygulayabilme yetenek ve kapasitesine sahip devletlerden oluşmaktadır. Bu devletler jeopolitik açıdan değişken olma potansiyeli taşımaktadırlar. Bu oyuncular ideolojik tatmin, dinsel kurtarıcılık, ulusal büyüklük, ekonomik büyüme gibi çeşitli nedenlerle bölgesel egemenlik ya da küresel prestij elde etme çabasındadırlar. Bunu gerçekleştirebilmek amacıyla kendi çıkarlarının hangi düzeyde ABD'nin çıkarlarıyla çatışmakta veya örtüşmekte olduğunu ortaya koyarak kendi Avrasya politikalarını oluştururlar. Bu politikalar, bazen ABD politikalarıyla örtüşürken bazen de ters düşebilmektedir. Fransa, Almanya, Rusya, Çin ve Hindistan Avrasya jeopolitiği açısından jeostratejik oyuncular olarak nitelendirilirken İngiltere, Japonya ve Endonezya çok önemli devletler olsa da jeostratejik oyuncu değillerdir²¹⁹.

Jeopolitik eksenler ise önemini güç ve milli kültürlerinden aldıkları motivasyon ile değil de buldukları coğrafi konumlarından alan devletlerdir. Bu coğrafi konum bazen önemli bir bölgeye girmek için ya da önemli bir oyuncuya kaynak sağlamayı reddetmek için jeopolitik eksenlere özel bir nitelik kazandırır. Jeopolitik eksenler bazen önemli bir devlet ya da bölge için koruyucu kalkan olabilirken bazen de varlıkları komşu jeostratejik oyuncular için çok önemli siyasal ve kültürel sonuçlar barındırmaktadır. Ukrayna, Azerbaycan, Güney Kore, Türkiye ve İran kritik açıdan önemli jeopolitik eksen devletlerdir. Bunlardan Türkiye ve İran bir noktada daha sınırlı ölçüdeki kapasiteleri dâhilinde aynı zamanda jeostratejik oyuncu olarak da etkilidirler²²⁰.

Büyük satranç tahtası teorisi günümüzde tartışılmaya devam eden Avrasya'nın en önemli teorilerinden biridir. Küreselleşen dünyada Avrupa ile Asya'yı birbirinden ayırmanın mümkün olmaması, bu teorinin önemini korumasının nedenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda her iki kıtaya jeopolitik

²¹⁹ Brzezinski, **a.g.e.**,2020, ss. 64-65

²²⁰ Brzezinski, **a.g.e.**,2020, ss. 64-65

açından bir bütün olarak bakmayı başarabilen ve önemli küresel aktörlerden biri olan ABD'nin askeri, ekonomik ve siyasi çıkarları için Avrasya hayati öneme sahip bir coğrafyadır. Bu nedenle ABD'nin jeostratejik hamlelerinin nasıl olması gerektiğini ele alan büyük satranç tahtası teorisi önemini uzun süre koruyacaktır²²¹.

1.2.2.4. Aleksandr Gelyeviç Dugin'in Yeni Avrasyacılık'ı

SSCB'nin dağılması üç yüz yıllık Rus İmparatorluğu anlayışının yıkımı olurken aynı zamanda tarihi açıdan geri dönülmez bir gelişmenin de başlangıcı olmuştur. Dünyanın en büyük toprak parçası üzerinde hâkimiyet kurmuş olan bu imparatorluk, Avrasya merkezli jeopolitik konumu nedeniyle hem çevresindeki devletler için bir tehdit unsuru olmuş hem de onlar üzerinde etkili olmuştur. SSCB'nin dağılması jeopolitik açıdan üç önemli gelişmenin de nedeni olarak kabul edilmektedir. Birincisi, Sovyet nüfuzunun kırılması ile Beyaz Rusya ve Ermenistan hariç SSCB ve Doğu Bloku devletleri batıya yönelmiştir. İkincisi; Çin, Türkiye, İran gibi eskiden SSCB'ye ve Doğu Bloku'na komşu devletlerde Sovyet tehdidi sona ermiştir. Bunun sağladığı rahatlama neticesinde Rus emperyalizmi ile aralarında tampon devletler oluşmuştur. Üçüncüsü ise Amerikan emperyalizmi Avrasya'nın merkezine doğrudan girme olanağı yakalamıştır²²².

Tarihsel süreç içerisinde Avrupa ve Asya coğrafyalarına yayılmış bulunan Rusya, hem Batılı kültür ve değer yargıları ile hem de Doğulu kültür ve medeniyetlerle iç içe geçmiş bir yaşam sürmüştür. Ortodoksluğu kabul ettikten sonra iç ve dış politikasını buna göre şekillendiren Rusya, bünyesinde hiç de azımsanmayacak düzeyde Müslüman, Türk ve diğer etnik yapıları barındırmaktadır. Bu durum ile birlikte etnik yapılar; askeri, siyasi ve sosyal açılardan Rusya için önemli bir güç kaynağı olmuştur. Sahip oldukları bu etnik ve siyasi yapının sağladığı güç ile politikalarını belirleyen Ruslar açısından bu politikalar “Avrasyacılık” olarak

²²¹ Karadağ ve Bilgin, **a.g.e.**, 2020, s. 174

²²² İbrahim Okçuoğlu, **Emperyalist Küreselleşme ve Jeopolitika**, Ceylan Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 231-232

anılmaktadır²²³. Günümüzde Avrasyacılık Klasik Avrasyacılık ve Yeni Avrasyacılık olmak üzere iki ana ekolden oluşmaktadır. Klasik Avrasyacılık XX. yüzyılın ilk yarısında Nikolay Sergeyeviç Trubetskoy, Petr Savitskiy, Nikolai Nikolaevich Alekseyev, P. P. Suvçinskiy, V. N. İlyin ve Bromberg gibi Rusya'dan Batılı ülkelere göç eden Ruslar tarafından ileri sürülürken, Yeni Avrasyacılık ise son elli yıllık süreçte Lev Gumilev'in tarihsel çalışmaları esas alınarak ileri sürülmektedir²²⁴.

Avrasyacılık teorisinin kurucularından ve en önemli araştırmacılarından biri, klasik Rus jeopolitiğin entelektüel isimlerinden olan Pyotr Nikolayeviç Savitski'dir. Avrasyacılık Hareketi'nin en önemli teorisyeni ve ideoloğu olan Savitski, Avrasyacılık Hareketini 1921 yılında Knez Trubetskoy ile birlikte Sofya'da başlatmıştır. Savitski ve Trubetskoy çıkarmış oldukları "Doğu'ya Gidiş" ve "Yollarda: Avrasyacıların Düşünceleri" adlı dergilerde jeopolitik ile ilgili temel görüşleri ele almış, jeopolitik teorileri özgün bir yaklaşımla değerlendirmişlerdir. Bu dergilerde yazdıkları yazılarda temelde Avrasya terimini jeopolitik bir coğrafya olarak açıklamışlar, Rus toplumunun oluşumunda ve kalkınmasında Avrasya'nın önemini ele almışlar ve son olarak Avrasya ile burada yaşayan nüfusun özelliklerini incelemişlerdir²²⁵.

Avrasya kavramı; basit bir biçimde Avrupa ve Asya kıtalarının birleşimi olarak tanımlanırken aynı zamanda Rusya'da Avrasyacılık olarak bir ideolojinin de doğmasına neden olmuştur. Bu ideoloji hem Rus siyasi tarihi açısından hem de dış politikası açısından oldukça önemli bir yer edinmektedir. 1920 ile 1930 yılları arasında bu ideolojiye sahip olanların görüşleri Klasik Avrasyacılık olarak kabul edilmektedir. 1930'lardan sonra zayıflayan Avrasyacılık düşünceleri, SSCB'nin dağılmasıyla yeniden canlanmıştır. Bu dönem ise Aleksandr Gelyeviç Dugin'in görüşleri etrafında gelişmiş ve Yeni Avrasyacılık olarak anılmıştır²²⁶. SSCB sonrası dönemde Rus dış politikasının şekillenmesinde etkili olan Dugin, Rus jeopolitik

²²³ Salih Yılmaz, "Yeni Avrasyacılık ve Rusya", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 34, 2015b, s. 113

²²⁴ Aleksandr Dugin, *İnsanlığın Ön Cephesi Avrasya*, Çev. Erdem Ergen, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017, s. 48

²²⁵ Hasanov, *a.g.e.*, 2012, s. 150

²²⁶ M. Bürkan Serbest, "Tarihsel Süreçte Rus Avrasyacılığı: Klasik Avrasyacılıktan Neo-Avrasyacılığa", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 3, 2017, s. 285

yaklaşımını Avrasyacılık bağlamında ele almaktadır. Bu kapsamda Rusya'nın siyasal, ekonomik ve teknolojik zafiyetlerini teorik olarak gidermeye yönelik yeni bir Rus nüfuz ve hâkimiyet alanı kurmayı amaçladığı jeopolitik görüşleri 1999 yılında "Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım (Osnovy Geopolitiki: Geopoliticheskoe Budushee Rossii)" adlı eserinde yer almaktadır²²⁷. Böylece büyük ölçüde Dugin'in katkılarıyla oluşturulan, Rus entelektüel çevrelerinde ve dolayısıyla Rus siyasal hayatında sahip olduğu hâkim konumu ile Yeni Avrasyacılık, Rusya Federasyonu'nun mevcut ideolojik gereksinimlerini karşılama niteliğine sahip jeopolitik teoridir²²⁸.

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Ekim Devrimi'nden kaçan Rus seçkinleri arasında taraftar bulmuş olan bir jeopolitik ülkü olan "Avrasyacılık" yeni bir kavram değildir²²⁹. Avrasyacılık, ilk Rus mülteci dalgasının ideolojik, siyasal ve toplumsal hareketi olarak kabul edilmektedir. Rus kültürünün Avrupalı olmadığını, dünya kültürleri arasında Batı ve Doğu kültürlerinin mükemmel bir birleşimi olduğunu, bundan dolayı da bir taraftan hem Doğu'ya hem de Batı'ya aitken diğer taraftan gerçek manada ne Doğu ne de Batı kültüründen olduğunu ileri sürmektedir²³⁰. Klasik Avrasyacı'lar genelde Avrupa'yı özelde ise Batı Avrupa'yı jeopolitik rakip olarak kabul ederken Yeni Avrasyacı'lar ise Batı Avrupa'yı jeopolitik rakip olarak kodlamamakta hatta zaman zaman müttefik olarak görmekte ya da en azından tarafsız bir güç olarak kabul etmektedirler²³¹. Nitekim Klasik Avrasyacı'lar, Çar ve Sovyet imparatorluklarının topraklarının çeşitli tarihi, coğrafi, dilbilimsel ve diğer birleştirici niteliklerinin var olduğu iddiasıyla ortak bir Avrasya kültürüne yönelik çalışmalar yapmışlardır. Böylece Orta ve Batı Avrupa'nın Roma-Germen kültüründen farklı olarak bir Avrasya Medeniyeti'nin varlığını ilan etmek için

²²⁷ Alaeddin Yalçınkaya, "Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Dugin'in Yeni Avrasyacılık Önerileri", **Orta Asya ve Kafkasya: Rekabette İşbirliğine**, Ed. Tayyar Arı, MKM Yayıncılık, Bursa, 2010, ss. 291-292

²²⁸ Sezgin Kaya, "Sovyet Sonrası Dönem Rus Dış Politikasında Avrasyacılığın Etkisi", **Avrasya ve Avrasyacılık**, Ömer Göksel İşyar, 2. Baskı, Dora Yayıncılık, Bursa, 2013, s. 156

²²⁹ Tezkan ve Taşar, **a.g.e.**, 2013, s. 220

²³⁰ Dugin, **a.g.e.**, 2017, s. 19

²³¹ Demet Şefika Mangır, "Coğrafi ve Jeopolitik Eksende Neo-Avrasyacılık", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 43, 2020b, s. 193

kanıtlar aramışlardır. Buradan hareketle Klasik Avrasyacılar, Rusya'yı kültürel ve coğrafi olarak Avrupa'ya dönük değil de Asya'ya dönük olarak kabul etmişlerdir²³².

Yeni Avrasyacılık her ne kadar Avrasyacılık düşüncesinden doğmuş olsa da, tarihsel kökenleri bakımından üç önemli ayırım noktası bulunmaktadır. İlk olarak söylemek gerekir ki Yeni Avrasyacılık hedef bölge olarak Klasik Avrasyacılık gibi Avrupa'yı değil ABD'yi seçmiştir. İkincisi yeni bir unsur olarak başta Rusya Komünist Partisi olmak üzere çeşitli sol oluşumlar da Yeni Avrasyacılık için aktif rol üstlenmişlerdir. Son olarak Klasik Avrasyacılık, Rusya'nın Avrasya olmasında Türk-Moğol işgalinin etkisinin olduğu savıyla "Türk sempaticizmi" iken, Yeni Avrasyacılık bunun tam tersi bir yaklaşımı savunarak Türkiye'ye olumsuz bir değer yüklemektedir²³³.

Yeni Avrasyacılık, gerek SSCB sonrası Avrasyacılık düşüncesini sistematik bir şekilde ortaya koyması, gerekse de Rus politik elitlerine yakınlığıyla siyasal hayatı yönlendirebilmesi açısından Dugin ile özdeşleştirilmektedir. Klasik Avrasyacı fikirleri güncel şartlara uyarlayan Dugin'in Avrasyacılık anlayışı Mackinder'in kara ve deniz medeniyetleri zıtlığına dayanmaktadır²³⁴. Yeni Avrasyacı'lar; Klasik Avrasyacı'lar gibi kültürel ve coğrafi bütünsellikten hareket etmenin yanı sıra Avrasyacılık'ı, jeostratejik ve jeopolitik bir unsur şeklinde uluslararası sisteme kuramsal bir yapı olarak yerleştirme gayreti içerisindeyler. Günümüz Avrasyacılık düşüncesi olarak kabul edilen Yeni Avrasyacılık, Rusya ve Kazakistan'da teorik ve siyasi bir olgu olarak görülmektedir²³⁵.

Dugin, Mackinder'e atıfla tarihteki başlıca jeopolitik süreci karasal ve kıtasal güçlerin deniz devletlerine yönelik yürüttükleri güç mücadelesi olarak görmektedir. Dugin tarafından; Roma ile Kartaca, Sparta ile Atina, İngiltere ile Almanya arasındaki ezeli rekabet şeklinde ortaya çıkan mücadeleler bu jeopolitik sürece örnek

²³² Karadağ ve Bilgin, **a.g.e.**, 2020, s. 175

²³³ Nazım Cafersoy, "Rus Jeopolitik Düşüncesinde Misyon Arayışları", **Avrasya Dosyası**, Jeopolitik Özel, Cilt: 8, Sayı: 4, 2002, s. 81

²³⁴ Selim Kurt, "Dugin'in Avrasyacılık Anlayışında Türkiye'nin Yeri", **Güvenlik Stratejileri**, Cilt: 15, Sayı: 31, 2019a, s. 427

²³⁵ Muhittin Tolga Özsağlam, "Geçmişten Günümüze Avrasyacılık", **Kıbrıs Yazıları**, Sayı: 3, 2006, s. 118

olarak gösterilmektedir. Ancak XX. yüzyılın başından itibaren söz konusu bu mücadelenin küresel bir karakter kazandığını dile getiren Dugin'e göre ABD denizci kutup, Rusya ise karasal kutup haline gelmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu iki süper devlet kendilerine biçilen medeniyet rollerini oynadığını belirten Dugin'e göre, jeopolitik biliminin ortaya koyduğu deniz-kara, plütokrasi-ideokrasi, tüccarlar medeniyeti-kahramanlar medeniyeti kadim zıtlığı Soğuk Savaş'ta kendini bulmuştur²³⁶.

Dugin'in Avrasyacılık'ında öne çıkan unsurlar jeopolitiğin yöntemleri ve bunun neticesinde ortaya çıkan stratejik önerileridir. Dugin'in jeopolitiğinde iki ana medeniyet söz konusudur. Bu medeniyetlerin ilki denizci olan Atlantikçi (Anglo-Sakson) medeniyetidir. İkincisi ise karacı olan Avrasyacı medeniyetidir. Dünyadaki diğer medeniyetlerin özü ise melezdır. Bir başka ifade ile Avrasyacı ve Atlantikçi medeniyetlerin dışındaki bütün medeniyetler çeşitli düzeylerde "kıyasal nitelikler" taşımakta ve iki temelin diyalektik uyumu üzerine inşaa edilmişlerdir²³⁷. Bu bağlamda Dugin'in jeopolitiği klasik jeopolitiğe dayanmakta ve deniz-kara, Batı-Doğu veya Atlantikçilik-Avrasyacılık gibi karşıt temel kutuplar bulunmaktadır. Dünya ise karşı konulması gereken Atlantikçiliği (Batı'yı) temsil eden ABD kaynaklı bir küreselleşmenin tehdidi altındadır²³⁸.

Dugin'e göre Avrasyacılık, ne Sovyetçilik ne de Amerikancılık'tır. Rusya'nın uluslararası siyasette varlığını sürdürebilmesi ancak çok kutuplu bir dünya düzeni ile mümkündür. ABD merkezli tek kutuplu bir dünya düzenine Rusya'nın rıza göstermesi mümkün olmadığı gibi böyle bir düzene karşı Rusya tek başına mücadele edemez. Çünkü Dugin'e göre böyle bir rıza Rusya'yı küreselleşmenin nesnesi haline getireceğinden bağımsızlığını ve özgünlüğünü kaybedecektir. Çok kutuplu dünya düzeninin inşası ise stratejik ittifaklar ile mümkün olacaktır²³⁹. Atlantikçi ve küreselleşmeci süreçler karşısında Rusya'nın jeopolitik önceliği, çok çeşitli ve gönüllü üyelerin olacağı esnek bir Avrasya stratejik bloğunun kurulması olmalıdır.

²³⁶ Aleksandr Dugin, **Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım**, Çev. Vügar İmanov, 7. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2010, s. 51

²³⁷ Dugin, **a.g.e.**, 2010, s. XI

²³⁸ Vügar İmanov, **Avrasyacılık: Rusya'nın Kimlik Arayışı**, 1. Basım, Küre Yayınları, İstanbul, 2008, s. 204

²³⁹ Tezkan ve Taşar, **a.g.e.**, 2013, s. 225

Bu bağlamda Bağımsız Devletler Topluluğu, Rusya'ya bir tehdit olarak algılanmamalı; aksine bir fırsat olarak değerlendirilmelidir. Bir başka açıdan bu devletler Avrasya coğrafyasında jeopolitik ortaklar olarak görülmeli ve sonrasında BDT bir Avrasya Birliği'ne dönüştürülmelidir²⁴⁰.

Dugin, stratejik olarak Avrasya'dan ABD'yi atabilmek için Batı karşıtı bir ittifakın kurulması gerektiğini belirtmektedir. Bu ittifakın nihai amacı Avrasyalı jeopolitik ve jeoekonomik örgütlerin jeostratejik birliğini sağlamaktır. Söz konusu ittifak Rusya, Japonya, Almanya ve İran arasında gerçekleştirilmeli ve Batının reddi gibi ortak bir paydaya dayandırılmalıdır²⁴¹. Dugin Atlantikçiliğe karşı verilecek olan mücadelelerin stratejik hamlelerini ittifaklar üzerinden kurmaktadır. Net bir biçimde liberalizm ve Batı karşıtlığını savunan Dugin, Batı'yı çeşitlendirerek ABD'yi asıl hedef haline getirmekte, Avrupa'yı ise müttefik olunabilecek coğrafya olarak görmektedir. Bu kapsamda Dugin'in Avrasyacı stratejik ittifaklar sisteminde devletler dört gruba ayrılmaktadır²⁴²:

Birinci grupta Rusya açısından karşılıklı tamamlayıcılık prensibine uygun olan AB, Japonya, İran ve Hindistan yer almaktadır. Bunlar Rusya ile karşılıklı olarak bir birlerine sunabilecekleri hayati önemde potansiyelleri mevcuttur. Bu potansiyellerin değiş tokuşu her iki kesimi jeopolitik açıdan güçlendirecektir. Ayrıca bu devletler çok kutuplu dünya düzeninde bağımsız birer kutup olabilecek kapasitede iken ABD merkezli küreselleşme buna engel olmaktadır. İkinci grupta Rusya açısından karşılıklı tamamlayıcılık prensibine uygun olmayan ama çok kutuplu dünya düzenine ilgi gösteren Çin, Pakistan, Türkiye ve Arap devletleri yer almaktadır. Bu devletler konjonktürel olarak pragmatik politikalar izlerken aynı zamanda Atlantik küresel stratejisinin bölgesel çıkarlarını da göz önüne alarak dengeleme siyaseti izlemektedir. Üçüncü grupta yer alan devletler jeopolitik potansiyelleri bir özne olamayacak kadar sınırlı olan üçüncü dünya devletleridir. Rusya bu devletleri Avrasyacı bloktaki stratejik ortaklarının hamiliğine alabileceği çeşitlendirilmiş farklı politikalar izlemelidir. Bu bağlamda Asya'da İran'ın,

²⁴⁰ İmanov, **a.g.e.**, 2008, s. 205

²⁴¹ Ömer Göksel İşyar, **Avrasya ve Avrasyacılık**, 2. Baskı, Dora Yayıncılık, Bursa, 2013, s. 120

²⁴² İmanov, **a.g.e.**, 2008, ss. 206-207

Afrika'da AB'nin, Asya- Pasifikte ise Japonya'nın nüfusunun artırılması ve ABD'nin etkisinin kırılması Rusya'nın çıkarlarıdır. Son grupta yer alan devletler ise ABD ve onun kontrolü altında yer alan devletlerdir. Rusya'nın uluslararası Avrasyacı politikası ile yapması gereken ABD'yi tek kutuplu dünya düzeninin ve ABD merkezli küreselleşme sürecinin tutarsız olduğuna ikna etmek olmalıdır.

1.2.3. Jeopolitiğin Post Modern Dönüşümü: Eleştirel Jeopolitik

Soğuk Savaş sonrası dünya düzenini açıklamaya çalışan neoklasik jeopolitik teorilerin savlarının küresel güç ve çatışma ilişkisini bir şekilde verili kabul etmeleri başlı başına yeni bir ekol oluşturmalarının önüne geçmiştir. Bununla birlikte bu teorilerin hem realizmden hem de liberalizmden beslenirken aynı zamanda jeoekonomik ve jeokültürel merkezli oldukları görülmektedir. Kimi yazarlar tarafından güncel/yeni jeopolitik teoriler olarak nitelendirilse de, bu teoriler daha çok bir geçiş dönemi niteliğindedir. Klasik ve neoklasik jeopolitik teorilerin devlet merkezli, güç odaklı, rekabeti kızıştıran, başka bir devlete müdahaleyi meşrulaştıran ve toptancı bakış açısı Soğuk Savaş sonrası uluslararası düzeni ve küresel güvenlik endişelerini analiz etmede yetersiz kalmalarına neden olmuştur²⁴³. Soğuk Savaş sonrası dönemde jeopolitik algılamalar, coğrafi konum ve sınırlar gibi özellik tanımlamalarının ötesinde bir boyuta taşınmıştır. Bu bağlamda jeopolitik özellikle sosyal, siyasal, askeri, kültürel ve teknolojik nitelikleri ön plana çıkaran teorilerle geliştirilen geniş bir yelpazede değerlendirilmiştir²⁴⁴.

Eleştirel jeopolitik, uluslararası ilişkilerde yaşanan post modern dönüşümle ortaya çıkmış, hem bir yapı olarak devleti hem de jeopolitik söylemler ile kurulan hegemonyacı iktidarları sorunsallaştırmıştır²⁴⁵. Bu kapsamda eleştirel jeopolitik, 1980'lerden sonra uluslararası ilişkilerde neorealizme ve onun pozitivist metodolojisine bir tepki olarak eleştirel yaklaşımlar çerçevesinde çeşitli akademisyenler tarafından kullanılmıştır. Simon Dalby ve Gearóid Ó Tuathail'in

²⁴³ Ali Bilgin Varlık, "Eleştirel Jeopolitik", **Güvenlik Çalışmaları (Cilt-I): Kuramsal Yaklaşımlar**, Ed. Oktay Bingöl, Ali Bilgin Varlık, 1. Baskı, Hiperyayın, İstanbul, 2020, s. 506

²⁴⁴ Özsavaş Atay, **a.g.e.**, 2016a, s. 148

²⁴⁵ Yeşiltaş, **a.g.e.**, 2014a, s. 236

öncülük ettiği eleştirel jeopolitik, temel olarak Frankfurt Okulu'ndan ve Michel Foucault ve Edward Said gibi postmodern akademisyenlerin görüşlerinden etkilenmiştir²⁴⁶.

Foucault'dan bilgi-iktidar ve söylem analizini, Derrida'dan linguistik çözümlemeyi, Said'den ise gerçekliğin mekânsal ve imgesel temsil edilme biçimlerini alan eleştirel jeopolitik, küresel siyasetin coğrafi meşrulaştırmalarla anlaşılabilirliğine ilişkin yaygın kanaatin hakikat olduğunu kabul etmemektedir²⁴⁷. Peter Taylor, John Agnew, Stuart Corbridge ve Joanne Sharp gibi yazarlarda jeopolitiğin ardında yatan tarihsel, düşünsel ve siyasi yapıyı araştırarak eleştirel jeopolitiğin alanını genişletmişlerdir. Bu yazarlara göre jeopolitik basitçe devletlerin yönetimine yarayan bir coğrafi bölge yönetim bilimi olmaktan ziyade, daha çok iktidarlar tarafından şekillendirilen bir bilme biçimidir. Bu nedenle jeopolitik hiçbir zaman siyasal açıdan tarafsız olamayacak bir alansal algılama yöntemidir. Dolayısıyla jeopolitik bilginin üretiminin bağlamsal temelleri ve iktidar ile olan ilişkisi araştırılmalıdır²⁴⁸.

Günümüzde başarılı bir biçimde yerleşmiş olan eleştirel jeopolitiğin benimsenmiş olması hem teorik hem de ampirik nedenlerden dolayı “yapısalcı bir dönüm” anlamına gelmektedir. Eleştirel jeopolitik sosyal fenomenlerin güç ve bilgi ile olan ilişkisini ele alarak, teorik açıdan klasik jeopolitiğin reel politik anlayışının karşısında yer almaktadır. Bu durum büyük oranda söylem kavramının aktör odaklı yorumlanmasına dayanan ampirik anlamda uygulama alanı bulmasına olanak sağlamaktadır²⁴⁹. Postmodernist, postkolonyalist, postyapısalcı ve sosyal inşacı kaynaklardan beslenmesi onun zenginliğini ortaya koymaktadır. Böylece eleştirel jeopolitik disiplinin tek tip, bir mecralı, alandaki çalışmalar üzerinde otorite kuran bir yapıdan uzaklaşmaktadır. Coğrafyayı, mekânı, uluslararası ilişkileri, alternatif bir okumayla yeniden ele alan eleştirel jeopolitik, kapsadığı geniş coğrafyalardaki

²⁴⁶ Ayşe Ömür Atmaca, “Yeni Dünyada Eski Oyun: Eleştirel Perspektiften Türk-Amerikan İlişkileri”, **Orta Doğu Etütleri**, Cilt 3, Sayı 1, 2011, s. 163

²⁴⁷ Murat Yeşiltaş, **Türkiye’de Ordu ve Jeopolitik Zihniyet**, Kadim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 68

²⁴⁸ Elif Gül Tirben, “Dünyaya Yeni Bir Bakış: Eleştirel Jeopolitik”, **Batı’da Jeopolitik Düşünce**, Ed. Mustafa Serdar Palabıyık, 1. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara, 2009, ss. 217-218

²⁴⁹ Tezkan ve Taşar, **a.g.e.**, 2013, s. 244

olguları siyasi coğrafya temelinde kavramsallaştırmaktadır. Böylesine geniş bir alanı ve olguları kapsamı incelediği aktörleri de çeşitlendirmektedir²⁵⁰.

Eleştirel jeopolitik, Soğuk Savaş söyleminin güç stratejilerine, ayrıcalığı ve marjinalleştirilmesine, içerme ve dışlamalarına, özetle jeopolitiğin jeo-politiğine ilişkin feminist, postkolonyal ve postyapısalcı bakış açılarını dile getirmektedir. Tuathail ve Dalby, klasik jeopolitiğin ötesinde olan bu postmodern bakış açıları kapsamında eleştirel jeopolitik için beş argüman geliştirmiştir²⁵¹:

1. Jeopolitik, klasik devlet merkezli jeopolitikçiler tarafından normal olarak tanımlanan ve anlaşılardan daha geniş bir kültürel olgudur. Bu bakımdan tüm dış politika uygulamalarını çerçeveleyen coğrafi siyaset olarak jeopolitik, devlet idaresinin kendisinin hem maddi hem de temsili mekânsal pratikleri olarak daha iyi anlaşılabilir.
2. Eleştirel jeopolitik, mekânın telafisi mümkün olmayan çoğulluğuna ve mekânın olası politik inşalarının çokluğuna tanıklık ettiğinden devletlerin günlük yaşamını karakterize eden sınır çizme uygulamalarına özel önem verir. Klasik jeopolitiğin aksine, hem devletin maddi sınırları hem de bunu güvenli bir iç alan ile anarşik bir dış alan arasındaki sınır olarak belirleyen kavramsal sınırlar eleştirel jeopolitiğin nesnelereidir. Bu bağlamda eleştirel jeopolitik, devletin dışıyla değil, içerideki ve dışarıdaki, buradaki ve oradaki, yerli ve yabancıların sınırlarının inşasıyla ilgilidir.
3. Eleştirel jeopolitik, jeopolitiğin bir tekillik değil, bir çoğulluk olduğunu iddia eder. Toplumlara yayılmış çoğul temsili pratikler topluluğuna atıfta bulunur. Eleştirel jeopolitik, liderler ve danışmanları tarafından devlet yönetimi uygulaması olarak geleneksel jeopolitik nosyonunu reddetmemekle birlikte, bunu geniş bir sosyal ve kültürel olgu olarak jeopolitik anlayışıyla tamamlar.
4. Eleştirel jeopolitik, jeopolitik çalışma pratiğinin asla politik olarak tarafsız olamayacağını savunmaktadır. Eleştirel jeopolitik, jeopolitiğin bir biçimidir,

²⁵⁰ Varlık, **a.g.e.**, 2020, s. 528

²⁵¹ Gearóid Ó Tuathail and Simon Dalby, "Introduction: Rethinking Geopolitics: Towards a Critical Geopolitics", **Rethinking Geopolitics**, Ed. Gearóid Ó Tuathail and Simon Dalby, First Publish, Routledge, New York, 1998, ss. 2-6

ancak jeopolitik tarihinde ve daha genel olarak dış politika uygulamalarında bulunan nesnelci bakış açısını bozmaya çalışan bir biçimdir.

5. Eleştirel jeopolitik, jeopolitiği “yerleşik akıl yürütme” olarak kavramsallaştırırken eleştirel bir bakış açısı, aynı zamanda onun daha geniş sosyo-mekânsal ile tekno-bölgesel gelişim ve kullanım koşullarını teorileştirmeye çalışmaktadır.

Eleştirel jeopolitiği daha iyi anlamının yolu onu klasik jeopolitik ile karşılaştırmak olduğu söylenmektedir. Her ikisi de coğrafya ve politika arasındaki ilişkiyle ilgilenir. Ancak bu ortak nokta önemsizdir. Klasik jeopolitik, siyasetin arka planını oluşturan materyal faktörlerin aktörlerin en optimal karar almasına nasıl yardımcı olduğunu gösterir. Bu nedenle “coğrafyanın siyasetiyle” ilgilidir. Oysa eleştirel jeopolitik coğrafyanın kendisini sorunlaştırmakta ve “coğrafya siyaseti” ile ilgilenmektedir. Yani eleştirel jeopolitik, coğrafi temsillerin toplumsal gerçeklik ile olan etkileşimiyle ilgilenerek bu etkileşimin doğasını sorgulamaktadır²⁵². Bu kapsamda eleştirel jeopolitik, siyasi aktörlerin uluslararası siyaseti mekânsal terimlerle nasıl kavradıklarını ve uyguladıklarını inceleyerek, belirli jeopolitik uygulamaları meşru kılan analiz biçimlerini ortaya koymaktadır²⁵³.

XX. yüzyıla egemen olan geleneksel anlayışlarda jeopolitik, büyük güçlerin devlet idaresi pratiğine yardımcı olmak için dünya gücünün durumunu analiz etmeye çalışan panoptik bir güç/bilgi biçimiydi. Yüzyıl boyunca çeşitli devletlerin emperyalist ve hegemonik projelerinin içinde yer alan jeopolitik, dünya siyasetine ilişkin kapsamlı vizyonlar üretirken, devletlerin rakiplerine karşı izleyecekleri özel stratejiler de önermekteydi²⁵⁴. Böylesine geleneksel anlayışın karşısında eleştirel jeopolitiğin amacı salt klasik jeopolitiğin eleştirisini yapmak değildir. Zıtlıklar ile düşünmek, ikili sınırlandırma ile jeopolitik karmaşıklıkta öteki olanın çeşitliliğini tanımak, öz eleştiri yaparak farklılıkları kıyaslamak eleştirel jeopolitiğin esas amacıdır. Bu bağlamda eleştirel jeopolitiğin temel sorusu hangi sınırların nerede

²⁵² Murat Yeşiltaş, “Eleştirel Jeopolitik”, **Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri – 2**, Der. Tayyar Arı, 1. Baskı, Dora Yayıncılık, Bursa, 2014b, s. 229

²⁵³ Merje Kuus, **Geopolitics and Expertise: Knowledge and Authority in European Diplomacy**, First Published, Wiley-Blackwell, 2014, s. 33

²⁵⁴ Gearoid O’ Tuathail, “The Postmodern Geopolitical Condition: States, Statecraft, and Security at the Millenium,” **Annals of the Association of American Geographers**, Cilt: 90, Sayı: 1, 2000, s. 166

nasıl çizileceği, çizilen sınırların hangi retorikle meşrulaştırıldığı ve hangi mekanizmaların dışarda hangilerinin içerde bırakıldığı ile ilgilidir. Bu nedenle eleştirel jeopolitik, jeopolitik yapılara odaklanarak siyasi aktörlerin görünürde “objektif ve doğru” verilerle çıkarlarını gerçekleştirmeye çalıştıkları çeşitli dil oyunları ve argümanları arasındaki bağıntıyı ortaya çıkarmaya çabalamaktadır²⁵⁵.

Gearóid Ó Tuathail’e göre eleştirel jeopolitik, mevcut güç ve bilgi yapılarını sorgulayan sorunsallaştırıcı teorik bir girişimdir. Aynı zamanda eleştirel jeopolitik, küresel siyasal yaşamdaki karmaşıklıkları gidermeye ve klasik jeopolitik tarafından gizlenen jeopolitik hakkındaki bilgileri karakterize eden güç ilişkilerini ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Eleştirel jeopolitik, “prense tavsiye” vermeye açık bir ilgi göstermeyerek, klasik jeopolitiğin kendi kültürel ve politik varsayımlarını açıklamaktan kaçınarak bu varsayımları gizlemektedir. Böylece eleştirel jeopolitik dünya siyasi haritasının yorumlandığı yüzeysel ve çıkarıcı yöntemleri eleştirmektedir²⁵⁶.

Siyasi dünya, Soğuk Savaş’ın ardından ve daha yakın zamanlarda 9/11 olayları sonrası 1940’ların sonundan 1980’lerin sonuna kadar anlaşıldığı anlamdan daha fazla jeopolitik bloklara bölünmüş değildir. Savaş, görünüşte “yeni” bir biçime dönüşmüş, insani güvensizlik geleneksel sınırları aştığından şiddetin coğrafyaları farklılaşmıştır²⁵⁷. Soğuk Savaş’ın sona ermesinden bu yana, eleştirel jeopolitiğin her zaman öne sürdüğü, ancak klasik jeopolitiğin bastırmaya çalıştığı telafisi mümkün olmayan karmaşıklık daha da yadsınamaz hale gelmiştir. Günümüzdeki jeopolitik durum; biz/onlar, iç/dış, yerli/yabancı, yakın/uzak ikililerine eğimli olan ve jeopolitik gelenekten gelen deniz gücü/kara gücü, kalpgâh/kenar kuşak ile Doğu/Batı gibi efsanevi ikililere dayanan klasik jeopolitiğin “ya-ya da” muhakemesini aşmış durumdadır. Jeopolitiğin eski kavramsal haritaları, hızlanan akışlar, anlık bilgiler ve çoğalan tekno-bilimsel riskler dünyasında işe yaramayacaktır. Bu bakımdan eleştirel

²⁵⁵ Tezkan ve Taşar, **a.g.e.**, 2013, s. 252

²⁵⁶ Gearóid Ó Tuathail, “Understanding Critical Geopolitics: Geopolitics and Risk Security”, **Geopolitics, Geography and Strategy**, Ed. Colin S. Gray and Geoffrey Sloan, Routledge, New York, 1999, ss. 107-108

²⁵⁷ Simon Dalby, “Recontextualising Violence, Power and Nature: The Next Twenty Years of Critical Geopolitics?”, **Political Geography**, Cilt: 29, Sayı: 5, 2010, s. 281

jeopolitik, klasik jeopolitikten farklı olarak jeopolitiğin sorunlarına daha zengin bir anlayışa ve daha iyi bir kavramsal idrak yeteneğine sahiptir²⁵⁸.

Eleştirel jeopolitik; sezgisel araştırma amaçları için jeopolitiği resmi, pratik, popüler ve yapısal olmak üzere dört kültür üzerinden tasnif ederek kendisini yapısal kültür içerisinde konumlandırmaktadır²⁵⁹. Resmi jeopolitik, genellikle “jeopolitik düşünce” veya “jeopolitik gelenek” olarak kabul edilen jeopolitiktir. Resmi jeopolitik belirli yerlerde ve bağlamlarda jeopolitik düşünceyi şekillendiren entelektüeller, kurumlar ve güçlerin bir sorunsalıdır. Pratik jeopolitik, dış politikanın günlük pratiğinde yer alan coğrafi politika ile ilgilidir. Ortak coğrafi anlayışların ve algıların dış politika kavramsallaştırmasını ve karar vermeyi nasıl çerçevelediğini ele almaktadır. Popüler jeopolitik, medyayı şekillendiren çeşitli popüler kültür tarafından oluşturulan ve tartışılan coğrafi politikayı ifade etmektedir. Son olarak, yapısal jeopolitik, tüm devletlerin dış politikayı nasıl uyguladığını belirleyen yapısal süreçlerin ve eğilimlerin incelenmesini içermektedir²⁶⁰.

Eleştirel jeopolitiğin önemli bir kısmı, zamanımızın toplumsal gerçekliklerine daha iyi uyum sağlayan daha esnek hesaplar sunma çabasıyla ana akım analizlerin katı bölgesel varsayımlarını çözmeye odaklanmaktadır. Jeopolitik literatürde Doğu ve Batı, güvenlik ve tehdit, özgürlük ve baskı gibi güç ve uzamsallığın ikili anlayışlarına devam eden güvenin birçok devlet kurumunda, düşünce kuruluşlarında, stratejik analizde ve medya araçlarının çoğunda incelenmesi bu duruma örnek olarak gösterilmektedir. Bu ikili düşüncenin “coğrafi gerçekler”in katı bir analizini sunduğu sıklıkla iddia edilse de aslında coğrafi karmaşıklıklardan, içeri ve dışarının basit bölgesel sınırlarının lehinedir. Eleştirel jeopolitik, bu tür basitleştirmelerin neden yetersiz olduğunu ve siyaseti nasıl farklı şekilde kavramsallaştırıp uygulayabileceğimizi ortaya koymaktadır. Böyle bir yeniden düşünme yoluyla, siyasi tartışma ve eylem için yeni alanlar oluşturmaya çalışmaktadır²⁶¹. Bu noktada eleştirel jeopolitik, siyasi elitler tarafından söylemsel olarak inşa edilen sözde değiştirilemez

²⁵⁸ Tuathail, **a.g.e.**, 1999, ss. 108-109

²⁵⁹ Varlık, **a.g.e.**, 2020, s. 528

²⁶⁰ Tuathail, **a.g.e.**, 1999, ss. 109-110

²⁶¹ Klaus Dodds, Merje Kuus and Joanne Sharp, “Introduction: Geopolitics and its Critics”, **The Ashgate Research Companion to Critical Geopolitics**, Ed. Klaus Dodds, Merje Kuus and Joanne Sharp, Routledge, New York, 2016, ss. 7-8

tarihsel jeopolitik gerçeklerin ideolojik ve siyasal amaçlarını tartışmaktadı. Bir başka ifadeyle eleştirel jeopolitik coğrafyanın bir kader olmadığını, aksine belirli ideolojik ve siyasal süreçler sonucunda ortaya konulan söylemsel bir inşa olduğunu savunmaktadır²⁶². Bu kapsamda eleştirel jeopolitik, devletlerin dış politikada gerçekleştirdikleri uygulamaların siyasa yapıcılar tarafından hangi söylemlerle nasıl meşrulaştırıldıklarını analiz etmektedir.

²⁶² zgr Balkılı ve Fatma Armağan Teke Lloyd, “AKP’nin Suriyeli Göçmen Söylemini Türkiye’nin Jeopolitik Senaryosuyla Birlikte Okumak”, **Alternatif Politika**, Cilt: 12, Sayı: 3, 2020, s. 545

İKİNCİ BÖLÜM

XXI. YÜZYILDA JEOPOLİTİK GELİŞMELER VE KONJONKTÜREL DÖNÜŞÜMLER: AKTÖRLER VE EYLEMLER

XIX. yüzyıldan itibaren devletler arasındaki güç mücadelelerini şekillendiren ve uluslararası sistemi etkileyen jeopolitik, ikibinli yıllardan itibaren önce 9/11 olayları ve ardından gelen Afganistan ile Irak işgalleri, Rusya ve Çin'in farklı şekillerde güçlenmeye başlamaları, AB'nin küresel sorunlar karşısında etkisiz kalması, yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkması jeopolitiğin anlamında da yeni değişimler ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda jeopolitik teorilerin hemen hemen hepsinde farklı biçimlerde yer alan ve kritik bir jeopolitik önemi haiz olan Türkiye'nin jeopolitiğini anlamak ve anlandırabilmek için küresel ve bölgesel ölçekte yaşanan jeopolitik dönüşümlerin analiz edilmesi zorunluluğu bulunmaktadır. Bu nedenle çalışmanın bu kısımda öncelikle küresel ve bölgesel güç mücadelelerinde yaşanan jeopolitik gelişmeler ve konjonktürel dönüşümler incelenmiş, sonrasında ise XXI. yüzyılının jeopolitiğinde güçlenen bireyler ve dönüşen toplumsal hareketler analize dâhil edilmiştir.

2.1. Küresel Güç Mücadelesinde Jeopolitik Gelişmeler ve Konjonktürel Dönüşümler

Tarih boyunca devletler hâkimiyet alanlarını genişletmek, stratejik coğrafyaları ele geçirmek ve diğer çıkarları için güç mücadelesi içerisinde olmuştur. Bu güç mücadelesi bazı devletlerin yıkılmasına neden olurken bazılarının güçlenerek varlığını sürdürmesini sağlamıştır. Bu bağlamda jeopolitiğe dair devletler açısından iki olgu ortaya çıkmaktadır. İlki küresel aktörlerin jeopolitiği, güç mücadelesinin neden ve sonucu olarak görmesidir. Bu nedenle jeopolitik devletlerin coğrafya özelinde ideallerini, hedeflerini ve toprak kazanımlarını içermektedir. İkincisi devletlerin konumu itibariyle zorunlu politik hamleleri hayata geçirme sürecidir. Bu yönüyle jeopolitik, bazı devletler için emperyalist ve yayılcı hedefleri içerirken bazıları için hayatta kalma mücadelesidir²⁶³. Bu bağlamda küresel güçler, çıkarları

²⁶³ Oral, a.g.e., 2019, s, 206

doğrultusunda dünyayı “huzura kavuşturmak” iddiasıyla büyük bir coğrafyayı dizayn etme mücadelesi içerisinde. Bu kapsamda Yeni Dünya Düzeni, Büyük Ortadoğu Projesi, Renkli Devrimler, Arap Baharı gibi çeşitli biçimlerde dünya bir savaş alanına dönüştürülürken, küresel düzenin işleyişi de stratejistler tarafından ortaya konulan teoriler çerçevesinde sürdürülmektedir²⁶⁴.

İki kutuplu yapının ideolojik mekânsal ayrışmasını sembolize eden Berlin Duvarı'nın 1989'da yıkılması ve iki süper güçten biri olan SSCB'nin 1991'de dağılması ile Soğuk Savaş sona ermiştir. Soğuk Savaş'ın üzerinden geçen bunca zamana değin uluslararası sistemin yapısı net bir biçimde belirginleşmemiştir. Bu durumun temel nedeni 1990'lı yıllarla birlikte başlayan ve günümüzde de devam eden yeni bir yapısal kriz dönemi ile sistemik geçiş dönemi savaşlarının yaşanmasıdır. Bir başka ifadeyle 9/11 sonrası ABD'nin Afganistan ve Irak'a müdahalesiyle Ortadoğu'da başlattığı savaş, bugün Suriye Savaşı ile devam etmektedir. Bu bağlamda uluslararası sistemin yapısını belirleyen “otuz yıl savaşları” gibi XXI. yüzyıl küresel sisteminin yapısını belirleyecek olan önemli unsurlardan biri de bugün yaşanan savaşlar olacaktır²⁶⁵.

Dünya ekonomisinin sancılı bir büyüme sürecinde olduğu, jeopolitik kırılmalıkların arttığı, AB gibi ulusüstü yapıların geleceğinin tartışıldığı dönemde, devletlerin küresel ekonomiden daha fazla pay alabilmek için neoliberal küreselleşme eğilimlerine rağmen pratikte bunun tersi reaksiyonlar gösterdikleri gözlemlenmektedir. Bu bağlamda bir taraftan küreselleşme ideolojisine bağlı kalınarak az gelişmiş ve gelişmekte olan devletlerin buna uygun politikalar izlemesi beklenmekte diğer bir taraftan da gelişmiş devletlerin çıkarlarından sapılması halinde müdahaleci yöntemleri işletmektedirler. Dünya XXI. yüzyılın ilk çeyreğini

²⁶⁴ Ünal Acar, “Küresel Güç Mücadelesi ve Ulus-Devletin Geleceği”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 7, 2019, s. 23

²⁶⁵ Bilgehan Emekler, “21. Yüzyılda Küresel Sistemin Yapısal Dönüşümü: Yeni Düzen Arayışının Temel Parametreleri”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 1, Afro-Avrasya Özel Sayısı, 2017, s. 59

tamamlamaya doğru ilerlerken çok kutuplu dünya ekonomisinin eskisi gibi gelişmiş devletlerin belirlediği şekilde yönetilmesi zorlaşmaktadır²⁶⁶.

Çin'in küresel siyasette giderek artan etkisiyle “Bir Kuşak Bir Yol” projesinin Türkiye dâhil 65 devleti ilgilendirmesi, ABD ile Çin arasındaki jeopolitik rekabeti artırmış ve böylece iki devlet arasında “kooperatif rekabet” yaşanmaya başlanmıştır. Bu rekabet ile birlikte 1990'lardan itibaren uluslararası siyasette arka plana atılan jeopolitik unsurların tekrar ağırlık kazandığı bir döneme girilmiştir. “Yeni Soğuk Savaş”, “Yeni Dünya Düzeni”, “küreselleşmenin sonu”, “çok kutupluluk” gibi başlıklar ile kaleme alınan makalelerin sayılarındaki artış jeopolitiğin küresel siyasette tekrar söz sahibi olduğu bir konjonktürü ortaya çıkarmıştır²⁶⁷. Bu yeni konjonktürde Türkiye'nin jeopolitik durumunu analiz etmek ve bu çerçevede politikalar geliştirmek için dünyadaki egemen güç odaklarını göz önünde bulundurmak gerekmektedir²⁶⁸.

XXI. yüzyılda uluslararası sistemde bir dönüm noktası olarak değerlendirilen 9/11 olayları sonrası ABD, küresel hegemonyasının devamı sağlamak adına özellikle Ortadoğu olmak üzere birçok coğrafyada askeri, siyasi ve ekonomik müdahaleye dayanan tek taraflı politikalar izlemiştir. Ancak siyasi, ekonomik ve askeri gücünde yaşanan aşınmayı engelleyememiştir. Çin, ABD'nin aksine ekonomik argümanlara dayanan barışçıl yükseliş ve kalkınma modeli ile küresel siyasette her geçen gün daha görünür olmaya başlamıştır. Putin Rusya'sı, bir yandan enerji odaklı bir ekonomik kalkınmayı gerçekleştirirken diğer bir yandan da arka bahçesi olarak gördüğü coğrafyalarda politik, ekonomik ve askeri hegemonyasını sürdürmeye çalışmaktadır. Jeopolitik bir adlandırmanın yansıması şeklinde ekonomik dev siyasi küce olarak nitelendirilen AB, tüm yönleriyle entegrasyon sürecini tamamlayamamıştır. Dahası en güçlü devletlerinden biri olan İngiltere, Brexit ile Birlikten ayrılmıştır. Kendi içinde politik ve ekonomik sorunlar yaşayan Birlik,

²⁶⁶ Orhan Cengiz, “21. Yüzyılda Küresel Ticareti Yönlendirmede Yeni Arayışlar”, **International Social Sciences Studies Journal**, Cilt: 4, Sayı: 27, 2018, s. 5970

²⁶⁷ Orhan Karaoğlu, “Küresel Sistemde Jeopolitiğin Dönüşü”, **Dünya Siyasetinde Küresel Fay Hatları**, Ed. Hayri Çetinkuş, Göksel Ulutabak, Hüseyin Pamuk ve Mehmet Yavuz, 1. Baskı, Anadolu Ajansı Yayınları, Ankara, 2019, s. 16

²⁶⁸ Faruk Kaya, “Coğrafi Potansiyelleri Temelinde Türkiye Jeopolitiği ve Dünya Siyasetindeki Yeri”, **Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, 2017, s. 9

küresel krizler karşısında da blok halinde hareket edemeyerek etkisiz kalmaktadır. Çalışmanın bu kısmında; XXI. yüzyılda Türkiye'nin küresel ölçekteki jeopolitik durumunun ortaya konulabilmesi için küresel aktörler arasında sayılan ABD, Çin, Rusya ve AB'de yaşanan jeopolitik gelişmeler ve konjonktürel dönüşümler incelenmiştir.

2.1.1. ABD: Müdahalecilik ve Güç Kaybı

ABD, her ne kadar I. Dünya Savaşı'nda dünya sahnesine çıkmış olsa da etkili bir aktör olarak rol üstlenmesi, II. Dünya Savaşı ve sonrasında gerçekleşmiştir²⁶⁹. Savaştan galip ayrılan ABD, savaş sonrası dönemde küresel liderliği İngiltere'den devralmış ve XX. yüzyılın Amerikan yüzyılı olarak anılmasını sağlamıştır. ABD, II. Dünya Savaşı sonrasında dünya düzenini liberal ekonomiyi esas alan kurallara bağlı kurumlar ile birlikte inşa etmiştir. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), Birleşmiş Milletler (BM), Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) uluslararası düzenin öncelikle ABD çıkarlarına göre hareket eden kurumları olarak görülmektedir. Amerikan Doları'nı tüm dünyaya rezerv para olarak kabul ettirmeyi başaran ABD, küresel liderliğini sağlamlaştırmış olsa da günümüzdeki en önemli jeopolitik sorunu mevcut dünya düzeninin devamını sağlayarak XXI. yüzyılıda Amerikan yüzyılı olarak tamamlamaktadır²⁷⁰.

ABD; sahip olduğu coğrafyasıyla, yumuşak güç unsurlarını kullanarak klasik hegemonyacı bir güç olmak yerine dünya liderliğini üstlenen bir güç olmayı amaçlamıştır. Dünya gücü olmanın gerekleri ile ABD'nin hegemonyacı eğilimlerinin birleşmesi ABD'nin dış politik kültürünün dönüşmesine ve böylece ABD dış politikasında Amerikan kültürünün oluşmasına neden olmuştur. ABD'nin dış politikasında coğrafya, diğer birçok devlete göre daha baskın bir karaktere sahiptir. Çevresinde yayılabileceği doğal alanların varlığı, onun dış politika kimliğinin oluşumundaki coğrafi etkenleri de göstermektedir. Ayrıca çevresinde sosyo

²⁶⁹ Zafer Akbaş, "ABD'nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği ve Ortadoğu'da Güç Mücadelesi", *History Studies*, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, 2011a, s. 2

²⁷⁰ Eslen, a.g.e., 2020, s. 41

ekonomik açıdan güçsüz devletlerin varlığı, ABD’yi dış politikada daha müdahaleci bir yapıya dönüştürmüştür. Çünkü devletlerin dış ilişkilerini yürütürken baskın olan coğrafi şartlardan kaçınmaları oldukça zordur²⁷¹.

ABD’nin küresel bir güç olmasında birçok faktörün etkisinden söz edilebilir. Sahip olduğu coğrafi yapı, kapitalist ve liberal sistemi etkin kullanabilmesi, pozitif anlamda beyin göçü alması, teknolojik gelişmelere öncülük etmesi bunlardan sadece birkaçıdır. ABD, 1945 sonrası kapitalist anlayışın hâkim olduğu uluslararası kurumlar aracılığıyla egemenliğini dünyaya yaymıştır. Ancak ABD’nin küresel hegemonyasında, 1970 sonrası dönemde bir gerileme olsa da 1980 sonrası Soğuk Savaş’ın sert mücadele döneminde ve 1990 sonrası tek kutuplu dünya düzeninde bu gerileme durdurulmuştur. 2000’li yıllarda ise yaşanan Afganistan ve Irak işgalleri ile 2008 küresel finansal kriz, ABD’nin güç kaybettiği gerçeğini ortaya koymuştur²⁷².

Günümüz stratejik analizlerinde Çin’in ekonomik açıdan yükselişi kadar sık vurgulanan bir diğer husus da ABD’nin düşüşüdür. XXI. yüzyılın başlarında dünyanın tek süper gücü olarak görülen ABD, 9/11 olayları sonrası izlenen hatalı politikaların da etkisiyle uluslararası siyasetteki başat güç konumunu giderek kaybetmektedir. Bu güç kaybının yaşanmasındaki temel etken 2000’li yılların başında ABD iktidarındaki yeni muhafazakâr (neocon) çevrelerin ekonomik çok kutupluluğu görmeden, askeri üstünlüklerine dayalı olarak uluslararası hukuku ve müttefiklik ilişkilerini aşan düzeyde kendi çıkarlarına odaklanmaları olarak görülmektedir²⁷³. Ayrıca ABD’nin 9/11 olayları sonrası terörizmle mücadele ve demokrasi ihraç etme amaçları doğrultusunda Afganistan ile Irak savaşları, gerek ulusal gerekse de uluslararası düzeyde olağanüstü düzeyde güvenlik tedbirleri alması, zaman zaman yaşanan uluslararası dalgalanmalar, finansal ve mali krizler ekonomisini oldukça olumsuz etkilemiştir. ABD’nin 2001 sonrası küresel düzeyde izlediği sert siyaset dünya ölçeğinde ABD’ye prestij kaybettirmiştir. Yaşanan bu

²⁷¹ Gültekin Sümer, “Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt: 5, Sayı:19, 2008, ss. 119-129

²⁷² Sertif Demir, “Küresel Hegemonya, ABD ve COVID-19 Pandemisi: Salgının Küresel Güç Dönüşümü Etkisine İlişkin Bir Analiz”, **Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, 2021, s. 27

²⁷³ Ozan Örmeci, “21. Yüzyılda ABD-Çin Rekabeti”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 29, 2013, s. 4

durumlar neticesinde ABD'nin küresel hegemonyası sorgulanır hale gelmiştir²⁷⁴. Wallerstein'a göre XX. yüzyılın son otuz yılının jeopolitiği incelendiğinde, ABD'nin geleceği açısından ekonomik, siyasi ve askeri etkenler karşı konulamaz bir gerileme trendine girmiştir²⁷⁵.

9/11'e gelindiğinde ABD açısından tehdit somut bir devletten değil de terörizm olarak nitelenen bir düşmandan gelmiştir²⁷⁶. Bu saldırılar sonucunda ABD'nin jeopolitik stratejisi dünyadaki enerji kaynaklarını kontrol etmek, haydut devletlerin ABD'yi tehdit etmesini engellemek, terörizmle mücadele ve Ortadoğu'yu şekillendirmek üzerine kurgulanmıştır. Bu kapsamda terörü destekleyen devletler "haydut devlet" ya da "şer eksenini" olarak anılmıştır.

Küresel ya da bölgesel ölçekte bir güç olan/olmak isteyen devletler, stratejik coğrafyalarda askeri üsleri ve unsurlarıyla da var olmak durumundadır. Bu bağlamda hedef olarak seçilen coğrafya ile hinterlandında ve askeri kapasitelerinin araçsallığında politik bir baskı unsuru olmayı istemektedirler. Bu tutumlar küresel ve bölgesel ölçekte bir güç rekabetini ortaya çıkarmaktadır²⁷⁷. II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurduğu sistemi ayakta tutmak isteyen ABD, bu güç rekabeti çerçevesinde çok sayıda uluslararası kurumlar ve ittifaklar sistemi oluşturmuştur. Kurumsallaşma, düzenin devamını sağlamak adına bir araç olarak görülmekte ve hâlihazırdaki güç ilişkilerini yansıtarak hegemonik stratejiler için uygun ortam hazırlamaktadır²⁷⁸. ABD açısından Pentagon, hem terörizmle mücadele etmek hem de başta enerji alanları olmak üzere dünyadaki stratejik coğrafyaları kontrol altında tutmak için

²⁷⁴ Yusuf Sayın, "Tarihin Metcezirinde Büyük Güçlerin Gerilemesi ve Çöküşü", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 21, 2013, s. 380

²⁷⁵ Immanuel Wallerstein, **Amerikan Gücünün Gerileyişi Kaotik Bir Dünyada ABD**, Çev. Tuncay Birkan, İkinci Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 2015a, s. 19

²⁷⁶ Haluk Özdemir, "11 Eylül: Post-Modern Savaşın Miladı ya da Dış Politika Mücadelelerinin Görünmeyen Boyutu", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2002, s. 153

²⁷⁷ Ahmet Hüsrev Çelik ve Şahin Çaylı, "Küresel ve Bölgesel Krizler Bağlamında Rusya ve ABD'nin Silah Satış Rekabetinin Ekonomi Politik Analizi", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 77, 2021, s. 373

²⁷⁸ Selin M. Bölme, "Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: Süreklilik ve Değişim", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 9, Sayı: 34, 2012, s. 53

güçlerini maksimum esnekliğe ulaştırmaya çalışmaktadır. Bunu gerçekleştirmek için dünyanın birçok noktasında askeri üsler inşa etmektedir²⁷⁹.

Soğuk Savaş döneminin askeri doktrinine göre ABD'nin sahip olduğu askeri üslerin; stratejik coğrafyalara konvansiyonel askeri gücün yansıtılması, olası nükleer savaş için hazırlık yapılması, herhangi bir saldırı karşısında Amerikan tepkisini garanti eden tuzak tel işlevinin görülmesi ve ABD gücünün temsil edilmesi olmak üzere dört fonksiyonu bulunmaktaydı. ABD, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden günümüze kadar giderek üslerini ve personelini artırmaktadır. Bu durumu izah edebilmek için sürekli uğraş halinde olan ABD, kimi zaman "insani müdahale" kimi zaman da "Irak'ın silahsızlandırılması" gibi argümanlara müracaat etmektedir²⁸⁰.

ABD ve SSCB birbirlerine üstünlük sağlayabilmek ile kendi siyasal ve ekonomik modellerini dünyaya kabul ettirmek adına başka devletleri ve grupları kullanarak yerel çatışmalar, bölgesel savaşlar, iç karışıklıklar, rejim ihracı, ideolojik propagandalar, sürekli bir silahlanma yarışı gibi araçlarla yürüttükleri Soğuk Savaş ortamını oluşturmuşlardı. ABD, bu uğurda Kore ve Vietnam'da olduğu gibi sıcak savaşa girmekten bile çekinmemiştir²⁸¹. 1991 yılına gelindiğinde SSCB'nin dağılmasıyla mevcut uluslararası sistem değişmiş, böylece iki kutuplu dünya sistemi yerini belirsizliğe bırakmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde klasik güvenlik endişeleri etkisini kaybederken terörizm, çevre kirliliği, etnik ve medeniyetler arası çatışmalar gibi yeni güvenlik anlayışları ortaya çıkmıştır. Sistem düzeyinde yaşanan dönüşüm ile uluslararası sistemin temel aktörü olarak görülen devletler de yeni stratejiler, hedefler ve dış politika yönelimleri belirlemek zorunda kalmıştır. Dış çevrede yaşanan dönüşüm aynı zamanda bir anda dünyanın tek süper gücü kalan ABD'yi de etkilemiştir. 1990'lı yıllarda uluslararası sistemin yapısına yönelik teorik tartışmalar içerisinde olan ABD yöneticileri, ülkelerinin yeni rolleri ile birlikte yeni

²⁷⁹ Ebru Afat, "ABD'nin Dünyadaki Ayak İzleri: Askeri Üsler", **Küresel Güçler**, Haz. Fatma Sel Turhan, 3. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2005, s. 103

²⁸⁰ Chalmers Johnson, **Amerikan Emperyalizminin Son Baharı**, Birinci Basım, Küre Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 167-168

²⁸¹ Kemal Girgin ve Işık Biren, **21.Yüzyıl Perspektifinde Dünya Siyaseti ve Sorunlar**, Okumuş Adam Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 28

dış politika hedefleri belirlemeye başlamıştır. Teorik alanda belirlenen hedeflerin hayata geçirilmesi rolünü Başkan George W. Bush ve ekibi üstlenmiştir²⁸².

ABD, 9/11 öncesi küresel ekonomik ve siyasal düzenin kendi hegemonyasına dayandığına inanmaktadır. Ancak bu durum daha çok “ebeveyn gözetimi (adult supervision)” ve “iyicil hegemonya” gibi kavramlarla olumlandırılmış, sistemdeki aktörlerin zımnî kabulleriyle meşrulaştırılmış bir liderlik olmuştur. Bu noktada insan hakları, demokratik değişim, liberal ekonomiye yapılan vurgularla küreselleşme olgusu ön plana çıkmıştır. Ancak 9/11 olayları sonrası harekete geçen Bush ve yönetimde etkili olan yeni muhafazakâr çevreler saldırgan bir tarzda, ABD’nin karşı karşıya kaldığı terörizmin önlenmesi için en geçerli yolun uluslararası terörizme destek sağlayan zayıf devletlerde yaşanacak olan bir rejim değişikliğinin varlığı olarak düşünmüşlerdir²⁸³.

Bush yönetimi, 9/11 sonrası ABD dış politikasında teorinin pratiğe dönüştüğü radikal bir değişimi başlatmıştır. Yeni dönemde saldırgan ve tek yanlı politikalar izlenmiş, ulusal çıkarlara yönelik potansiyel tehditlere müdahale etme anlayışı benimsenmiştir. Bu kapsamda “önleyici (preventive)” ve “önlem alıcı (pre-emptive)” saldırı anlayışı, ABD dış politikasının odağında yer almıştır²⁸⁴. Bush Doktrini olarak anılan, Ulusal Güvenlik Stratejisi Belgesi’ne dayanan bu politika, önleyici ve önlem alıcı saldırı anlayışının dışında haydut devletler, terörizme karşı savaş, başarısız devlet gibi tanımlamalar ile ABD hegemonyasını meşrulaştırma aracına dönüşmüştür²⁸⁵. Bu dönemde Büyük Ortadoğu Projesi ortaya atılarak Ortadoğu’ya ABD tarafından özgürlük ve demokrasi getirileceği iddia edilmiştir. Bu kapsamda Bush yönetimi Afganistan ve Irak ile savaşa girmiş, Kırgızistan, Ukrayna ve Gürcistan’da yaşanan halk ayaklanmaları ile Filistin’de Hamas iktidarı desteklenmiş, Ortadoğu’da siyasi reformlar teşvik edilmiştir²⁸⁶. ABD, her ne kadar bu bölgelerdeki

²⁸² Ertan Efeğil, “Bush Doktrini ve Dünya Güvenliğine Etkileri”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları**, Sayı: 8, 2008, s. 104

²⁸³ Bülent Sarper Ağır, “Bush Doktrini: Küresel Bir Hegemonik İstikrar Arayışı mı?”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 3, Sayı: 12, 2006, ss. 72-75

²⁸⁴ Muhittin Ataman ve Özkan Gökcan, “Bush Dönemi Amerikan Dış Politikası: Bir Aşırı-Yayılmacılık Denemesi”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 22, 2012, s. 201

²⁸⁵ Haris Ubeyde Dünder, “Yeni Hegemonya Anlayışı Çerçevesinde Bush Doktrini Üzerine Bir İnceleme”, **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 2, 2018, s. 52

²⁸⁶ Efeğil, **a.g.e.**, 2008, s. 103

halk ayaklanmalarını destekleyerek müdahaleci politikalar izlemiş olsa da yeri geldiğinde çıkarları gereği Arap Baharı gibi diğer demokratik halk ayaklanmaları karşısında destekleyici tutumdan uzak durmuştur.

9/11 olayları ABD tarafından kendisine yönelik bir savaş ilanı olarak değerlendirilmiştir. NATO ise bu saldırıları Washington Antlaşması'nın 5. maddesine dayanarak tüm üye devletlere karşı gerçekleştirildiğini savunmuştur. ABD saldırılar karşısında el-Kaide ile mücadele için bir koalisyon gücü kurulması girişimine başlamıştır²⁸⁷. ABD bu bağlamda, İngiltere, Kanada, Fransa, Almanya ve Avustralya'yı da yanına alarak saldırıların arkasında olduğu kabul edilen Taliban rejimine karşı Afganistan'a operasyonlar başlatmıştır. Bu müdahale, terörizm ile çok taraflı küresel savaş olarak tanımlanmıştır. Afganistan'a yapılan ilk müdahaleden yirmi gün sonra koalisyon genişlemiş ve birçok devlet II. Dünya Savaşı sonrası ilk kez Avrupa dışında bir coğrafyada askeri operasyon gerçekleştirmiştir²⁸⁸. Ancak gelinen noktada ABD'nin 20 yıllık Afganistan işgali ve Taliban ile mücadelesi yüzbinlerce milyar dolar askeri harcamalara rağmen başarısızlıkla sonuçlanmış, Taliban 2021'de ülkenin tamamını ele geçirmiştir. ABD açısından ağır bir yenilgi olarak değerlendirilen bu durum hem büyük bir prestij kaybına neden olmuş, hem de neoconların büyük stratejilerinin tutmadığını, aksine geride sadece kaos ve yıkım bıraktığını göstermiştir. Neticede ABD bugün dünyanın en güçlü ordularından birine sahip olsa da siyasal, askeri ve ekonomik olarak büyük bir güç ve prestij kaybetmiştir.

ABD, Afganistan müdahalesinden sonra önleyici savaş doktrini çerçevesinde Irak'a da askeri müdahalede bulunmuştur. Müdahaleye gerekçe olarak Irak'ta El-Kaide'nin varlığını sürdürdüğünü, Irak'ın terörizme destek olduğunu, kitle imha silahlarına (KİS) sahip olduğunu, bu nedenle de başta İsrail olmak üzere bölge devletleri için birer tehdit olduğunu savunmuştur. Ayrıca Irak'ın totaliter bir rejim olarak BM kararlarına uymadığını dile getiren ABD, Saddam Hüseyin rejiminin

²⁸⁷ Alptekin Molla, "Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri ve Türkiye-ABD-Nato İlişkileri", **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 11, 2009, s. 40

²⁸⁸ Beril Dedeoğlu, "Uluslararası Durum", **Türk Dış Politikası 1919-2008**, Ed. Haydar Çakmak, Birinci Baskı, Barış Platin Kitap, Ankara, 2008, s. 897

yıkılarak yerine demokratik bir yönetim kurulması gerektiğini dile getirmiştir²⁸⁹. II. Körfez Savaşı'nda (2003); Afganistan'da nispeten geriletelen Taliban'ın yeniden güçlenmesi, Pakistan'da radikalizmin artması, el-Kaide'nin güçlenmesi gibi durumlar ortaya çıkmış ve bu durum ABD açısından jeopolitik felaket olarak yorumlanmıştır²⁹⁰. Demokrasi ve istikrar iddiaları altında başlatılan II. Körfez Savaşı tıpkı Afganistan işgalinde olduğu gibi ABD açısından başarısızlıkla sonuçlanmıştır. İddia edilen KİS'lerin varlığına dair hiçbir delil bulunamadığı gibi bölgeye demokrasi ve istikrar getirmek bir yana sivillere büyük bedeller ödetilmiş ve bir kaos ortamı oluşturmuştur. Milyarlarca dolar harcanarak gerçekleştirilen II. Körfez Savaşı, yüz binlerce sivilin ölümüyle sonuçlanmıştır. Bunlara ilave olarak ilerleyen yıllarda Irak ve Şam İslam Devleti (DEAŞ) gibi yeni terör örgütlerinin de oluşmasına ve kitlesel göçlerin yaşanmasına neden olmuştur. ABD müdahaleciliğinin neden olduğu askeri, siyasi ve ekonomik alanlardaki güç kaybının 2008 küresel finansal kriz ile daha da arttığı görülmüştür.

ABD finansal piyasalarında 2007 yazında baş gösteren sorunlar Eylül 2008'de bir krize dönüşmüştür. Kredi piyasalarında işlemler durmuş, borsalar çökmüş ve bunun neticesinde birçok firmanın ödeme gücü yaşamayı uluslararası piyasaları tehdit eder hale gelmiştir²⁹¹. ABD'de başlayan bu kriz kısa sürede başta Euro bölgesi olmak üzere tüm dünyayı etkisi altına alarak küresel bir finansal krize dönüşmüştür. Başta ABD olmak üzere tüm dünyada reel ekonomik büyümeler yavaşlamış, ihracat düşmüş, işsizlik ve bütçe açıkları artmıştır. Küresel finansal krizle mücadele adına IMF, Dünya Bankası, G-20 Zirvesi, AB, ABD Merkez Bankası, Avrupa Merkez Bankası gibi kurumların aldığı önlemler yetersiz kalmış ve krizin etkisi günümüze kadar sürmüştür²⁹². ABD'nin devasa harcamalarla önlemeye çalıştığı bu küresel finansal kriz Obama'nın küresel terörizm ve güvenliğe ilişkin

²⁸⁹ Zafer Akbaş, **Irak Sorunun Uluslararası Boyutu ve Türkiye**, Birinci Baskı, Barış Kitap, Ankara, 2011b, ss. 10-11

²⁹⁰ Zbigniew Brzezinski, **İkinci Şans**, Çev. Yelda Türedi, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 154

²⁹¹ Pelin Ataman Erdönmez, "Küresel Kriz ve Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler Kronolojisi", **Bankacılar Dergisi**, Sayı: 68, 2009, s. 85

²⁹² Cemil Eraslan, "Küresel Finansal Krizi Anlamak", **Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2016, s. 82

stratejilerinin oluşumuna da kaynaklık etmiştir²⁹³. Bu kapsamda gerek 2008 küresel finansal krizi, Afganistan ve Irak savaşlarının ABD ekonomisine etkileri gerekse de uluslararası toplumda ABD karşıtlığının artmasının etkileri Obama'nın uzlaşmacı ve iş birliğine dönük yumuşak güç unsurlarına dayalı politikalar izlemesine neden olduğu söylenebilir.

ABD, Afganistan ve Irak işgallerinde terörizmle mücadele adı altında terör örgütlerini çıkarları doğrultusunda birer araç olabileceğini fark etmiştir. Düşman artık terörizm olunca diğer devletlerde bir şekilde ABD'nin yanında yer almak zorunda kalmıştır. Arap Baharı ve Suriye krizine kadar bu sistem tüm dünyada uygulandı. Terörizm ile aralarında ilişki olduğu iddia edilen ve ABD açısından bir tehdit olarak görülen Saddam ve Kaddafi gibi yönetimler bir bir düşürüldü. Afganistan ve Irak'tan sonra sıra İran ve Kuzey Kore'ye gelmişken, Obama yönetimi Bush'un aksine Afganistan ve Irak'tan çekilmeyi, İran ile anlaşmayı tercih etmiştir. Ancak bu politika değişikliği bölgedeki siyasal varlığın azaltılması değil de askerlerin çekilmesi ile ilgiliydi²⁹⁴.

Bush döneminde askeri müdahaleler birer dış politika aracı olarak kullanılsa da Obama bu tür bir siyasete karşı duruş sergilemiştir. Obama askeri müdahalelerden, sıcak savaş ve çatışmalardan kaçınarak dış politikada diplomasi kanallarını öncelmiştir²⁹⁵. ABD'nin küresel ölçekteki stratejik hedefleri Obama ile değişime uğramasa da kullanılan yöntemler bakımından bir dönüşüm söz konusudur. Bush'un yeni tehditlere karşı konvansiyonel yöntemlerle tepki vermesi eleştirilmiş, sert güç yerine yumuşak güç unsurları devreye girmiştir. Irak'ın işgaliyle ABD'ye duyulan güvenin sarsıldığı dile getirilmiş, XXI. yüzyılın tehditlerine ABD'nin tek başına karşılık veremeyeceği savunulmuştur²⁹⁶. Bush'un politikalarını akılcı bulmayan Obama, ABD askerlerinin Afganistan ve Irak savaşlarında ölmelerini ve ABD'nin dünyanın jandarmalığını yapmasını istemiyordu. Ona göre ABD'nin dünya

²⁹³ John Spanier ve Steven W. Hook, **Amerikan Dış Politikası: II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze**, Çev. Özge Zihnioğlu Tanırlı, 1. Baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 325

²⁹⁴ Ersoy Önder, "Başkanların Doktrinleri Çerçevesinde, ABD'nin Yeni Güvenlik Anlayışı ve Soğuk Barış", **Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2020, s. 34

²⁹⁵ Furkan Yaşar, "Trump Yönetiminin Dış Politika Aracı Olarak Ekonomik Yaptırım Uygulamaları: İran ve Venezuela Örneği", **Alternatif Politika**, Cilt: 13, Sayı: 2, 2021, s. 535

²⁹⁶ Murat Silindir, **Amerikan Gücünün Geleceği**, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2009, s. 135-137

liderliği uluslararası koalisyonlar içinde askeri bir güce gerek kalmadan devam etmeliydi. Bu nedenle ABD'nin bölgedeki varlığı müttefik devletler ve vekilliğini yapan devlet dışı örgütler üzerinden sağlanabilirdi. ABD çıkarlarının korunması için böyle bir yöntem, Bush'un saldırgan politikalarından daha doğru olarak görülmekteydi²⁹⁷.

Obama döneminde hem İslam dünyası ile olan savaş imajı değiştirilmek istenmiş hem de tüm dünyada yükselen Amerikan karşıtlığı ortadan kaldırılmak istenmiştir²⁹⁸. Bu durum özellikle Obama'nın Kahire konuşmasında daha net ortaya çıkmıştır. ABD'nin Afganistan ve Irak'ta toprak, askeri üs ve nüfuz arayışında olmadığını, bu coğrafyadan askeri varlığını en kısa sürede çekeceğini, Filistin-İsrail sorununun ancak iki ulusun yaşam haklarını tanıyarak iki devletli bir yapı ile çözülebileceğini belirtmesi politik bir dönüşümün sinyalleri olarak yorumlanmıştır²⁹⁹. Ancak unutulmamalıdır ki Amerikan dış politikasının temel unsurları bellidir ve gerektiğinde tüm başkanlar askeri müdahaleler de dâhil olmak üzere sert güç unsurlarını kullanmaktan çekinmezler. Bu bağlamda Obama'nın değişim söyleminin, Bush'un sert ve savaş yanlısı tutumundan gittikçe daha fazla rahatsız olan seçmeni etkilemeye yönelik olduğu şeklinde deđerlendirilmiştir³⁰⁰.

ABD'yi ekonomik açıdan büyütmenin peşinde olan Obama, askeri müdahalelerdeki maliyetleri azaltarak kendi ekonomisine aktarma şansı yakalamıştır. Bir tür yıpratma ve vekâlet savaşına dönüşen Suriye iç savaşında çözümsüzlük politikası izleyen Obama, doğrudan bir müdahaleden kaçınarak diğer aktörlerin mücadelesini izlemiştir. Böylece küresel krizlerin tarafı olan devletlerin kendi arasında mücadelesi onlara güç kaybettirecek, ABD ise onlara göre güçlenmiş olacaktır. Ayrıca Obama, bu dönemde DEAŞ terör örgütüyle mücadele adına PYD

²⁹⁷ Önder, **a.g.e.**, 2020, s. 34

²⁹⁸ Meliha Benli Altunışık, "Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken", **Ortadoğu Etütleri**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2009, s. 79

²⁹⁹ Nur Çetinoğlu Harunoğlu, "Eisenhower'dan Obama'ya: ABD Dış Politikasında Ortadoğu ve Suriye", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 74, Sayı: 4, 2019, s. 1159

³⁰⁰ Ayşe Bahar Hurmi, "Bush ve Obama Karşılaştırması Çerçevesinde Amerikan Dış Politika Analizi", **Alternatif Politika**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2010, s. 78

gibi terör örgütlerine destek vermiş, Rusya'nın Kırım ilhakı karşısında ciddi bir karşılık vermeyerek dengeleme politikası izlemiştir³⁰¹.

Bush'un Ortadoğu'da demokratikleşme adına izlediği politikaların neden olduğu olumsuz sonuçları ortadan kaldırmak isteyen Obama'nın, Arap coğrafyasında yaşanan halk ayaklanmalarını bir fırsat olarak değerlendireceği beklentisi oluşmuştur³⁰². Arap Baharı'nın yaşandığı coğrafyada yaşamsal çıkarları bulunan ABD, Obama döneminde beklenilen aksine müdahaleden uzak pasif bir politika izlemiştir³⁰³. ABD'nin Arap Baharı karşısında askeri müdahaleyi öteleyerek aşırı ihtiyatlı politikalar izlemesi bazı çevreler tarafından ABD'nin hegemonik gücünde ciddi aşınmalar yaşandığının göstergesi olarak kabul edilmiştir³⁰⁴. ABD Obama döneminde, küresel sorunlar karşısında önleyici politikalar geliştirmek yerine olayların akışına göre pozisyon almayı tercih etmiştir. Bu bağlamda Arap Baharı, Ukrayna Krizi, Afganistan, Irak, Suriye ve Libya gibi alanlarda hep bir adım geride kalmış, zamanında müdahale edememiştir. Söz konusu coğrafyalarda Obama döneminde yaşanan küresel düzeydeki sorunlarda inisiyatifini bölgesel aktörlere kaptıran ABD, sürece sonradan müdahil olsa da başarılı olamamıştır³⁰⁵.

Tüm bunlarla birlikte Obama döneminde yaşanan konjonktürel dönüşümlerden bir diğeri de ABD'nin izlediği Asya stratejisidir. Ortadoğu'da istediği başarıyı elde edemeyen ABD, Obama ile birlikte jeopolitik açıdan kendisi için oldukça önemli olan bu coğrafyadan tamamen olmasa da kısmen çekilme sinyalleri vererek Asya Pasifik'e yönelmiştir. Bu nedenle ABD, Obama döneminde iç politikada yaşadığı sorunlarla birlikte Suriye iç savaşında etkisiz kalmış, yeni düşmanlar kazanmak yerine eski düşmanlarla diyalog sürecine girmeyi tercih etmiştir. ABD'nin İran'a yönelik uyguladığı ambargonun Ocak 2016'da kaldırılması

³⁰¹ Hasan Basri Yalçın, "Tek Kutuplu Sistemde Süper Güç Davranışı: Soğuk Savaş Sonrası Amerikan Dış Politikası ve Trump Dönemi", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 2, 2020, ss. 552-553

³⁰² Gökhan Telatar, "Değerler ve Çıkarlar İkileminde ABD'nin "Arap Baharı"na Yönelik Politikası", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt 8, Sayı: 29, 2012, s. 57

³⁰³ Mehmet Babacan, "Amerikan Dış Politikasında Başkan Obama Dönemi'nin Plüralizm Açısından Değerlendirilmesi", **YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 1, 2021, s. 13

³⁰⁴ Mehmet Ali Göngen, "Arap Baharı Karşısında ABD'nin Tutumu", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 33, 2014, s. 2

³⁰⁵ Hasan Basri Yalçın, "Obama Stratejisi ve Ortadoğu", **Akademik ORTADOĞU**, Cilt 9, Sayı 2, 2015, s. 58

bu durumun somut örneği olarak kabul edilebilir. Böylece İran bölgedeki etkinliğini artırmış, küresel ekonomiye entegre olma eğilimine girmiştir.

2008 küresel finansal kriz sonrası Çin'in hegemonik eğilimler göstermesi neticesinde yaptığı atılımlar Obama'yı Çin'e yönelik kontrollü bir katılım stratejisi izlemeye yönlendirmiştir. Obama'nın "Asya'ya Yöneliş (Pivot to Asia)" politikası kapsamında stratejik dönüşümler yapmasının nedenleri arasında ekonomik açıdan ABD'nin güç kaybederken Çin'in güç kazanması, giderek daha iddialı hale gelen söylemleri ve ordusunda gerçekleştirdiği modernizasyon çalışmaları sayılmaktadır³⁰⁶. Obama'nın bu stratejisi, zamanımızın üç önemli gerçeğini de kabul etmektedir. Birincisi Kuzey Pasifik'in bugün ve uzun vadede dünya ekonomisinin merkezi olacağı gerçeğidir. İkincisi, modern dünyada Avrupa'nın uzun süredir devam eden üstünlüğünün erozyona uğraması gerçeğidir. Üçüncüsü ise ABD'in Ortadoğu'nun hemen hemen her yerine (İran, Lübnan, Irak, Yemen, Suriye, Libya) müdahale etmesine rağmen hemen hemen bütün sorun veya krizlerden olumlu sonuçlar alamamış olması gerçeğidir³⁰⁷.

Obama döneminde ABD ile Çin'in Tayvan, Tibet, insan hakları ve demokratikleşme, Güney Çin Denizi gibi birçok konuda çatışan çıkarları söz konusu olsa da Kuzey Kore, İran nükleer programları, küresel iklim değişikliği gibi birçok konuda da örtüşen/çakışan çıkarları vardır. Bu bağlamda İran Nükleer Antlaşması ve Paris İklim Antlaşması gibi her iki gücün yer aldığı çok taraflı antlaşmalar imzalanabilmiştir. Bu durum küresel ölçekte ön plana çıkan ve rekabet halinde olan iki gücün belirli koşullar altında iş birliği yapabileceğini de göstermiştir³⁰⁸.

ABD'de yönetime Donald Trump'ın gelmesiyle birlikte Amerikan siyasetinde bir bütün olarak yeni bir dönüşüm yaşanmaya başlamıştır. Trump'ın alışlagelenin dışında statüko karşıtı siyaseti, ABD dış politikasını da derinden

³⁰⁶ Hüseyin Korkmaz, **Küresel Organik Kriz ve Yani Soğuk Savaş ABD ve Çin'in Sınırsız Stratejik Rekabeti**, 1. Basım, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2021, s. 144

³⁰⁷ Bruce Cumings, "The Obama "Pivot" to Asia in a Historical Context of American Hegemony", **Asia Pacific Countries and the US Rebalancing Strategy**, Ed. David W.F. Huang, 1. Basım, Palgrave Macmillan, New York, 2016, s. 16

³⁰⁸ Emre Demir, "ABD'nin Biden dönemi Çin Politikası: Asya'ya Dönüş 2.0?", **Cappadocia Journal of Area Studies (CJAS)**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2020, ss. 236-237

etkilemiştir³⁰⁹. II. Dünya Savaşı'ndan beri ABD dış politikası liberal hegemonyanın inşası doğrultusunda şekillendirilmiştir. Kurulu düzenin ve ABD hegemonyasının sürekliliği için tehdidin belirlenmesi, gerektiğinde bir tehdit unsurunun oluşturulması ve bu tehdit karşısında ABD'nin gücü ve müttefiklerinin yardımıyla başa çıkılması üzerine formüle edilen ABD hegemonyası Trump döneminde ciddi bir biçimde yara almıştır³¹⁰. Trump ile birlikte Obama döneminin yumuşama göstergeleri farklı bir yöne evrilmiştir. Trump yönetimi “Yeniden Büyük Amerika” vizyonunun önündeki engelleri kaldırmak için sıkça ekonomik yaptırımlara müracaat etmiş, müzakerelerden kaçınarak bunu zorlayıcı bir diplomasi aracı olarak kullanmıştır³¹¹.

ABD, Trump döneminde tek taraflı olarak Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı Antlaşmasından ve İran ile yapılmış olan nükleer konulu antlaşmadan çekilmiştir. Trump tarafından ABD'nin ekonomik gücü dost düşman ayrımı yapılmaksızın tüm devletlere karşı bir silah olarak kullanılmış, İran en büyük düşman olarak ilan edilmiştir. BM bütçesinden kesinti yapan Trump, NATO özelinde de diğer devletlere göre daha fazla bütçe ayırdığı için çıkarlarının diğer ittifak üyelerinin çıkarlarından daha önde geldiğini savunmuştur³¹². Trump'ın bu tutumu tıpkı Bush döneminin saldırgan politikalarında olduğu gibi ABD'nin imajını olumsuz etkilemiştir. Trump döneminin bir başka konjonktürel dönüşümü ekonomik alanda yaşanan ABD-Çin arasındaki ticaret savaşlarıdır.

İhracata dayalı bir ekonomik büyüme politikası izleyen Çin, elde ettiği ekonomik kazanımlar ile dünya ekonomisindeki payını artırmıştır. Özellikle 2008 küresel finansal krizi ile sermaye ve üretim, Asya'ya doğru kaymıştır. Ancak bu durum ABD ekonomisi ve hegemonyası açısından olumsuzluklar içermektedir. Bu nedenle Trump yönetimi, ulusal çıkarlarını korumak adına 2018 yılının başlarında bazı ithalat kalemlerine ek gümrük vergisi uygulanması yönünde çeşitli kararlar

³⁰⁹ Gökhan Oğuz, “Amerikan Dış Politikasında Trump Dönemi ve Amerikan İstisnacılığı Anlatısının Sonu”, **İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Ek Sayı, 2019, s. 111

³¹⁰ Sinem Ünalldılar Kocaman, “Donald Trump Döneminde Avrupa Birliği-ABD İlişkileri: Liberal Dünya Düzeni, Krizler ve Ayrışan Politikalar”, **Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 28, Sayı: 2, 2020, s. 228

³¹¹ Yaşar, **a.g.e.**, 2021, s. 535

³¹² Onur Gündüz ve Volkan Göçoğlu, “Ulusal Güvenlik Politikası Çerçevesinde ABD'nin Güvenlik Anlayışına Kronolojik Bir Bakış”, **OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 21, 2020, s. 743

almıştır. Bu kararlar ABD-Çin ticaret savaşlarının başlamasına ortam hazırlamıştır³¹³. Bu dönemde çok taraflı politikalar izlenen Obama döneminin aksine, tek taraflı ve korumacı politikalar izlenmiştir. Trump'ın korumacı politikaları uluslararası ticareti karmaşık ve girift bir yapıya dönüştürmüş, uluslararası ticaretteki güvensizliği artırmıştır. Trump, ABD dış politikasının pragmatist anlayışı çerçevesinde ticaret savaşlarını araçsallaştırmıştır. Ekonomi ve ticaretteki üstünlüğünü kullanarak Çin ve AB'yi şekillendirmeye çalışan Trump, ABD'ye olan güveni hızla tüketme eğiliminde olmuştur³¹⁴.

ABD'nin yaşadığı güç kaybının bir diğer göstergesi ise para biriminin artık dünyadaki tek rezerv para birimi olarak kabul görmemesidir. Mminele tarafından kaleme alınan çalışmada ABD dolarının küresel rezerv para bağlamında aslan payını almasına rağmen, merkez bankalarının döviz kompozisyonlarını çeşitlendirmesi ile birlikte bu oranın önemli düzeyde azaldığı belirtilmektedir. 1990'lı yılların başında ABD dolarının uluslararası kullanımı %80 oranındayken sonraki dönemlerde %60 seviyelerine gerilemiştir. Artık merkez bankaları döviz rezervlerini Avustralya doları ve Kanada doları gibi çeşitli para birimlerine çevirmeye ve özellikle Meksika, Brezilya, Kore ve Çin gibi önde gelen gelişmekte olan ülkelerin para birimlerine yatırım yapmaya başlamışlardır. Örneğin Güney Afrika Merkez Bankası'nın 1990'lı yıllardaki döviz rezervi tamamen ABD doları iken 2000'li yıllarla birlikte İngiliz Sterlini, Japon Yeni ve Euro'yu da rezervlerine eklemiştir³¹⁵.

Tarihsel kapitalizm bağlamında modern dünya sisteminin gelişmesinde hegemonya temel bir rol oynamaktadır. Bir devletin hegemonyaya ulaşması için, uluslararası liderliğinin bireysel ulusal siyasete genel, sistemik bir çıkar dayatacak kadar güçlü olduğunu göstermesi gerekmektedir. Hegemonyalar, modern dünya sistemindeki döngüsel bir kalıbı tanımlamaktadır. Bu durum sürekli yeni

³¹³ Şule Batbaylı ve Başak Özarslan Doğan, "Ticaret Savaşlarının Ekonomik Yansımaları Üzerine Ampirik Bir Analiz: ABD-ÇİN Örneği", *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, 2021, s. 18

³¹⁴ Şahin Çaylı ve Veysel Babahanoğlu, "ABD'nin Küresel Hegemonik Üstünlüğünde Ticaret Savaşlarının Araçsallaştırılması", *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2020, s. 351

³¹⁵ Daniel Mminele, "Perspectives on the Global Financial Architecture and the Future of the International Monetary System", *Bretton Woods: The Next 70 Years*, Ed. Marc Uzan, Reinventing Bretton Woods Committee, New York, 2015, ss. 234-235

hegemonyalarla devam ettirilir. Dünya 1950’li yıllarda ABD hegemonyası dönemine girmiştir. Ancak ABD hegemonyası uzun bir dönemdir gerilemektedir. ABD hâlâ ekonomik, ideolojik ve askeri hegemonyasını korusa da ödemeler dengesindeki cari hesap açığının dolar üzerinde oluşturduğu baskı, neoliberalizmin meşruiyet krizi ve ortaya çıkan gelişmeler nedeniyle düşüşe geçmiştir³¹⁶.

2.1.2. Çin: Barışçıl Yükseliş ve Kalkınma

Çin, 1970’li yılların sonuna doğru yabancı sermayeye kapılarını açarak hızlı ve istikrarlı bir büyüme trendi yakalamıştır. Ekonomik bir güç olarak dünya coğrafyasına yayılan Çin, sahip olduğu ekonomik gücün vermiş olduğu özgüven ile küresel politikaların şekillendirilmesinde rol almaya başlamıştır. 2000’li yıllarla birlikte küresel alana doğru yönelme politikası izleyen Çin; yatırımcı, sermaye ihraç eden ve borç veren devlet olarak küresel kapitalizmin önemli bir aktörü haline gelmiştir. Küresel finansal kriz, Çin açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu bağlamda Çin hem gücünü dünyaya gösterebilme olanağı elde etmiş hem de Batı’nın kendisine olan yaklaşım tarzının değişmesini sağlamıştır. Az gelişmiş ülkelerle olan ekonomik ilişkilerini güçlendiren Çin, görece güç kaybı yaşayan ABD’nin hegemonyasını tartışmaya açmıştır³¹⁷.

Komünist bir parti tarafından 1978’de uygulanmaya konulan ilk ve tek kapitalistleşme süreci olan Deng Xiaoping’in reformist hareketleri Çin’de büyük bir dönüşümü başlatmıştır. Öncelikle köylerde pilot uygulama olarak başlatılan hane bazlı kâr amaçlı üretim modelinin tarımsal üretimi artırması, diğer alanlarda da uygulamaya konulmasını sağlamıştır. Deng’in reformları Mao’un eşitlikçi ekonomi politikalarını alt üst etmiştir. Çin yönetiminde yaşanan bu dönüşüm iç siyasette modernleşmeyi amaçlarken dış politikayı da etkilemiştir. Mao döneminde dışa kapalı olan Çin, dünyada yaşanan gelişmelerle arasındaki farkı kapatmak için bu dönemde “Batı’dan Öğrenme” modelini uygulamıştır. Mao döneminde emperyalizmin

³¹⁶ Carlos Eduardo Martins ve Timothy Thompson, “The Impasses of U.S. Hegemony: Perspectives for the Twenty-first Century”, **Latin American Perspectives**, Cilt: 34, Sayı: 1, 2007, ss. 16-17

³¹⁷ Seriya Sezen, “Küresel Bir Güç Olma Yolundaki Çin”, **Bilsay Kuruç’a Armağan**, Ed. Serdar Şahinkaya ve N. İter Ertuğrul, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara, 2011, s. 993

oyuncuları olarak görülen IMF ve Dünya Bankası'ndan ülkenin modernizasyonu için krediler alınmıştır³¹⁸. Deng'in "dört modernizasyon" olarak adlandırdığı tarım, savunma, ekonomi ve teknoloji alanındaki reformist hareketlerini uygulamaya koyduğu 1978'den bugüne süren yolculuğunda Çin artık ekonomik ve siyasal anlamda küresel bir güce dönüşmüştür. Bu süreç kuşkusuz Deng dönemi başlatılan reformların bir sonucudur.

1989 yılına gelindiğinde Tiananmen Meydanı'nda yaşanan protestolar Çin dış politikasında yeni bir dönüşümü de başlatmıştır. Çinli öğrencilerin demokrasi talebiyle düzenlediği bu protestolar parti yönetimi tarafından karşı devrim olarak görülmüş ve kanlı bir biçimde bastırılmıştır. Yaşanan bu olaylar neticesinde başta ABD olmak üzere Batılı aktörler Çin üzerinde ciddi yaptırımlar uygulamıştır. Yaptırımlar doğrultusunda Çin'in imajı zarar görmüş, uluslararası dünyadan izole edilmiştir. Bu kapsamda Çin uluslararası sistemde alternatif arayışlara yönelmiştir³¹⁹. Bu olaylar Çin'de siyasal reformların önünü kesmiş olsa da ekonomide liberal açılımlar devam etmiştir. Olaylar bir yandan Deng'in sonunu hazırlarken, diğer yandan Çin Komünist Partisi'nin genel sekreterliğine getirilen Jiang Zemin'in önünü açmıştır. Bu çerçevede 1993 yılında Deng'in desteğini alan Jiang Zemin devlet başkanı olmuştur³²⁰.

Jiang Zemin döneminin en dikkat çekici yönünün Çin Komünist Partisi ile toplum arasında gerçekleştirilen kurumsal ilişki ve meşruiyet çabası olduğu belirtilmektedir. Böylece Çin Komünist Partisi, toplum tarafından kabul görmüş ve ekonomi odaklı yükselişin getirdiği refah ile konsolide olmuştur. Jiang Zemin bu çabayı "üç temsil teorisi" olarak açıklamıştır. Bu dönemde Jiang, "sosyalist piyasa ekonomisi" kavramını kullanarak yönetim tarafından düzenlenen bir kapitalist ekonomi inşa edilmiştir. DTÖ'ye girmek için ABD'nin desteğine ihtiyaç duyulmuş,

³¹⁸ Çağdaş Üngör, "Çin ve Üçüncü Dünya", **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 41, 2009, s. 32

³¹⁹ Süleyman Erkan ve Müge Yüce, "Çin Dış Politikasında Ortadoğu'nun Değişen Konumu: Arap Baharı Sonrası Bölgesel Gelişmeler Üzerinden Bir Analiz", **Bölgesel Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2020, s. 21

³²⁰ Selim İnançlı ve Ahmet Kamacı, "Küreselleşme Sürecinde Çin Ekonomisi ve Türkiye ile Dış Ticaretinin Yapısal ve Sektörel Analizi", **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi**, Sayı: 2, 2010, s. 139

ABD ile ekonomik ilişkiler geliştirilmiştir. Deng tarafından başlatılan reformlar teorik bir zemine oturtulmuş, sosyalist piyasa ekonomisi ile hem kamu mülkiyetinin ağırlığı korunmuş hem de dışa açılım gerçekleştirilmiştir. SSCB'nin dağılmasıyla askeri harcamalar artırılmış, belirsiz bölgesel güvenlik ortamı oluşmuştur. Bu kapsamda Jiang, gerek bölgesel gerek küresel ölçekte BM gibi yapıların askeri koruma programlarına katılarak iş birliğini genişletmiştir³²¹.

Değişen dünya konjonktüründe başta ABD olmak üzere Batı'nın ilgisinin Asya'ya yönelmesiyle her fırsatta bölgeyi kendi nüfuz alanı olarak ilan eden Rusya ile bölgede yeni bir ekonomik güç olarak beliren Çin'in ilgisi de Asya'ya kaymıştır. Bu kapsamda bölge liderliğini elde etme çabasında olan Rusya ve Çin, yıllardır süregelen sorunlu ilişkilerinin aksine 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren bölgedeki amaçlarını gerçekleştirebilecekleri ve sorunlarını çözebilecekleri bir iş birliği platformu aramaya başlamışlardır³²². Bu kapsamda Rusya ve Çin'in ABD karşıtlığı ekseninde kesişen çıkarları üç Orta Asya devletinin katılımıyla “Şangay Beşlisi” olarak adlandırılan yeni bir bölgesel oluşumu ortaya çıkarmıştır. Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında Nisan 1996'da kurulan oluşumun en somut hedefi üye devletlerin sınır güvenlikleriyle ilgili askeri önlemler almaktır³²³. Şangay Beşlisi olarak adlandırılan bu oluşum 2001 yılında Özbekistan'ın da katılımıyla Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) haline gelmiştir. Soğuk Savaş'ın ardından ABD'nin tek kutuplu dünya düzeni anlayışı karşısındaki en önemli oluşum olan örgüt aynı zamanda Fukuyama'nın Tarihın Sonu teorisiyle ilan ettiği liberal kapitalist düzenin zaferine, Charles Krauthammer'in “Tek Kutuplu An (Unipolar Moment)” adlı makalesinde ileri sürdüğü Amerikan hegemonyasının tartışmasız oluşuna bir tepki niteliği taşımaktadır³²⁴. Benzer şekilde Çin'in BRICS'e katılım süreci, gücün küresel dağılımındaki değişimin baskılanmasında önemli bir unsur olarak görülmektedir. Bir başka ifadeyle Çin'in BRICS'e katılımının arkasındaki ana motivasyon kaynağı küresel güç değişimi ve küresel yönetişimin temel

³²¹ Korkmaz, **a.g.e.**, 2021, ss. 188-202

³²² Zehra Altundağ, “Geçmişten Günümüze Şanghay İşbirliği Örgütü”, **Avrasya Etüdüleri**, Sayı: 49, 2016, s. 103

³²³ Selçuk Çolakoğlu, “Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği ve Çin”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 1, Sayı 1, 2004, s. 178

³²⁴ Esmâ Özdaşlı, “Çin ve Rusya Federasyonu'nun Perspektifinden Şanghay İşbirliği Örgütü”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 4, Sayı: 6, 2012, s. 108

kurumlarındaki resmi güç dağılımının yeterli değişikliği içermemesi karşısında duyulan memnuniyetsizliktir³²⁵.

1978'den beri sosyalist piyasa ekonomisini uygulayan Çin, 1986 yılında DTÖ'ye üyelik başvurusu yapmış, 1989'da ise IMF'ye üye olmuştur. Çin'in bu girişimleri 15 yıllık bir müzakere süreci sonunda Kasım 2001'de onaylanmış ve Aralık 2001'de Çin resmen DTÖ üyesi olmuştur³²⁶. DTÖ üyeliği ve ekonominin hızlı bir biçimde kapitalist sisteme entegre edilmesi, Zemin döneminin en büyük başarısı olarak değerlendirilmektedir³²⁷. 1990'ların sonlarından bu yana, özellikle Çin'in 2001 yılında DTÖ'ye üye olmasından sonra, Çin uluslararası politik ekonomiye daha derinden entegre olmuştur. Bu bağlamda XXI. yüzyılın stratejisi Çin açısından dışa açılmak olmuştur³²⁸. Çin'in tek partili komünist bir devlet olmasına karşın küresel ekonomiye entegre olmaya başlaması ve gittikçe artan yükselişi Batılı güçler tarafından liberal kapitalist düzene karşı bir tehdit olarak algılanmıştır.

Deng Xiaoping döneminde “barışçıl biraradalık” üzerine inşa edilen Çin dış politika stratejisinin temel unsurları iç işlerine müdahaleye engel olma ve Çin'in gelişimini sağlayacak barışçıl bir uluslararası ortamı oluşturmaktır. Zemin döneminde Çin'in hak ettiği değeri görmesi noktasında “yükselen milliyetçilik” ile barışçıl politikalar sekteye uğramıştır³²⁹. 2000'li yıllara gelindiğinde ise Zemin'den devlet başkanlığını alan Hu Jintao, Çin'in dış politika stratejisini yeniden “barışçıl yükseliş” şeklinde ortaya koymuştur. Bu dönemde izlenen barışçıl yükseliş stratejisi, Çin'in büyüyen ekonomik ve askeri gücünün bir tehdit unsuru olmadığını savunmaktadır. Bu kapsamda “barışçıl yükseliş” uluslararası topluma güvence vermeyi hedefleyen bir anlayışı ortaya koymaktadır³³⁰. “Barışçıl yükseliş”, Çin'in

³²⁵ Shaun Breslin, “China and The Global Order: Signalling Threat or Friendship?”, **International Affairs**, Cilt: 89, Sayı: 3, 2013, s. 628

³²⁶ Mevlüdiye Şimşek, “Çin Halk Cumhuriyeti'nin Dünya Ticaret Örgütü'ne(WTO) Üyeliğinin Ekonomik Etkileri ve Çin'in Geleceğine İlişkin Senaryolar”, **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 2, 2005, s. 79

³²⁷ İnançlı ve Kamacı, **a.g.e.**, 2010, s. 140

³²⁸ Zhiqun Zhu, **China's New Diplomacy Rationale, Strategies and Significance**, Routledge Publishing, New York, 2018, s. 6

³²⁹ Aybala Lale, “Gerçekten Barışçıl Yükseliş mi?”, **Diplomasi ve Strateji Dergisi**, Çin'in 'Barışçıl Yükselişi' Dosyası, 2020, ss. 20-21

³³⁰ Hüseyin Korkmaz, “Teori ve Pratik: Çin'in 'Barışçıl Yükselişi' Üzerine”, **Diplomasi ve Strateji Dergisi**, Çin'in 'Barışçıl Yükselişi' Dosyası, 2020, s. 3

XXI. yüzyılın başlarındaki dış politika yaklaşımını tanımlayarak, büyüyen ekonomik ve siyasi gücüne ilişkin uluslararası korkulara karşı koymak için kullanılan bir ifadedir. Böylece Çin dış politikası, güç kullanmaya oldukça istekli olduğu 1970'lerin ve 1980'lerin daha saldırgan politikasından 1990'ların ve XXI. yüzyılın başlarındaki çok daha diplomatik ve barışçıl bir politikaya dönüşmüştür³³¹.

Jintao'nun "barışçıl yükseliş" yaklaşımı Çin'in yükselen bir güç olduğu, ancak diğer büyük güçlerin geçmişte yaptığı gibi güç ve maddiyat yoluyla yükselmeyeceği fikrine atıfta bulunmaktadır. Bu kapsamda "barışçıl yükseliş", Çin'in "yeni bir dünya düzeni" oluşturmak yerine statüko ve uluslararası normlar içinde büyüyeceğini varsaymaktadır. Çin'in kalkınmayla ilgili sorunlarının, yerel düzeyde daha yapılacak çok iş olduğu fikriyle yumuşatılması gerektiği savunulmuştur. Böylece Çin, tam zamanlı olarak iç sorunlara yoğunlaşmak adına tecritçi olamayacağından, bunun yerine dış politikasını yumuşatmalı ve barışçıl bir şekilde yükselmelidir. Ancak ilerleyen dönemlerde bu "barışçıl yükseliş" yaklaşımının söylem bazında dahi çatışmacı bir duruş sergilediği belirtilerek "barışçıl kalkınma" olarak kullanılmaya devam edilmiştir³³².

Çin'in Jintao döneminde küresel ekonomiye entegrasyonu teorik ve pratik açıdan artarak devam etmiştir. Bu dönemde ABD'nin giderek artan oranda Çin'i bir tehdit olarak görmesi, Çin tarafında ABD'ye yönelik kuşkucu bir zeminin oluşmasına neden olmuştur. Ancak Xi Jinping dönemine kadar ABD'ye yönelik belirgin bir politik ve diplomatik tavır alınmamıştır. Jinping döneminde "barışçıl yükseliş" ve "barışçıl kalkınma" stratejilerinin yerini daha milliyetçi ve iddialı stratejiler almıştır³³³. Jinping, Çin'in sorumluluklarını bilen bir büyük güç olduğunu, uluslararası sistemi değiştirmek gibi bir amacı olmadığını, sistemin kurallarına uygun bir biçimde barışçıl politikalar izleyerek yükseleceğini dile getirirse de hem dış

³³¹ Zhu, a.g.e., 2018, s. 11

³³² Marc Lanteigne, **Chinese Foreign Policy: An Introduction**, 1. Baskı, Routledge Publishing, New York, 2009, s. 31

³³³ Korkmaz, a.g.e., 2021, s. 213

politikada izlediği tutum hem de geliştirdiği “Bir Kuşak Bir Yol” projesi kapsamında ciddi eleştirilere maruz kalmaktadır³³⁴.

Dünyanın GSYİH bakımından en büyük ikinci devleti olan Çin, yükselişini ve küresel ekonomi politikteki varlığını artırmak için yeni atılımlar yapmaktadır. Bunlar içerisindeki en önemli olanlarından biri Avrasya merkezli bir dünya ekonomisi oluşturma eğiliminde olan, jeopolitik ve iktisadi amaçlar barındıran “Bir Kuşak Bir Yol” projesidir. Bu proje kapsamında Çin, kapitalizmin merkezini kendi öncülüğünde değiştirmeye yönelmiş olup, Batı sermayesinin tüm dünyada dolaşımının önündeki engelleri kaldırarak küreselleşmeyi lehine çevirmiştir³³⁵. Ekonomik ve jeopolitik gerekçelerle hazırlanan projenin güzergâhları incelendiğinde öncelikle Doğu Türkistan-Kazakistan-Rusya-Beyaz Rusya üzerinden Avrupa’ya ulaşabilecektir. Projenin Avrupa’ya ulaşan bir diğer güzergâhı ise Doğu Türkistan-Kazakistan-Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye-Balkanlar üzerinden geçmektedir. Bir başka rota ise Doğu Türkistan’dan başlayıp Batı Türkistan’daki Türk Cumhuriyetleri’nden geçen muhtelif rotalardan ya da Pakistan üzerinden İran’a ve Ortadoğu’ya açılan kapıdır. Tüm bunlarla birlikte Çin’in, Kaşgar’dan Pakistan’ın Gwadar Limanı’na uzanan bir rota için ciddi yatırımları söz konusudur. Gwadar Limanı’nı Pakistan’dan kiralayan Çin, hem donanması için askeri bir üs elde etmeyi hem de Basra Körfezi, Süveyş ve Doğu Afrika rotalarından yürüttüğü ticaret için alternatif güzergâh elde etmeyi amaçlamaktadır³³⁶.

Jinping döneminde “Çin Rüyası” söylemi altında Çin Komünist Partisi’nin kuruluşunun 100. yılı olan 2021’de “orta halli refah toplumu” ve “modern, demokratik müreffeh ve çağdaş bir sosyalist devlet” oluşturmak amacıyla geliştirilen projelerden biri olan “Bir Kuşak Bir Yol” projesi³³⁷ Çin’in hem sınır komşularıyla hem de diğer devletlerle olan ilişkilerini karşılıklı bağımlılık ve iş

³³⁴ Cemre Pekcan, “Yeni-liberal Kurumsalcılık Çerçevesinde Çin’in Komşuluk Diplomasisi: Hu Jintao ve Xi Jinping Dönemlerine Karşılaştırmalı Bir Bakış”, **OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 9, Cilt: 13, Sayı: 19, 2019, s. 2882

³³⁵ Orhan Şimşek, “Küreselleşmenin Dönüşümü ve Çin’in Rolü”, **Sosyoekonomi**, Cilt: 27, Sayı: 40, 2019, s. 187

³³⁶ Mehmet Akif Okur, “Bir Kuşak, Bir Yol” Projesi’nin Jeopolitiği, Türk Kuşağı ve Uygurlar”, **Akademik Hassasiyetler**, Cilt: 4, Sayı: 8, 2017, s. 51

³³⁷ Berkan Karamurtlu, “Kuşak Yol Projesi Bağlamında Çin Halk Cumhuriyeti’nin Küresel Hegemonya Girişimi”, **Doğu Asya Araştırmaları Dergisi (DAAD)**, Cilt: 3, Sayı: 6, 2020, s. 54

birliği noktasında güçlendirmekte hem de devletler arası güvensizliğin azaltılmasına yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda “Bir Kuşak Bir Yol” projesinin savaş ve çatışma ihtimallerini azaltması beklenmektedir. Ancak, Hindistan ve Pakistan arasındaki Keşmir sorunun tırmanması, Çin’in askeri harcamalarının artış göstermesi, “Bir Kuşak Bir Yol” projesinin Çin’in hegemonyasını kurmaya çalışması olarak algılanması ve Trump dönemi ile başlayan ABD-Çin ticaret savaşları Çin’in iyi komşuluk politikalarını sarsmaktadır³³⁸. Çin’e yönelik özellikle ABD tarafından yapılan eleştiriler doğrultusunda Jinping, “Çin Rüyası”nın kesinlikle hegemonik bir rüya olmadığını, hiç kimsenin yerine geçmek gibi bir niyetlerinin olmadığını dile getirmiştir. ABD ile aralarında yaşanan ticari ilişkiler artarak devam etmiş ancak Trump döneminde başlayan ticaret savaşları ile ihracat oranlarında bir düşüş olmuştur. Öyle ki iki ülke arasındaki ticaret açığı bir dönem 400 milyar dolara kadar çıkmıştır. Bu açık, ABD aleyhine bir durum sergilerken, ticaret savaşlarına rağmen Çin avantajlı durumdadır³³⁹.

Günümüz uluslararası sistemin dominant gücü olan ABD ile Çin arasında bir güç geçişi olacağı öngörülmektedir. Çin’in ekonomi ağırlık merkezli oluşturulan stratejik odağında çok yönlü güç unsurları yer alırken, son yıllarda ortaya koyduğu hızlı ve istikrarlı ekonomik ve politik yükseliş ise yakın gelecekte bir süper güç olabileceğini göstermektedir³⁴⁰. ABD’den sonra dünyanın en büyük ikinci ekonomik gücüne sahip olan Çin, XXI. yüzyılda adeta küresel bir üretim merkezi haline gelerek uluslararası sistemin kurallarını dönüştürebilecek ya da en azından bu konuda söz sahibi olabilecek bir yükseliş trendi sergilemektedir. Çin Komünist Partisi’nin 1978 Mao sonrası ekonomik reformlarının başlangıcından 2010 yılına kadar Çin GSYİH’sı yılda yaklaşık %10 büyümüştür. 2011 yılından itibaren Çin’in yıllık büyüme hızı %7 seviyelerine inmiş olsa da ABD ve Doğu Asya devletlerinden daha hızlı büyümeye devam etmiştir. Çin’in nominal GSYİH’sının 10 yıllık bir süreç içerisinde ABD GSYİH’sını geçmesi beklenmektedir. Ekim 2014’te IMF, satın alma gücü paritesini kullanarak Çin GSYİH’sının ABD GSYİH’sından daha büyük olduğunu

³³⁸ Pekcan, **a.g.e.**, 2019, s. 2884

³³⁹ Korkmaz, **a.g.e.**, 2021, ss. 218-219

³⁴⁰ Dilek Dulkadir, “Dünya Güç Hiyerarşisinde Dönüşüm ve Çin’in Hegemonik Yükselişi”, **Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2020, s. 79

hesaplamıştır³⁴¹. Çin ekonomisi 1989-2020 yılları arasında %9,2 oranında büyümüş, GSYİH'sı ise 14,3 trilyon dolara ulaşmıştır. Kişi başına düşen geliri 8.254 ABD dolarıdır. Çin'in bu yükselişi, küresel ekonominin %11,82'sini oluşturmaktadır³⁴².

Çin ekonomisinin gelecekte dünyanın en büyük ekonomisi olacağına dair görüşler bulunmaktadır. Çin'in bu denli büyümesi neticesinde teknolojik ve askeri sanayi alanlarındaki yatırımları artacaktır. Dolayısıyla askeri harcamalarının artması ve özellikle deniz kuvvetleri olmak üzere askeri birliklerinin modernizasyonu ile güçlenmesi, Çin'in küresel ölçekteki çıkarlarını korumak için önemli rol oynamaktadır³⁴³. Bu kapsamda Çin, Afrika başta olmak üzere birçok coğrafyada etkili olabilmek için “aşırı borçlandırma” ile “borç diplomasisi” gibi ekonomik politikalar izlemektedir. Bu politikalar neticesinde Çin, bir yandan borç verdiği devletlerdeki enerji kaynaklarının kullanım haklarını elde etmeye çalışırken diğer bir yandan jeopolitik öneme sahip coğrafyaları orta vadede kontrol etmeye çabalamaktadır. Çin'in uyguladığı bu strateji “Çin Rüyası”nın gerçekleştirilmesi amacını taşımaktadır. Borçlanan devletlerin kredilerini ödeyememesi Çin lehine bir sonuç doğuracağından Çin'in süper güç olabilme yolunda ilerleyişine de katkı sağlamaktadır³⁴⁴.

Günümüz itibarıyla gelinen noktada Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD hegemonyasında oluşan tek kutuplu dünya düzeninin aksine çok kutupluluğu savunarak bu doğrultuda politikalar izleyen Çin'in, ekonomik ve politik açıdan bir yükseliş trendi içerisinde olsa da kısa ve orta vadede bir kutup olacağı öngörülmektedir. Küresel dünyanın yükselen bir gücü olan Çin, ABD'nin de güç kaybetme trendine girmesiyle birlikte yıldızı parlamış olsa da yakın gelecekte bir küresel hegemon olması mümkün görülmektedir. Mao'un ölümünden sonraki dönemleri kapsayacak şekilde 1978'li yıllarda başlayan reformist politikalar, dünya

³⁴¹ Robert S. Ross, “On The Fungibility of Economic Power: China's Economic Rise and The East Asian Security Order”, **European Journal of International Relations**, Cilt: 25, Sayı: 1, 2019, ss. 302-303

³⁴² TradingEconomics, <https://tradingeconomics.com/china/gdp-growth-annual>, (Erişim Tarihi: 28.08.2021)

³⁴³ Alimcan Ablet, **Çin'in Dış Politikalarına Farklı Alanlardan Bakış**, 1. Baskı, Astana Yayınları, Ankara, 2021, s. 9

³⁴⁴ Pelin Yantur ve Reyhan İşeri, “Yükselen Güç Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ekonomi Politik Stratejisi”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 41, 2021, s. 64

konjonktürünün de uygun olması ile Çin’de başarılı bir dönüşümün önünü açmıştır. Böylece komünist bir rejim dışı açılarak kapitalist sisteme kendi geliştirdiği sosyalist piyasa ekonomisi modeli ile entegre olmuş, XXI. yüzyılın yükselen bir gücü olarak kabul görmüştür.

Çin’in yükselişinin iki boyutlu gerçekleştiği belirtilmektedir. Bir boyutu, Çin’in sermaye birikiminin ve ekonomik kalkınmasının birçok yönünün XIX. yüzyılın gelişmekte olan devletlerinin tarihsel tecrübelerine benzemesidir. Yükselişin bu boyutu yabancı endüstrilerin nüfuz etmesi, ekonomide kilit sanayi olarak kabul edilen alanların egemenliği, eşit dağıtılmamış sanayileşme, çevresel ve ekolojik bozulma, kırsal göç ve kentsel nüfus artışı, eşitsizlik, sömürü ile yolsuzluk şeklinde ifade edilmektedir. Diğer boyutu ise ABD önderliğindeki kapitalist ve liberal dünya düzenine küresel iş ve pazar rekabeti bağlamında entegre olması ile düzenin üretim mekanizmalarına uyumundan oluşmaktadır³⁴⁵. Çin’in ekonomik düzeyde göz alıcı yükselişine rağmen gerek dış politikasına yön verebilecek jeopolitik ve jeostratejik düşünceye dönük bir birikiminin bulunmaması, askeri kapasitesi ve teknolojisinin henüz yeteri düzeyde olması gerekse de Tibet - Doğu Türkistan - insan hakları ihlalleri ve tek parti yönetimi gibi iç sorunları nedeniyle dünya siyasetindeki ağırlığı ABD’ye karşı bir süper güç olma yeterliliğinde değildir. Bu nedenle Çin, bölgenin stratejik oyuncuları ABD ve Rusya ile mihver oyuncuları Türkiye, Pakistan, İran ve Hindistan arasında bir denge unsuru olarak faaliyetlerini gerçekleştirebilmektedir³⁴⁶.

Çin’in küresel hegemon olma gibi bir amacının olmadığı Deng Xiaoping’den beri çeşitli şekillerde ortaya konulmaya çalışılsa da gelecekte böyle bir hedefinin olup olmayacağını belirlemek oldukça güçtür. Bugün için söylenebilecek en anlamlı çıkarım, Çin’in, ABD’nin gerçekleştirdiği askeri müdahale ve ideoloji ihracı gibi politikalardan uzak durarak, ekonomik argümanlar üzerine inşa edilmiş “barışçıl yükseliş ve kalkınma” modeli ile küresel sistemde her geçen gün daha görünür olduğu yönündedir. Çin, her ne kadar küresel bir hegemon olmasa da

³⁴⁵ Levent Yılmaz ve Ahmet Atilla, “Çin’in Yükselişi, Bir Kuşak Bir Yol Girişimi ve Trump’ın Çin’e Karşı Tutumu”, **Uluslararası İlişkiler Tahlilleri Küresel ve Bölgesel Politikalara Akademik Bakış**, Ed. Orhan Karaoğlu, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2019, s. 143

³⁴⁶ Taşkın Deniz, “Yükselen Güç Çin Halk Cumhuriyeti’nin Stratejik Hamleleri”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 50, 2014, s. 210

ilerleyen dönemlerde böyle bir gücü elde ederse Batı merkezli ortaya konulan jeopolitik okumalar, Çin merkezli bakış açısıyla yeniden oluşturulacaktır.

Nitekim bu olasılık Kafkasyalı tarafından şu şekilde tasvir edilmektedir. Şayet Çin geleceğin en güçlü devleti olursa hem uluslararası sistem değişecektir hem de dünya haritasının konumunda değişiklikler olacaktır. Böyle bir sistemde öncelikle Avrupa merkezli bakış açıları Uzak Doğu merkezli bir bakış açısına dönüşecektir. Esasında Uzak Doğu adlandırması dahi Avrupa merkezli bir bakış açısının ürünüdür. Avrupalılar için Çin Uzak Doğu olsa da böyle bir senaryoda merkez konumunda olacaktır. Çin'in en güçlü devlet olması durumunda Avrupa "Uzak Batı" olurken, Ortadoğu ise "Orta Batı" olacaktır. Şimdinin Uzak Doğu'su olan Çin, yeniden çizilecek olan haritaların merkezinde yer alacaktır³⁴⁷.

2.1.3. Rusya: Putin İle Yeniden Meydan Okuyuş

Gerek küresel gerekse de bölgesel sorunların önemli bir düzeyi güç mücadelesi zemininde ortaya çıkmış ve çıkmaya da devam etmektedir. Soğuk Savaş sürecinde bir şekilde dengesini bulmakla birlikte sona da ermeyen güç mücadelesi, Soğuk Savaş sonrası hızlı bir biçimde bozulmuştur. Bu dengede taraflardan birinin gücünde yaşanan deforme güç mücadelesi ve güç dengesi sürecini de hızla dönüştürmüştür. Bu bağlamda Soğuk Savaş'ın başat aktörlerinden olan SSCB'nin dağılması süreci tıpkı küllerinden yeniden doğarcasına kendi içinde yeni bir inşa sürecini de başlatmıştır. Bu aşamada SSCB, Rusya'ya dönüşmüştür. Küresel ölçekte bir izdüşüm olan bu dönüşümde Rusya, ideolojik açıdan olmasa da siyasal ve askeri açıdan SSCB'nin mirası üzerinden ilerlemektedir³⁴⁸.

1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla Soğuk Savaş'ın sona erdiğine yönelik söylemlerin egemen olmasının ardından 1991'de Mihail Gorbaçov'un istifa etmesi ile SSCB dağılmıştır. SSCB'nin dağılmasıyla geriye hiçbir şeyin kalmayacağı

³⁴⁷ Muhammet Savaş Kafkasyalı, "Küresel Üstünlük Mücadelesi ve Çin'in Yükselişi: Muhayyilenin Ontolojik Sınırları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 1, 2012, s. 118

³⁴⁸ Çelik ve Çaylı, *a.g.e.*, 2021, s. 372

yönünde beklenti içerisinde olanlar büyük bir yanılgıya düşmüşlerdir. 10 yıllık bir sürecin sonunsa “siloviki (güç odakları)” olarak adlandırılan eski devlet bürokrasisi ve KGB kökenli askeri kadroların ardıl devlet olan Rusya’da duruma el koyması ile işler değişmiştir. Bu kez kapitalist restorasyonun esasen “düzenlenmesi” dönemi başlamıştır. Brejnev kuşağından olan eski KGB mensubu Vilademir Putin, bu yeni dönemin müzakerecisi olarak ön plana çıkmıştır. Putin, başlangıçta Batılı devletler tarafından Boris Yeltsin’in harcadığı başbakanlar gibi görülse de Yeltsin 31 Aralık 1999’da ki konuşmasıyla başkanlığı Putin’e devretmiştir. O günden beri Putin üzerinden türetilen olumlu olumsuz “mitleştirmeler” devam etmektedir³⁴⁹.

Yeltsin’in halefi olarak gösterdiği Putin, 26 Mart 2000’de gerçekleştirilen genel seçimlerde %53 oy alarak resmen Rusya Federasyonu Devlet Başkanı olmuştur. 14 Mart 2004’te ise %71.31 oy alan Putin, yönetimde tek adam olmuştur. Putin, SSCB’nin dağılmasından sonra ortaya çıkan belirsizliği gideren isim olmuştur. Bu bağlamda siyasal bir terim olarak “putinizm” kavramı ortaya konmuştur. Putin’in inşa etmeye çalıştığı yönetim modelinin üç sacayağı bulunmaktadır. Bunların ilki eski KGB ajanları, askerler ve bürokratik elitlerdir. İkincisi zengin ve nüfuzlu iş adamlarının oluştuğu oligarklardır. Sonuncusu ise milliyetçiliklerdir³⁵⁰.

1990’lı yıllarda iç politikada yaşanan Atlantikçi-Avrasyacı çekişmesi Putin Rusya’sında sona ermiştir. Bir tür sentez oluşturma çabası içinde olan Putin, Sovyet ulusal marşını tekrar kabul edip yeni sözler yazdırmış, devletin bayrağını Çarlık Rusya’sının üç renkli bayrağı olarak belirlemiş, ordunun bayrağını ise kızıl bırakmıştır. Yeltsin’in aksine Putin, Sovyet vatanseverliğini Rusya’ya getirmeye çalışmıştır. *“Her kim ki Sovyetler Birliği’nin çöküşünden dolayı üzülmüyor, onun kalbi yoktur; her kim ki onu eski şekliyle canlandırmak istiyor, onun aklı yoktur”* söylemi ile bunu akılcı bir şekilde yapmaya çalıştığı görülmektedir³⁵¹. Putin’in iktidarını oturttuğu eksenler bazen Çarlık Rusya’sını hatırlatırken bazen de SSCB’yi

³⁴⁹ Hazal Yalın, **Rusya Çöküş, Yükseliş ve Dinamikler**, 1. Baskı, NotaBene Yayınları, İstanbul, 2021, s. 11

³⁵⁰ Sumru Kaleli ve Çisem Denkel, “Yeltsin Sonrası Dönem Putin’in Siyasal Pazarlama Çalışmaları (2000-2008 Dönemi)”, **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 1, 2019, s. 295

³⁵¹ Erel Tellal, “Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu’nun Dış Politikası”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 65, Sayı: 3, 2010, s. 197

hatırlatmaktadır. Putin, hem Rusya'nın kalkınması için halkının çıkarlarını koruyan bir baba figürü olarak iş adamlarına fırça atabilen bir lider hem de muhalifleri bastıran bir otorite imajı çizmektedir. Putin'in imajını güçlendiren bir başka yöntem ise dış politikadaki sert çıkışları ve kararlı duruşudur. Putin, uluslararası güç dengelerinin yeniden belirlenmesine neden olabilecek bir şekilde enerji pazarları başta olmak üzere Ortadoğu'daki siyasal belirsizlikler ve Orta Asya'daki otoriter liderlikler gibi stratejik alanlar ile aktörleri cesur hamlelerle yönetebilmektedir³⁵².

SSCB'nin dağılması, mirasçısı Rusya'yı birçok sorunla baş başa bırakmıştır. Yeltsin başkanlığındaki Rusya'nın karşı karşıya kaldığı Çeçenistan Savaşı, özerk cumhuriyetlerin bağımsızlık talepleri, ekonomik kriz başlıca sorunlar olarak görülmektedir. İçerde yaşanan sorunlar Rusya'yı uluslararası arenada zora sokmakta, konumunu zayıflatmaktaydı. Ancak 2000'li yılların başında yaşanan iktidar değişimi ve enerji fiyatlarının artışı ile Rusya'da köklü değişiklikler yaşanmıştır. Putin'in izlediği milliyetçi politikalar ile iç sorunlar nispeten çözülürken, enerji kaynaklarından elde edilen gelir ile iç ve dış borçlar ödenmiştir³⁵³. Rusya'nın ekonomisinin toparlanmasında ve uluslararası alanda varlığını güçlendirmesinde enerji kaynakları vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Böylece Rusya daha aktif bir dış politika izlemeye başlamıştır. Öyle ki Rusya'nın bu alanda izlediği politikalar, büyük oranda ülkenin dönüşüm simetrisini sunmaktadır. Bir başka ifadeyle Putin Rusya'sının enerji alanındaki uygulamaları ve politikaları hem iç hem dış siyasette elini kuvvetlendiren birer araç haline gelmiştir³⁵⁴.

Çok yönlü bir politika izlemeyi amaç edinen Putin, enerji kaynakları, eski Sovyet cumhuriyetlerindeki askeri üsleri ve Rus nüfusu, Rus Ortodoks Klisesi'nin faaliyetleri, Orta Asya ve Ortadoğu'nun "değişmeyen rejimleri"ni desteklemesi, çeşitli devletlere kredi vermesi ve eski borçlarını silmesi gibi elindeki kozları iyi değerlendirebilmiştir³⁵⁵. Bu kapsamda özellikle enerji zenginliğini avantaja

³⁵² Onur Türkölmez, "Putin mi Rusya'yı Kurtardı, Rusya mı Putin'i Yarattı? Son Yüzyıla İlişkin Bir Değerlendirme", **PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt:3, Sayı: 2, 2017, s. 28

³⁵³ İlyas Kemaloğlu, "21. Yüzyılın Başında Rusya Federasyonu", **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2016, s. 1

³⁵⁴ Mühdan Sağlam, **Gazprom'un Rusyası Rusya'da Devletin Dönüşümü**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014, s. 21

³⁵⁵ Kemaloğlu, **a.g.e.**, 2016, ss. 8-9

dönüştüren Putin, yakın çevresi olarak gördüğü Kafkaslar, Orta Asya, Balkanlar ve Baltık'ta gücünü giderek artırmış, NATO ve AB ile bu coğrafyalarda karşı karşıya gelmiştir. 2003 sonrası Gürcistan, Kırgızistan ve Ukrayna'da yaşanan Renkli Devrimler, Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesi, Gürcistan ve Ukrayna'nın Batı ile ilişkilerini geliştirmesi Rusya'yı harekete geçirmiştir. Rusya, bu gelişmeler karşısında uluslararası politikada tekrar etkili bir güç olduğunu göstermek ve Batı'nın nüfuz alanına girmesini engellemek için Gürcistan'a müdahale etmiştir. Bu müdahale neticesinde Güney Osetya ve Abhazya bağımsızlığını kazanmıştır³⁵⁶. Gürcistan ve Ukrayna'da yaşananlar karşısında Rusya'nın izlediği dış politika büyük güç olabilmenin somut örneklerini oluşturmaktadır.

Putin Rusya'nın ilk önemli sorunu "Rusya'nın 9/11'i" olarak adlandırılan olaylar kapsamında Çeçenistan sorunudur. Putin'in henüz başkanlığının ilk aylarında 4-16 Eylül 1999'da Moskova, Buynaksk ve Volgodonsk şehirlerinde sivillerin yaşadığı alanları hedef alan bombalı saldırılar gerçekleştirilmiş ve 300'ün üzerinde sivil ölmüştür. Bilinen Çeçen gruplar bu saldırıları reddetmesine rağmen Rus güvenlik birimleri saldırılardan Çeçenleri sorumlu tutmuştur. Saldırıları kendisini başkanlığa taşıyacak bir fırsat olarak değerlendiren Putin, 29 Eylül 1999'da Çeçenistan'a doğudan ve kuzeyden askeri birliklerinin girişini sağlayarak büyük yerleşim yerlerini ele geçirmiştir³⁵⁷.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya, ekonomik yaptırımlar ve askeri müdahaleler gibi sert güç unsurlarını kullanmaktan çekinmemiştir. Ağustos 2008'de Güney Osetya nedeniyle Gürcistan ile savaşa girmiş, Şubat 2014'de jeopolitik açıdan son derece önemli bir coğrafya olan Kırım'a stratejik noktaları ele geçirmek amacıyla askeri personel göndermiştir. Batı yanlısı olan Gürcistan ve Ukrayna'nın doğalgazdan kaynaklı borçlarını ödeyememesi üzerine kış aylarında doğalgaz tedarikini kesmiştir. Rusya 2000'li yıllarla birlikte yakın çevresi olarak adlandırılan coğrafyalarda yumuşak güç tabanını kuvvetlendirmek ve genişletmek için stratejik

³⁵⁶ Mustafa Keskin, "Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Rus Dış Politikası: Ukrayna Müdahalesi", **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2015, s. 46

³⁵⁷ Mesut Uyar, "Çeçenistan: Siyasi ve Askerî Kısırdöngü", **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Yıl: 14, Sayı: 28, 2018, ss. 299-301

hamleler gerçekleştirmiştir. Bu çabalar Renkli Devrimler'den sonra hız kazanmıştır³⁵⁸.

ABD, demokratik bir biçimde iktidarı elde edemeyen yandaşlarının Renkli Devrimler neticesinde iktidarı ele geçirmelerini destekleyerek Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan gibi Moskova açısından önemli jeopolitik kalelerin kaybedilmesine neden olmuştur³⁵⁹. 2000'li yıllarda Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'da Moskova'nın iradesi dışında gerçekleşen Renkli Devrimler, Rusya'nın Soğuk Savaş sonrası dünya düzeninde süper güç olma çabalarını olumsuz etkilemiştir. Güney Kafkasya devletlerinin NATO ve AB ile ilişkiler kurması, ABD'nin Orta Asya'da askeri üsler inşa etmesi ve Hazar Bölgesi'ne enerji güvenliği açısından daha fazla önem vermesi Rusya'nın bölgede yeni bir jeopolitik savaşa girmesine neden olmuştur. Bölge devletlerine çeşitli şekillerde baskı uygulayan Putin, Gürcistan ile girdiği savaşı kazanarak başka güçlerin bu coğrafyalarda hegemon olma politikalarına karşı olduğunu göstermiştir³⁶⁰. Ayrıca Rusya'nın bu hamlesi ile Batı'nın Kafkaslar'daki oyun alanı kısıtlanmıştır. ABD başta olmak üzere diğer Batılı güçler Rusya'nın Gürcistan'ı işgali ile sadece Kafkaslar'da değil diğer sorunlu alanlarda dâhil olmak üzere tüm Avrasya'da daha temkinli olmak zorunda kalmışlardır³⁶¹.

Rusya, Mart 2014'de jeopolitik çıkarları doğrultusunda Kırım'ı ilhak etmiştir. Böylece Karadeniz'deki güç dengesini kendi lehine çevirmiş, bölgede hâkimiyet sağlama mücadelesinde önemli avantajlar elde etmiştir. Rusya Kırım'ın ilhakı ile her ne kadar uluslararası hukukun ihlali ile ortaya çıkan olumsuzluklarla karşı karşıya kalsa da siyasi ve askeri açıdan olduğu gibi enerji güvenliği açısından da kazanımlar

³⁵⁸ Fatma Aslı Kelkitli, Rusya'nın Egemen Demokrasi Modelinin Orta Asya Devletleri Üzerindeki Etkisinin Analizi", **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2, 2018, s. 157

³⁵⁹ İlyas Kamalov, **Putin Dönemi Rus Dış Politikası Moskova'nın Rövanşı**, 1. Baskı, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2008, s. 93-100

³⁶⁰ Elnur İsmayılov, "21. Yüzyıl Rusya Dış Politika Doktrinleri'nde Güney Kafkasya ve Orta Asya Değerlendirmesi", **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2013, s. 88

³⁶¹ Ahmet Öztürk, "Rusya-Gürcistan Krizi: Yerel Bir Çatışma, Küresel Yansımalar", **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 7, 2009, s. 20

elde etmiştir³⁶². Rusya açısından Kırım'ın ilhakının iki önemli sonucu vardır. Birincisi Rusya, Batı'ya karşı Karadeniz'de kendisine yönelik bir tehdit unsurunun varlığını istemediğini göstermiştir. İkincisi ise Ukrayna'yı uyararak Kırım'ı koparmış, böylece eski Sovyet cumhuriyetlerine de mesaj vermiştir. Bu sonuçlar Rusya aleyhine her hangi bir girişim olduğunda askeri müdahale ile karşılık verilebileceğini göstermektedir. Putin, Kırım'ı ilhak ederek hem jeopolitik hâkimiyetini ve çıkarlarını korumuş hem de Rusya'nın gücünü uluslararası alanda göstererek Rus haklarını korumaya devam edeceğini göstermiştir³⁶³. Rusya'nın ABD ile küresel güç mücadelesi kapsamında Renkli Devrimler ile başlayıp Kırım'ın ilhaki ile devam eden süreç Suriye politikalarında da kendini göstermektedir.

2015 yılında Rusya'nın Suriye'de yaşanan savaşa müdahil olması jeopolitik açıdan kendisini uluslararası arenada gösterecek bir adımdır. Bu hamle ile Putin, Rusya'nın Ortadoğu'da önemli bir aktör olduğunu ve bu coğrafyanın Rusya olmaksızın düzenlenemeyeceğini küresel ve bölgesel aktörlere kabul ettirmiştir. Rusya'nın Akdeniz'e inmesi ve Doğu Akdeniz'de askeri üsler elde etmesi Putin'in bu hamlesi ile mümkün olmuştur³⁶⁴. Rusya, jeopolitik çıkarları doğrultusunda Suriye'de yaşanan savaş ve çatışma ortamını bir komplo olarak değerlendirerek Esad yanlısı bir politika izlemektedir. Bu kapsamda hem uluslararası arenada Esad rejimine açık desteğini her fırsatta vurgulamakta hem de kullandığı veto oylarıyla Suriye'ye yönelik olası müdahaleleri engellemektedir. Ayrıca askeri yardımlar ve silah destekleri ile Suriye'de rejimin güçlenmesine neden olarak savaşın içinden çıkılmaz bir hal almasına neden olmaktadır³⁶⁵. Rusya'nın Suriye'ye yönelik izlediği bu politikanın temel nedeni Suriye özelindeki jeopolitik çıkarlarıdır. Öyle ki Rusya'nın Akdeniz'e açılan tek kapısı Suriye'deki Tartus Deniz Üssü'dür. Bu üs askeri bir üs olmanın yanı sıra Irak ile olan enerji ilişkilerinin de çıkış kapısı olarak

³⁶² Murat Cingöz, “ Rusya Federasyonu'nun Kırım'ı İlhakına Dair Jeopolitik Bir Değerlendirme”, **Küresel Dünyada Jeopolitik Sorunlar İşgal, İlhak ve Çatışmalar**, Ed. Hayati Aktaş, Tarık Oğuzlu ve Cihan Daban, 1. Basım, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2020, s. 149

³⁶³ Halil Erdemir, “Kırım'ın Ruslar İçin Anlamı, İşgali ve İlhakı”, **Karadeniz Jeopolitiği**, Ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Volkan Tatar ve Burak Şakir Şeker, 1. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2018, s. 303

³⁶⁴ Eslen, **a.g.e.**, 2020, s. 96

³⁶⁵ Hamza Akengin ve Ayşe Yaşar, “Suriye'nin Jeopolitik Konumu Bağlamında Suriye-Rusya İlişkileri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:3, Sayı: 2, 2018, s. 42

görülmektedir. Ayrıca ekonomisi büyük oranda enerji odaklı dönüşüm yaşayan Rusya, bu üs sayesinde hidrokarbon yatakları bakımından zengin olan Doğu Akdeniz’de varlık göstermektedir³⁶⁶.

Tüm bunların ışığında Rusya’nın, ABD’nin dünya jandarmalığı rolünü engellemeye çalıştığı söylenebilir. Rusya, bu politikaları çok kutuplu dünya düzenini savunarak gerçekleştirmektedir. Rusya’nın küresel güç mücadelesinde çok kutuplu dünya düzenine yönelik politikalarının yapı taşlarını 2001’de örgütsel yapıya bürünen ŞİÖ, 2002’de ortaya çıkan Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü ve BRICS, 2012’de Kazakistan ve Belarus ile gerçekleştirilen gümrük birliği, 2015’de kurulan Avrasya Ekonomik Birliği ile Asya Altyapı ve Kalkınma Bankası oluşturmaktadır. Böylece Rusya, ekonomiden güvenliğe varıncaya değin uluslararası sistemin temel aktörlerinden biri olduğunu dünyaya göstermek istemektedir³⁶⁷. Bu bağlamda Putin Rusya’sı politik gücünü ekonomik ve güvenlik eksenli olarak iki aşamada uygulamıştır. Bu iki aşama Rusya’nın kurmak istediği yeni Avrasya medeniyetinin temelini oluşturmaktadır. Putin, özellikle Avrasya Birliği Projesi’ni kendi çocuğu gibi görmekte ve ŞİÖ’ye göre daha hayati olarak nitelemektedir. Bu kapsamda Avrasya Birliği Projesi’ni Rusya’nın stratejik hedefi yapmıştır³⁶⁸.

Putin Rusya’sının dış politikada süper güç olabilmesi üç jeostratejik hamleye bağlı olduğu belirtilmektedir. Bunlardan ilki nükleer alandaki üstünlüğünü devam ettirebilmesi ile ilgilidir. İkincisi dünya siyasetinde yaşanan politik, ekonomik, kültürel ve askeri dönüşümlerde büyük güç olarak varlığını hissettirmesidir. Son hamle ise “arka bahçe” olarak tanımladığı coğrafyada politik, ekonomik ve askeri hegemonyasını sürdürmesidir. SSCB coğrafyasında liderliğini ve hegemonyasını yeniden oluşturmak Rusya açısından politik, ekonomik ve askeri çıkarları açısından önemli olduğu kadar tarihi itibarının korunması bağlamında da hayati öneme sahiptir. Bu bakımdan Rusya’nın, dış politikada izlediği stratejiler neoemperyalist amaçlar

³⁶⁶ Mühdan Sağlam, “İnadın Ötesinde: Rusya’nın Suriye Politikası”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 68, Sayı: 4, 2013, s. 216

³⁶⁷ Erel Tellal, “Rusya Suriye’de Ne Arıyor?”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 70, Sayı: 4, 2015, s. 1050

³⁶⁸ Salih Yılmaz, **Putin Dönemi Rusya Dış Politikası ve Güvenlik Doktrinleri**, 2. Basım, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2021, s. 173

taşımaktadır. Bu durum özellikle Orta Asya, Ortadoğu ve Güney Kafkasya politikalarında daha açık bir biçimde görülmektedir³⁶⁹.

2.1.4. Avrupa Birliği: Eksik Bütünleşmenin Küresel Etkisizliği

Dünyanın en eski kıtalarından biri olan, uygarlıklara ve teknolojik gelişmelere öncülük eden Avrupa, XX. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olduğu savaşlardan sonra tekrar aynı acıları yaşamamak için adı “Avrupa Birleşmesi” olarak konulan eski hayalini canlandırma yoluna koyulmuştur³⁷⁰. Bu hayalin kökenlerini Eski Yunan’a kadar dayandıranlar olsa da kavramın asıl ortaya çıkışı Ortaçağ’da olmuştur. Bu hayal için geçmişte çok sayıda din ve devlet adamı ile sanatçının çalıştığı, her birinin Avrupa’nın birleştirilmesi için farklı öneriler ve çözümler sunduğu bilinmektedir. 1990’lı yıllara gelindiğinde ise Avrupa’da duvarlar yıkılmış, rejimler hızlı bir biçimde değişmiş ve Avrupa kısa bir sürede yüzyılın en büyük dönüşümlerinden birini yaşamıştır³⁷¹.

Ortaçağ’ın siyasal yapısının izlerinin Rönesans ve Aydınlanma sürecinde silinmesi, ardından yaşanan sanayi devrimi Avrupa’nın ekonomik ve siyasal yapısını değiştirmiştir. Avrupa’daki güçlü devletler küreselleşmiş, küreselleşirken de güçlerini dengelemeleri ve küresel yeni sisteme uygun siyasal yapılar oluşturmaları söz konusu olmuştur. Bu süreç, fikri düzeyde somutlaşan bütünleşme projelerini hayata geçirmiştir. Projelerin büyük bir kısmı bütünleşmenin siyasal birlik aşamasını esas almış, bunu gerçekleştirecek olan koşullardaki iş birliği ikincil planda bırakılmıştır. Atılan adımlara bakıldığında bütünleşme teknik ve ekonomik bir birlikten başlatılmıştır³⁷².

³⁶⁹ Süreyya Yiğit ve Gökhan Gülbiten, “Rusya’nın Yakın Çevre Dış Politikası ve Azerbaycan”, **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2017, s. 65

³⁷⁰ Remzi Koçöz, **Avrupa Uluslarından Birleşik Avrupa’ya Tarihten Günümüze Avrupa Süreci**, Genişletilmiş 3. Basım, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2017, s. xxi

³⁷¹ Veysel Bozkurt, **Avrupa Birliği**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1993, s. 1-19

³⁷² Beril Dedeoğlu, “Avrupa Birliği Bütünleşme Süreci I: Tarihsel Birikimler”, **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Der. Beril Dedeoğlu, 1. Baskı, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 27

Başlangıçta coğrafi, ekonomik ve siyasal bir entegrasyon hedeflense de bütünleşme taktiksel olarak ekonomik entegrasyon ile başlatılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak 1951 Avrupa Kömür ve Çelik Toplulukları Antlaşması yapılmış, ardından 1957 Roma Antlaşması imzalanmıştır. Sonraki süreçte ise 1986 Tek Avrupa Seneti ile iki kutuplu uluslararası sistemde yaşanan değişim eğiliminin etkisiyle güvenlik ve dış politika da iş birliği alanlarına dâhil edilerek bütünleşmeye siyasal boyut eklenmiştir³⁷³. Soğuk Savaş sonrası dönemde Birlik'in hukuksal alt yapısına yön veren gelişmeler Maastricht, Amsterdam ve Nice antlaşmalarının yanı sıra Anayasa Taslağı ve Temel Haklar Şartı şeklinde sıralanmaktadır. Fransa ve Hollanda tarafından Anayasa Taslağı'nın 2005'de yapılan halkoylamasında reddedilmesi ile AB, entegrasyon krizi yaşamıştır. Bu kriz, Anayasa Taslağı'nın reforme edilmiş biçimi olan Lizbon Antlaşması'nın 1 Aralık 2009'da yürürlüğe konulması ile aşılarak Avrupa entegrasyonu günümüze ulaşmıştır³⁷⁴.

Ekonomik entegrasyon, dünya savaşlarından ağır yaralar alarak çıkan Avrupa için hem refah ve yeni fırsatların kapısını açacak hem de kurulacak olan ekonomik ilişkiler ile yeni bir savaşın engellenmesini sağlayacak bir adım olarak planlanmıştır. Bu taktiksel plan başarılı olmuştur. Avrupa, tarihinde hiç olmadığı kadar ekonomik bir güce ulaşmış, barışçıl ve refah düzeyi yüksek bir kıtaya dönüşmüştür. Öyle ki Avrupa, günümüz dünyasının en büyük ve en zengin kapitalist pazarı, ticaret ortağı, şirket satın alım ve birleşmeleri bağlamında en geniş pazarı ve doğrudan yabancı yatırımları konusunda en büyük finansörü rolündedir. Ayrıca Euro para birimi dünyanın üç büyük rezerv para biriminden biri haline gelmiştir³⁷⁵.

Avrupa entegrasyonunun ekonomik temeli, 500 milyondan fazla tüketiciye sahip iç pazar ve 15 trilyon dolar civarındaki GSYİH ile ABD'den sonra dünyanın en büyük ekonomik güçlerinden biri olmasıdır. Bu pazarda malların, sermayenin ve iş gücünün serbest dolaşımında ulusal sınırların etkisi yoktur. Bu bağlamda AB, mal ve hizmetlerin kabulü ile ilgili düzenlemeler yapabilir, standartlar belirleyebilir, yapısal

³⁷³ Hasan Mor, "Avrupa (Birliği) Bütünleşme Süreci ve Sorunları", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 2, 2010, s. 499

³⁷⁴ Tülin Yanıkdağ, "Anayasallaşma Sürecinde Avrupa: Temel Haklar Şartı'ndan Lizbon Antlaşması'na", **Bilge Strateji**, Cilt: 2, Sayı: 3, 2010, s. 115

³⁷⁵ John McCormick, **Avrupa Birliği Siyaseti**, Çev. Doğançan Özsel, 1. Baskı, Adres Yayınları, Ankara, 2015, s. 385

fonlarla yatırımları teşvik edebilir durumdadır. Ancak üye devletlerin birçoğu Euro bağlamında ortak para politikası uygulasa da maliye politikaları konusunda ortak hareket etmemektedir³⁷⁶. Bununla birlikte Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Hırvatistan, İsveç, Macaristan, Polonya ve Romanya AB üyesi olmasına rağmen kendi para birimlerini kullanmaktadır. İngiltere de birlik üyesi olduğu dönemde Euro'ya geçmeyen ülkeler arasında yer almaktaydı. Hem bütün üyelerin Euro'yu kullanmaması hem de kendi maliye politikalarını ayrı ayrı belirleyip uygulamaları AB açısından ekonomik entegrasyonun henüz tam anlamıyla gerçekleşmediğini ortaya koymaktadır. Avrupa entegrasyonunun bir diğer önemli unsuru ise siyasal entegrasyonun kapılarını da açabilecek olan ABD'den bağımsız ortak bir dış politikadır.

AB'nin dış politikası, siyasal entegrasyonu gerçekleştirme çabaları doğrultusunda ortak dış politika, savunma ve güvenlik gibi konulara odaklanması ile gelişen bir süreçtir. Bu süreçte AB'nin kıta dışına yönelmesi, uluslararası sistemdeki diğer aktörler gibi başka bölgelerdeki enerji kaynaklarına ve pazarlara açılması, demokratik açılımlarla kendisine dönük tehditleri minimize etmesi gibi hedefler söz konusudur³⁷⁷. Bu hedefler doğrultusunda 1998'de Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'nın yürürlüğe girmesi, 2003'de Avrupa Güvenlik Strateji Belgesi'nin yayımlanması, 2004'de Doğu genişlemesinin tamamlanarak Avrupa Komşuluk Politikası'nın ilan edilmesi AB'nin attığı önemli adımlar olarak görülmektedir³⁷⁸.

Balkanlar, Ortadoğu, Kuzey Afrika, Doğu Akdeniz ve Rusya AB'nin güvenlik ve dış politika konularında öncelikli olarak ilgilenilen coğrafyalardır. Bu coğrafyalarda yaşanan güvenlik sorunları ve siyasal krizler karşısında AB'nin tutarsız ve etkisiz tutumları, birliğin güvenlik ve dış politika alanlarında kırılğan bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. ABD, Rusya ve Çin gibi aktörler AB'nin

³⁷⁶ Metin Aksoy ve Suat Hayri Şentürk, "Avrupa Birliği Ekonomi Politikasının Uyumlaştırılması", **Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 13, 2018, s. 91

³⁷⁷ E. Sare Yılmaz ve Yücel Uğurlu, "Bölgesel Güç Olarak Avrupa Birliği ve Dış Politika", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 12, No: 2, 2013, s. 83

³⁷⁸ Emre Ozan, "Tek Kutupludan Çok Kutupluya Uluslararası Sistemin Dönüşümü", **Uluslararası İlişkilerde Güncel Sorunlar**, Ed. Mehmet Seyfettin Erol ve Muharrem Ekşi, 1. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2019, s. 28

yaşadığı iç çelişkilerin neden olduğu güçsüzlükten faydalanmakta, birlik içi dengelere müdahale edebilmekte ve kendi çıkarları doğrultusunda küresel konularda AB'yi devre dışı bırakabilmektedirler. Ayrıca AB'nin kendi genişleme alanlarıyla doğrudan ilişkili olan Balkanlar, Kafkasya, Ortadoğu ve Kuzey Afrika gibi coğrafyalarda yaşanan sorunlara yönelik etkin bir ortak politika üretememesi neticesinde buralardaki nüfuzunu ABD'ye kaptırmaktadır³⁷⁹.

AB, ekonomik ve siyasal bütünleşme yolunda ciddi mesafeler olsa da, kendi ordusunun olmayışı, ortak dış politika, güvenlik ve savunma politikası oluşturamaması, Birliği kendini koruma noktasında zayıf düşürmektedir. Bu konuda AB tarafından her ne kadar siyasal ve ekonomik tedbirler alınsa da dünyada yaşanan gündem ve güç değişimleri, bu tedbirlerin etkisini azaltmaktadır. Birlik içerisinde yaşanan siyasal sorunlar, birliğin geleceğini tartışmaya açmaktadır. Özellikle İngiltere'nin Birlik'ten ayrılması, İtalya'nın aynı yöndeki tehditleri, Fransa ile Almanya'nın kendi kararlarını diğer üye devletlere Birlik'in kararlarıymışçasına dayatması gibi yaşanan görüş ayrılıkları ve siyasal sorunlar bu tartışmaların şiddetini artırmaktadır³⁸⁰. AB'nin küresel düzeyde etkili bir aktör olabilmesi için bölünmüş görünümünü aşması gerekmektedir. Hali hazırda güvenlik alanındaki derinleşememe sorunu, AB üyeleri açısından Avrupa güvenliğinin esas çerçevesini birlik yerine NATO oluşturmaktadır. Blok halinde ABD, Çin, Rusya, İran ve İsrail gibi aktörler tarafından sert güç unsurlarının geçerli olduğu çatışma alanlarında AB kritik bir oyuncu olarak görülmemektedir³⁸¹.

AB, gerek üye sayısı gerekse de karmaşık kurumsal yapısı nedeniyle karar alma mekanizmalarında da çeşitli sorunlar yaşamaktadır. Özellikle AB'nin kendi bölgesinde yaşanan çatışmalarda gösterdiği reaksiyonlarda bu durum daha net bir biçimde gözlemlenmektedir. Ayrıca bu durum, Birlik içerisinde liderlik sorununu da

³⁷⁹ Talha Köse, "AB: İktisadi Dev, Askeri Cüce", **Küresel Güçler**, Ed. Fatma Sel Turhan, 3. Basım, Küre Yayınları, 2005, ss. 129-130

³⁸⁰ Zafer Akbaş, "Avrupa'nın Güvenlik ve Sosyal İstikrarına Türkiye'nin Katkısı: Sığınmacı Sorunu Örneği", **Balkan Sosyal Bilimler Dergisi**, International Congress Of Management Economy And Policy Özel Sayısı, 2016, s. 844

³⁸¹ Cengiz Dinç, "Avrupa Birliği'nin Küresel ve Bölgesel Politikaları", **Küresel ve Büyük Güçlerin Stratejileri Güncel Değerlendirmeler**, Ed. Cengiz Dinç ve Bülent Akkuş, Orion Kitabevi, Ankara, 2017, s. 95

ortaya çıkarmaktadır. SSCB'nin dağılmasından sonra Gürcistan ve Ukrayna yönünü AB'ye çevirmiştir. Bu bağlamda 2008'de Gürcistan, Güney Osetya ve Abhazya bölgelerinde yaşanan sorunlar AB'yi Rusya ile karşı karşıya getirmiştir. AB içerisinde Rusya'ya karşı ortak tutuma Fransa liderlik etse de başarılı olamamıştır. 2013 sonunda Ukrayna'nın Kırım ve Donbas bölgelerinden dolayı Rusya ile çatışması yine AB ile Rusya'yı karşı karşıya getirmiştir. Bu kez liderliği Almanya üstlenmiş ama o da beklenen başarıyı gösterememiştir³⁸².

AB demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi bir takım değerlerine sahip çıkan ve bunları ihraç eden bir görünüm izlese de son yıllarda bu değerler ile eylemler arasında tutarsızlıklar yaşamaktadır. AB, değerleri ile çıkarlarını bağdaştırmakta zorlanması ile bu tutarsızlıklar son yıllarda daha da sorgulanır olmuştur. AB değerlerine ilişkin söylemlerin tutarlı eylemlerle desteklenmemesi bu sorgulamanın temel nedeni olarak görülmektedir³⁸³. Yumuşak güç unsurlarını da oluşturan bu tür değerler ile anılan AB, Libya müdahalesinde olduğu gibi çıkarları gereği sert güç unsurlarını da kullanmaktan kaçınmamaktadır. AB; 9/11 olayları, Afganistan ve Irak işgalleri, Kırım'ın ilhakı, Rusya-Gürcistan Savaşı gibi küresel etkileri olan sorun alanlarında blok halinde hareket edememiştir. Bu yönüyle küresel sorunların çözümünde etkisiz kalan AB'nin geleceğine dönük tartışmalar yoğunlaşmaktadır.

Coğrafi bir alan olarak Avrupa, daha dar bir anlamda AB, kaçınılmaz bir düşünüş süreci içerisindedir. AB'nin sosyal istikrar, ekonomik güç ve inovasyon yetenekleri hâlâ güçlüdür ve etkisi komşuları üzerinde fazladır. Ancak, Asya kıtasına yakın kısmı görece etkisini ve konumunu kaybetmektedir. Ekonomik bir güç olan AB; egemenliği üye devletlere bırakmış, buna ilave olarak ekonomik entegrasyon çözülme süreci yaşamaktadır. Ticari çıkarları için bölünmeyi istemeyen Almanya, diğer üyelerin bütçelerini ve ekonomi politikalarını kontrol altında tutmaya

³⁸² Yusuf Avar, "Avrupa Birliği'nin Rusya-Gürcistan ve Rusya-Ukrayna Çatışmalarına Karşı Tutumu: Almanya ve Fransa'nın Liderlikleri", **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 24, 2021, s. 310

³⁸³ Mustafa Fişne, "Avrupa Birliği Değerleri ve Tutarsızlık Sorunu", **Değerler Bilançosu Felsefe, Sosyoloji, Kamu, Eğitim**, Ed. Hasan Hüseyin Bircan ve Bülent Dilmaç, Çizgi Kitabevi, Konya, 2015, ss. 207-208

çalışmaktadır³⁸⁴. 2008 küresel krizinin Avrupa'yı etkisi altına almasıyla Yunanistan, İspanya, Portekiz ve İtalya'nın girdikleri ekonomik krizde Almanya'nın tutumu bu durumun somut örneğini teşkil etmektedir. Bu devletler Avrupalı değerler doğrultusunda ekonomik krizden çıkmak yerine, Almanya'nın yönlendirdiği ve bazen de dayattığı mali politikalarla krizden çıkmaya çalışmışlardır. Bu durum ilgili devletlerin "Almanlaşarak" krizden çıkmaya çalıştıkları şeklinde yorumlanmıştır³⁸⁵.

Yunanistan, İspanya, Portekiz ve İtalya'nın yaşadığı ekonomik kriz, bütünleşmenin en önemli ayaklarından biri olan Euro Bölgesi'nin sürdürülebilirliğini de tartışmaya açmıştır. Krizin ortaya çıkışından beri Euro Bölgesi üyeleri krizin yapısal nedenlerini ortadan kaldırmak yerine birbirlerini suçlama yarışına girmişlerdir. Bu durum AB içinde merkez grubu ve çevre grubu olmak üzere iki eksenin oluşmasına neden olmuştur³⁸⁶. Yakın zamana kadar büyük bir çoğunluk tarafından ekonomik dev olarak kabul edilen AB'nin tek sorununun siyasal entegrasyonun sağlanamaması olduğu belirtilmekteydi. Ancak AB'nin en büyük başarılarından biri olarak görülen ortak para birimine üye devletlerin içine düştükleri bu durum, AB'nin ekonomik açıdan sanılanın aksine kırılgan olduğunu ortaya koymaktadır. Yaşanan bu krizin AB'de yeni sosyal sorunların da ortaya çıkmasına neden olacağı yönünde görüşler gün geçtikçe artmaktadır. Nitekim AB ekonomisinde yaşanan kötü gidişat karamsarlığa kapılan Avrupa'da ırkçılık eğilimlerini de artırmıştır³⁸⁷.

Avrupalı fikri üzerine yapılan akademik tartışmalar; hem coğrafi bir bütünsellik anlamında hem de ortak bir tarih ve kültürün varoluşu noktasında Avrupalılığın geçmişte ekonomik, siyasal ve kültürel değerleri paylaşan bir topluluk olmadığı sonucunu ortaya koymaktadır. Avrupalı devletler tarih boyunca kıyasıya bir

³⁸⁴ Sait Yılmaz, **Uluslararası Güvenlik Teori Pratik ve Gelecek**, 1. Basım, Kaynak Yayınları, Ankara, 2017, s. 818

³⁸⁵ Yusuf Çınar ve Serdar Çukur, "Almanya-Avrupa Birliği İlişkileri: Değişim ve Dönüşüm", **Dünya Siyasetinde Almanya I - Tarih - Dış Politika**, Ed. Hüseyin Bağcı, İsmail Ermağan ve Burak Gümüş, 1. Basım, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2019, s. 174

³⁸⁶ Ziya Öniş ve Mustafa Kutlay, "Ekonomik Bütünleşme/Siyasal Parçalanmışlık Paradoksu: Avro Krizi ve Avrupa Birliğinin Geleceği", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 9, Sayı: 33, 2012, ss. 4-5

³⁸⁷ Oğuzhan Yanarışık, **Avrupa Ailesindeki Üvey Kardeş Türkiye AB Üyelik Sürecinde Türkiye'ye Uygulanan Ayrımcı Muamelenin Analizi**, 2. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara, 2019, ss. 202-203

mücadele içerisinde olup, ortak bir Avrupalılık anlayışını benimseyememişlerdir³⁸⁸. 2008 küresel krizi karşısında izlenen politikalar, Birliğin en önemli üyelerinden biri olan İngiltere'nin Brexit sürecini başlatmasına neden olmuş ve nihayetinde Birlikten ayrılmıştır. Siyasal anlamda bölünmüş olan AB, sahip olduğu ekonomik gücün kullanımını bakımından da bir bölünmüşlük yaşamaktadır. Yunanistan'ın yaşadığı ekonomik krizde bu durum daha da görünür olmuştur. AB ekonomisinde yaşanan kötü gidişat, ortak bir kimlik ile savunulan değerler bağlamında Avrupalılaşamayanlar üzerinde ırkçılığın ve İslamofobinin yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Euro krizi, kimlik krizi, mülteci krizi gibi krizler, AB'nin XXI. yüzyılda derinleşmesini engelleyen faktörler olarak öne çıkmaktadır. AB, Ortadoğu ve özellikle Suriye kaynaklı mülteci krizi karşısında ortak bir politika geliştirmek yerine hükümetlerin egemenlik alanlarına bırakılan ulusal politikaları tercih ederek son zamanların en önemli küresel sorunlarından biri karşısında pasif ve etkisiz kalmıştır.

Günümüzde AB, Türkiye ile olan ilişkiler, Ukrayna sorunu ve Rusya ile olan ilişkiler, Ortadoğu'ya yönelik eylemler ve genişleme politikasının geleceği gibi temel jeopolitik bölgesel sorunlara halen çözüm bulabilmiş değildir. Ayrıca Brexit, AB'nin parçalanma tehlikesini de ortaya koymaktadır. AB'nin küresel rolü, çıkarlarının çeşitliliği, Avrupa kimliği krizi, stratejik koordinasyonun yetersizliği, karmaşık karar alma süreci, ABD'ye bağımlılık ve uluslararası örgütlenme yapısı küresel hedeflerini ve etkinliğini sekteye uğratmaktadır³⁸⁹. Ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan uluslararası politikanın başat aktörlerinden olan AB; insan hakları, demokrasi, hukukun üstünlüğü gibi "Batı Medeniyeti"ne atfedilen temel ilkeleri savunmak ve uygulamak yoluyla yüzyıllarca savaş ve çatışma alanı olan kıtada barış ve istikrarı sağlayabilmiştir. Ancak XXI. yüzyılda uluslararası sistemde yaşanan dönüşümlerden dolayı ya da doğrudan etkilenen Avrupa devletleri, izledikleri politikalar ile bu değerlerden uzaklaşmaktadır.

³⁸⁸ Zeki Duman, "Avrupa Birliği Kimliği ve Türkiye'nin Birliğe Katılımının Yaratacağı Jeopolitik Boyutlar", **Sosyoekonomi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2005, s. 80

³⁸⁹ Duško Lopandić ve Jelica Gordanić, "The European Union Between Its Regional Role and Its Global Ambitions in International Relations", **Europe in Changes: The Old Continent at A New Crossroads**, Ed. Katarina Zakić ve Birgül Demirtaş, Institute of International Politics and Economics & Faculty of Security Studies at the University of Belgrade Published, Belgrade, 2021, s. 184

AB, büyük bir barış projesi ve ekonomik açıdan bağlayıcı bir oluşum olarak ortaya çıkmıştır. Ancak AB fikrinin, resmi kuruluşundan önce bile temel olarak üyelerinin küresel ölçekte güç dengesi politikaları uygulamaya devam etme konusundaki zayıflığının anlaşılmasına dayandığını unutmamak gerekir. Başka bir ifadeyle II. Dünya Savaşı'ndan, küresel sorunlarda önemli bir oyuncu olarak kalacak kadar güçlü hiçbir Avrupa devleti çıkmamıştır³⁹⁰. AB üyeleri bütünleşmiş bir Avrupa'nın çıkarlarını korumak ve bu yönde adımlar atmak yerine kendi ulusal çıkarlarının peşinde olan bir örgüt görünümündedir. Birlik'in özellikle güvenlik ve dış politika alanlarında blok halinde ortak hareket ettiğini söylemek mümkün değildir. Bu konuda ayrışmayı sağlayan temel nokta ulusal çıkarlar olsa da Avrupalılık kültürü ve milliyetçilik önemli bir sorun alanı olarak durmaktadır. Bu bağlamda Birlik üyeleri, ya kendi kimliklerini koruyacaklar ya da devlet üstü bir yapı olan Birlik'e egemenliklerini teslim edip kimliklerini zamanla kaybedeceklerdir³⁹¹.

AB, şüphesiz jeopolitik bir sürecin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Kurucu devletlerin toprak temelli iktidar mücadeleleri, Fransa ve Almanya örneklerinde olduğu gibi dramatik sonuçlar ortaya koymuştur. 1950'li yıllarda ortaya çıkan bu süreç sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Ortak Pazar sürecine bir kez girildiğinde bu mücadeleler bir anda son bulmamıştır. Özellikle Fransa açısından Almanya'ya karşı negatif imaj, bu bağlamda önemli bir göstergedir. De Gaulle'ün İngiltere'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'ye girişine muhalefeti bir başka somut örnektir. Her ne kadar zor kullanarak sorunları çözme eğilimi olmasa da AB, iktidar çekişmelerinin peyderpey topraklar üzerindeki iktidar ilişkisine dönüştüğü jeopolitik bir oluşumdur³⁹². Nitekim Gerard Delanty'ye göre Avrupa bir fikir ve kimlik olmanın ötesinde jeopolitik bir gerçekliktir. Jeopolitik bir varlık olarak Avrupa'nın temel yapısal unsurlarından biri de çevreyi güçlü bir denetim ve bağımlılık sistemi oluşturmaya baskılayan merkezin izlediği süreçtir. Bu bağlamda Avrupa'yı birleştiren dostluk ve barış değil, aksine sömürgecilik ve fetihtir. Başka bir ifadeyle Avrupa, doğal bir jeopolitik çerçeve olmamakla birlikte bir merkez ve doğu

³⁹⁰ Damjan Krnjevic Miskovic, "Back with a Vengeance: The Return of Rough and Tumble Geopolitics", *Orbis*, Cilt: 65, Sayı: 1, 2021, ss. 126-127

³⁹¹ Sait Yılmaz, "Avrupa Birliği ve Postmodern Jeopolitik", *Kafkas Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 3, 2012, s. 211

³⁹² Lacoste, *a.g.e.*, 2008, s. 88

sınırlarıyla yakından ilişki içerisinde olan birçok sınır bölgelerinden ibarettir³⁹³. Bu bağlamda AB’de sınır sorunu, esas olarak 2004’ten sonra Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini kapsayan ilk genişlemesi, ardından 2007’de Romanya ile Bulgaristan’ın ve 2013’de Hırvatistan’ın eklenmesiyle Avrupa’daki tartışmaların merkezi haline gelmiştir. Ayrıca, Doğu Avrupa’nın AB sınırlarının ötesinde dramatik ve istikrarsız siyasi ve sosyo ekonomik durumu nedeniyle doğu sınırı jeopolitik parçalanma ile karşı karşıyadır³⁹⁴.

2.2. Bölgesel Güç Mücadelesinde Jeopolitik Gelişmeler ve Konjonktürel Dönüşümler

Arap Baharı’nın başladığı 2010 yılından günümüze kadar geçen süreçte Ortadoğu ve Kuzey Afrika’daki birçok devlette iktidarlar değişmiş, darbeler, savaşlar ve çatışmalar yaşanmış, terör örgütleri güçlenerek kimi devletlerin yönetiminde etkili hale gelmiş, milyonlarca insan göç etmek zorunda bırakılmış, yüz binlercesi hayatını kaybetmiştir. Öte yandan bunlara ilave olarak 1990’lı yıllardan itibaren süregelen Kosova, Dağlık Karabağ, Bosna-Hersek gibi alanlar ile kökleri daha eskilere dayanan Filistin meselesi Türk dış politikası açısından gündem oluşturmaktadır. Türkiye’nin yakın çevresindeki çatışma bölgelerinde gerçekleşen jeopolitik gelişmelerin ve konjonktürel dönüşümlerin, Türkiye açısından da çeşitli sonuçları bulunmaktadır³⁹⁵. Bu nedenle Türkiye’nin politika üretiminde yakın çevresindeki aktörler en az küresel aktörler kadar hayati öneme sahiptir. Bu bağlamda Türkiye için seçenekler sunmadan önce, Türkiye’yi çevreleyen coğrafyadaki jeopolitik gelişmeler XXI. yüzyıldaki konjonktürel dönüşümler üzerinden analiz edilmiştir. Bu yönüyle çalışmanın bu kısmında bölgesel güç merkezleri ile bu merkezlerde yaşanan politik

³⁹³ Gerard Delanty, **Avrupa’nın İcadı: Fikir, Kimlik, Gerçeklik**, Çev. Hüsamettin İnaç, 4. Baskı, Adres Yayınları, Ankara, 2014, ss. 65-66

³⁹⁴ Silvia Marcu, “The Geopolitics of the Eastern Border of the European Union: The Case of Romania-Moldova-Ukraine”, **Geopolitics**, Cilt: 14, Sayı: 3, 2009, ss. 410-419

³⁹⁵ İlhan Güllü, “Türkiye’nin Yakın Havzasındaki Bölgesel ve Jeopolitik Dönüşümün İktisadi İzdüşümü”, **Türkiye’nin Yakın Havzasındaki Devlet-içi Çatışmaların Analizi**, Der. Ertan Efegil ve Esra Pakin Albayrakoğlu, Birinci Baskı, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2015, s. 585

dönüşümler; jeopolitik teorilerin bakış açısıyla Ortadoğu, Kuzey Afrika, Kafkasya ve Balkanlar üzerinden incelenmiştir.

2.2.1. Ortadoğu: Jeopolitik Kaos

Dünya siyasi tarihinde Ortadoğu, her zaman çok tartışılan, konuşulan, uğruna mücadelelerin ve savaşların yaşandığı bölgelerin başında gelmektedir. Ortadoğu, sahip olduğu dini/mezhebi çeşitlilik, etnik farklılıklar, jeopolitik durum, stratejik konum, önemli hidrokarbon kaynaklarının merkezi olması gibi özelliklerinden dolayı önemle takip edilen bir coğrafyadır³⁹⁶. Bu coğrafya nesnel bir tanımlamadan ziyade jeokültürel bir tanımlama özelliği ile öne çıkmaktadır. Bu yönüyle Ortadoğu en dar anlamda Mısır'dan İran'a uzanan Nil ve Mezopotamya havzalarının arasını, en geniş anlamda ise Fas'tan Pakistan'a kadar yayılan, başka bir deyişle Atlantik'ten Ganj havzasına kadar uzanan bölgeyi ifade etmektedir. Ortadoğu, tarihi ve dini açıdan insanlık birikimini ve medeniyet aidiyetini, fiziki coğrafya açısından kurak bozkır ve çöl iklimini, jeokültürel açıdan İslam kimliğini, jeoekonomik açıdan petrolü, jeopolitik açıdan ise Avrasya'yı çevreleyen rimland kuşağının merkez hattını anımsatan unsurlar ile ifade edilmektedir³⁹⁷.

Ortadoğu, sahip olduğu eşsiz jeopolitik değer ile dünya egemenliğini elde etmek isteyen devletlerin birincil hedefi konumunda olmuştur. Bu nedenle jeopolitik teorisyenlerin ilgisi de bu coğrafya üzerinde olmuştur. Mackinder'in "dünya adası" ve Spykman'ın "rimland" olarak nitelendirdiği bölgeler bu coğrafyadadır. Buna ilave olarak Mahan'ın dünya egemenliği için savunduğu deniz yollarına hâkim olma stratejisinden hareketle Hürmüz Boğazı, Aden Körfezi ve Bab'ül Mendeb Boğazı gibi stratejik noktaların bu coğrafyada olduğunu unutmamak gerekmektedir. Bu yönüyle Ortadoğu'da egemenlik kurabilen bir devletin dünya gücü olması kaçınılmaz bir gerçekliktir. Nitekim geçmişte Osmanlı İmparatorluğu, sonrasında Birleşik

³⁹⁶ Mehmet Şahin, "Ön Söz", *Ortadoğu Aktörler, Unsurlar, Sistemler*, Ed. Mehmet Şahin, 1. Baskı, Kopernik Kitap, 2019, s. 9

³⁹⁷ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, 9. Basım, Küre Yayınları, İstanbul, 2002, s. 324

Krallık, Soğuk Savaş döneminde dolaylı ya da doğrudan bir şekilde bölgede etkinlik sağlayan ABD ve SSCB bu coğrafya sayesinde dünya gücü olmuşlardır³⁹⁸.

Günümüzde, Ortadoğu denildiğinde akıllara ilk gelen başta etnik ve mezhep temelli olmak üzere iç savaş, çatışma, terör ve istikrarsızlıktır. I. Dünya Savaşı sonrası dönemde savaş ve çatışma coğrafyasına dönüştürülen Ortadoğu, Soğuk Savaş sonrası artan bir istikrarsızlığın odağı olmuştur. ABD'nin öncülüğündeki uluslararası aktörlerin bölge özelinde izlediği politikalar, taraf ya da müdahil oldukları savaş ve çatışmalar ile işgaller bu istikrarsızlığın temel unsurlarıdır³⁹⁹. Özellikle 9/11 olayları sonrası dünya sisteminde değişen güvenlik yaklaşımları ve tehdit algılamaları çerçevesinde bölgenin terörizm ile ilişkilendirilmesi, bir yandan bölgenin imajını olumsuz etkilerken diğer yandan 2003 Irak müdahalesini meşrulaştırma aracı olarak kullanılmasına neden olmuştur. Bölgenin dış müdahalelere açıklığı, 2008 küresel finansal krizin ardından ortaya çıkan toplumsal hareketlerin Ortadoğu'ya yansımaları olarak başlayarak savaş ve çatışma ortamına dönüşen Arap Baharı ile pekişmiştir. Özellikle 2011 yılından günümüze değin Suriye'de yaşanan iç savaş, hem bölge hem de dünya dengelerini derinden sarsmıştır⁴⁰⁰.

Ortadoğu'da yaşanan jeopolitik değişim ve dönüşümler, büyük güçlerin bu coğrafya üzerinde yürüttükleri enerji mücadeleleri ile şekillenmiştir. Enerji kaynaklarına hâkim olma ve bölgeyi kontrol altında tutma hedefleri doğrultusundaki dış müdahaleler, Ortadoğu'yu kan ve gözyaşının hâkim olduğu bir coğrafyaya dönüştürmüştür. XXI. yüzyılda Afganistan ile başlayan bu işgal girişimleri Irak ile devam etmiştir. Arap Baharı ile başlayan süreçte izlenen benzer politikalar, Suriye ve Yemen'de vekâlet savaşlarına dönüşmüş durumdadır. İran'a uygulanan ambargolar, İsrail sorunu, Filistin meselesi gibi olaylar Ortadoğu'nun jeopolitik dönüşümündeki diğer önemli gelişmeler arasında sayılabilir.

³⁹⁸ Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, 6. Basım, Dora Yayınları, Bursa, 2014, s. 21

³⁹⁹ Betül Özyılmaz Kiraz, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD'nin Jeopolitik Tasavvurunda İstikrarsızlık Coğrafyası Olarak Ortadoğu", **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 2, 2020, s. 143

⁴⁰⁰ Senem Atvur, "Ortadoğu Jeopolitiğinde Kültürel Yansımalar: Kültürel Miras Üzerine Bir Değerlendirme", **Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2020, s. 98

2000’li yıllar Ortadoğu açısından uzun yıllardır iktidarı elde bulunduran liderlerin devrilmesinin başladığı bir süreçtir. İlk olarak 9 Nisan 2003’de Saddam Hüseyin’in koalisyon güçlerine Bağdat’ta yakalanmasıyla yirmi dört yıllık iktidarı sona ermiştir. Ortadoğu’nun bir diğer devrik lideri ise Yemen’i otuz üç yıl boyunca yöneten Ali Abdullah Salih olmuştur⁴⁰¹.

Tarih 11 Eylül 2001’i gösterdiğinde ABD’de uluslararası siyasetin seyrini değiştirecek intihar saldırıları gerçekleşmiştir. Başkan George W. Bush kendi adını taşıyan doktrine dayanarak saldırılardan el-Kaide terör örgünü sorumlu tutmuş ve bu kapsamda NATO’nun da desteğini alarak Afganistan’da Taliban’a karşı savaş başlatmıştır. Bu savaş kısa süre sonra Irak’a kaymıştır⁴⁰². Irak’ın zengin petrol kaynaklarını kontrol etmek isteyen ABD, Mart 2003’de yalan olduğu daha sonradan ortaya çıkacak olan kitle imha silahlarını bahane ederek yeni bir işgali başlatmıştır. Savaş sonucunda Irak Araplarının Sünni ve Şii ayrışması derinleşmiş, Irak’ın toprak bütünlüğü bozulmuş, Kürt gruplarının bağımsızlığının önündeki engeller ortadan kalkmış, İran güçlenerek sahip olduğu nükleer silahlarla tehdit unsuru haline gelmiş, mülteci krizleri ortaya çıkmış, Hamas ve Hizbullah daha da güçlenmiştir⁴⁰³.

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Arap coğrafyasında ortaya çıkan yeni aktörler izledikleri politikalar ile bir değişim sürecini başlatmışlardır. Bu süreç II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş ile devam etmiştir. Ortadoğu’yu birçok açıdan etkileyen 9/11 olayları sonrası küresel siyasetin yeni tehdit algılamaları ve terörizm ile mücadele politikaları kapsamında bölgedeki değişim ve dönüşüm süreci farklı bir boyut kazanmıştır⁴⁰⁴. Ortadoğu siyasetinin temel analiz noktalarından biri de İran ve Körfez ülkeleri arasında yaşanan gerilimlerdir. Genellikle mezhepsel ve ideolojik zeminde seyreden gerilimler, 2010 sonrası Arap Baharı ile yeni bir boyut kazanmıştır. İdeolojik ve mezhepsel karşılık eksenindeki gerilimler, artık bir iktidar

⁴⁰¹ Elifnur Düzsöz, “Kaos İçerisinde Düzen Arayışı: Kaddafi Dönemi ve Sonrası Libya”, **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 2, 2021, s. 296

⁴⁰² Cemal Kakışım, “Tarihsel Perspektiften Hareketle Irak, Suriye ve Libya’da Yaşanan Enerji Savaşlarının Analizi”, **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 1, 2021, s. 203

⁴⁰³ Sertif Demir, “Irak ve Suriye Krizlerinin Karşılaştırmalı Analizi: Nedenler, Gelişmeler, Sonuçlar ve Türkiye Üzerine Etkileri”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 2, 2012, s. 561

⁴⁰⁴ İskender Karakaya ve Mehmet Tunahan Çelik, “Ortadoğu’da Arap Baharı Süreci ve Libya İç Savaşı”, **Akademik İzdüşüm Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2021, s. 176

mücadelesi bağlamında çatışma ortamına ve vekâlet savaşlarına dönüşmüştür. Bu bağlamda Suriye ve Yemen’de yaşanan iç savaşların vekâlet savaşlarına dönüşmesi gözden kaçırılmaması gerekmektedir⁴⁰⁵.

Suriye’de yoksulluk, adaletsizlik, eşitsizlik, ifade özgürlüğünün engellenmesi ve demokrasi talebi gibi nedenlerle 2011 yılında Dera’da başlayan protestoların rejim şiddeti ile bastırılmasına DEAŞ ile YPG gibi terör örgütlerinin halk üzerindeki baskısı da eklenince iç savaş kaçınılmaz olmuştur⁴⁰⁶. Suriye’de yaşananlar bireysel devlet sorununun ötesine geçerek bölgesel vekâlet savaşına, ardından da büyük güçlerin vekâlet savaşlarına dönüşmüştür. Ülke içindeki iç savaş dinamikleri, mezhep çatışması dinamiklerini içermektedir. Bu durum iç savaşa vekil olarak katılan bölgesel ve küresel güçler arasındaki jeopolitik rekabeti etkilemiştir. Böylece Türkiye-İran, Suudi Arabistan-İran, ABD-Rusya, ABD-Çin ve Rusya-Çin ikilileri arasında ABD’ye karşı vekâleten bir nüfuz mücadelesi yaşanmaya başlamıştır. Bu anlamda Suriye, XXI. yüzyılın yeni satranç tahtası olarak görülmektedir⁴⁰⁷. Böylece XX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun Ortadoğu’daki topraklarının bölüşümünü öngören Sykes-Picot Antlaşması ile oluşturulan Batı çıkarlarıyla uyumlu bölgesel yapı, XXI. yüzyılda güncellenerek Suriye’de devam ettirilmiştir. Başka bir ifadeyle Ortadoğu jeopolitiği, Batılı güçler tarafından gerçekleştirilen müdahalelerle yeniden tasarlandığı bir sürece dönüşmüştür.

Arap Baharı sürecinde Yemen’de yaşanan siyasal dönüşüm sonrası istikrarsızlıkta, bölgesel aktörlerin politikaları önemli rol oynamaktadır. Yemen’de 1978’den beri iktidarda olan Ali Abdullah Salih, Kasım 2011’de Suudi Arabistan’ın girişimiyle yerini Abid Rabbu Mansur Hadi’ye bırakmıştır. Bu gelişme karşısında İran destekli Husiler, başkent Sana’da ayaklanarak hükümet kurumlarını ele geçirmiştir⁴⁰⁸. Bunun üzerine Suudi Arabistan öncülüğünde Körfez İşbirliği Konseyi

⁴⁰⁵ Veysel Kurt, “Arap İsyancıları Sonrasında Ortadoğu’da Vekalet Savaşları: Yemen Örneği”, **Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2019b, s. 308

⁴⁰⁶ Muazzez Harunoğulları, “ABD Ve Rusya’nın Suriye İç Savaşına Müdahalelerinin Jeopolitik Yaklaşımları”, **Ortadoğu ve Göç**, Cilt: 11, Sayı: 1, 2021, s. 44

⁴⁰⁷ Muharrem Ekşi, “Bir Vekalet Savaşı Olarak Suriye Krizi ve Büyük Güç Politikalarının Realizme Dönüşü”, **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 1 Sayı: 2, 2017, s. 109

⁴⁰⁸ Ali Semin, “Yemen Krizinde Suudi Arabistan ve İran’ın Bölgesel Güç Mücadelesi”, **Bilge Strateji**, Cilt 9, Sayı 17, 2017, s. 85

üyeleri tarafından ilkin “Kararlılık Fırtınası”, ardından “Umuda Dönüş” askeri operasyonları başlatılmıştır. Bu müdahalelerde Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Bahreyn, Katar, Kuveyt, Sudan, Fas ve Ürdün aktif olarak yer alırken, birçok bölgesel ve küresel aktörler de silah ve istihbarat sağlamak suretiyle yer almıştır⁴⁰⁹. Yemen’de yaşanan çatışmalar neticesinde Suudi Arabistan’ın desteklediği Hadi güçleri ile İran’ın desteklediği Husiler’in öncülüğündeki Ensarullah Hareketi’nden oluşan iki blok ortaya çıkmıştır. Bu iki blok Yemen’deki vekâlet savaşının tarafları konumundadır. Suudi Arabistan vekillerini iktidarda tutarak Yemen üzerinde kontrolünü devam ettirmek isterken, İran Husiler’in iktidarı ele geçirmesine destek olarak Suudi Arabistan’ın etkisini kırmayı amaçlamaktadır⁴¹⁰.

Yemen’in jeopolitik önemi ülkeyi bölgesel ve küresel rekabetin önemli coğrafyalardan biri haline getirmiştir. İran ve Suudi Arabistan arasındaki bölgesel güç mücadelesinin karşılaşma sahası Yemen olmuştur. Yemen’in ekonomik ve siyasal durumunun kırılğan yapısı, çatışmaları bölgesel ve küresel aktörlerin manipüle etmesinin geçerli sebebi olarak değerlendirilmektedir. İran’ın ve Suudi Arabistan’ın Şii-Sünni temelli söylemleri ile mezhepsel ayrışmalar ön plana çıkarılmaktadır. Böylece çatışmaların gerçek nedenleri arka plana itilmektedir. Bölgedeki çatışmalar ABD, İngiltere ve Fransa gibi devletler açısından silah pazarı anlamı taşımaktadır. Küresel enerji güvenliği açısından Yemen’in Bab’ül Mendep Boğazı’na sahip olması, ABD’nin Suudi Arabistan’ı desteklemesine ve Rusya’nın ise kendi hava saldırılarına karşı çıkmasına neden olmaktadır⁴¹¹.

Tarih boyunca çalkantılı sorunlarla iç içe geçmiş olan Ortadoğu’da sayısız sorun alanları ve krizlerden bahsedilmektedir. Bu sorunlardan biri de şüphesiz İsrail-Filistin meselesidir. BM kararları çerçevesinde sınırları belli olan İsrail’de Siyonist liderler, iç ve dış tehditleri gerekçe göstererek genişleme politikaları izlemekte ve bu doğrultuda Batı Şeria, Golan ve Gazze’de işgalleri meşrulaştırmaya

⁴⁰⁹ Abdullah Erboğa, “Bölgesel Dönüşüm Süreci ve Körfez Güvenliği”, **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, 2016, s. 23

⁴¹⁰ Kurt, **a.g.e.**, 2019b, s. 315

⁴¹¹ Nazlı Koca, “Yemen’de Çatışmalı Süreç ve Dinamikleri”, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 39, Sayı: 2, 2021, s. 232

çabalamaktadır⁴¹². İsrail'in kurulması ile bölgede tansiyon günümüze kadar düşmemiş, işgal, savaş ve çatışmalar her zaman devam etmiştir. Filistin meselesi 1948 Arap-İsrail Savaşı, 1967 ve 1973 Savaşları, İsrail'in katliamları, sürgünler, intifada hareketleri ile devam eden sorun Madrid Konferansı ve Oslo Görüşmeleri gibi barış arayışlarıyla günümüze kadar gelmiştir⁴¹³.

Ortadoğu'da Theodor Herzl öncülüğünde Siyonizm'in teşkilatlanması ile kurulan İsrail, uluslararası hukuka aykırı bir şekilde Filistin aleyhine topraklarını genişletmektedir. Filistin ve diğer Arap devletlerinin İsrail'in işgalleri ve eylemlerine dönük mücadelelerinden maalesef bir sonuç alınamamıştır. Kudüs'ün statüsü, Filistin Devleti, Yahudi Devleti, sınırlar, mülteciler ve yerleşim alanları İsrail-Filistin meselesinin temel konularını oluştururken, İsrail'in Filistinlileri sınırlı bir coğrafyaya hapsetme ve egemenliğin kendi kontrollerinde olması arzuları sorunların çözümünü engellemektedir⁴¹⁴. İsrail saldırılarının bilançosu Filistin için her defasında katlanarak artmaktadır. Çatışmaların sonuçları göç etmek zorunda bırakılan Filistinliler, toprak kayıpları, kadın ve çocukların dahi hedef haline getirildiği binlerce Filistinlinin ölümü, on binlerce evin yıkılması, had safhaya ulaşmış sosyal ve ekonomik zorluklar şeklinde sıralanmaktadır⁴¹⁵.

2.2.2. Kuzey Afrika: Batı Sömürgeciliğinin Zirvesi

XXI. yüzyılda Ortadoğu'da olduğu gibi Kuzey Afrika ülkeleri de kendilerini idame ettirmekten yoksun bırakılmış, birbirlerine düşman hale getirilmiş ve kabileler halinde yaşamaya mahkûm bırakılmışlardır. Başka bir ifadeyle Kuzey Afrika coğrafyası, Batı'nın sömürgeleri olarak içlerinden bir zümrenin egemenliği altında yaşamak zorunda kalmanın getirmiş olduğu sosyal, ekonomik ve siyasal

⁴¹² Abdullah Manaz, "İsrail ve Tehditte Varolma Stratejisi", **TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 50, 2021, s. 224

⁴¹³ Mevlüt Akçapa, "Arap Baharı Öncesi Filistin'in İçsel Dinamikleri Bağlamında Türkiye'nin Filistin Meselesine Yaklaşımı", **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2021, s. 35

⁴¹⁴ Yusuf Yıldırım, "İsrail-Filistin Sorununda İki Devletli Çözüm Arayışları", **Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 41, 2021, ss. 3872-3873

⁴¹⁵ Ahmet Hüsrev Çelik, "Filistin: Göç, Çatışma, İskân", **Uluslararası Çatışmalar ve Siviller**, Ed. İbrahim Karataş, 1. Baskı, Orion Akademi, Ankara, 2021, s. 157

istikrarsızlığa sürüklenmiş bulunmaktadırlar⁴¹⁶. Öyleki sömürgeci devletler tarafından kıtada çizilmiş olan yapay sınırlar dinleri, dilleri, kültürleri aynı olan grupların farklı devletlerin sınırları içerisinde, dinleri, dilleri, kültürleri farklı olan grupların ise aynı devletin sınırları içerisinde bırakılmasına neden olmuştur. Hatta bir birlerinden farklı dil, kültür ve medeniyete sahip, barış içinde bir arada yaşamaları çok zor olan toplulukları aynı sınırlar içerisinde bırakmışlardır⁴¹⁷.

Bölgedeki devletler bağımsızlıklarını kazandıkça demokratik yönetim anlayışlarını hâkim kılmak yerine aile, kabile, mezhep gibi başka unsurlara dayalı siyasal sistemler inşa etmişlerdir. Kendi egemen iktidarlarının sürekliliği için liyakat yerine sadakati tercih eden bu rejimler devletin ekonomik, siyasal ve sosyal imkânlarını çevrelerine dağıtmaktan kaçınmamışlardır. Muhalif olanlar ise “rejim düşmanı” veya “rejime karşı tehdit unsuru” olarak kodlanmışlardır⁴¹⁸. Baskıcı ve antidemokratik yönetim anlayışının hâkim olduğu, insan haklarının ihlal edildiği, yoksulluk ile sefaletle sürüklenmiş bir halkın olduğu bölge devletlerinde konjonktürel dönüşümler yaşanmıştır. Bu bağlamda Tunus, Cezayir, Mısır ve Libya’da yaşanan jeopolitik gelişmeler, siyasal konjonktürde yaşanan dönüşümler üzerinden analize konu edilmiştir.

Bölge devletleri arasında yer alan Tunus’ta Zeynel Abidin Bin Ali’nin, Mısır’da Hüsnü Mübarek’in görece yumuşak bir geçiş süreciyle tasfiyesi, Libya’nın ise bir iç savaşa sürüklenmesi ile Muammer Kaddafi’nin dış müdahalelerle düşürülmesi yeni rejimlerin inşa sürecini başlatmıştır⁴¹⁹. Tunus, Mısır ve Libya’da rejimlerin hızlı bir biçimde değişmesi bölgede değişim sürecinin başlangıcını oluşturmaktadır. Bu değişim sürecinde bölgenin kendi iç dinamikleri kadar Batılı devletlerin dış müdahaleleri de etkili olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’ndan sonra

⁴¹⁶ Haydar Çoruh, “Arap Baharı Bağlamında Avrupa’ya Yapılan Göçler, Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir İnceleme”, **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, Cilt: 20, Sayı: 1, 2021, s. 293

⁴¹⁷ Erdal Aksoy, “Afrika’da Misyonerlik Çalışmaları ve Sömürgecilik”, **AHBV Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2019, s. 48

⁴¹⁸ Ertan Efegil, “Baskıcı Kaddafi Rejiminden Aşırı Kutuplaşmaya Kayan Ülke: Libya”, **Türkiye’nin Yakın Havzasındaki Devlet-içi Çatışmaların Analizi**, Der. Ertan Efegil ve Esra Pakin Albayrakoğlu, Birinci Baskı, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2015, s. 349

⁴¹⁹ Özge Koç, “Türkiye’nin Kuzey Afrika’ya Yönelik Politikası: Bir Modelin Çöküşü”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 72, Sayı: 1, 2017, s. 87

bölgede uygulanan kimlik politikaları ve ekonomik sorunlar değişim sürecinin diğer nedenleri arasında sayılmaktadır. Genç nüfusun ve yoksulluğun hızla arması, antidemokratik uygulamalar, insan hakları ihlalleri, polis devleti şeklindeki yönetim anlayışı vb. durumlar değişime neden olan iç dinamikler arasında sıralanmaktadır⁴²⁰. Bölgede ortaya çıkan rejim değişiklikleri ile siyasal, ekonomik ve kültürel yapıların dönüşümünde Batılı güçlerin müdahaleleri ise önemli rol almaktadır. Bu güçlerin uzun yıllar destekledikleri rejimlerin tasfiyesinde rol almaları işsizlik, demokrasi ve insan hakları ihlalleri gibi kronik sorunlara çözüm üretmek gibi bir amaçları bulunmamaktadır. Bölge devletlerinin enerji kaynakları potansiyeli bu tasfiye sürecine desteğin temel nedenlerinden birini oluşturmaktadır.

Tunus'ta insan hakları ihlallerinin yanı sıra yüksek işsizlik, yolsuzluk, yoksulluk, yüksek enflasyon gibi sosyal ve ekonomik krizler üzerinden başlayan sokak gösterileri yüzlerce kişinin ölümüyle neticelenmiştir. Etnik ve mezhepsel açıdan ise Tunus, homojen bir görünümde olduğundan bu noktalarda bir sorun alanı söz konusu değildir. Halkın %98'i Arap, %1'i Avrupalı, %1'i ise Yahudi kökenlidir. Ayrıca halkın %99'u Müslüman'dır. Tunus'taki ayrışma, İslami kesim ile laik kesim arasında yaşanmaktadır. Bu bağlamda Tunus'taki çatışmaların sosyo ekonomik ve siyasal merkezli olduğu belirtilmektedir⁴²¹. Zeynel Abidin, siyasal muhalefeti engelleme girişimlerinde bulunsa da mevcut ekonomik yapı nedeniyle rejim karşıtı toplumsal bir muhalefetin oluşmasına engel olamamıştır. Özelleştirme kapsamında devletin ekonomideki kontrolü zayıflamış, işsizlik sorununa yapısal çözümler getirilememiştir⁴²².

Tunus'ta seyyar satıcılık yapan Muhammed Buazizi'nin, kendini yakmasıyla Sidi Buzid'de başlayan tek kişilik eylemi halk isyanına dönüşmüştür. Tarih 4 Ocak 2011'i gösterdiğinde Buazizi hayatını kaybetmiş ve ölümü Tunus'ta isyan ateşini

⁴²⁰ Muharrem Hilmi Özev, "Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinde Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Dönüşüm", **Alternatif Politika**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2011, s. 228

⁴²¹ Pınar Özden Cankara, "Toplumsal Olaylar Sonrasında Yeniden Yapılandırmaya Çalışılan Tunus", **Türkiye'nin Yakın Havzasındaki Devlet-içi Çatışmaların Analizi**, Der. Ertan Efegil ve Esra Pakin Albayrakoğlu, Birinci Baskı, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2015a, s. 299

⁴²² Veysel Ayhan, "Tunus İsyanı: Arapların Devrim Ateşini Yakması", **Ortadoğu Etütleri**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2012, s. 72

yakmıştı⁴²³. Buazizi'nin protestosundan Zeynel Abidin'nin ülkeyi terk etmesine kadar geçen süreç incelendiğinde halkın başlangıçta iktidarı devirmek gibi bir niyetinin olmadığı, aksine hayat pahalılığını ve otoriter uygulamaları protesto niyeti taşıdığı görülmektedir. Ancak güvenlik birimlerinin protestocuları silah kullanarak dağıtmaya çalışması, protestoları münferit bir olaydan çıkarıp kitlesel eylemlere dönüştürmüştür. Başka bir ifadeyle 17 Aralık 2010'da başlayan protestolar ilerleyen süreçte iktidarın devrilmesi talebinin dile getirildiği kitlesel ayaklanmalara dönüşmüştür⁴²⁴. Tunus'ta başlayan bu halk ayaklanmaları kısa sürede Yasemin Devrimi olarak adlandırılan bir devrim sürecine dönüşmüştür. Tunus'un jeopolitik durumu ve bulunduğu coğrafi konumu devrimin etkilerinin kısa sürede diğer Kuzey Afrika ve Ortadoğu devletlerine yayılmasına neden olmuştur.

Tunus, Yasemin Devrimi öncesi modern devlet yapılanmasıyla kendi sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal sorunları karşısında görece Kuzey Afrika ülkeleri içerisinde en istikrarlısı olarak ön plana çıkmaktaydı. Ancak devrim ile birlikte salt kendisinin değil, aynı zamanda tüm Arap coğrafyasının siyasal yapısını dönüştürecek halk hareketlerinin başlangıç noktası olmuştur⁴²⁵. Devrim sonrasında siyasal iktidar bir yandan sağlık, eğitim, işsizlik, yoksulluk, güvenlik ve yolsuzluk gibi çeşitli sosyo ekonomik sorunlara çözüm bulmak durumundayken diğer yandan halkın hızlıca demokratikleşme talepleri ile muhatap olmuştur. Devrimden beklentilerin artması ve siyasal istikrarın sağlanıp sağlanamayacağı tartışmaları, devrim sonrası grev ve gösterileri de beraberinde getirmiştir. İslami kesim ile laik kesim arasındaki ayrışma, devrim sonrası daha da keskin hatlara bürünmüştür⁴²⁶.

Kuzey Afrika coğrafyasında dönüşüm yaşanan bir diğer devlet olan Cezayir, 1960'larda ve 1970'lerde zengin petrol yatakları, sorunsuz sosyalist ekonomisi ve Üçüncü Dünya'da üstlendiği liderlik rolü ile Kuzey Afrika ile Batılı sol kesimler

⁴²³ Birol Başkan, "Buazizi'nin Yaktığı Ateş: 21. Yüzyıl Başında Arap İsyancıları", **Akademik Ortadoğu**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2011, s. 2

⁴²⁴ Konur Alp Koçak, "Yasemin Devrimi'nden "Arap Baharı"na Tunus", **Yasama Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 22, 2012, s. 42

⁴²⁵ Didem Doğanılmaz Duman, "Yasemin Devrimi, Kimlik ve Demokratikleşme: Tunus'ta Din ve Kimlik Algısı Üzerine Bir İnceleme", **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 2, 2020, s. 314

⁴²⁶ Yusuf Sayın, "Arap Baharı ve Tunus'un Yasemin Devrimi'ni Yeniden Anlamak", **International Journal of Politics and Security (IJPS)**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2019, s. 111

tarafından başarılı bir devlet olarak görülmekteydi. Hatta kapitalizme alternatif sosyalist bir model olarak algılanmaktaydı. 1990'lara gelindiğinde ise iç savaş yaşayan bir devlet görünümüne dönmüştür. 2000'li yıllara kadar devam eden İslami Selamet Cephesi ile askeri rejim arasındaki iktidar mücadelesinde gerçekleşen askeri darbe, uzun yıllar sürecektir olan iç savaşı başlatmıştır. Cezayir'de 2000'lere kadar devam eden sorun bir biriyle bağlantılı dört temel krizi barındırmaktadır. Bu krizler siyasal iktidarın paylaşım sorunu, meşruiyet krizi, ekonomik kalkınma modelinin başarısızlığı ve İslam-laiklik özelinde yaşanan milli kimlik krizi olarak sıralanmaktadır⁴²⁷. 1999 yılında Abdulaziz Buteflika'nın cumhurbaşkanı seçilmesi ile uygulamaya koyduğu kalkınma planı neticesinde Cezayir'in tarım ve endüstriyel ekonomisi hızla gelişmiştir. Öyle ki 2003 yılında gerçekleşen %6,3'lük ekonomik büyüme Cezayir için rekor niteliği taşımaktadır. Buteflika'nın uyguladığı politikalarla devlet ile halk arasında bir bağ kurmaya çalışmıştır. Dış borçlarını 2006 yılına gelindiğinde 12 milyar dolara kadar azaltmayı başaran Cezayir, 2010'lara gelindiğinde sorunlarını kısmen azaltmış görülmektedir⁴²⁸.

Buazizi'nin fitilini ateşlediği Arap Baharı, Cezayir'de ihtiyatla takip edilmiştir. Protestoların birer çatışma ve iç savaşa dönüştüğü devletlerle benzer sorunlara sahip olan Cezayir, Arap Baharı'nın etkilerinin kendi ülkesine yansımadan reform hareketlerine başlamıştır. Ancak Tunus'un ardından Cezayir'de, 2010 yılında 10bin kişi ayaklanmıştır. Bu ayaklanmayı 5 Ocak 2011'de protestoların yoğunlaştığı olaylar takip etmiştir. Pek çok şehirde bankalar ve marketlerin yanı sıra kamu kurumları da yağmalanmıştır. Dört gün kadar süren şiddet olaylarında 3 kişi ölmüş, yüzlerce insan yaralanmış ve tutuklanmıştır⁴²⁹. Protestolara katılan gruplar genellikle marjinalleştirilmiş genç nüfustan oluşmaktaydı. Hayat pahalılığı, kötü yaşam şartları, işsizlik, siyasal katılım, temsildeki adaletsizlik, yolsuzluk, insan hakları ihlalleri gibi sorunlar protestoların temel nedenleri arasında sayılmaktadır. İktidar vergilerde

⁴²⁷ Burhanettin Duran, "Cezayir: Sömürgeci Geçmişin Gölgesinde İç Savaştan Milli Uzlaşmaya", **Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları Cilt 1**, Ed. Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman, 3. Basım, Nobel Yayınları, Ankara, 2010, ss. 279-280

⁴²⁸ Volkan İpek, "Dörtte Devre, Beşte Biter mi? 17 Nisan 2014 Cezayir Cumhurbaşkanlığı Seçimleri", **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 6, Sayı: 62, 2014, s. 44

⁴²⁹ Pınar Özden Cankara, "Arap Baharı'nın Ortasında Ama Çatışmanın Kıyısında Bir Ülke: Cezayir", **Türkiye'nin Yakın Havzasındaki Devlet-içi Çatışmaların Analizi**, Der. Ertan Efeğil ve Esra Pakin Albayrakoğlu, Birinci Baskı, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2015b, ss. 374-376

indirim yaparak ve hidrokarbon gelirlerinin yeniden dağıtımı ile protestoları bastırmaya çalışmıştır. Tüm bunlarla birlikte Cezayir gençliği protestoların Tunus, Yemen ya da Suriye'deki gibi kanlı sonuçlanmasını istememişlerdir. Bunun nedeni Cezayir'in toplumsal hafızasında yer edinen trajik geçmiştir⁴³⁰. Böylece uzun savaşlarla yorulmuş bir devlet olan Cezayir, Arap Baharı'nın etkileri karşısında eski günlerine dönmek adına askeri rejimi sürdürme kararı almıştır⁴³¹.

Diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi kanlı bir iç savaşa dönüşmeyen 2010'daki Cezayir ayaklanmalarının ikinci dalgası, 2019 yılının ilk aylarında ortaya çıkmıştır. İkinci dalganın yaşanmasındaki en önemli etken Arap Baharı'nın ortaya çıkışına uygun niteliklerin varlığıdır. Başka bir ifadeyle ekonomik daralma, petrol fiyatının düşmesi, bütçe açıklarının artması, işsizliğin %30'lara ulaşması gibi sorunlar Cezayir'de işler yolunda gitmediğini göstermektedir⁴³². Ayrıca hasta ve yaşlı Buteflika'nın 2019 seçimlerinde beşinci kez aday olması toplumda yaygın bir huzursuzluğa neden olmuştur. Bu durum "Hirak Hareketi" olarak adlandırılan devasa protestoların başlamasına zemin hazırlamıştır. Hareketin ivme kazanması ile Genelkurmay Başkanı ve Savunma Bakanı Yardımcısı olan Kaid Salah, Buteflika'nın devlet yönetiminde etkinliğini yitirdiğini belirterek anayasanın 102. maddesini gündeme getirmiştir. Cumhurbaşkanı'nın ehliyetini yitirdiğinde görevden alınması gerektiğini ön gören bu madde ile ordu, Buteflika'dan desteğini çekmiştir. Bunun sonucunda Buteflika istifa etmiş, protestocular hedeflerine ulaşmıştır. Böylece Hirak Hareketi, Cezayir'de ideolojik ve etnik sınırları aşarak nitelikli bir siyasal ve toplumsal değişim talebini gündeme getiren lidersiz bir halk hareketine dönüşmüştür⁴³³.

⁴³⁰ Yahia H. Zoubir, **The Arab Spring: Is Algeria the Exception?**, European Institute of the Mediterranean, Brief No: 17, 2011, ss. 1-2, <https://www.euromesco.net/wp-content/uploads/2017/10/201110-EuroMeSCo-Policy-Brief-17.pdf>, (Erişim Tarihi: 07.10.2021)

⁴³¹ Onur Çapar, "Manda Yönetiminden Sonra Tunus ve Cezayir'de Siyaset Kurumu", **Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2, 2020, s. 40

⁴³² Dilşad Türkmenoğlu Köse ve Asena Boztaş, "Demokratikleşme Tartışmaları Işığında Arap Baharına Eleştirel Bir Bakış", **PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 2, 2020, s. 266

⁴³³ İsmail Yaylacı ve Muhammad Amasha, **Cezayir Ayaklanmasında Siyasal İslamcı Hareketler ve Partiler**, Al Sharq Strategic Research, 2020, s. 3

Mısır stratejik konumu, jeopolitik durumu, tarihsel tecrübeleri, coğrafi büyüklüğü ve seksen milyonu aşkın nüfusuyla Arap dünyasının eksen ülkesi olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda Mısır, bölge devletleri tarafından model ülke olarak kabul görmekte ve onlar üzerinde önemli nüfuza sahiptir. Bu durum Mısır’da yaşananların diğer bölge devletlerini etkileme potansiyelini de artırmaktadır⁴³⁴. Nüfus ve ekonomik büyüklüğünün yanı sıra Afrika ile Asya arasında geçiş noktası olması ve Süveyş Kanalı’nın bu coğrafyada olması, Mısır’ın jeopolitiğini daha önemli bir hale getirmektedir⁴³⁵. Ancak Mısır halkının iradesi, otuz yılı aşkın bir süre boyunca jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik açıdan üst seviyelere ulaşması gerekirken yozlaşmış askeri rejimler ile ülkenin gelişme ve kalkınma hakkı gasp edilmiştir⁴³⁶.

1952’de Hür Subaylar Darbesi’nden 2011’de yaşanan devrime kadar geçen sürede Mısır üç farklı cumhurbaşkanı ile yönetilmiştir. Bu kişilerin seçiminde rolleri olmayan Mısır halkı, yaklaşık altmış yıl boyunca askeri kökenli kişiler tarafından güçlü bir ordu unsuruyla yönetilmişlerdir. Siyasal haklara sahip olmayan Mısırlılar bu süreçte ciddi ekonomik sorunlarla da baş başa kalmışlardır⁴³⁷. Mısır’da 1981-2011 yılları arasında cumhurbaşkanı olan Hüsnü Mübarek, iktidarının sürekliliğini sağlayacak olan siyasal sistemden taviz vermezken, ilginç bir şekilde sosyal ve ekonomik açıdan liberal politikalar izlemiştir. Ancak bu politikalar, güçlü başkanlık yetkileri, sivil oluşumların baskılanması ve olağanüstü hal gibi uygulamalar nedeniyle demokratikleşmeyi gerçekleştirememiştir⁴³⁸. Otuz yıl kadar cumhurbaşkanlığını yapan ve Mısır’ın modern Firavunu olarak nitelendirilen Hüsnü Mübarek, ordunun da desteğiyle kanlı bir devrim neticesinde liderliğini kaybetmiştir.

⁴³⁴ Muzaffer Ercan Yılmaz, “Devrim Sonrası Mısır’da Siyasal Dönüşüm”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 3, Sayı: 31-32, 2011a, s. 51

⁴³⁵ Ali Oğuz Diriöz, “Mübarek Öncesi Mısır: Jeopolitik Konum, İç ve Dış Politika”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 4, Sayı: 37, 2012, s. 84

⁴³⁶ Tarık Abdulcelil, **Mısır Devrimin Ayak Sesleri**, 1. Baskı, Yarın Yayınları, İstanbul, 2012, s. 10

⁴³⁷ Kadriye Sınmaz, **Mısır Devrim ve Darbe Sarmalında Bir Toplum**, İnsamer Yayınları, İstanbul, 2019, s. 1

⁴³⁸ Edip Asaf Bekaroğlu ve Veysel Kurt, “Mısır’da Otoriter Rejimin Sürekliliği ve Ordu: ‘Arap Baharı’ ve Sonrası Sürecin Analizi”, **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2015, s. 4

25 Ocak 2011 tarihinde Mısır girift, çetin ve sarsıntılı bir devrim süreci geçirmiştir. Toplumsal baskı, ekonomik sorunlar, sosyal adaletsizlikler Mısır halkının Hüsnü Mübarek rejimine karşı ayaklanmasının temel nedenlerini oluşturmaktadır. Bu ayaklanmalar toplumsal dönüşüm hareketlerinin en yeni örneklerinden birinin öznesi konumundadır. Sosyalist gruplar, gençlik hareketleri, İslami oluşumlar gibi toplumun her kademesinden kesim devrim sürecinde aktif rol almıştır⁴³⁹. Sokak gösterilerinin başladığı günlerde Mübarek karşıtlığında bir araya gelen Mısırlı gençlerin talepleri, siyasal sistemin ve cumhurbaşkanının değişmesi yönündeydi. Ancak bölge devletlerinde örnekleri görüldüğü üzere babadan oğula geçen rejim yönetimlerinin Mısır'da da yaşanmaması için gösteriler sadece Mübarek için değil, oğlu Cemal'e karşı da düzenlenmekteydi. Bir başka ifadeyle düzenin değişmesi talebinin amacı iktidarın babadan oğula kalmasının gelenek haline gelmesinin engellenmesi arzusu⁴⁴⁰. Bu bağlamda Mısır Devrimi, mezhep çatışmalarının kışkırtma girişimlerini boşa çıkartmıştır. Böylece ülkedeki tüm grupların halk olma bilinciyle birbirlerine bağlılıkları, Mısır halkının yüksek ahlak anlayışının mükemmel bir örneğini oluşturmuştur⁴⁴¹.

Mısır'da ordunun saf değiştirmesi ile on sekiz gün süren direniş, Hüsnü Mübarek'in devrilmesiyle sona ermiştir. 11 Şubat 2011'de Silahlı Kuvvetler Yüksek Meclisi, anayasayı askıya alarak yönetime el koymuş ve parlamentoyu fesh ederek askeri yönetimin denetiminde bir geçiş süreci öngörmüştür. Askeri yönetim değişim taleplerinin bir kısmını törpülerken, toplumsal hareketleri de kontrol altına alarak süreci isteği doğrultuda yönetmeye çalışmıştır. Ancak farklı toplumsal hareketler de kitleleri mobilize etmeye çalışmakta ve böylece iktidar mücadelelerinin yaşandığı karmaşık bir süreç ortaya çıkmıştır⁴⁴². Geçiş süreci döneminde Müslüman Kardeşler'in siyasi oluşumu olarak kurulan Hürriyet ve Adalet Partisi, devrim sonrası gerçekleştirilen Mısır'ın ilk demokratik parlamento seçiminde %38 oy alarak mecliste en fazla sandalyeye sahip olmuştur. Ardından Müslüman Kardeşler'in aday

⁴³⁹ Nebi Miş ve İsmail Numan Telci, "Devrimden Darbeye: Mısır'da Askeri Vesayet Dönemi", **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 5, Sayı: 56, 2013, s. 21

⁴⁴⁰ Recep Boztemur, "Mısır'da Halk Hareketleri, Müslüman Kardeşler ve Demokrasinin Geleceği", **Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2011, s. 57

⁴⁴¹ Abdulcelil, **a.g.e.**, 2012, s. 9

⁴⁴² Fulya Atacan, "Duvar: Devrim mi, Geri Dönüş mü?", **Moment Dergi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2014, s. 57

olarak Muhammed Mursi cumhurbaşkanlığı seçimini kazanmıştır. Halkın büyük bir kesiminin desteğiyle siyasal meşruiyet elde eden yeni yönetimin hazırladığı anayasa, referandumda evet oyu olarak kabul edilmiştir⁴⁴³.

Müslüman Kardeşler'in elde ettiği bu başarı uzun sürmemiştir. İslam karşıtı seküler grupların ve uluslararası baskıların neticesinde ordu içindeki muhalif yapılanma, seçilmiş Cumhurbaşkanı Mursi aleyhine organize gösteriler düzenlemişlerdir. Medya desteğini de arkalarına alan yapılanma, Mısır'ı devrim sonrası tekrar siyasal bir kaosun içine sürüklemiştir. Yaşanan çatışmalar ve ekonomik sorunlar, bilinçli olarak Mursi yönetimi ile ilişkilendirilmiştir. Tüm bunların neticesinde Abdülfettah es-Sisi 3 Temmuz 2013 yılında Mursi ve yönetimine karşı askeri darbe yapmıştır⁴⁴⁴.

Kökenleri Nasır'a kadar dayanan Mısır'daki askeri bürokrasi seçimle iktidara gelen sivil bir cumhurbaşkanını hazmedememiş ve tekrar gün yüzüne çıkarak içlerinden bir generali darbe yoluyla cumhurbaşkanı yapmıştır. Böylece bir yıllık Mursi dönemi hariç tutulursa, Mısır yetmiş yıldır darbeci askerler tarafından yönetilmektedir. Darbe sonrası Tahrir Meydanı'nda, halk Mursi'nin serbest bırakılması için gösteriler düzenledi. Gösterilere silahla müdahale edilmiş, bin kadar Mısırlı hayatını kaybetmiş ve önemli noktalarda bulunan Müslüman Kardeşler üyeleri tutuklanmıştır. Sisi, kendisini 2030'a kadar iktidarda tutabilecek olan anayasal değişiklikleri yaparak ordunun siyasete müdahalesinin önünü açmıştır. Mısır'ın demokratikleşmesinin sembol ismi olan ilk seçilmiş sivil Cumhurbaşkanı Mursi, yargılandığı mahkeme salonunda hayatını kaybederken, Sisi ise Mısır'ın demokratik geleceğini yapmış olduğu askeri darbe ile Mısır halkının elinden almıştır.

Domino etkisi gibi bölgede etkileri hızla bir başka devlete sıçrayan Arap Baharı'nın bir diğer durağı 17 Şubat 2011 tarihinde Libya olmuştur. Muammer Kaddafi karşıtı gösteriler ülkeye yayılmış ve muhalifler bazı bölgelerde yönetimi ele geçirmiştir. Devam eden süreçte Libya'da siyasi istikrarsızlık kanlı bir iç savaşa

⁴⁴³ İsmail Numan Telci, **Mısır'da Askeri Darbe Sonrası Süreç ve Yeni Anayasa**, SETA Analiz, Ankara, 2014, s. 8

⁴⁴⁴ Muhammed Behçet, "II. Dünya Savaşı Sonrası Mısır Siyasi Tarihi Üzerinden Arap Baharı'nın İncelenmesi", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 21, Ek Sayı, 2019, ss. 315-316

dönüşmüştür. Bingazi merkezli Ulusal Geçiş Konseyi'nin etrafında toparlanan Kaddafi muhalifleri ile Kaddafi güçleri arasındaki savaşı, Batının desteğini alan muhalifler kazanarak Trablus'u ele geçirmişlerdir⁴⁴⁵. Demokratik bir yönetim ve yaşam alanına kavuşmak arzusuyla ayaklanan halkın en önemli destekçilerinden biri NATO olmuştur. NATO ilk kez sorumluluk alanı dışındaki bir ülke olan Libya'ya müdahale etmiştir. Böylece Kuzey Afrika'nın en kıymetli petrol yataklarına sahip olan Libya, dağılma sürecine girmiştir. Libya bir yandan *de Facto* olarak bölünmüş diğer bir yandan da DEAŞ için bir mücadele alanı olmuştur⁴⁴⁶. NATO'nun operasyonu neticesinde Kaddafi, doğum yeri olan Sirte'de 2011 Ekim ayında yakalanmış ve linç edilerek öldürülmüştür. Böylece kırk iki yıllık iktidarıyla bölgenin en uzun süreli liderliğini yapan Kaddafi dönemi sona ermiş, Ulusal Geçiş Konseyi yönetimi ele geçirmiştir. Sonraki süreçte yapılan kongre seçimleri ile siyasal istikrar ve normalleşme beklentileri gerçekleşmemiştir.

2.2.3. Kafkasya: Batı ile Rusya Arasında Sıkışmışlık

Günümüzdeki jeopolitik sonuçları olan uluslararası olaylar bakımından önemli ve gündemde olan coğrafyalardan biri de Kafkasya'dır. Kafkasya; tarihi, coğrafi, siyasi ve uluslararası güvenlik gibi nedenlerden dolayı geçmişten beri hâkimiyet mücadelelerine, çeşitli ittifaklara ve çatışmalara sahne olmaktadır. Kafkasya'da bağımsızlığını yeni elde etmiş devletler bugün birçok sorun alanı ile karşı karşıyadırlar⁴⁴⁷. Kafkasya, Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrasya coğrafyasında jeopolitik bir alt bölge olarak ortaya çıkmıştır. SSCB'nin dağılması ve Rusya'nın kısmen bölgeden çekilmesi, bölgede jeopolitik bir boşluğun oluşmasına neden olmuştur. Bu durum bölgede hem geçmişten süregelen sorun alanlarının yeniden gün yüzüne çıkmasına, hem de yeni jeopolitik mücadelelerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu mücadeleler neticesinde Güney Kafkasya'da Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'dan oluşan üç bağımsız devlet ortaya çıkarken, Kuzey

⁴⁴⁵ Taylan Özgür Kaya, "Bölgesel Bir Kompleks Olarak Mağrip", **Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2016, s. 655

⁴⁴⁶ Örselli ve Babahanoğlu, **a.g.e.**, 2019, s. 388

⁴⁴⁷ Hakan Taşdemir, "Kafkasya'daki Güvenlik Sorunları", **Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye**, Ed. Refet Yinanç ve Hakan Taşdemir, Birinci Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2002, s. 211

Kafkasya Rusya sınırları içerisinde kalmıştır⁴⁴⁸. Abhazy, Güney Osetya, Gürcistan, Dağlık Karabağ bölgeleri Güney Kafkasya'nın en önemli sorun alanları iken, Kuzey Kafkasya'daki en önemli sorun alanı ise Çeçenistan ve Dağıstan olmuştur.

Kafkasya'da 1990'lı yıllarda başlayan çatışmalar, bölgenin dinamik yapısında bir değişim olmadan 2000'li yıllara taşınmıştır. Bölge devletlerinin bağımsızlıklarının üzerinden uzun zaman geçmesine rağmen temel sorunlar çözümlenemediği gibi “dondurulmuş” sorun alanları olarak XXI. yüzyılda zaman zaman sıcak çatışmalara dönüşebilmektedir⁴⁴⁹. Söz konusu sorunlar XXI. yüzyılda devam etmekle kalmamış, küresel ve bölgesel aktörlerin barış için geliştirdikleri projeler işe yaramayarak daha da girift bir hal almasına neden olmuştur⁴⁵⁰. Rusya-Gürcistan arasında Ağustos 2008'de yaşanan savaş, bölgedeki en önemli gelişmelerden biridir. Kafkasya'nın çözülemeyen aynı zamanda da dondurulamayan sorunu olan Dağlık Karabağ işgali bir diğer önemli jeopolitik sorun alanıdır. Bu bağlamda bölgedeki son önemli çatışma 28 Aralık 1991'de Ermenistan tarafından işgal edilen ve 29 yıl süreyle işgal altında bulunan Dağlık Karabağ bölgesinin gerçek sahibi olan Azerbaycan'ın kontrolüne geçmesi sürecinde yaşanmıştır.

SSCB'nin dağılmasıyla başlayan dönüşüm sürecinde Kafkasya, Batı ile Rusya arasında güç mücadelelerinin yaşandığı bir coğrafya olmuştur. 9/11 olaylarının neden olduğu konjonktürel dönüşüm neticesinde Çeçenistan sorununu kolaylıkla halleden Rusya, Karabağ meselesi ile de Ermenistan'ı kendisine bağlamayı başarmıştır. Tarihsel tecrübeleri sayesinde Azerbaycan ve Gürcistan ise Rusya'dan uzaklaşarak yönünü Batı'ya çevirmiştir. Gürcistan; savunduğu değerler bağlamında AB'yle, ordusunun modernizasyonu ve NATO programları çerçevesinde ABD ile yakınlaşmıştır. Bu durum Gürcistan'ı, Rusya ile karşı karşıya getirmiştir⁴⁵¹.

⁴⁴⁸ Hasan Oktay ve Ufuk Cerrah, **Uluslararası Politikada Kafkasya**, Hitabevi Yayınları, Ankara, 2018, s. vii

⁴⁴⁹ Mustafa Aydın, “Sunuş: Kafkasya'nın Değişen Dinamikleri, 1989-2012”, **Kafkasya'da Değişim Dönüşüm (Avrasya Üçlemesi; III)**, Der. Mustafa Aydın, 1. Basım, Nobel Yayınları, Ankara, 2012, s. 2

⁴⁵⁰ Hatem Cabbarlı, “Güney Kafkasya'nın Jeopolitiği ve Güvenlik Sorunları: Dağlık Karabağ Örneğinde”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 53, 2017, s. 55

⁴⁵¹ Reha Yılmaz, “Bağımsızlık Sonrası Dönemde Rus-Gürcü İlişkileri ve Kırılma Noktaları”, **Avrasya Etüdleri**, Cilt: 38, Sayı: 2, 2010a, s. 21

Kafkasya coğrafyasında yer alan bir diğer sorunlu bölge Abhazya'dır. Abhazya'da yaşanan sorunun kökenleri, XX. yüzyılın başlarına kadar götürülebilmektedir. Ancak sorunun uluslararası politikada dikkat çekmeye başlaması, XX. yüzyılın sonlarına denk gelmektedir. Abhazya sorunu başlangıçta Abhazlarla Gürcüler arasındaki yönetim sorunu gibi görünse de, sürece diğer küresel ve bölgesel güçlerin müdahil olması ile boyut değiştirmiştir⁴⁵². Abhazya, devlet kurma çabası ile Gürcistan'dan ayrılarak bağımsızlık ilan etmiştir. Ancak soruna ABD ve Rusya'nın müdahil olması ile Gürcistan'da yerel bir çatışma olarak ortaya çıkan sorunu, kanlı bir savaşa dönüştürmüştür⁴⁵³. Tarih 8 Ağustos 2008'i gösterdiğinde Rusya, Abhazya'nın bağımsızlığını tanıdığını duyurmuştur. Rusya'nın bu tanıma işlevi dış politikada radikal bir dönüşümü tamamlarken, bölgede de "hami devlet" rolünü üstelendiğini göstermektedir. Gürcistan'ın Abhazya'ya yönelik politikaları karşısında Rusya, Tiflis'in seksen beş km uzağına kadar askeri birliklerini göndermiştir. Abhazlar ise stratejik önemi bulunan Kodor Vadisi'ni ele geçirmişlerdir. Bu durum Rusya tarafından hem Gürcistan'a hem de Batı'lı destekçilerine yönelik önemli bir jeopolitik mesaj niteliği taşımaktadır⁴⁵⁴. Bu mesajlar daha sonraki dönemde Gürcistan'ın Güney Osetya bölgesine yönelik izlediği politikalar ve askeri varlığını artırmasıyla birlikte Kafkas coğrafyasında 2008 Rusya-Gürcistan savaşının yaşanmasına neden olacaktır. Bu savaş Kafkasya jeopolitiği açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir.

1922'de SSCB tarafından Gürcistan'da özerk bir bölge olarak ihdas edilen Güney Osetya, 1989 yılına kadar çatışmasız ancak siyasi ve etnik temelli gerçekleşen gergin bir dönem boyunca Gürcistan'a bağlı olarak kalmıştır. Ağustos 1990'da ise Güney Osetya bağımsızlığını ilan ederek, SSCB'ye ilhakını talep etmiştir. Bunun üzerine Gürcistan yönetimi, bağımsızlığı tanımayarak Güney Osetya'nın özerkliğini

⁴⁵² Araz Aslanlı, "Bölgesel ve Küresel Dengeler Açısından Abhazya Sorunu", **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt: 21, Sayı: 5, 2005, s. 116

⁴⁵³ Didem Ekinci, "Çatışan Küresel Güçler ve Karadeniz Güvenliği: Abhazya Üzerine Bir Değerlendirme", **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 40, 2013, s. 1

⁴⁵⁴ Muhittin Tolga Özsağlam, "Sınırlı Tanınan Abhazya Cumhuriyeti ve Rusya'nın Abhazya'daki Rolü", **Kafkasya Çalışmaları Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 11, 2020, ss. 11-12

kaldırmıştır⁴⁵⁵. Bölgede gerçekleşen hareketlilik sonrası Gürcistan, Haziran 2004'te hem Güney Osetya'daki hem de sınır bölgelerindeki askeri varlığını artırmıştır⁴⁵⁶. Gürcistan'ın Güney Osetya'yı 1990'lardan beri farklı zamanlardaki işgallerinin beşincisinin Ağustos 2008'de gerçekleşmesi, Güney Kafkasya üzerindeki hâkimiyetini artırmak isteyen Rusya ile Gürcistan arasında en üst düzeyde gerginliğe neden olmuştur⁴⁵⁷. Bu gerginlik Gürcistan'ın Güney Osetya'yı bombalaması nedeniyle beş gün süren kanlı bir savaşa dönüşmüştür. Bu kapsamda Rusya'nın askeri müdahalesi, uluslararası bir krizin çıkmasına ve bölgede barışın bozulmasına dönük kaygıların oluşmasına neden olmuştur⁴⁵⁸. Savaşın görünen nedeni Gürcistan ile Güney Osetya arasındaki statü anlaşmazlığı olsa da asıl neden Batı ile Rusya arasında bölgede yaşanan güç mücadelesinin bir yansımasıdır. Aksi halde Batı'dan destek alamayan bir Gürcistan'ın, Rusya ile savaşması beklenilemezdi⁴⁵⁹.

Gürcistan'ın jeopolitik durumu ve siyasi önemi dikkate alındığı zaman, bu savaşın sadece ikili ilişkiler kapmasında değerlendirilmesi hatalı olacaktır. Bölgenin jeopolitik durumu ile statükosunu değiştiren ve böylece kaotik bir ortamın oluşmasına neden olan savaş, başta NATO ve AB olmak üzere birçok aktörü de etkilemiştir. Hatta aktörler arasındaki kutuplaşmalar, Soğuk Savaş günlerini ve gerilimlerini hatırlatacak düzeyde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda 2008 Rusya-Gürcistan savaşının, yerel bir savaş gibi görünmesine rağmen sonuçları ve yansımaları itibariyle küresel bir boyut kazandığı söylenebilir⁴⁶⁰. Savaşın mağlup ayrılan Gürcistan, Abhazya ve Güney Osetya'daki kısmi kontrolünü büyük oranda kaybetmiştir. Her iki bölge de Rusya'nın desteği ile bağımsızlığını ilan etmiş ve sınırlarının korunmasını Rusya'dan talep etmişlerdir. Rusya bölgede yeni

⁴⁵⁵ Cüneyt Yenigün ve Mehmet Ali Bolat, "Gürcistan: Yeni Dünyanın Doğu-Batı Sınırı", **Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları Cilt 1**, Ed. Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman, 3. Basım, Nobel Yayınları, Ankara, 2010, s. 463

⁴⁵⁶ Şenol Kantarcı, "Kafkasya'da Etnik Çatışmalar Ekseninde 'Güney Osetya'", **Güney Kafkasya Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji**, Der. Cavid Veliev ve Araz Aslanlı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011, s. 263

⁴⁵⁷ Senem Öztürk, "Jeopolitiğin Rusya Federasyonu'na Etkilerinin Kuzey Kafkasya-Gürcistan-Güney Osetya Çerçevesinde İncelenmesi", **Güvenlik Stratejileri**, Cilt: 9, Sayı: 17, 2013, s. 231

⁴⁵⁸ Deniz Acaray, "Kafkasya Jeopolitiğinde Odak Noktası Olarak Güney Osetya", **Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2, 2020, s. 174

⁴⁵⁹ Süleyman Erkan, "Güney Osetya Sorunu ve 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı", **Turkish Studies**, Cilt: 10, Sayı: 13, 2015, s. 71

⁴⁶⁰ Ebru Oğurlu, "Ağustos 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı Çerçevesinde Avrupa Birliği'nin Güney Kafkasya Politikası", **Avrasya Etüdleri**, Cilt: 38, Sayı: 2, 2010, s. 101

dondurulmuş sorunlar ortaya koyarak, Gürcistan'ın Batı ile yakınlaşmasına engel olmuştur. Gürcistan, coğrafyanın esareti altında AB ve NATO üyelik hayallerini başka bir bahara ertelemek zorunda kalmıştır. Batı ile entegre olmaya çalışan Gürcistan, Rusya'nın etkisinden kurtulamamıştır⁴⁶¹. Rusya'nın etkisi ve desteği ile Kafkasya coğrafyasında, çatışmaların ve işgallerin yaşanmasına neden olan bir başka devlet ise Ermenistan'dır.

XVIII. yüzyıldan itibaren Kafkasya'ya yönelik paylaşım mücadelesi ve büyük güçlerin bölge özelindeki jeopolitik hedefleri nedeniyle yaşanan gelişmeler, Dağlık Karabağ sorununun temelini oluşturmaktadır. Sorunun başlangıcı açısından en önemli gelişme, Ermenilerin bölgeye toplu olarak yerleştirilmesi sürecidir. Kafkasya'da hâkimiyet sağlayan Rusya, Dağlık Karabağ ve civarına 1 milyondan fazla Ermeni'nin göç yoluyla yerleşmesini sağlamıştır. Rusların bu göçle elde etmek istediği maksat, bölgede bir Ermeni devletini kurmaktır. Ruslardan bu yönde açık bir destek bulan Ermeniler, XIX. yüzyılın sonları XX. yüzyılın başlarında küresel ve bölgesel gelişmelerinde etkisiyle yükselen bir milliyetçilik sonucu hızlıca örgütlenmişlerdir⁴⁶². Bu durum XX. yüzyılın sonları XXI. yüzyılın başlarında Dağlık Karabağ'ın *de facto* olarak Ermenistan tarafından vatan toprağı sayılması sürecini hızlandırmıştır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra Ermenistan, 1991-1993 yılları arasında Dağlık Karabağ ve çevresindeki yerleşim alanlarına saldırarak Azerbaycan'a ait toprakların %20'sini işgal etmiştir. Ermeniler işgal neticesinde binlerce Azeri Türkü'nü katletmiş, bir milyondan fazla Azeri Türkü'nün de göç etmesine neden olmuştur. I. Karabağ Savaşı olarak anılan çatışmaların son bulması için Mayıs 1994'te Bışkek Protokolü ile ateşkes imzalanmıştır⁴⁶³. Ancak Ermenistan'ın ateşkese rağmen askeri operasyonları son bulmamıştır. Zaman zaman Azerbaycan'a ait askeri birliklere saldırılar düzenlemiş, özellikle sivil halkın ölmesi

⁴⁶¹ Ahmet Nafiz Ünalmiş ve Şafak Oğuz, "2008 Rusya-Gürcistan Savaşının Vekalet Savaşı Teorisi Açısından İncelenmesi", **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt: 16, Sayı: 61, 2019, s. 32

⁴⁶² Selim Kurt, "Donmuş Çatışma Çözümüne İki Farklı Yaklaşım: Azerbaycan ve Gürcistan", **Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1 Karabağ Armağan Sayısı, 2021, ss. 141-142

⁴⁶³ Günel Chalabizada, "Ermenistan'ın İkinci Karabağ Savaşı Sırasında Gerçekleştirdiği Uluslararası Silahlı Çatışmalar Hukuku İhlalleri", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Cilt: 128, Sayı: 252, 2021, s. 135

ile neticelenen askeri operasyonlar gerçekleştirmiştir. 27 Eylül 2020 tarihine gelindiğinde Ermenistan'ın uluslararası hukuka aykırı olarak çatışmaların şiddetini artırması Kafkas coğrafyasında yeni bir savaşa dönüşmüştür.

27 Eylül 2020'de Ermeni ordusunun saldırısı üzerine, Azerbaycan ordusu kırk dört gün süren büyük taarruzuna başlamıştır. Azerbaycan'ın karşı taarruzları Ermeni ordusunda şaşkınlığa neden olmuş ve kısa sürede büyük kayıplar vermiştir. Öyle ki savaşın ilk günü on iki Ermeni hava savunma sistemi imha edilmiş, helikopter ve SİHA'larla yapılan operasyonlar sonucunda Ermeni kuvvetleri önemli mevzileri terk ederek geri çekilmek zorunda kalmıştır. Artan Ermeni kayıplarını, Başbakan Paşinyan ve diğer üst düzey Ermeni yetkililerin sonraki günlerde yaptıkları açıklamalarında saklamaya çalışmıştır⁴⁶⁴. Bu savaşta Ermenistan, Rusya'dan beklediği desteği konjonktürün uygun olmaması nedeniyle görememiştir. Azerbaycan ise Türkiye'den aldığı destekle savaşı kazanmıştır. Putin'in, Ermenistan'a beklediği desteği vermemesinin ardında yatan bir başka argüman ise yüzünü Batı'ya dönen Paşinyan'a bir tür ders vermek olduğu söylenebilir. Böylece Ermenistan'ın yönünü tekrar Rusya'ya çevirmesi beklenmiştir.

Azerbaycan hem stratejik hem de operatif ve taktik seviyede taarruza geçerken, Ermenistan ise mevcut konumunu kaybetmemek için stratejik savunma yapmıştır. II. Karabağ Savaşı dar bir alanda gerçekleşen görece küçük ölçekli bölgesel bir savaş olarak kabul edilmektedir. Ancak son dönemlerde gerçekleşen savaş ve çatışmaların bir tarafının devlet dışı aktör olması dikkate alındığında, II. Karabağ Savaşı günümüzdeki klasik devletlerarası savaşları anlamak açısından önemli görülmektedir. Özellikle Azerbaycan'ın savaş esnasındaki taktik ve silah sistemleri XXI. yüzyılda savaş ve çatışma ortamının dönüşen yapısına ilişkin önemli ipuçları sunmuştur⁴⁶⁵. 44 gün süren bu savaşın jeopolitik açıdan bir diğer önemli sonucu ise Zengezur Koridoru'nda olduğu gibi farklı lanlarda bir takım fırsatları ortaya çıkarmasıdır.

⁴⁶⁴ Ali Asker ve Zeynep Gizem Özpınar, "Azerbaycan'ı Zafere Götüren Büyük Taarruz: 44 Günlük Savaşın Anatomisi", **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 1, 2021, s. 85

⁴⁶⁵ Cenk Özgen, "44 Günün Ardından: 2020 Karabağ Savaşı'nın Askeri Açısından Analizi", **Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1 Karabağ Armağan Sayısı, 2021, s. 105

Zengezur Koridoru; Orta Asya, Hazar Bölgesi, Azerbaycan ve Ermenistan'ı Türkiye'ye bağlayan jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik niteliklere sahiptir. Bu nedenle koridorun Rusya, Azerbaycan, Türkiye ve Ermenistan arasındaki demiryolu ağlarını genişleterek bölgesel ticarete olumlu katkılar sunması beklenmektedir. Bu bağlamda Zengezur Koridoru Asya-Pasifik'ten Türkiye'ye çok sayıda ticaret yolu açarak Orta Asya, Hazar Bölgesi, Azerbaycan ve Ermenistan'ı da birbirine bağlayacaktır. Zengezur Koridoru planlandığı gibi oluşturulabilirse hem Ermenistan ile İran arasında karayla çevrili bir Azerbaycan dış bölgesi meydana getirerek hem de Türkiye ile dar bir sınır bağlantısı kurulmasına olanak sağlayacaktır⁴⁶⁶. Bu yönüyle Zengezur Koridoru, bölgesel barışı ve iş birliğini sağlayacak olan önemli bir jeopolitik adım olarak değerlendirilebilir.

SSCB'nin dağılması ile ortaya çıkan sorunlardan bazıları da Kuzey Kafkasya'da görülmektedir. Bu sorunların en önemlilerden birisi de Çeçenistan sorunudur. Çeçenistan sorununun kökeni uzun yıllar öncesine dayanmakta ve çeşitli şekillerde devam etmektedir. SSCB'nin dağılmasıyla tekrar gün yüzüne çıkan tarihi sorun, Rusya ve Çeçenistan arasında savaşa kadar uzanan bir boyuta dönüşmüştür⁴⁶⁷. Kuzey Kafkasya'da başta Çeçenistan ve Dağıstan olmak üzere tüm coğrafyada, günümüze değin süren Rusya kuvvetleri ve onlarla iş birliği yapan yerel güçlerin oluşturduğu ittifak ile karşıt gruplar arasında sürekli bir çatışma ortamının varlığı söz konusudur. Bu şiddetli çatışmalar neticesinde on binlerce insan ölmüş, yüz binlerce insan göç etmek zorunda bırakılmış, yerleşim yerleri yaşanamaz hale getirilmiştir. Çatışmaların sonuçları yerel düzeyde çok yıkıcı olmakla birlikte etkileri bölgesel ve küresel düzeyde de hissedilmektedir⁴⁶⁸.

XVII. yüzyıldan beri Rus işgallerine karşı direniş gösteren Çeçenler, SSCB'nin dağılması sonrası kısa süreliğine *de facto* devlet olmuşlardır. Ancak Rusya'nın müdahalesi ile özgürlüklerini kaybetmişlerdir. Sorunun en önemli sebebi olarak Rusya'nın yayılcılığı ve emperyal vizyonu gösterilmektedir. Bölgesinde

⁴⁶⁶ Reyhan Rafet Can, "Güney Kafkasya Jeopolitiğinde Demiryollarının Rolü", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 33, Sayı: 1, 2022, s. 53

⁴⁶⁷ Taşdemir, **a.g.e.**, 2002, s. 224

⁴⁶⁸ Oktay Bingöl, "Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı Kontrol Stratejileri", **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 37, 2013, s. 139

halklara domino etkisi gözüyle bakan Rusya, herhangi birine verilecek özgürlüğün diğerlerine de sıçrayacağını düşünmektedir. Bu nedenle Rusya, tarih boyunca Çeçen halkının özgürlük mücadelelerini kanla bastırmıştır. Sahip olduğu büyük güç unsurlarına rağmen bölgede sürekli bir hâkimiyet kuramayan Rusya, Çeçenistan'ın gücüne göre oldukça büyük direnişle karşılaşmıştır. Konjonktüre göre şekil alan bu direniş günümüze kadar devam etmiştir⁴⁶⁹.

1980'li yılların sonuna doğru SSCB'de boy gösteren etnik çatışmalar karşısında Çeçenler, muhalif düşüncelerini daha aktif bir şekilde dile getirmeye başlamışlardır. Ekonomik, siyasi ve askeri açıdan zor günler geçiren SSCB, olası isyanların önüne geçmek için Kuzey Kafkasya'da ardı ardına siyasi reformlar gerçekleştirmiştir. Örneğin Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyetine ilk defa yerli halktan idareciler atanmıştır. Ancak SSCB bu reformlar konusunda çok geç kalmıştır. Bu kapsamda genelde Kafkaslar, özelde ise Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyeti çoktan kaynamaya başlamıştı⁴⁷⁰. 1985'de Mihail Gorbaçov tarafından SSCB'de özellikle ekonomik sorunlara son vermek amacıyla uygulanmaya konulan Glasnost, Çeçenler açısından olumlu bir gelişme olsa da siyasi reformlarda SSCB'nin gecikmiş olması I. Çeçen-Rus savaşını kaçınılmaz kılmıştır. 1996 Ağustos'unda yapılan ateşkes ile Rusya savaşı kaybettiğini kabul etmiş ve geri çekilmiştir. Bu yenilgi hem II. Çeçen-Rus Savaşı'nın kapısını aralarken hem de Putin'e iktidar olmanın yolunu açmıştır.

Rusya açısından petrol ve doğalgaz gibi kaynaklar nedeni ile stratejik önemi bulunan özelde Çeçenistan genelde ise tüm Kuzey Kafkasya'nın kaybedilmesi kabul edilemez bir durum olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle Rusya iç ve dış politikada Çeçenistan'a saldırmak için meşruiyet arayışı içine girmiştir. Savaşı tüm Kafkasya'ya yaymak isteyen Şamil Basayev ve Suudi kökenli Hattab'ın başını çektiği Çeçen direnişinin önemli komutanları, Rusya'ya aradıkları meşruiyet kozunu vermişlerdir. Anılan komutanlar Çeçen Devlet Başkanı Aslan Maşadov'dan habersiz olarak emirlerindeki askerler ile birlikte Dağıstan'a girmişlerdir. Güney Dağıstan'da iki köyde Çeçen direnişçilere destek için şeriat ilan edilmesi, Rusların köyleri

⁴⁶⁹ İrfan Sönmez ve Murat Aygen, "Çeçen Halkının Kendi Kaderini Belirleme Hakkı", **Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 3, 2019, ss. 665-666

⁴⁷⁰ Uyar, **a.g.e.**, 2018, s. 288

vurmasına neden olmuştur. Bu gelişme karşısında Basayev ve Hattab, Dağıstan'daki Rus üslerine saldırmış ancak beklediği desteği alamayınca geri çekilmek zorunda kalmıştır. Ayrıca Çeçenler, Basayev ve Hattab'ın etkisi altında bulunan Maşadov'un teklifiyle şeriatı kabul etmişlerdir⁴⁷¹. Yaşanan bu gelişmelere, 1999 yılında Moskova'da apartmanlara yapılan saldırılar neticesinde üç yüz kadar sivilin ölmesinden Çeçenlerin sorumlu tutulması da eklenmiş ve böylece Ruslar açısından Kuzey Kafkasya'da ikinci bir savaşın yaşanabilmesi için aradıkları bahaneler bulunmuştur.

I. Çeçen-Rus Savaşı'nı sona erdiren ateşkes antlaşmasının ardından taraflar Hasavyurt Barış Antlaşması'nı imzalamışlardır. 1996'da imzalanan barış antlaşmasının yukarıda belirtilen bahaneler ile Çeçenistan tarafından ihlal edildiğini iddia eden Rusya, 30 Eylül 1999 tarihinde II. Çeçen-Rus Savaşı'nı başlatmıştır. Esasen bu iddialar ile savaşın başlaması, sembolik bir anlam taşımaktadır. Çünkü başkent Grozni ve çevresi, Rus uçakları tarafından bir ay önceden bombalanmaya başlanmıştı. Ayrıca Rus birlikleri, Çeçenistan'ın stratejik noktalarını işgal etmek amacıyla defalarca sınır ötesi operasyonlar düzenlemişlerdi. Bu bağlamda Çeçen direnişçilerin Dağıstan müdahalesi, stratejik bir hata olsa da barış antlaşmasını bozan tarafın Rusya olduğu aşikârdır. Şubat 2000 yılında Grozni'nin Rus birlikleri tarafından ele geçirilmesine rağmen II. Çeçen-Rus Savaşı'nın resmen sona ermesi 2009 yılını bulmuştur⁴⁷². Çeçen direnişçilerin gerilla yöntemlerine karşı daha önce tecrübe kazanan Rusya, savaş boyunca Grozni şehrini yerle bir etmiş, Basayev ve kritik diğer komutanlar öldürülmüş, bölge uzun süre işgal altında tutularak direnişçilerin göç etmesi ya da teslim olması sağlanmıştır. Söz konusu savaşın en önemli sonucu, Rusya'nın Müslüman halkı kontrol altında tutabilecek olan kendisine yakın Kadırov ailesini Çeçenistan'da iktidara taşımış olması ve böylece Kafkasya'daki diğer bölgelerin etkilenmesini engellemiş olmasıdır⁴⁷³.

⁴⁷¹ Muhammed Cihad Burak ve İsmail Ermağan, "Tarihten Günümüze Çeçenistan Rusya İlişkileri: Putin ve Kadırovlar Dönemi", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Cilt: 119, Sayı: 235, 2018, ss. 194-195

⁴⁷² Mokhmad Akhiyadov, "İkinci Çeçen-Rus Savaşı'nın Yıl Dönümü ve Hatırlattıkları", İNSAMER, 2019, s. 2, <https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/etkinlik-ikinci-cecen-rus-savasi-nin-yil-donumu-ve-hatirlattiklari.pdf>, (Erişim Tarihi: 21.10.2021)

⁴⁷³ Mehmet Çağatay Güler, "Grozni Modeli: Kuşat, Yok Et ve Yönet", **Kriter Dergi**, Cilt: 4, Sayı: 43, 2020a, s. 48

2.2.4. Balkanlar: Etnik Kimliklerin Gölgesindeki Bölünmüşlük

Balkanlar'ın tarih boyunca doğu ile batı arasında sınır olma özelliği, farklı milletler tarafından tercih edilmesine neden olmuştur. Bu durumun bir sonucu olarak bölgede iç içe geçmiş çok farklı milletli bir yapı oluşmuştur. Kimi coğrafyalar açısından bir zenginlik olarak görülebilecek olan bu durum esasında Balkanlar'daki sorunların temel kaynağını oluşturmaktadır⁴⁷⁴. Balkanlar ya da Güneydoğu Avrupa olarak da adlandırılan bölge, “balkanlaşma/balkanizasyon” kavramının ortaya çıktığı ve uygulandığı trajik bir coğrafyadır. Bölge hâlen düşmanlık, nefret, çatışma ve kriz gibi kavramlarla anılsa da bölgenin jeopolitik durumu ve tarihsel arka planı önemli bir bütünleşme geleneğini de ortaya koymaktadır. Balkanlar, fiziki coğrafyası itibariyle tarihinin bilinen en erken dönemlerinden itibaren “balkanlaşmayı” müsaait kılan şartlara rağmen siyasal ve ekonomik istikrarsızlık dönemleri dışında bütünleşmeye dönük bir yapı sergilemektedir⁴⁷⁵.

Yüzyıllardan beri etnik, dinsel, kültürel, tarihsel ve sosyolojik açıdan iç içe geçmiş olan bu coğrafya da benzerlikler kadar farklılıklar da bulunmaktadır. Benzerlik ve birleştirici unsurların yerine farklılıkların ve ayrıştırıcı unsurların ön plana çıkarılması, geçmişten günümüze gelen çatışma ve krizlerin temel nedeni durumundadır⁴⁷⁶. Bu bağlamda 1990'lı yıllarda Balkanlar'da yaşanan savaş ve çatışmalar ile antlaşmalar, sorunları çözmediği gibi dondurulmuş sorun alanları olarak XXI. yüzyıla taşımıştır. Yugoslavya'nın dağılması ile yaşanan dönüşüm ve değişim ile birlikte Bosna-Hersek Savaşı, Srebrenitsa'da yaşanan soykırım ve Dayton Antlaşması'nın ardından gelen siyasal sistemsizlik, Makedonya ile Yunanistan arasındaki isim anlaşmazlığı, Makedonya ve Kosova'nın tanınma

⁴⁷⁴ Emin Emin, **Balkanlar Bölünme ve Birleşme Sarmalında Bir Coğrafya**, İNSAMER Yayınları, İstanbul, 2020, s. 1

⁴⁷⁵ İbrahim Alper Arısoy, “Balkan Paradoksu: Bir Parçalanma ve Bütünleşme Alanı Olarak Güneydoğu Avrupa”, **Avrasya Etüdüleri**, Cilt: 43, Sayı: 1, 2013, s. 98

⁴⁷⁶ Sibel Akgün, “Çatışma Çözümü Bağlamında Kosova Sorununun Değerlendirilmesi”, **Türkiye'nin Yakın Havzasındaki Devlet-içi Çatışmaların Analizi**, Der. Ertan Efegil ve Esra Pakin Albayrakoğlu, Birinci Baskı, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2015, s. 403

meselesi, bölge devletlerinin NATO ve AB'ye üyelik süreçleri anılan coğrafyanın temel sorun alanları olarak görülmektedir.

Balkanlar'da II. Dünya Savaşı sonrasında Bosna-Hersek, Hırvatistan, Makedonya, Karadağ, Sırbistan ve Slovenya olmak üzere altı sosyalist devletten oluşan Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti kurulmuş ve 1992'ye kadar hüküm sürmüştür. Kurulan devlet Bosnalılar, Hırvatlar, Sırlar, Slovenler gibi ortak tarih ve kimlik paylaşımı altında bir arada yaşayan birleşmiş milletler fikrine dayanmaktaydı. Bu fikir komünist lider Josip Broz Tito'nun 1980 yılındaki ölümüne kadar sürdürülebilmiştir⁴⁷⁷. Milliyetçi siyasetçilerin örgütlenmesini ve yükselmesini önemli ölçüde engellemeyi başaran Tito'nun ölümüyle birlikte milliyetçi siyasetçilerin önü açılmış oldu. Böylece 1980 sonrası dönemde federe cumhuriyetlerde milliyetçi hareketler ve kimliğe dayalı siyaset yapan kişiler tekrar yükselişe geçti. Bunun sonucunda Yugoslavya'dan ayrılışın ilk ayağı Haziran 1991'de Hırvatistan ve Slovenya oldu. Ardından Eylül 1991'de Makedonya ve Mart 1992'de Bosna-Hersek bağımsızlıklarını ilan etti⁴⁷⁸. Bu bağımsızlık hareketlerinin ardından bölgede Sırlar, Boşnaklar ve Hırvatlar arasında büyük çatışmalar ve savaş yaşanmıştır.

Osmanlı döneminde, Bosna-Hersek'in %85'i İslam'ı seçerken nüfusun geri kalanı ise Ortodoks Sırp ve Katolik Hırvat olarak kendi dinlerinde kalmayı tercih etmişlerdir. Bu durum bölgede yüzyıllarca süren bir arada yaşama kültürüne olumsuz bir etki etmezken benzer durumlar Bosna-Hersek'in iç bölgelerinde birlikte yaşayan Sırlar ve Hırvatların 1990'lı yıllara kadar varlıklarını sürdürmelerine de ortam hazırlamıştır. Ancak 1992'de Sırp azınlıklar *irredentist* politikası izleyerek Sırbistan ile yakın temas kurmaya başlamıştır. Sırbistan tarafından Sırp azınlıklar

⁴⁷⁷ Efe Sıvış, "Soğuk Savaş Sonrasında Rusya ve Transatlantik Bağlantılar Arasında Balkan Ülkeleri: Sırbistan, Karadağ ve Makedonya Örnekleri", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 74, 2020, s. 801

⁴⁷⁸ Caner Sancaktar, "Sosyalist Yugoslavya'nın Yıkılışında Hırvat Milliyetçiliğinin Rolü", **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 1, 2019, s. 55

silahlandırılarak paramiliter yapılara dönüştürülmüş ve Boşnak köylerine saldırılar düzenlemeleri sağlanmıştır⁴⁷⁹.

Kitlesel bir göçten endişe eden başta Almanya olmak üzere birçok Avrupalı devlet tarafından Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlık hareketleri tanınarak destek görmüştür. Ancak aynı destek Bosna-Hersek için verilmemiştir. Bu durum Sırp nüfusu altında yaşamak istemeyen Bosna-Hersek'in bağımsızlığın sancılı gerçekleşeceğinin habercisi olmuştur⁴⁸⁰. 6 Nisan 1992'de Sırp milisleri, Yugoslav Federal Ordusu ve Hırvatların taarruzlarıyla başlayan savaşta, büyük güçler seyirci kalmıştır. Sırp ve Hırvatlar bu durumdan faydalanarak Vişegrad, Srebrenitsa ve Foça şehirlerini işgal etmişlerdir. Ayrıca başta Mostar, Saraybosna, Gorajde olmak üzere birçok yerleşim yerine saldırmışlardır. Bu işgal ve saldırılarda sistemli bir soykırım uygulanmıştır. Öyle ki on beş bini çocuk olmak üzere iki yüz bine yakın insan katledilmiş, nüfusun üçte biri göçe zorlanmış ve binlerce kadına tecavüz edilmiştir⁴⁸¹. Özellikle Boşnaklar açısından ağır sonuçları olan savaş, etnik temizlik ve soykırımın örneği olarak ifade edilmektedir. Savaşta ölen iki yüz bin kadar insanın yüz altmış bini, Müslüman Boşnaklardır. Boşnak nüfusunun yarısı olan bir milyon Boşnak, zorunlu göçe tabi tutulmuştur. Savaşta Sırp milisleri tarafından Boşnak kadınlara yönelik gerçekleştirilen tecavüz, kitlesel ve sistematik bir etnik temizlik aracı olarak kullanılmıştır. Bu durum kalıcı ve ciddi bedensel ve ruhsal yıkımlar oluşturacak şekilde gerçekleştirilmiştir⁴⁸².

BM tarafından güvenli bölge olarak ilan edilen Srebrenitsa'ya yerleştirilen Barış Gücü'ne bağlı askeri birlikler, buradaki halkı korumak bir tarafa insanlık dışı tavırları ile yaşanan trajedinin katlanmasına neden olmuşlardır⁴⁸³. Nitekim çeşitli etnik ve dini grupların bir arada yaşadığı uluslararası kişiliğe sahip olan Bosna-

⁴⁷⁹ Cüneyt Yenigün ve Ümit Hacıoğlu, "Bosna-Hersek: Batı'nın Güvenini Kaybettiği Medeniyet", **Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları Cilt 1**, Ed. Kemal İnät, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman, 3. Basım, Nobel Yayınları, Ankara, 2010, ss. 675-676

⁴⁸⁰ Gül Tuğba Dağcı ve Adnan Dal, "Soğuk Savaş Sonrası Bosna-Hersek Bağımsızlık Süreci ve Aliya İzzetbegoviç", **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 11, 2016, ss. 109-110

⁴⁸¹ Zekeriya Yıldız, **Geçmişten Günümüze Bosna Hersek**, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1993, s. 141

⁴⁸² Mehmet Dalar, "Dayton Barış Antlaşması ve Bosna-Hersek'in Geleceği", **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 1, 2008, s. 96

⁴⁸³ Ali Dikici, "Bosna Savaşında Bir İhanetin Öyküsü: Srebrenica Katliamı", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 6, 2005, s. 137

Hersek, bağımsızlığından kısa bir süre sonra büyük bir karmaşa, savaş ve yıkım sürecine girmiştir. Başka bir ifadeyle Avrupa'nın ortasında toprakları komşuları tarafından işgal edilmiş, halkı etnik temizliğe maruz bırakılmış ve yüzyılın en kanlı çatışmaları yaşanmıştır⁴⁸⁴. Kendilerini Bosnalı Sıplar, Bosnalı Hırvatlar ve Müslüman Boşnaklar olarak tanımlayan Bosna-Hersek halkının barış ve huzur içinde birlikte yaşama durumu savaş sonrası dönemde sona ermiştir. Dünyada hoşgörünün en yüksek noktada olduğu coğrafyalar arasında sayılan bölge açısından bu durumun Srebrenitsa'da yaşanan soykırım da göz önüne alındığında artık sadece bir hatıradan ibarettir. XX. yüzyılın son döneminde yaşanan kanlı Bosna Savaşı, 14 Aralık 1995 yılında imzalanan Dayton Antlaşması ile sona ermiştir. Antlaşma, savaşı sona erdirmenin yanı sıra geçici bir devlet düzenini de tesis etmiştir. Olağanüstü koşullarda hazırlanan bu antlaşma, savaşı sona erdirse de ilerleyen yıllarda Bosna-Hersek için siyasal çıkmazlara neden olmuştur.

Dayton Antlaşması, başlangıçta bir devlet inşası olarak değil de savaşı sona erdirmek için Batılı güçler tarafından tasarlanan planlı bir projedir. Ancak bugün gelinen noktada antlaşmanın, Bosna-Hersek açısından son derece olumsuz sonuçlar doğurduğu ortaya çıkmıştır. Süreç, antlaşmanın Bosna-Hersek'in aleyhine, küresel güçlerin ise lehine sonuçlandığını göstermiştir. Antlaşmanın uygulama alanının Sırp, Hırvat ve Boşnaklardan oluşan üç bölgeye ayrılması ve çok sayıda idari yapı öngörmesi XXI. yüzyılda hem bölgede yozlaşmaya neden olmuş hem de milliyetçiliğin demokratikleşmesine engel olmuştur⁴⁸⁵. Öyle ki antlaşma ile kurulan Bosna-Hersek Devleti, on kantondan oluşan Bosna-Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti olarak iki tüzel kişiliğe ve Brcko adında özerk bir bölgeye bölünmüştür. Bu tüzel kişilikler, hukuksal anlamda gerçek bir sınır niteliği taşımamaktadır. Bu haliyle antlaşma, günümüze kadar siyasal ve idari açıdan karmaşaya neden olarak tek bir devlet inşası yerine bölünebilen bir devlet yapısını oluşturmuştur⁴⁸⁶.

⁴⁸⁴ Oya Akgönenç Mughisuddin, "Bosna-Hersek'te Güvenilmez Barış ve Dayton Anlaşması Sonrası: Gerçek Barış Süreci mi, Geçici bir Ateşkes mi?", **Bilig**, Sayı: 1, 1996, s. 116

⁴⁸⁵ İdil Gülnihal Yazıcı, "Dayton Barış Antlaşmasının Günümüzde Bosna-Hersek'te Demokratikleşme Sürecine Etkisi", **Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi**, Cilt 1, Sayı: 1, 2018, s. 103.

⁴⁸⁶ Dalar, **a.g.e.**, 2008, ss. 98-99

Balkanlar’da yaşanan bir diğer sorun alanı da Makedonya’nın isim sorunudur. 1991’de “Makedonya Cumhuriyeti” ismiyle bağımsızlığını ilan eden Makedonya, komşusu Yunanistan ile sorunlu bir süreç yaşamıştır. Yunanistan, kuzey bölgesinin adının Makedonya olması ve ileride Makedonya Cumhuriyeti’nin bu bölge için hak iddia edeceği endişesi nedeniyle Makedonya Cumhuriyeti ismine karşı çıkmıştır. Bu bağlamda Yunanistan sorunun talep eden ve engelleyen tarafı olurken, Makedonya talep edilen, taviz istenen ve engellenen taraf olmuştur. Çünkü Makedonya’nın AB ve NATO’ya üye olması, Güney komşusu Yunanistan tarafından engellenmektedir⁴⁸⁷. Bu durum Makedonya Cumhuriyeti’nin uluslararası tanınırlığı açısından da sorun oluşturmuştur. Öyle ki Makedonya Cumhuriyeti, 1992’de BM tarafından tanınırken isim sorunu gündeme gelmiştir. Bu nedenle BM’ye üyelik “Eski Yugoslav Cumhuriyeti Makedonya” adıyla mümkün olmuştur. İki ülke arasında yaşanan isim sorunu, Haziran 2018’de Prespa Antlaşması ile çözülmüştür. Bu bağlamda Ocak 2019’da Makedonya Cumhuriyeti, anayasa değişikliğine giderek ismini Kuzey Makedonya Cumhuriyeti olarak değiştirmiştir. Sorunun çözümü ile birlikte Kuzey Makedonya, 2020 yılında NATO üyesi olmuştur. Bu durum Balkanlarda güvenlik ve istikrar açısından, önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Yugoslavya’nın dağılmasının ardından demografik dinamikler ve etnik unsurlar dikkate alınmadan çizilen sınırlar Balkanlar’da yaşanan sorunların odak noktasını oluşturmaktadır. Bu sorunlardan bir diğeri de önceden özerk bir bölge olan Kosova’da yaşanmıştır.

1990’a gelindiğinde Kosova’da, Sırbistan tarafından askeri rejim uygulanmaya başlanmıştır. Bölgede Sırp milliyetçiliği aşırı derecede artmıştır. Kosova’da ikamet eden ve nüfusun çoğunu Arnavutların oluşturduğu alanlarda halka zulmedilmeye başlanılmıştır. Sokaklarda Sırlara dokunulmazken, Arnavutlar öldürülmekte ve kadınlara yönelik tecavüz vakaları gerçekleşmekteydi. Bu eylemler neticesinde Kosovalı Arnavutlar tarafından, Kosova Kurtuluş Ordusu (UÇK)

⁴⁸⁷ Halis Ayhan, “Makedonya İle Yunanistan Arasındaki İsim Sorununun Çözümünde Arabuluculuğun Etkisi”, **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, 2019, s. 216

kurulmuştur⁴⁸⁸. UÇK ile Sırp milisler ve Yugoslav ordusu arasındaki çatışmalar, Haziran 1998’de bir iç savaşa dönüşmüştür. Artan şiddet eylemleri, etnik temizlik girişimleri ve sivil halka katliam uygulanmaya başlanması üzerine, arabulucu devletler ile uluslararası örgütler yaşananların sonlandırılması çağrısında bulunmuştur. Ancak bu çağrılar Sırbistan’ı durdurmamıştır. Bunun üzerine 24 Mart 1999’da NATO sürece müdahil olarak, Sırbistan Başkanı Slobodan Miloşević’in yönetimine karşı barışı destekleme harekâtı başlatmıştır. Akabinde BM Güvenlik Konseyi’nin kararıyla, Kosova’da uluslararası bir yönetim kurulmuştur. Karar sonrası bölgede BM Kosova Misyonu (UNMIK) ve NATO önderliğinde uluslararası bir barış gücü olan Kosovo Force yapılanması oluşturulmuştur⁴⁸⁹. Ancak bu dönemde Sırp ve Arnavut tarafları arasında yürütülen müzakerelerden müspet bir sonuç alınamamıştır.

Kosova’da sekiz yıl süren uluslararası yönetimin ardından Kosova Parlamentosu, 17 Şubat 2008’de bağımsızlık kararı almıştır. Finlandiya eski Cumhurbaşkanı Martti Ahtisaari’nin çözüm için BM adına hazırladığı rapora dayanılarak ilan edilen bağımsızlık, uluslararası toplumda yeni tartışmaları başlatmıştır. Eskiden Sırbistan’a bağlı özerk bir bölge olan Kosova’nın bağımsızlığını ilan ediyor olması, Belgrad yönetimi tarafından protesto edilmiştir⁴⁹⁰. Bağımsızlığı tanımayan Sırbistan, protestoların ardından hukuksal bir yaptırım uygulayabilmenin yollarını aramıştır. Bu bağlamda konuyu 2009 yılında Uluslararası Adalet Divanı’na taşımıştır. Divan, Kosova’nın bağımsızlık kararının uluslararası hukuka uygun olduğuna karar vermiştir. Böylece Kosova’yı, 22’si AB ülkesi olmak üzere 85 ülke tanımıştır⁴⁹¹.

⁴⁸⁸ Elvin Abdurahmanlı, “Kosova, Kırım ve Dağlık Karabağ’ın Ayrılmalarının Uluslararası Hukukun Tanıma Kurumu Açısından Değerlendirilmesi”, **Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2021, s. 384

⁴⁸⁹ Zeynep Selin Acar, “Doktrinleşme Sürecindeki İnsani Müdahale: NATO’nun Kosova Müdahalesi ve Koruma Sorumluluğu Kavramı”, **Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2015, ss. 116-117

⁴⁹⁰ İrfan Kaya Ülger, “Kosova’nın Bağımsızlığının Self Determinasyon Çerçevesinde Analizi”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 31, 2016, s. 40

⁴⁹¹ Sibel Akgün, “Kosova’nın Avrupa Birliği’ne Entegrasyon Süreci ve Bu Süreçte Kosova Türkleri”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2013, s. 5

Balkanlar Bölgesi XX. yüzyılın son dönemini eski Yugoslavya özelinde etnik milliyetçiliğe dayalı çatışmalar ve savaşlarla tamamlarken, 2000’li yıllara da bu sorunların gölgesinde girmiştir. Ancak 2000’li yıllarda gösterdiği demokratikleşme ve kapitalistleşme çabaları sayesinde somut ve müspet sonuçlar elde etmeye başlamıştır. 2001’de Makedonya’da yaşanan kısa süreli iç çatışma ortamı, ABD ve AB’nin arabuluculuğu neticesinde imzalanan Ohri Antlaşması ile sona ermiştir. AB, 2000 sonrası dönemde Zagreb ve Selanik Zirveleri ile bölge devletlerinin Avrupa bütünleşmesi hedeflerini güçlü bir biçimde teyit etmiştir. 2004’te Romanya ve Bulgaristan, 2013’te ise Hırvatistan AB üyesi olmuştur. Böylece AB, bölgedeki en güçlü aktör konumuna gelmiştir. AB, bölge özelindeki inşacı rolüyle Sırbistan-Kosova arasında yaşanan sorunların çözümü için diyalog süreci başlatmış ve Nisan 2013’te Brüksel Antlaşması’nın imzalamasında pay sahibi olmuştur⁴⁹². Barış ve iş birliği alanlarında on beş maddeden oluşan bu antlaşma, Sırbistan ve Kosova için AB üyelik yolundaki önemli bir yapı taşı niteliğindedir.

2.3. XXI. Yüzyıl Jeopolitiğinde Yeni Toplumsal Hareketler

Siyaseti inşa eden siyasal ilişki, çatışmacı bir kamusalık içinde gelişmektedir. Bu ilişkisellik ortak olanı inşa etmenin alanı olan kamusal alanda gelişmektedir. Ortak olan, farklı yaklaşımlar ve çelişkilerin çatışması neticesinde ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle toplumsal hareketler, çatışmacı ilişkilerin en önemli taşıyıcısı olarak görülmektedir. Bir bağlamda toplumsal hareketler bireysel ile toplumsal talepler arasındaki bağlantıyı kurarak siyasal olanın temel taşlarını ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle toplumsal hareketlerin kurucu bir gücü bulunmaktadır. Çatışmacı ilişkilerin etrafında şekillenen toplumsal hareketler, içerisinde rol alan aktörlerin geliştirip paylaştığı yeni bir dil, fikir, bilgi ve tutumlarla siyasal sınırları sorgulayıp yeniden inşa edici bir potansiyele sahiptir⁴⁹³. Bu bağlamda

⁴⁹² Bülent Sarper Ağır, “Balkanlar’da Etnik Milliyetçilik”, **Uluslararası İlişkilerde Güncel Sorunlar**, Ed. Mehmet Seyfettin Erol ve Muharrem Ekşi, 1. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2019, s. 367

⁴⁹³ Yavuz Yıldırım, “Kent Aracılığı ile Ortak Olanı Kurmak: Öfkeli ve İşgal Et Hareketleri”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt: 37, Sayı: 1, 2013, s. 147

güçlenen bireyler ve dönüşem eylemler toplumsal değişimlerin eleştirel açıdan jeopolitik evresini oluşturmaktadır.

XXI. yüzyılda ortaya çıkan yeni fikirler, insanların tutumu ve kitle iletişim araçları büyük toplumsal halk hareketlerine yansımış bulunmaktadır. Toplumsal kitlelerin uluslararasına yansıyan sosyal tutumları, önemli düzeyde uluslararası tutum değişikliği taleplerini de beraberinde getirmiştir. Örneğin 1990’larda hükümet dışı örgütlerin organize ettiği toplumsal hareketler, Dünya Bankası’nın geri kalmış devletlerin kalkınma programlarına verdiği desteğin artmasına ve bu desteğin çevre değerlerine saygı gösteren bir perspektifle ele alınmasına neden olmuştur⁴⁹⁴. Bu durum toplumsal hareketlerin uluslararası ortamı değiştirebilme gücünün olduğunu göstermektedir.

Yakın zamanda dünyanın birçok coğrafyasında değişim ve reform talebiyle yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıktığı görülmektedir. 2010’ların sonlarında Arap coğrafyasında “Arap Baharı” ve 2011’in sonlarında da ABD’de “Wall Street’i İşgal Et Hareketi” gerçekleşmiştir. Son yıllarda ise Fransa’da “Sarı Yelekliler” hareketi, İsveç’te bir lise öğrencisinin öncülük ettiği “Fridays for Future” ve ABD’de “siyahi öfke” olarak ortaya çıkan “George Floyd Protestoları” yeni toplumsal hareketler arasında yer almaktadır. Bu hareketlerin ortaya çıkışı farklı nedenlere dayansa da ortak noktaları eşitsizliğin giderilmesi, gelir dağılımında adaletin sağlanması, yaşanabilir bir dünyanın tesis edilmesi ve insan hakları ihlallerinin son bulmasıdır⁴⁹⁵.

XXI. yüzyıl jeopolitiğinde önemli sonuçları olan bu yeni toplumsal hareketlerden olan “Arap Baharı” Arap dünyasında liderlerin devrilmesine ve rejimlerin değişmesine neden olurken, “Sarı Yelekliler” hareketi kapitalist neoliberal sistemin daha gür bir sesle sorgulanır olmasına neden olmuştur. ABD’de ise George Floyd’un öldürülmesi üzerine “siyahi öfke” olarak ortaya çıkan protestolar dünyanın pek çok coğrafyasında ırkçılık yanlısı politikaların daha görünür olmasını ve yüksek tonda eleştirilmesini sağlamıştır. Bu noktada öncelikle bir bölgede başlayıp

⁴⁹⁴ Sean Kay, **Global Security in the Twenty-First Century: The Quest for Power and the Quest for Power and the Search for Peace**, Rowman & Littlefield Publishers, Maryland, 2006, s. 11

⁴⁹⁵ İbrahim Mavi ve Sıtkı Yıldız, “Küreselleşme Bağlamında Yeni Bir Toplumsal Hareket Olarak İnsan Hakları Hareketi”, **Akademik Hassasiyetler**, Cilt: 8, Sayı: 15, 2021, s. 12

sonrasında geniş bir coğrafyayı siyasal, ekonomik ve kültürel açılardan etkileyen Arap Baharı, Sarı Yelekliler, Siyahi Öfke gibi toplumsal hareketler incelenmiştir.

2.3.1. Arap Baharı: Arap Coğrafyasındaki İsyân Ateşi

Jeopolitiğin odağında, kendisine rakip çıkabilecek yeni bir küresel veya bölgesel hegemononun ortaya çıkışını engelemeye dönük güç dengesi siyasetinin yürütülmesi gerekliliği üzerinde duran realist bir anlayış bulunmaktadır. Bu bakımdan Arap Baharı hareketinin jeopolitik bir bakış açısıyla okunması mümkündür. Teknolojinin gelişmesi, sosyal medya ağlarının yaygınlaşması Arap coğrafyasında halk hareketlerinin taleplerinin yayılmasında önemli roller oynamakla birlikte, dış güçlerin doğrudan ya da vekil aktörler üzerinden dolaylı olarak yaşanan gelişmelere müdahil olmaları, Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyasında kendi çıkarları doğrultusunda yeni bir jeopolitik güç dengesi kurma çabaları dün Tunus özelinde görülürken bugün Suriye özelinde karşımıza çıkmaktadır.

Arap Baharı hareketi, 18 Aralık 2010'da ekonomik sıkıntılar içerisinde yaşamını devam ettirme çabasında olan Muhammed Buazizi'nin kendini yakması ile başlamıştır. Olay sonrası Tunus'ta spontane olarak ortaya çıkan gösteriler, kitlesel protestolara dönüşmüş ve domino etkisiyle kısa sürede tüm Arap coğrafyasına yayılmıştır. Siyasi yozlaşma, işsizlik, yoksulluk, kötü yaşam koşulları, ahlaki dejenerasyon, insan hakları ihlalleri, baskıcı otoriter rejimlerin antidemokratik uygulamaları gibi nedenlerle barışçıl protestolar şeklinde başlayan halk hareketleri, süreç içerisinde kimi devletlerde irili ufaklı protestolar şeklinde gerçekleşirken kimi devletlerde ise çatışma ve iç savaşa dönüşmüştür. Hatta hareketin sıçradığı son devletlerden biri olan Suriye'de protestolar, vekâlet savaşına dönüşmüştür. 2010'da Tunus'ta başlayan süreç, bugün hâlâ Suriye'de devam etmektedir.

Arap coğrafyasında meydanları ateşe veren olayların ilham kaynağı, Tunus'taki gösteriler olmuştur. Aslında kitlesel protestoları tetikleyen olaylar, benzer nitelikler taşımakla birlikte her bir devlette farklı şekilde ortaya çıkmıştır. Örneğin Mısır'da 25 Ocak'ta patlak veren devrimin fitili, tıpkı Tunus'ta ki gibi bir genç

tarafından ateşlenmiştir. Haziran 2010'da Halid Said isimli genç polislerle uyuşturucu tacirleri arasındaki kirli ilişkiyi deşifre eden videoyu sosyal medyadan yayınlamasının ardından öldürülmesi, ölümünde polislerin bağlantısının ortaya çıkması, açılan davalarda polislere gereken cezanın verilmemesi ve toplumsal beklentinin karşılanmaması ile binlerce genç sokaklara dökülmüştür. Göstericilere yönelik silahlı müdahale neticesinde insanların ölmesi, halkı daha da tahrik etmiş ve Mübarek devrilinceye kadar Tahrir Meydanı terk edilmemiştir⁴⁹⁶. 2011 Şubat ayına gelindiğinde fakirlik, eşitsizlik, demokrasi talepleri gibi benzer nedenlerle bu defa Suriye'de protestolar başlamıştır. Ancak protestoların kitlesel bir eyleme dönüşmesi, Mart ayında Dera'da çocukların kamu binalarına rejim karşıtı grafitiler yaptığı iddiası ile tutuklanarak işkenceye maruz kalmaları ve öldürülmeleri sonucunda olmuştur⁴⁹⁷. Arap Baharı'ndaki kitlesel protestoların fitilini ateşleyen ve hızlı bir şekilde bir başka devlete sıçramasına neden olayların sembolü, Mısır ve Suriye'de olduğu gibi rejim tarafından öldürülen ya da Tunus'ta olduğu gibi kendini yakan gençler olmuştur.

Arap Baharı'nın yaşanmasına neden olan gerekçeler, sürecin ortaya çıkışından beri tartışılmaktadır. Arap Baharı'nın nedenleri arasında, sürecin yaşandığı devlete özgü nedenler olduğu gibi bölgenin jeopolitik durumu kapsamında genel nedenler de söz konusudur. Bu nedenlerden bazıları tarihsel bir derinliğe sahipken bir kısmı ise değişen ve dönüşen dünya konjonktürüne bağlı ortaya çıkan yeni olgular olarak nitelendirilmektedir⁴⁹⁸. Bölgenin enerji kaynakları bakımından dünyanın sayılı coğrafyaları arasında olmasına rağmen bu zenginliğin sadece belirli bir kesim tarafından kontrol ediliyor olmasına karşılık halkın genelinin yaşadığı fakirlik ve işsizlik, anılan coğrafyada gerilimlerin tırmanmasına neden olmuştur. Daha fazla özgürlük, demokrasi, insanca yaşama arzusu bölgede toplumsal hareketlerin genel nedenleri arasında sayılmaktadır. Özellikle üniversite mezunlarının yaşadığı ekonomik ve siyasal sorunlar nedeniyle gençler ile yönetimler karşı karşıya gelmişlerdir. Gençler arasında sosyal medya kullanımının

⁴⁹⁶ Turan Kışlakçı, **Arap Baharı**, 2. Baskı, Mana Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 138-139.

⁴⁹⁷ Spencer Zifcak, "The Responsibility to Protect After Libya and Syria", **Melbourne Journal of International Law**, Cilt: 13, 2012, s.15

⁴⁹⁸ Ahmet Hüsrev Çelik, "Buazizi'den Rabia'ya, Trablus'tan Şam'a Arap Baharı'nın Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", **Akademik Yaklaşımlar Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2, 2015, s. 36

yaygınlaşması, protestolara katılımında hızlıca organize olmalarını sağlamıştır⁴⁹⁹. Bu durum toplumsal hareketlerdeki sosyal medyanın rolünü artırarak bireysel eylemlerin kitlesel protestolara dönüşmesine neden olmuştur.

Arap Baharı, Arap devletleri arasında yakın tarihin en güçlü ulus-aşırı yayılma biçimini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda hareket, yeni bir ortak bilinci ortaya çıkarmış ve jeopolitik açıdan Arap siyasi coğrafyasının statükosuna meydan okumuştur. Bu yönüyle Arap Baharı'nın jeopolitik açıdan iki önemli sonucu ön plana çıkmaktadır. İlk olarak Arap coğrafyasındaki devletlerin sınırları anlamsız hale gelmiştir. Bu açıdan I. Dünya Savaşı'ndan sonra bölgede yüzyıllık bir bölünme yaşandığına dair yapılan vurgular oldukça anlamlıdır. İkinci olarak anılan coğrafyada devlet dışı aktörler, hiç olmadığı kadar güçlenmiştir. Hatta bazıları askeri açıdan bölgedeki ulus devletlerden daha etkin bir pozisyon elde etmiştir. Bu bakımdan güçlenen devlet dışı aktörler kendi aralarında yarı devlet yapıları ile *de facto* devletler oluşturmaktadırlar⁵⁰⁰. Ekonomik, tarihi, sosyal, politik ve psikolojik unsurlar ile uluslararası dönüşümün etkilerinin neden olduğu toplumsal hareketlerden olan Arap Baharı'ndan geriye kaos, iç savaşlar, çatışma ortamları, darbeler ve terörle birlikte bir insanlık trajedisi kalmıştır. Bölgedeki istikrarsız ve antidemokratik yönetimlerin oluşturduğu otorite boşluğu ile bölgesel ve küresel aktörlerin güç mücadeleleri, radikal grupları ve terör örgütlerini güçlendirmektedir. Bu durum bölgede istikrarsızlığın daha da derinleşmesine neden olmaktadır. Bu yönüyle Arap Baharı'nın, bölge açısından beklenen demokratikleşmeyi ve reformları büyük ölçüde gerçekleştirmediği, hatta bir kışa dönüştüğü söylenebilir.

Tunus'un ardından Lübnan, Yemen, Ürdün, Cezayir, Bahreyn, Libya, Irak, Fas ve diğer birçok Arap coğrafyasında ortaya çıkan isyan niteliğindeki protestolar tarihte ender görülen gelişmelerdendir. Söz konusu toplumsal hareketler, tarihin evrimsel değişimine dayalı dinamiğinden önemli ölçüde sapmaya neden olmuştur. Bu nedenle bu hareketler, birer devrim olarak nitelendirilebilir. Günümüzde Arap

⁴⁹⁹ İsmet Göçer ve Sertan Çınar, "Arap Baharı'nın Nedenleri, Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye'nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri", **KAÜ İİBF Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 10, 2015, s. 53

⁵⁰⁰ Bülent Aras, "Arap Baharı Sonrası Jeopolitik, İslam Devleti ve Türkiye", **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 6, Sayı: 65, 2014, s. 11

coğrafyasında ortaya çıkan bu hareketler, en az 1830⁵⁰¹ ya da 1848⁵⁰² devrimlerine ve Soğuk Savaş'ın sonunu getiren Doğu Avrupa'daki halk hareketlerine eş değer büyüklükte görülmektedir⁵⁰³. Bu büyüklükteki bir toplumsal hareket bazı devletler açısından bir değişim ve dönüşüm sürecini ifade ederken, bazı devletler için ise kargaşa ve anarşizmin sembolü olmuştur. Hatta bazı devletlerde önce bir iç savaşa sonrasında ise vekâlet savaşına dönüşen sürecin sembolü olarak değerlendirilmektedir. Ekonomik ve siyasal beklentilerle gösterilere başlayan toplumların içsel ve dışsal faktörlerle iç savaşa evrilmeleri, bu devletlerdeki Arap Baharı öncesi dönemi aratır hale gelmiştir⁵⁰⁴.

2.3.2. Wall Street'i İşgal Et: Vahşi Kapitalizme Meydan Okuyuş

ABD'de ekonomik ve politik gerekçelere dayanarak iki binli yılların başından beri toplumsal muhalefetin yükselişi söz konusudur. 1990'lı yılların sonlarından itibaren Wall Street'te yaşanan çöküş emarelerinin ortaya çıkması ile yoksulluk riskinde artış görülmeye başlanmıştır. Bu durum toplumsal muhalefetin ekonomik gerekçesi olarak kabul edilmektedir. 9/11 olayları sonrası Afganistan ve Irak işgalleri, İHA'ların kullanımı ve Guantanamo üssündeki tutukluların içinde buldukları şartlar ise muhalifler hareketleri için siyasal gerekçeler olarak kabul

⁵⁰¹ Temmuz Devrimi olarak da bilinen 1830 Devrimi, Fransa'da tahta geçen X. Charles'in baskıcı yönetimine karşı Paris sokaklarında başlayan kanlı gösteriler ile başlayan ve X. Charles'in ülkeden kaçmasıyla tahta liberal eğilimli Louis Philippe'in oturmasıyla sonuçlanan devrimdir. Fransa'da gerçekleşen 1830 Devrimi, başta Belçika, Polonya ve Almanya olmak üzere diğer birçok Avrupa devletinde gerçekleşen başarılı ya da başarısız devrimleri ve isyanları içeren bir sürecin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bu süreçte halk kitlelerinin siyasetin öznesi olduğu fikri otuz yılı aşkın bir aradan sonra yeniden yaygınlık kazanmıştır. Detaylı bilgi için; Oral Sander, **Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e**, 15. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, ss. 185-186; Ateş Uslu, "Avrupa'da Erken Dönem Sosyalist Teori ve İşçi Hareketleri (1830-1840)", **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, 2014, s. 3

⁵⁰² Şubat Devrimi olarak da bilinen 1848 Devrimi, iktidarını zengin burjuvaziye dayanarak yürüten Louis Philippe'in yönetim anlayışıyla ortaya çıkan fazla iş saatine rağmen az ücret, fabrikalardaki kötü sağlık koşulları, kadın ve çocukların çalıştırılması gibi ekonomik ve toplumsal sorunlar nedeniyle yapılan grevlere gösterilen sert tepkilerin kanlı eylemlere dönüşmesidir. Kısa sürede diğer devletlere sıçrayan eylemler ile Louis Philippe Fransa'dan kaçmış ve yerine gelen Lois Blanc ile geçici hükümet kurulmuştur. Detaylı bilgi için; Sander, **a.g.e.**, 2006, ss. 185-190

⁵⁰³ Muzaffer Ercan Yılmaz, "Arap İsyanları ve Arap Ortadoğusu'nun Siyasal Dönüşümü", **Akademik Ortadoğu**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2011b, s. 64

⁵⁰⁴ Sinem Yüksel Çendek ve Armağan Örki, "Arap Baharı Sürecinde Libya, Suriye ve Yemen'de Yaşanan İç Savaşlar: Karşılaştırmalı Bir Çözümleme", **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 1, 2019, s. 54

edilmektedir⁵⁰⁵. ABD'deki yükselen toplumsal muhalefetin en önemli hareketlerinden biri de Wall Street'i İşgal Et (Occupy Wall Street-OWS) hareketidir.

OWS hareketi 17 Eylül 2011 tarihinde New York'un Wall Street finans bölgesinde bulunan Zuccotti Park'ta Kanadalı aktivist grup Adbusters tarafından başlatılmıştır. Sosyal medya üzerinden sürekli yayın yapan protestocular toplumun birçok kesiminden de destek görmüştür. Sosyal medya başlangıçta bilgi paylaşım aracı olarak kullanılsa da sonradan organizasyon ve tanıtım aracı olarak kullanılmıştır. Anonymous adlı grubun yardımlarıyla Facebook, Twitter, Tumblr ve forumlarda hızla yayılan OWS hareketinin fikirleri sokağa inmeden önce geniş bir destekçi ağına sahip olmuştur. Özellikle Twitter ağları binlerce kişiyi anlık olarak harekete geçirmesi ile protestocuları korumada önemli rol oynamıştır.

“Biz %99’uz” sloganıyla küresel kapitalizmin kalbinde ortaya çıkan bu hareket ABD’de yüz şehir olmak üzere küresel ölçekte bin beş yüz şehirde destek bulmuştur. Büyük bankaların ve çok uluslu şirketlerin demokrasi üzerindeki yıkıcı gücüne ve ekonomik çöküşü başlatan Wall Street’e karşı bir meydan okuyuş olarak ortaya çıkan hareket, Mısır ve Tunus’ta başlayan Arap Baharı hareketinden ilham almıştır⁵⁰⁶. OWS hareketine derinlemesine bakıldığında protestoların ortaya çıkmasında Arap Baharı hareketinin moral etkisinin yanında 2007’de ABD’de patlak veren küresel finansal kriz ve sonrasında özellikle Yunanistan, İrlanda, İtalya ve Portekiz’de patlak veren borç krizleri ile bu krizlere karşı gerçekleştirilen eylemlerin yaygınlaşması da etkili olmuştur. Bu krizlerden kurtulmak için ortaya konulan politikaların faturası halka kesilmiştir. Halkın kendisine kesilmeye çalışılan faturalara karşı direnişleri gelir dağılımındaki adaletsizliği, büyük bankalar ve çokuluslu şirketlerin hükümetler üzerindeki etkisini dünyanın gündemine taşımıştır⁵⁰⁷.

⁵⁰⁵ Mehmet Atilla Güler, “Kriz ve Yeni Toplumsal Hareketler: “İşgal Et” Örneği”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 3, 2015, s. 349

⁵⁰⁶ A. Fulya Şen, “Toplumsal Hareketler ve Medya: “Wall Street İşgali”nin Medyada Temsili”, **Global Media Journal Turkish Edition**, Cilt: 2, Sayı: 4, 2012, s. 139

⁵⁰⁷ Nihat Akbıyık ve Musa Öztürk, “Sivil Toplum ve Sosyal Medya Perspektifinde “Arap Baharı” ve “Wall Street”i İşgal Et” Eylemleri”, **Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi II Küresel Değişim ve Demokratikleşme Bildiriler Kitabı**, Ed. Selma Karatepe vd., İnönü Üniversitesi Yayınları, Malatya, 2012, s. 1021

OWS hareketi, küresel adaletsizliğin zengin devletleri de ciddi bir düzeyde etkilediğini; kapitalist liberal sistemin meşruiyetinin ve sürdürülebilirliğinin, sistemin merkezinde sorgulanır olması bakımından oldukça önemlidir. Kapitalist küreselleşmeye karşı yerel ve ulusal düzeyde oluşturulan bir tür meydan okuyuş olan hareket birbirinden farklı kimliklerden gelen aktörlere, kurumsal siyasete ve siyasi partilere karşı çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle hareket temsili liberal demokrasiyi ve kurumlarını yetersiz bulmaktadır. Bu noktada asıl hedefleri olarak belirtilen katılımcı demokrasi modelini halk meclisleri oluşturarak kendi iç işleyişlerinde uygulamakta, her türlü kararlarını halka açık bir biçimde konsensüs sağlayarak gerçekleştirmektedirler⁵⁰⁸.

OWS hareketi kendisini kurumsal siyasetin dışında konumlandırırken, küresel kapitalizmin merkezi olan “Wall Street”e meydan okumuştur. Hareketin temel özelliği, adaletsiz sisteme karşı koymak için toplumu tabandan inşa etmeye dönük bir tartışma mekânı olarak kamusal alanların işgal edilmesidir. Bu bağlamda protestocular dünyadaki küresel finansal egemenlik ağlarıyla sembolik mekânların bağlantı noktalarını işgal etmek için internet ağlarını kullanmışlardır. OWS hareketi konut kampanyalarının daha adil düzenlenmesini, banka ve finans kurumlarının haksız uygulamalarının sonlandırılmasını sağlamanın yanısıra ABD yönetiminde önemli bir politika değişikliği meydana getirmese de bireylere kapitalist sistemin olumsuzluklarına karşı direnme cesareti sağlamış, toplumun tahammül edilemeyecek durumlar karşısında sessiz kalmayacağını göstermiştir. Daha da ötesi her daim fırsat eşitliğini savunan “Amerikan rüyası” söyleminin “tuzla buz olmasına” neden olmuştur⁵⁰⁹.

OWS hareketi çeşitli engellemelere maruz kalsada protestocuların akıl dolu iletişim yöntemleri ile bu engellemeler aşılmıştır. Bu duruma örnek olarak protesto alanında her türlü megafonun, mikrofonun ve elektronik ses artırıcı cihazın kullanımının yasaklanmasına rağmen human microphone (insan mikrofonu) yöntemi ile yasağın aşılmış olması gösterilmektedir. Bu yöntem ile protestocular, doğrudan

⁵⁰⁸ Selcan Peksan, “Toplumsal Muhalefetin Küresel Düzene Entegrasyonu: Modern Toplumsal Hareketlerden Yeni Toplumsal Hareketlere Dönüşüm”, *Sosyologca*, Cilt: 3, Sayı: 5, 2013, s. 230

⁵⁰⁹ Manuel Castells, *İşyan ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, Çev. Ebru Kılıç, 1. Baskı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 141-177

demokrasinin bir gereğini yerine getirmek suretiyle direniş eylemlerinde konuşmacıların okudukları metinleri bir insan ağı kullanmak şeklinde tekrar ederek geniş kitlere ulaştırmışlardır. Böylece seksen yıl boyunca New York yönetiminin güçlendirilmiş ses sistemleriyle iletişim kurma yöntemlerine yani resmi yöntemlere de bir yanıt verilmiştir⁵¹⁰.

Gittikçe farklılaşan ve adaletsizleşen gelir dağılımı, ulusal gelirin çok önemli bir düzeyinin toplumun %1'lik kesimine aktarılması ve kalan %99'luk kesimin devlet yardımlarından hakkaniyetle pay alamaması toplumların bölünmesine ve ayrışmasına neden olmaktadır. Fakirin daha fakir zenginin ise daha zengin olduğu bu düzende, toplumsal hareketler sisteme karşı meydan okumanın birer aracı haline gelmektedir. XXI. yüzyılın başlarından itibaren güç kazanan kapitalist ekonomik sistem ile neoliberal demokrasi anlayışını protesto eden kapitalizm karşıtı toplumsal hareketlerin, küresel güvenlik açısından dikkate alınması gerekmektedir. Arap Baharı ile başlayıp Wall Street'i İşgal Et ile devam eden XXI. yüzyılın yeni toplumsal hareketlerinin özellikle hukuk, politika, evrensel değerler, özgürlükler, güvenlik, adalet, eşitlik, popülizm, demokrasi gibi kavramları yeniden tartışmaya açtığını görmekteyiz. Etnik, dini, ekonomik ve sınıfsal temelli fay hatları harekete geçerek aşırı sağ ve aşırı sol akımlar üzerinden statükoyu ciddi ölçüde tehdit eder hale gelmiştir. Böylece küresel gelişmeler ve dönüşümler, yeni jeopolitik ortamda güvenlik ve güç kavramlarına bakışı da etkilemiştir.

2.3.3. Sarı Yelekliler: Neoliberal Kapitalist Sisteme İsyen

Günümüz dünyasında belirli bir coğrafyada yaşanan politik, ekonomik ve toplumsal sorunlar çok kısa bir sürede başka coğrafyalara sıçrayarak küresel bir sorun haline gelebilmektedir. Jeopolitik açıdan sıcak noktalar şeklinde değerlendirilebilecek olan Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Güney Avrupa gibi bölgelerde büyüyen gençler dijital dönüşümler ve toplumsal hareketler için benzersiz bakış açılarına sahip olabilmektedirler. Ekonomik sorunlar, kapitalist neoliberal sistemden

⁵¹⁰ Erdem Güven, "Kapitalizmin Merkezinde Vahşi Kapitalizme Karşı Direniş: Occupy Wall Street ve Sosyal Medya", **Dijital Çağda İletişim**, Ed. Suat Gezgin, Eğitim Yayınevi, Konya, 2018, ss. 32-33

kaynaklı eşitsizlikler, temsili demokrasi krizleri gibi nedenlere dayalı olarak belirli bir coğrafyada ortaya çıkan toplumsal jeopolitik düzeni tedirgin etmektedir. Fransa’da yaşanan “sarı yelekliler” hareketi jeopolitiğin ortaya koyduğu kapitalist neoliberal demokrasi anlayışını tartışmaya açması bakımından oldukça önemlidir.

Fransa’da dizel akaryakıt fiyatının 2018 yılında, bir önceki yıla oranla önemli düzeyde artmasının ardından bir de hükümetin 1 Ocak 2019’dan itibaren geçerli olmak üzere akaryakıt pompa fiyatlarında yeni zamların olacağını açıklaması büyük tepki toplamıştır. Fransa’da son yıllarda yaşanan bu zamlara, artan vergiler ve mevcut ekonomik sorunlar ile Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron’un konuşmaları da eklenince toplumdaki öfke daha da şiddetlenmiştir. Bu durum sosyal medya üzerinden örgütlenen yüzbinlerce insanın sokaklara dökülmesine neden olmuştur⁵¹¹. Macron’un politikalarının iş çevreleri ile toplumun zengin kesiminin lehine olduğunu düşünen Sarı Yelekliler, gerçekleştirdikleri protestolar aracılığıyla hükümet tarafından fark edilmek istemektedirler. Çünkü Fransa’nın GSMH’sı yirmi yılda on kat artarken, Fransız ailelerin satın alma gücü 2008 krizi sonrası yıllık 440€ azalmıştır⁵¹².

Macron’un iklim değişikliği reformu içerisinde yer alan benzin ve mazot kullanımını caydırmaya dönük vergi zamlarının tetiklediği protestolar, aslında kapitalizme karşı demokrasinin bir başkaldırısı olarak görülmektedir⁵¹³. Öyle ki Sarı Yelekliler hareketi, günümüz toplumlarının siyasi yapısının sorgulanmasına doğru hızlı bir biçimde evrilmiştir. Hareket, artık yönetimin tüm alanlarındaki önemli kararları için halka tam kontrol verilmesini amaçlamakta ve vatandaşlık girişimiyle bir referandum yapılmasını talep etmektedir⁵¹⁴. Bu durum liberal demokrasi ile kapitalist ekonomik sistemin önemli bir sorgulamasını da beraberinde getirmektedir.

⁵¹¹ Galip Eraydın, “Protestoların Çerçevesi: Sarı Yelekliler ve Türk Medyası”, **Etkileşim**, Sayı: 5, 2020, s. 152

⁵¹² Cengiz Dinç, **Avrupa Birliği: Kimlik Siyaset Ekonomi Genişleme**, Birinci Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2019, s. 238

⁵¹³ Dinç, **a.g.e.**, 2019, s. 238

⁵¹⁴ Michalis Lianos, “DeneySEL Siyaset ve Sarı Yelekliler”, **Küresel Diyalog**, Cilt: 10, Sayı: 2, 2020, s. 12

Sarı Yelekliler hareketinin gerçekleştirdiği protestolar, değişim talebini XXI. yüzyılın doğasına uygun bir biçimde ortaya koymuş, dolaylı ya da doğrudan bir biriyle ilişkili olan konuları bir araya getirerek büyümelerine neden olmuştur. Neoliberal ekonomik sistemin etkisiyle ekonomik taleplerin günlük yaşam ve siyasal işleyişle bütünleşerek birbirini etkilemesi, Sarı Yelekliler hareketinin de genel niteliğini oluşturmaktadır. Fransa’da başlayan bu toplumsal hareket adını protestocuların şikâyetlerinin sembolü olarak giydikleri fosforlu ceketlerden almaktadır⁵¹⁵. Akaryakıt zamlarının ardından başlayan protestoların simgesi olarak seçilen fosforlu sarı yelekler Fransa’daki trafik kurallarından esinlenilmiştir. Fransa’da trafikteki araçlar arızalanıp durduğu zaman sürücüler araçlarında buldukları fosforlu sarı yelekleri giymek zorundadırlar. Bu bakımdan hareketin ortaya çıkış nedenleri ve talepleri de dikkate alındığında siyasal sistemin bir nevi arızalı araçlar gibi durduğu çıkarımı yapılabilir. Sürücüler açısından el altında bulunan bu yelekler aşırı zamlar karşısında Macron’u protesto etmenin simgesi haline gelmiştir.

17 Kasım 2018’de başlayan ve hızlı bir biçimde Fransa geneline yayılan Sarı Yelekliler hareketi, sosyal medyanın başlangıç ve devamında etkin olduğu yeni toplumsal hareketler arasında yer almaktadır. Ekonomik politikalara bir tepki olarak başlayan protestolar, geleneksel medya tarafından görmezden gelinse de sosyal medya aracılığıyla eylemcilerin yaptığı yayınlar ve yeni protesto talepleri sayesinde dikkate alınmaya başlanmıştır⁵¹⁶. Bu bakımdan geleneksel medyanın uyguladığı sansürün aşılmasını sağlayan sosyal medya, Sarı Yelekliler hareketi açısından son derece önemlidir. Öyle ki Sarı Yelekliler tarafından açılan Facebook gruplarının yöneticileri, Fransız yetkililer tarafından hareketin önemli figürleri arasında kabul edilerek muhatap alınmış ve bazı talepleri yerine getirilmiştir. Bu bağlamda Sarı Yelekliler’in sosyal medyasının, Macron yönetimi karşısında zafer kazandığı söylenebilir. Çünkü ikinci sınıf insan muamelesi gördüklerini dile getiren Sarı Yelekliler, sosyal medya sayesinde yerelden küresele yayılan bir şekilde seslerini

⁵¹⁵ Yavuz Yıldırım ve Yılmaz Alp Öztürk, “Yeni Toplumsal Hareketlerin Değişimi Bağlamında Sarı Yelekliler Hareketi”, **Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2020, s. 103

⁵¹⁶ Eraydın, **a.g.e.**, 2020, s. 148

duyurabilmişlerdir. Böylece Fransa hükümetinin toplumun gerçekleriyle yüzleşmesini sağlamışlardır⁵¹⁷.

Fransa genelinde devam eden protestolar, sonraki süreçte uzun yıllardır Avrupa’da görülmemiş şiddet olaylarına dönüşmüştür. Öyle ki dükkânların vitrinleri kırılmış, araçlar ateşe verilmiş, dünyaca ünlü mağazalar yağmalanmıştır. Paris’teki protestolara beş bin polis biber gazıyla müdahale etmiştir. Yaşanan şiddet olayları, hali hazırda kötü giden Fransa ekonomisini oldukça etkilemiştir. Bu nedenle hükümet, geri adım atmış ve akaryakıt zamlarını da içeren reform paketini altı ay askıya almıştır. Ardından Sarı Yelekliler’in taleplerinin dinlenilmesi için üç ay boyunca ülke genelinde danışma komiteleri kuracaklarını açıklamışlardır. Ancak bu adımlar yeterli olmamış ve halk tekrar sokağa dökülmüştür⁵¹⁸. Görünüşte barışçıl ve göz alıcı bir şekilde nitelendirilen Sarı Yelekliler hareketi, Paris’te sivil bir yıkımın yanı sıra olağanüstü şiddet eylemleri ile dünyada şok etkisi oluşturmuştur. Fransa’da başlayan hareket, başta Belçika ve Hollanda olmak üzere birçok ülkeye sıçramıştır. Özellikle Belçika, Fransa’dan sonra protestolar esnasında ölümlerin yaşandığı yer olması itibariyle dikkat çekicidir. Belçika, Sarı Yelekliler hareketinden Fransa’dan sonra en fazla zarar gören ülke olmuştur. Sarı Yelekliler hareketinin Belçika’ya vermiş olduğu zarar, elbette Fransa ile kıyaslanamayacak ölçüde olsa da protestoların ulaştığı coğrafi boyut açısından dikkat çekicidir⁵¹⁹.

Toplumun büyük bir bölümünün “kurulu düzen” olarak nitelendirilen unsurlardan dolayı, özellikle de siyasetçi sınıfı konusunda mutsuz olduğunun bilinen bir gerçek olmasından yola çıkan Stiglitz, Sarı Yelekliler hareketini toplum ile siyaset arasındaki yabancılaşmanın somut örneği olarak görmektedir. Hem sağ hem de sol siyasi liderlerin, uzun yıllardır neoliberalizmi destekleyerek küreselleşmenin, finansallaşmanın, özelleştirmenin, liberalleştirmenin ve buna bağlı reformist

⁵¹⁷ Ali Murat Kırık ve Yakup Toktay, “Arap Baharı’ndan Avrupa Kış’ına: Sarı Yelekliler Hareketi”, **Toplumsal Hareketler ve Medya Kavramlar, Kuramlar ve Tartışmalar**, Ed. Enderhan Karakoç ve Onur Taydaş, Literatürk Academia Yayınları, Konya, 2020, s. 377

⁵¹⁸ Seda Albayrak, “Sarı Yeleklilerin Demokrasi Arayışı”, **Euro Politika Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2019, s. 57

⁵¹⁹ Leo Sikharulidze, “The Anatomy of the Yellow Vest Movement”, **The Georgian Strategic Analysis Center (GSAC)**, 2019, s. 1, <https://gsac.ge/wp-content/uploads/2019/04/The-Anatomy-of-the-Yellow-Vest-Movement.pdf>, (Erişim Tarihi: 30.10.2021)

politikaların eşsiz bir zenginlik sağlayacağını vaat etmelerine rağmen bunların hiç biri toplumun geneli açısından gerçekleşmemiştir. Bir başka ifadeyle küçük bir elit grup zenginleşirken toplumun büyük bir kısmı orta sınıftan çıkarak savunmasızlık ve güvensizlik ortamına sürüklenmiştir⁵²⁰. Öyle ki günümüz dünyasında sadece yirmi altı kişinin toplam servetinin dünya nüfusunun yarısının sahip olduğu servete eş değer olması toplumların zengin-fakir ayrımının ne kadar keskin hatlarla belirlendiğini ortaya koymaktadır. Bu eşitsizlik karşısında Sarı Yelekliler hareketinin, toplumsal açıdan büyük kitlelere dönüşmesi ve başta Belçika ile Hollanda olmak üzere diğer devletlere yönelmesi eşitsizlikler karşısında toplumsal karmaşanın boyutlarını tahmin edilemez bir boyuta taşımaktadır⁵²¹.

Sarı Yelekliler hareketi, neoliberalizm karşıtı ve demokrasi taraftarı protesto hareketlerinin bir parçası olarak güçlü bir küresel arka plana sahiptir. Fransa, her ne kadar günümüz demokrasisinin temel unsurları olan özgürlük ve eşitlik gibi kavramlar üzerine kurulmuş bir devlet olsa da Fransız halkı bu kavramların içinin boşaltıldığını düşünmektedir. Bu nedenle Sarı Yelekliler hareketinin, liberal sistem üzerinde yaşanan bir kriz olarak demokrasiyi sarstığı yönünde yorumlar yapılmaktadır⁵²². Bu bağlamda zengin kesim lehine şekillendirilen vergi adaletsizliği, işsizlik, satın alma gücünde düşüş, özelleştirme ve kamusal hizmetlerde yaşanan aksaklıklar gibi neoliberal kemer sıkma politikalarının ivme kazanması Sarı Yelekliler hareketinin ortaya çıkışındaki sosyo ekonomik etkenler olarak sıralanmaktadır. Kamusal görünürlüğü artıran, sosyal medya ağlarına dayalı gerçekleşen ve günlük hayatı kesintiye uğratan protesto biçimleri, Sarı Yelekliler'e ayrı bir güç kazandırmıştır. Protestoların herhangi bir siyasi parti ya da sendika ile bütünleşmemesi ve toplumun her kesiminden insanın hareketin içerisinde yer alması bakımından toplumsal tabandaki çeşitlilik bir diğer unsurdur. Ayrıca hareketin

⁵²⁰ Joseph E. Stiglitz, "Sarı Yelekliler'den Yeşil Yeni Düzen", **Ekonomik Forum Dergisi**, Sayı: 294, 2019, s. 100

⁵²¹ Merter Akıncı, Haktan Sevinç, Gönül Yüce Akıncı ve Demet Eroğlu Sevinç, "Merdiveni İtmek: Milletlerin Zenginliğinin Gerçek Kökenleri Üzerine", **Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları II**, Ed. Ayhan Orhan, M. Rıdvan İnce ve Sedanur Demir, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2019, s. 2

⁵²² Albayrak, **a.g.e.**, 2019, s. 57

protestolarda sarı yelekler kullanması, neoliberalizm karşısında bir görünürlük simgesi olarak değerlendirilmektedir⁵²³.

Fukuyama'nın liberal kapitalist sistemle en iyiye ulaşıldığından ötürü tarihin sona erdiğini savunduğu jeopolitik teorisinin, XXI. yüzyıl Fransa'sında Sarı Yelekliler hareketi ile bir kez daha sorgulanır hale geldiği söylenebilir. Öyle ki hareketin fitilini ateşleyen yüksek vergilerin, gelir dağılımındaki adaletsizliklerin, eşitsizliklerin ve gün geçtikçe zenginin daha zengin fakirin ise daha fakir olduğu bir dünya sistemi karşısındaki isyan olarak değerlendirilen Sarı Yelekliler hareketi, taşıdığı anlam ve değerler itibariyle Fransa sınırlarını aşmış bulunmaktadır.

2.3.4. Siyahi Öfke: ABD'nin Beyaz Egemen Dünyasına Başkaldırı

ABD'de Afro-Amerikalıları adlandırmak ve tanımlamak için tarih boyunca siyahi ten renklerine gönderme yapan birçok sözcük kullanılmıştır. Beyaz ırkın egemen olduğu ABD'de çoğu zaman siyahiler adlandırılırken, onurları ve özsaygıları görmezden gelinmiştir. Bu kapsamda onları aşağılayan ve kullanılması hoş görülmeyen "N-word" olarak nitelendirilen "Nigger" ve "nigga(h)" gibi ifadeler tercih edilmektedir. "N" harfi ile başlayan bu ifadeler, en yaygın olarak kullanılan ve aynı zamanda en tartışmalı olan "negro" sözcüğünden türetilmiştir⁵²⁴. Afro-Amerikan şeklindeki bir adlandırma ise nötr bir ifade olarak kullanılabilir.

Trump'ın ırkçı ve yabancı düşmanlığını içeren söylemleri, Afro-Amerikanlıların temsil edilmedikleri hissi, özellikle polis teşkilatında olmak üzere hayatın bir parçası haline gelen siyahilere dönük sistemsel ırkçılık, finansal kapitalizme yönelik tepkiler ve Covid-19'un neden olduğu işsizlik geniş kapsamlı bir toplumsal hak talebini ortaya çıkarmıştır. George Floyd'un ölümü ile ABD'de ilk defa sistemsel bir sorgulama talep edilmiştir. Bu durum aslında ABD'de devlet ile Afro-Amerikanlılar arasında yeni bir sosyal sözleşme yapılması isteğini ortaya koymaktadır⁵²⁵. 25 Mayıs 2020'de Afro-Amerikan olan Floyd'un bir polis tarafından

⁵²³ Efe Can Gürcan, "Bir "Siyasal Süreç" Olarak Fransız Sarı Yelekliler Hareketi'nin Ortaya Çıkışı", **Mülkiye Dergisi**, Cilt: 43, Sayı: 2, 2019, s. 450

⁵²⁴ Kamer Öztin, "Afro-Amerikan Toplumunun Adlandırılma Biçimlerinin Türkçeye Aktarımına İlişkin Bir İnceleme", **Dil Dergisi**, Cilt: 172, Sayı: 1, 2021, s. 44

⁵²⁵ Mehmet Özkan, "George Floyd Protestolarının Anatomisi", **İNSAMER Analiz**, 2020, ss. 1-2

öldürülmesi ile başlayan protestolar, süreç içerisinde toplumsal bir harekete dönüşmüş ve diğer devletlere sıçramıştır. Floyd, bir polis memurunun şüphe üzerine gözaltına almaya çalıştığı esnada boynuna basılıp nefessiz bırakılarak öldürülmüştür. Bir görgü tanığının olayı kaydederek sosyal medyada paylaşması, tepkilerin kitlesel protestolara dönüşmesini sağlamıştır. Bu durumun temel nedeni olarak ABD'deki ırkçı ve ayrılıkçı polis şiddeti gösterilmektedir⁵²⁶.

“Black Lives Matter (BLM) / Siyahların Hayatı Önemlidir” hareketi, 2013 yılında ABD'de üç siyah topluluk organizatörü olan Alicia Garza, Patrisse Cullors ve Opal Tomet tarafından kurulmuştur. Hareketin en önemli özelliği, ABD'de Afro-Amerikalılara karşı uygulanan ırkçılık ve şiddet politikalarına karşı kurulmuş olan bir sivil toplum hareketi olmasıdır. ABD genelinde polis tarafından öldürülen Afro-Amerikalılar ile ırkçılığı ön planda tutan ABD ceza yasalarının yeniden düzenlenmesi için gösteriler düzenlemektedir⁵²⁷. Ayrıca 1960'larda sivil haklar hareketi tarafından kullanılan stratejilere dayanan BLM, polis cinayetlerine ve Afro-Amerikanların istismarına dikkat çekmek için şiddet içermeyen doğrudan eylemlerde bulunmaktadır. Gelineen noktada BLM hareketi, bir hashtag ile başlayıp ABD ve diğer devletlerde önemli bir ağa dönüşmüş durumdadır⁵²⁸.

Floyd'un öldürülmesi, ABD'de giderek büyüyen BLM hareketinin tekrar alevlenmesine neden olmuştur. Floyd'un hikâyesi ve yaşadığı yerin özellikleri, aslında yeni toplumsal hareketlerin taleplerinin ortaya çıkış gerekçelerini de özetlemektedir. Floyd, hayatının idamesi için çeşitli eğlence mekânlarında part time çalışan Afro-Amerikan bir güvenlik görevlisiydi. Covid-19 salgını ile işini kaybetmiş, yeni bir yaşam için Minneapolis'e taşınmıştı⁵²⁹. Olayların başlangıç noktası olarak Minneapolis, bir yanda zenginlerin diğer bir yanda fakir azınlıkların yaşadığı bir tür sınır olarak görülmektedir. Floyd'un öldürüldüğü sokak, bölgedeki

⁵²⁶ Çiğdem Tosun, “İrkçılık ve Nefret Söylemi Bağlamında George Floyd'un Ölümü Haberlerinin Analizi”, **Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 32, 2020, s. 5113

⁵²⁷ Nuri Aktaş ve Zülfiye Acar Şentürk, “Uluslararası Şirketlerin İrkçılık Bağlamında Kriz Yönetimi”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 107, 2020, s. 45

⁵²⁸ Dewey M. Clayton, “Black Lives Matter and the Civil Rights Movement: A Comparative Analysis of Two Social Movements in the United States”, **Journal of Black Studies**, Cilt: 49, Sayı: 5, 2018, s. 449

⁵²⁹ Şahan Savaş Karataşlı, “Kapitalizm, Emek ve Artık Nüfus: 21. Yüzyılda İşçi Hareketlerini Nasıl Anlamalı?”, **SAV Katkı**, Sayı: 10, 2020, s. 22

gelir eşitsizliğini ortaya koymaktadır. Minneapolis, Ortabatı’da, özellikle Minnesota’da nüfusunun çoğunluğunun İskandinav ve genel olarak Alman olduğu bir sınır niteliği taşımaktadır. Zamanla Siyahiler, Sudan ve Etiyopya’nın yanı sıra Doğu Asya’dan gelenler bu bölgede yaşamaktadır. ABD’deki azınlıklar, kendilerini güvende hissetmedikleri için kalabalık şehirleri tercih etmektedirler⁵³⁰.

Floyd’un polisler her hangi bir direniş göstermemesine ve defalarca “nefes alamıyorum” şeklinde uyarısına rağmen öldürülmesi, 2020 yılını ABD açısından polis şiddetinin doruğa ulaştığı yıl olarak kabul edilmesine neden olmuştur. Kendiliğinden bir öfke patlaması olarak sokağa yansıyan ve giderek BLM hareketinin ifadesi haline dönüşen protestolar, ABD’de önemli birçok olayı da etkilemiştir. ABD genelinde tahmini on beş ile yirmi altı milyon arasında insanın katıldığı protestoların sayısı, sonbaharın başına gelindiğinde iki bini aşmıştır. BLM hareketinin başlatmış olduğu bu protestolar, kısa sürede sınırları aşmış ve dünyada altmıştan fazla devlete sıçrayarak milyonlarca insanın katıldığı binlerce eylemi tetiklemiştir⁵³¹. Örneğin İngiltere’de kendini baskı altında ve ırkçılığa maruz bırakılmış olarak değerlendiren göstericiler, seslerini duyurmak için sokaklara dökülmüştür. Bu kapsamda özellikle emperyalist ve sömürgeciliğin sembolü olarak kabul gören anıtlara saldırmışlardır. 7 Haziran 2020’de Bristol’da yer alan İngiliz köle taciri Edward Colston’ın heykeli yerinden sökülerek su kanalına atılmıştır⁵³². ABD’de başlayan protestoların etkisi özellikle Avrupa’da daha çok hissedilmiştir. Bu durum, Batı’nın siyah ırka yönelik uyguladığı sömürgeci ve kölelik siyasetiyle yüzleşme talebinin yansımasını oluşturmaktadır.

BLM hareketine neden olan bir başka örnek ise yine beyaz bir polis tarafından 12 Haziran 2020’de öldürülen Rayshard Brooks’dur. Floyd gibi iş bulamayan bir Afro-Amerikan olan Brooks, ölümünden kısa bir süre önce verdiği röportajda haksız yere bir yıl hapis yattığını, bu nedenle de iş bulamadığını belirtmiştir. Öldürülmesinin nedeni ise bir fast-food mekânın önüne park ettiği

⁵³⁰ Emel Özdemir, “Multiculturalism and America”, **Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 35, 2021, s. 116

⁵³¹ F. Levent Şensever, “ABD’yi Bölen Seçimler ve Yeni Siyasi Dinamikler”, **Enternasyonal Sosyalizm**, Sayı: 7, 2020, s. 23

⁵³² Fırat Engin, “Sivil Eylem Pratiklerinin Anıt Bağlamında İrdelenmesi”, **Çeşm-i Cihan:Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 2, 2020, s. 70

arabasında, alkolün etkisiyle uyuya kalmasıdır. Şüpheli şahıs olarak yapılan ihbar sonrası olay yerine gelen polisler, “uyarılarımıza yanıt vermedi” diyerek Brooks’u tehlikeli bulmuş ve öldürmüştür. Elbette bu örneklerin sayısı artırılabilir. Burada önemli olan ırkçılık ve polis şiddeti gibi siyasi konuların, zaman zaman ABD’de Afro-Amerikan nüfusun ayrıştırılması için kullanılabilir olmasıdır. ABD’de Afro-Amerikanların zengin muhitlerden uzaklaştırılması üzerine inşa edilen bir mücadele yönteminden ötürü bu kesimler, sık sık polis şiddeti ile karşılaşmaktadır. Dahası bu tür bireyler birçok coğrafyada ırk, renk, etnisite ve milliyet gibi temalarla kesiştiği için ırkçılığın ve polis şiddetinin bitmesi gibi siyasi taleplerle de ifade edilmektedirler⁵³³. Bugün ABD açısından Afro-Amerikalılara uygulanan ırkçılık meselesi sancılı bir hal almış durumdadır. Floyd’un kimliği dolayısıyla siyahi bir öfke olarak başlayan olaylara, dünyanın birçok noktasından çeşitli destekler söz konusu olmuştur. Esasında Floyd’un kimliği üzerinde simgeleşen siyahi öfke, ABD’nin geçmişinin bir yansıması olarak tekrar gün yüzüne çıkmıştır.

Wallerstein, ABD’nin tarihsel olarak süregelen ırkçılığını Samuel Taylor Coleridge’nin şiirinden aldığı ilhamla “Bizim Albatrosumuz” olarak değerlendirmiştir. Söz konusu şiirde bir gemi, fırtına nedeniyle istenmeyen yerlere sürüklenmiştir. Denizcilerin tek tesellisi ise yiyeceklerini paylaşmaya gelen albatrostur. Ancak denizcilerden biri, ihtimaldir ki kendini beğenmişliğinden ötürü albatrosu öldürür. Bunun sonucunda gemideki herkes eziyet çeker. İlahi bir kudret, gemicileri cezalandırmaktadır. Albatros, diğer denizciler tarafından onu öldürenin boynuna asılır. Böylece dostluk simgesi olan albatros, utancın ve suçluluğun simgesi olmuştur. Yolculuktan tek kurtulan yaşlı denizci, hayatı boyunca yaptığı şeyi saplantılı bir biçimde düşünerek geçirir. Wallerstein, albatros metaforunu “*Canlı olan albatros yabancı ve uzak diyarlarda kendini bize açmış olan ‘öteki’dir. Boynumuza asılan ölü albatros ise ırkçılığımızdır. Onu saplantı haline getirmişizdir ve huzur bulamayız*” şeklinde yorumlayarak “öteki” ile bütünleştirmiş ve ABD’nin ırkçılığını sert bir biçimde eleştirmiştir⁵³⁴. Aslında bu durum günümüzde Floyd özelinde simgeleşen ABD’deki Afro-Amerikan ırkçılığının ve buna mükabil ortaya

⁵³³ Karataşlı, a.g.e., 2020, s. 23

⁵³⁴ Wallerstein, a.g.e., 2015a, s. 67

çıkan siyahi öfkenin özgürlükler, eşitlikler ve gelir dağılımında adaletin sağlanmadıkça dün olduğu gibi gelecekte de olacağının hikâyesidir.

Bugün ABD’de beyaz ırkçılığı ile siyah radikal protesto hareketleri ekseninde yaşanan toplumsal kriz, temelde beyaz kimlik tanımının meşruiyet krizi olarak görülmektedir. Bu kapsamda beyaz polisler tarafından kamusal alanlarda uygulanan ırkçılık karşısında BLM hareketi, öldürülen Afro-Amerikalılar ile farklı bir boyut kazanmıştır. Bu cinayetler sıradan olaylar olmayıp, kamusal alanlarda tekrarlanan birer infaz olarak değerlendirilmektedir. Bu durum aslında iç siyasette uygulanan stratejilerin, sadece ABD’de ki Afro-Amerikalılara uygulanmadığı aynı zamanda ABD dış politikasının gereğine hizmet eden ve üçüncü dünya ülkelerinin insanlarına karşı da uygulanan bir stratejidir. BLM hareketinin direndiği devlet terörünü ve ABD’nin dış politikasında etkili olan ırkçılığını, Ortadoğu coğrafyasına yansıma süreçlerinde açıkça görülmektedir⁵³⁵. ABD’nin kurguladığı beyaz kimliğin üstünlüğüne dayalı ırkçılık, giderek güçlenmek suretiyle küresel ideolojik bir güç ve terör destekçisi siyasal bir projeye dönüşmüş durumdadır. ABD’nin üçüncü dünya ülkelerine yönelik izlediği dış politikasının çıkarları doğrultusunda değişen ekseninin temelinde, Batılı beyaz kimlik ile terör arasındaki ilişkinin üretmiş olduğu küresel bilgi ve jeopolitik anlam itibarıyla Batı merkezci bir söylem üstünlüğünün inşası vardır⁵³⁶.

⁵³⁵ E. Lale Demirtürk, **Amerika’da Irkçı Söylem ve Şiddet Siyahları “Öldürme” Politikasının Açılımı**, 1. Baskı, Kopernik Kitap, İstanbul, 2021, ss. 41-42

⁵³⁶ E. Lale Demirtürk, **21. Yüzyılda Küresel(leşen) Tehdit Amerika Batı’nın Siyasi Projesi “Beyaz” Egemen Dünya**, 1. Baskı, Kopernik Kitap, İstanbul, 2020, ss. 15-16

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XXI. YÜZYILDA TÜRKİYE’NİN JEOPOLİTİK DURUMU: FIRSATLAR VE TEHDİTLER

XXI. yüzyılın jeopolitik güç merkezlerinin Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşadığı dönüşüm ile sosyal, kültürel, ekonomik ve politik olanaklar bir taraftan Türkiye’nin bölgesel güç olma potansiyelini artırırken diğer bir taraftan da karşı karşıya kalabileceği tehdit ve sorunları çeşitlendirmektedir. Dünyanın en önemli çatışma bölgelerinin adeta ortasında yer alan Türkiye, Soğuk Savaş sonrasında yeni yapısal ortamına eskisine nazaran omuzlarına daha fazla yük binmiş bir şekilde girmiştir. Özellikle Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu gibi çatışma coğrafyalarına komşu olması münasebetiyle her sorun ile tek tek muhatap olmak zorunda kalmıştır. Öte yandan Türkiye, gerek bu coğrafyalar ile gerekse de küresel aktörler ile çok taraflı olarak geliştireceği jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik ilişkiler sayesinde sorun alanlarını fırsata dönüştürme kapasitesine de sahiptir. Bu bakımdan çalışmanın bu kısmında öncelikle Türkiye’nin jeopolitik teorilerde ele alınış biçimi ve jeopolitik önemi üzerinde durulmuş, sonrasında ise Türkiye’nin Soğuk Savaş sonrası jeopolitğinde muhatap olduğu fırsat ve tehdit alanları analiz edilmiştir. Nihayetinde son olarak Türkiye’nin jeopolitik çevresi ile olan ilişkileri ve izlediği politikalar analiz edilmiştir.

3.1. Türkiye’nin Jeopolitik Teorilerdeki Yeri ve Önemi

Türkiye’nin coğrafi konumu bütün jeopolitik teorilere göre önemlidir. Bu teorilerden hangisine göre değerlendirme yapılırsa yapılsın, hem küresel siyasette hem de bölgesel siyasette Türkiye, ilk dikkate alınması gereken devletlerden biridir. Bununla birlikte Türkiye’de, bölgesindeki ve dünyadaki gelişmeleri dikkate almak zorundadır⁵³⁷. Bir başka ifadeyle Türkiye’nin jeopolitik teorilerin şekillendirdiği

⁵³⁷ Ömer Budak, *Türkiye’nin Dünya Ülkeleri Açısından Jeopolitik Önemi ve Avrasya’daki Yeri*, Birinci Baskı, Bilge Yayınları, Ankara, 2006, s. 17

bakış ve hesaplar içerisinde yer alması, birçok farklı sorunla mücadele etmesini de zorunlu kılmaktadır.

Türkiye, jeopolitik teorilerin hemen hemen hepsinde sahip olduğu coğrafi konum nedeniyle farklı şekillerde ele alınmıştır. Kimi teorilerde jeopolitik eksen ve jeostratejik oyuncu olarak değerlendirilmekte, kimi teorilerde ise bölünmüş ülkeler arasında sayılmaktadır. Aynı zamanda bazı teorilerde eksen devletler arasında sayılan Türkiye, bazı teorilerde ise Atlantikçiliğin ileri bir karakolu olarak görülmektedir. Çalışmanın bu bölümünde jeopolitik teorilerde Türkiye'ye nasıl yer verildiği ve Türkiye için ne tür değerlendirmeler yapıldığı ele alınmıştır.

Türkiye, Mackinder'in Kara Hâkimiyet Teorisi'nde Kalpgâh olarak nitelendirilen bölgenin çevresinde kalan İç Hilal'de yer almaktadır. Nitekim Türkiye, dünya kalesine sahip olan bir devletin ilk hedef noktası olan bölgenin ortasında yer almaktadır. Bu bağlamda dünyaya hâkim olmak isteyen bir gücün ilk hedef noktası Türkiye olacaktır. Çünkü dünya kalesinin alınması ve yakın takibi için iç surları oluşturan Türkiye, jeopolitik açıdan büyük öneme sahiptir. Diğer bir taraftan bu topraklar, kalenin iç surlarında aranan tüm fiziki ve beşeri şartlara sahiptir. Türkiye karadan, denizden, havadan kalenin kontrolü için en avantajlı konuma sahip olan sur bölgesidir⁵³⁸.

Spykman'ın Kenar Kuşak Teorisi'nde ise Türkiye, Avrasya'yı kontrol eden Kenar Kuşak (Rimland)'ın üzerinde yer almaktadır. Bu konum Türkiye'ye hem Avrasya'ya dâhil olabilme hem de Avrasya'ya karşı olabilecek muhtemel güçlerle iş birliği yapma imkânını sunmaktadır⁵³⁹. Spykman'a göre Kalpgâh'a ulaşma imkânı sunan birkaç nadir geçiş yolları arasında yer alan Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın stratejik modelinde mihver bariyer olarak görülmüştür. Türkiye aynı zamanda Avrasya çatışma bölgeleri içerisinde yer almaktadır. Spykman, Türkiye'nin de yer

⁵³⁸ Ramazan Özey, **Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği**, Aktif Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 216

⁵³⁹ Tezkan ve Taşar, **a.g.e.**, 2013, s. 397

aldığı bu bölgelerde herhangi bir gücün etkili olmasının ABD tarafından engellenmesi gerektiğini düşünmektedir⁵⁴⁰.

Türkiye, Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası Teorisi'ne göre jeopolitik eksendir. Aynı zamanda kapasitesi dâhilinde jeostratejik oyuncu olarak etkili bir devlettir⁵⁴¹. Türkiye'nin jeostratejik oyuncu olmasının nedeni Rusya'nın geri çekilişinden faydalanarak, Hazar Denizi-Orta Asya Bölgesi'nde belli bir düzeyde etki oluşturma çabasından kaynaklanmaktadır. Birçok iç sorunla karşı karşıya olan Türkiye'nin, bulunduğu coğrafyadaki güç dağılımında bölgesel bir değişiklik yapma kapasitesi sınırlıdır. Ancak Türkiye Brzezinski'ye göre önemli bir jeopolitik eksendir. Türkiye; Karadeniz'de istikrar sağlamakta, Karadeniz'e Akdeniz'den ulaşımı kontrol etmekte, Kafkasya'da Rusya'yı dengelemekte, NATO'nun güneydeki güvencesi olmaktadır. İstikrarsız bir Türkiye, Balkanlar'ın güneyinde şiddetin artmasına neden olabileceken Kafkasya'da da bağımsızlığını yeni kazanmış olan devletler üzerinde Rusya'nın tekrar hâkimiyet kurmasını kolaylaştıracaktır⁵⁴².

Huntington'ın Medeniyetler Çatışması Teorisi'nde Türkiye, "Bölünmüş Ülkeler" arasındadır. Bu tür ülkelerin toplumlari hangi medeniyetin üyesi oldukları konusunda bölünmüş bir yapıya sahiptirler. Ayrıca liderleri, peşine takılma stratejisi izlemekte ve devletlerini Batı'nın bir üyesi yapmayı istemektedirler. Ancak bu devletlerin tarihi, kültürü ve gelenekleri Batılı değildir. Bu noktada Türkiye, Huntington'a göre böyle bir bölünmenin en aşikâr örneğini oluşturmaktadır. Bu bağlamda Huntington'a göre Türkiye'nin XX. yüzyılın sonlarındaki liderleri, Türkiye'yi modern, seküler, Batılı milli devletler arasında, kültürler arasında bir köprü olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla izledikleri jeostratejileri bu doğrultuda belirlemişlerdir. Ancak Türkiye'nin seçkinleri Türkiye'yi Batılı bir toplum olarak tanımlarken, Batı'nın seçkinleri böyle bir kabulden kaçınmaktadırlar. Diğer bir taraftan Türk toplumu İslami bir canlanmayı desteklemiştir. Bu kapsamda Türkiye'nin esas itibari ile Müslüman bir Orta Doğu ülkesi olduğunu ileri sürülmüştür. Bu bağlamda Huntington, Türkiye'nin jeopolitik açıdan Türk

⁵⁴⁰ Nicholas J. Spykman, **Coğrafya ve Dış Politika Kenar Kuşak Teorisi**, Çev. Alperen Kürşad Zengin, 1. Baskı, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2020, ss. 102-108

⁵⁴¹ Brzezinski, **a.g.e.**, 2020, ss. 64-65

⁵⁴² Brzezinski, **a.g.e.**, 2020, s. 73

Cumhuriyetleri'ne yöneleceğini ve bu durumun Türkiye'ye Türk medeniyetinin lideri olma fırsatı sunduğunu öngörmektedir⁵⁴³.

Bununla birlikte Huntington, 1997 yılında Türkiye'de davet edildiği Sermaye Piyasası Kurulu'nda verdiği konferansta bu öngörüsünde bazı değişikliklere gitmiş, Türkiye'nin demokrasi ve başarılı ekonomik kalkınmayı gerçekleştirerek Müslüman dünyasının Japonya'sı olabilecek potansiyele sahip olduğunu dile getirmiştir. Dünyadaki büyük medeniyetler bir çekirdek ya da lider devlete sahipken İslam Medeniyeti herhangi bir çekirdek devlete sahip değildir. Bu durum hem İslam devletleri arasında hem de Müslüman toplumlarla komşuları arasında bir takım problemlere neden olmaktadır. Huntington'a göre İslam medeniyetinin bir çekirdek devleti olmuş olsaydı, hem İslam hem de dünya daha güzel bir yer olurdu. Bu rolü gerçekleştirmek için Türkiye'den daha uygun bir devlet ise bulunmamaktadır. Türkiye bunu gerçekleştirmek için gerekli nüfusa, stratejik konuma, bürokratik ve askeri özgüven ile tarihi geleneklere sahiptir. Ayrıca Türkiye'nin, Kuzey Afrika'dan Balkanlara, Orta Doğu'dan Kafkasya'ya ve Orta Asya'ya yayılmış olan tüm Müslüman toplumlarla hiçbir devletin olmadığı kadar bağlantısı bulunmaktadır⁵⁴⁴. Böylece Huntington, Türkiye'ye, Türk medeniyetinin liderliği için öngördüğü jeopolitik rolün yanına İslam medeniyetinin de liderliğini üstelenebileceği yeni bir jeopolitik rol yüklemektedir.

Dugin'in Yeni Avrasyacılık Teorisi'nde Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı olarak değil de paradisi olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda Dugin'e göre Türkiye'de çok merkezli ve çok milletli İslami yapının yerine laik, ateist, profan ve milliyetçi düzeni ile Fransız ulus devletinin doğu versiyonu kurulmuştur. Dugin, bu nitelikleriyle doğunun kendi manevi, dini ve jeopolitik geleneğinden keskin bir şekilde kopan ilk devletin Türkiye olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, Günümüzde NATO üyesi olan Türkiye'nin fiilen Atlantikçiliğin ve tek dünyacılığın Doğudaki ileri karakolu, Asya-Doğu ile Arap dünyası arasında "tampon kordonu" sayıldığını iddia etmektedir. Bu bakımdan Dugin'e göre Türkiye'nin jeopolitik modeli, Batı

⁵⁴³ Huntington, a.g.e., 1993a, s. 42

⁵⁴⁴ Samuel P. Huntington, "Samuel P. Huntington'ın Türkiye'de Verdiği Konferans", **Medeniyetler Çatışması**, Der. Murat Yılmaz, Yedinci Basım, Vadi Yayınları, Ankara, 2002, ss. 171-172

dünyasına ve ateist, tek dünyacı medeniyete entegre olmaktadır⁵⁴⁵. Ayrıca Dugin'in planladığı Avrasya İmparatorluğu düşüncesinin hayata geçirilmesi ve varlığı konusunda en ciddi tehdit olarak algıladığı devletlerden biri Türkiye'dir. Dugin'in planladığı Avrasya İmparatorluğu'nun "güney kanadı"ını oluşturan Türkiye, gerek Rusya içerisinde gerekse de imparatorluğun merkezi olarak tabir edilen coğrafyada önemli bir oranda yer edinen Türkler üzerinde potansiyel yönlendirici etkisi olan bir devlettir⁵⁴⁶.

Robert S. Chase, Emily B. Hill ve Paul Kennedy tarafından Türkiye, eksen devletler arasında gösterilmektedir. Türkiye'yi, siyasi ve ekonomik açıdan o kadar olmasa da stratejik açıdan oldukça önemli görmektedirler. Onlara göre, Doğu ve Batı, Kuzey ve Güney, Hıristiyanlık ve İslam arasındaki çok yönlü bir kavşakta bulunan Türkiye, İstanbul Boğazı aracılığıyla binlerce kilometre uzaklıktaki devletleri jeopolitik açıdan etkileme potansiyeline sahiptir. Soğuk Savaş boyunca NATO'nun güneydoğusunda kilit devlet olarak kabul edilen Türkiye, AB üyeliği için defalarca ertelense de erken dönemde başvuran devletlerdendir. Türkiye ekonomik olarak büyürken aynı zamanda orta sınıfın refah düzeyini de artırmaktadır. Bunun yanında diğer eksen devletlerde de görüldüğü üzere nüfus ve çevre baskıları, etnik azınlık sorunları gibi zorlukları da vardır. Bu zorluklar Türkiye'nin demokratik kurumlarını test etmektedir. Ayrıca Yunanistan ile Kıbrıs konusunda yaşanan şiddetli rekabetten, yakındaki çeşitli adaların toprak sınırlarına ve Makedonya'ya kadar, Suriye ve Irak'la Fırat ile Dicle su kaynağının kontrolü konusunda gelişen paylaşım sorununa, Orta Asya'nın Müslüman egemen devletleriyle olan hassas ilişkilere kadar dış politikada birçok sorun da bulunmaktadır. Müreffeh, demokratik, hoşgörülü bir Türkiye tüm bölge için bir yol gösterici olarak görülmektedir⁵⁴⁷.

Türkiye, her ne kadar Robert S. Chase, Emily B. Hill ve Paul Kennedy tarafından eksen devlet olarak nitelendirilse de, aynı zamanda önemli bir bölgesel jeostratejik aktör olarak da tanımlanmaktadır. Türkiye'nin Körfez Savaşı'nda ABD'ye verdiği destek, İran karşısında temsil ettiği rejim modeli ve 1996 yılından

⁵⁴⁵ Dugin, a.g.e., 2010, s. 260

⁵⁴⁶ Kurt, a.g.e., 2019a, s. 850

⁵⁴⁷ Robert S. Chase, Emily B. Hill ve Paul Kennedy, "Pivotal States and U.S. Strategy", **Foreign Affairs**, Cilt: 75, Sayı: 1, 1996, s. 47

itibaren İsrail ile geliştirdiği stratejik ilişkiler bu tanımlamanın yapılmasında etken gelişmeler olarak sıralanmaktadır⁵⁴⁸.

Kissenger'a göre Türkiye, Soğuk Savaş sonrası dönemde nüfusunun büyük bir bölümü Müslüman olan Orta Asya Cumhuriyetleri'nde jeopolitik rolünü artırmaya dönük çabalar sergilemektedir. Ancak bu coğrafyada hâkim jeopolitik hamle eskiden Moskova tarafından kontrol edilen bütün topraklarda üstünlüğünü sağlamak için Rusya tarafından yapılmıştır⁵⁴⁹.

Wallerstein ise Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin jeopolitik bir belirsizlik içinde kaldığını belirtmektedir. Orta Asya, Balkanlar ve Kafkasya'da çoğu kargaşa içinde olan yeni bağımsız devletlerin Türkiye ile dinsel, tarihsel ve dilsel yakınlıkları bulunmaktadır. Bu devletler Türkiye'nin kendileri için aktif bir konuma sahip olması beklentisi içerisindeyler. Ancak burada Türkiye'nin Komünizm sonrası, Soğuk Savaş sonrası, ABD hegemonyası sonrası tam olarak ne tür bir politikaya sahip olmasının daha anlamlı olacağı sorusu ön plana çıkmaktadır. Wallerstein, bu değişimler neticesinde Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı jeopolitik sorunların, jeokültürel sorunların yanında önemsiz olduğunu savunmaktadır. Wallerstein'a göre dünyada olduğu gibi Türkiye'de de insanlar artık kimlikleriyle çok alakadar hale gelmiş bulunmaktadır ve bu kimlik sözde evrenselcilik içinde tarihsel olarak inkâr edildiklerini hissettiren bir kimliktir⁵⁵⁰.

Türkiye'nin coğrafi konumunun jeopolitik açıdan belirlenmesi güç mücadelelerinin odağında yer almasından ötürü oldukça önem arz etmektedir. İlhan'a göre Türkiye, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının oluşturduğu "Dünya Adası"nın menteşesi durumundadır. Aynı zamanda, bu menteşe üzerinde vurulmuş bir kilit ve kilidi açan anahtar kıymetindedir. Türkiye, "Dünya Adası"ını oluşturan üç kıtanın iç denizleri olan Akdeniz ve Karadeniz'i bir birine bağlamaktadır. Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'nun hem birleştiricisi hem de ayırıcısı konumundadır. Bu

⁵⁴⁸ Türkmen, a.g.e., 2012, s. 255

⁵⁴⁹ Henry Kissinger, **Diplomasi**, Çev. İbrahim H. Kurt, 6. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007, s. 791

⁵⁵⁰ Immanuel Wallerstein, **Jeopolitik ve Jeokültür Değişmekte Olan Dünya-Sistem Üzerine Denemeler**, Çev. Mustafa Özel, 2. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2015b, ss. 11-12

coğrafi konum, küresel ve bölgesel düzeyde oluşabilecek her türlü güç yapısına göre büyük bir değer taşımaktadır⁵⁵¹.

Oran'a göre ise çok stratejik bir coğrafyada bulunan Türkiye'nin toprakları, bir yandan Balkanlara ve Kafkaslara ulaşırken bir yandan da Ortadoğu'nun Bereketli Hilali'ne ulaşmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin toprakları, sanayileşmiş Batı ile Ortadoğu ve Hazar gibi enerji kaynaklarının arasında yer almaktadır. Bu konum Türkiye'ye üst düzeyde bir önem ve avantaj kazandırmaktadır. Buna karşılık bu toprakların hem tarihsel hem de güncel göç yolları üzerinde bulunması Türkiye'ye büyük güvensizlik duygusu getirmektedir. Bu nedenle Türk dış politikası güvenlik faktörünü fazlasıyla önemsemek zorundadır⁵⁵².

Türkiye, Davutoğlu'na göre jeopolitik açıdan, hem kara ve deniz güç merkezlerinin Doğu-Batı ile Kuzey-Güney doğrultusundaki hâkimiyet alanı mücadelelerinin hem de geçiş bölgelerinin merkezinde yer almaktadır. Kuzey-Güney doğrultusunda Avrasya merkez kara kütesini sıcak denizlere ve Afrika'ya bağlayan iki önemli kara geçiş bölgesi olarak Balkanlar ile Kafkaslar ve önemli bir deniz geçiş bölgesi olarak Boğazlar Türkiye'de kesişmektedir. Tüm bu bölgeleri ise jeoekonomik kaynak noktası olan Ortadoğu ve Hazar Bölgesi'ne bağlayan coğrafya Türkiye'dir. Doğu-Batı doğrultusunda ise Anadolu yarımadası, Avrasya ana kıtasını çevreleyen stratejik yarım adalar kuşağının en önemli halkasıdır⁵⁵³.

Türkiye, jeopolitik açıdan Doğu ile Batı arasında kilit bir rol üstlenmektedir. Hem NATO üyesi olması, hem de BDT ve ŞİÖ üyeleri ile ekonomik ve askeri ilişkiler kurması bu jeopolitik rolü güçlendirmektedir. Türkiye özellikle son zamanlarda fark ettiği jeopolitik durumundan kaynaklanan yeni stratejiler geliştirmektedir. Bu jeopolitik farklılık, Türkiye'nin milli duruşunu da belirlemektedir. Böylece Suriye ve Irak'ta yaşanan sorunlara çözüm bulmada önemli rol oynamaya devam etmektedir. Ulusal güvenlik stratejisini yeniden belirleyerek,

⁵⁵¹ Suat İlhan, *Avrupa Birliğine Neden Hayır Jeopolitik Yaklaşım*, 3. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003, s. 34

⁵⁵² Baskın Oran, "TDP'nin Kuramsal Çerçevesi", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980*, Ed. Baskın Oran, 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 24

⁵⁵³ Davutoğlu, *a.g.e.*, 2002, s. 116

Türkiye merkezli bir dünya algılamasını gündemine almıştır. Bu bağlamda jeopolitik durumunun öngördüğü gibi Türkiye, hem Avrupalı hem de Asyalı kimliği ile ön plana çıkarak Avrasya'daki Türk dünyası jeopolitiğinde önemli roller üstlenmektedir⁵⁵⁴.

Türkiye, jeopolitik açıdan dünyanın en fazla etkileşim gören coğrafyalardan birinde yer almaktadır. Sosyo kültürel nitelikler bakımından bir birinden farklı etnik kimliklerin temas ettiği alan Türkiye'dir. Ayrıca, eski kıtaları birleştiren bir konumda olması, tarihi göç ve ticaret yolları üzerinde olması, dünyanın en zengin petrol ve doğalgaz rezervlerinin bulunduğu havzalara komşu olması, petrol transferi için önemli limanlara sahip olması, üç tarafının denizlerle çevrili olması gibi unsurlar Türkiye'nin jeopolitik önemini artırmaktadır⁵⁵⁵.

Günümüzde dünya coğrafyasında egemen olan güç odaklarının neredeyse ortasında yer alan Türkiye, aynı zamanda bu coğrafyada büyük bir askeri güç olan NATO'nun üyesi ve güney kanadını oluşturan önemli bir devlettir. Türkiye'nin jeopolitik özelliklerinden biri de İslam dünyası ile Hristiyan dünyasının karşılaşma alanı olarak farklı dinlerin temas alanı olmasıdır. Batıdan Avrupa kültürü, kuzeyden Rus kültürü, doğudan Asya kültürü ve güneyden Afrika ve Arap kültürü ile çevrili olan Türkiye, dünya kültürlerinin kesişim noktasında yer almaktadır⁵⁵⁶.

Türkiye jeopolitiğinin önemli unsurlarından birini de din oluşturmaktadır. Türkiye, merkez olmak üzere düşünüldüğünde farklı dinlerin temas noktası ya da ayırım noktası olarak kabul edilen bir coğrafyada yer almaktadır. Ayrıca Türkiye, toplumu Müslüman bir devlet olarak çevresindeki diğer İslam devletlerinden farklı bir etnik kökenden gelmektedir. Türkiye'nin sınır komşusu olan İran, Pers kökenli iken Suriye ve Irak ise Arap kökenlidir. Türkiye, batısındaki Balkanlar'da, kuzeydoğusunda ve Asya'da yaşayan Türkler ile hem dini hem de etnik bağlara sahiptir. Doğusunda yer alan Gürcistan ve Ermenistan, batısında yer alan Yunanistan ve Bulgaristan ile Karadeniz'in kuzeyindeki devletler Hristiyan'dır. Dolayısıyla

⁵⁵⁴ Ramazan Özey ve Mehmet Ünlü, **Türk Dünyası'nın Jeopolitiği**, 1. Baskı, Pegem Akademi, Ankara, 2020, s. 242

⁵⁵⁵ Akengin, **a.g.e.**, 2019, s. 153

⁵⁵⁶ Kaya, **a.g.e.**, 2017, s. 9

Türkiye jeopolitiğinin önemli özelliklerinden biri de farklı dinlerin temas alanı olmasıdır⁵⁵⁷.

3.2. Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Jeopolitik Durumu: Fırsatlar ve Tehditler

Soğuk Savaş parametrelerinin ortadan kalktığı yeni uluslararası sistemde, Türkiye'nin jeopolitik rolünün yeniden yorumlanması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin jeopolitik rolü öncelikle geçmişin statükoyu koruyan stratejisinden vazgeçerek değerlendirilmelidir. Küresel ve bölgesel dengelerin dinamik değişkenliği karşısında jeopolitik durumu statükoyu korumak için kullanmak, jeopolitiğin sunduğu avantajlardan mahrum kalmaya neden olacaktır. Jeopolitik durum başlı başına bir değer olmayıp, bu duruma uygun bir dış politika stratejisi de oluşturulduğu takdirde anlam kazanacaktır. Bu anlamda Türkiye'nin jeopolitiğin dış politika stratejisi içerisindeki yerini yeniden yorumlamak ve uluslararası sistemde yeni bir anlam kazandırmak gerekmektedir⁵⁵⁸. Çünkü Türkiye'nin coğrafi konumu jeopolitik önemini artıracak fırsatlar sunsa da küresel aktörlerin güç mücadelelerin yaşandığı bölgede oluşu bir takım tehditleri de bünyesinde barındırmaktadır. Öyle ki yüz yıldan fazla zamandır petrol eksenli güç mücadelesi ile istikrarsızlaştırılan Ortadoğu'ya, küresel enerji piyasasının kilit noktalarından olan Hazar Havzası'na, Doğu Akdeniz'e, Afrika'ya kayıtsız kalamayacak kadar yakın olması, Türkiye coğrafyasını jeopolitik açıdan riskli duruma düşürmektedir⁵⁵⁹.

Tarihsel süreç içerisinde Türkiye'nin dış politika sorunlarının birçoğunun jeopolitik durumunun bir sonucu olarak ortaya çıktığı, en azından bu sorunların nedenlerinden birinin jeopolitik durum olduğu belirtilmektedir. Musul Sorunu, Boğazlar Sorunu, Hatay Sorunu, Kıbrıs Sorunu, Ermeni Sorunu, Kuzey Irak Sorunu, Sınır Aşan Sular Sorunu, Uluslararası Göç Sorunu, Enerji Sorunu, Bosna-Hersek

⁵⁵⁷ Akengin, **a.g.e.**, 2019, s. 156

⁵⁵⁸ Davutoğlu, **a.g.e.**, 2002, s. 117

⁵⁵⁹ Muhammed Oral ve Ünal Özdemir, "Küresel Enerji Jeopolitiğinde Türkiye: Fırsatlar ve Riskler", **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 4, 2017, s. 952

Sorunu, Makedonya Sorunu, AB ile yaşanan sorunlar ve Yunanistan ile olan FIR Hattı Sorunu, Adalar Sorunu, Kıta Sahanelığı Sorunu gibi konular bu bağlamda değerdendirilmektedir. Tüm bu konular jeopolitik yönü olan sorunlar olup, hepsinin coğrafi bir yönü bulunmaktadır⁵⁶⁰. Bu bağlamda Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası jeopolitik durumundan kaynaklı olarak karşılaştığı süreçler ve sorun alanlarını içeren dış politikasının incelenmesi gerekmektedir.

3.2.1. Suriye Eksenli Uluslararası Göç: Jeopolitik Söylemin “Misafirleri”

XXI. yüzyılda dünya genelinde yaşanan dönüşüm ile birlikte jeopolitik ekseninde yaşanan mücadeleler uluslararası göç sorunu gibi yeni sorun alanlarını ortaya çıkarmıştır. Bu yüzyılda göç olgusuna yön veren en önemli gelişme, 2010 yılında Kuzey Afrika'da başlayıp sonrasında Ortadoğu'ya yayılan ve birçok siyasal rejimin değışmesine neden olan toplumsal hareketlerden Arap Baharı olmuştur⁵⁶¹. Tunus'ta başlayan olaylar, Mart 2011 tarihinde Suriye'ye de sıçramış ve zamanla bir iç savaşa dönüşmüştür. Yaşanan savaştan, Suriye dışında dünyada en fazla etkilenen devlet hiç şüphesiz Türkiye olmuştur. Yalnızca beş altı ay süreceğine inanılan Suriye'deki savaş ve çatışma ortamı, uzun yıllardır devam etmektedir. Kısa zamanda bölgede barışın sağlanabileceğine dair veriler ve ümitler de söz konusu değildir. Suriye öncesindeki Arap Baharı, Irak, Libya ve diğer devletlerdeki savaş ve çatışma ortamı ile iç karışıklıklar, XXI. yüzyılın ilk çeyreğini neredeyse bir uluslararası göç yüz yılı haline getirmiştir⁵⁶².

Suriye'de yaşanan savaş, komşu devletleri önemli boyutlarda ve derinliklerde etkilemiştir. Her bir devletin kendine özgü yapısı, savaşın etkilerinin ve buna karşı

⁵⁶⁰ Karabulut, a.g.e., 2005, ss. 148-149

⁵⁶¹ Orhan Cengiz ve Muammer Tekeoğlu, “Küresel Göçün Değişen Yapısı Karşısında Devlet Müdahaleciliğinde Pragmatik Dönüşüm”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 16, 2019, s. 895

⁵⁶² Bahadır Erdem, “Geçici Koruma Statüsündeki Suriyelilerin Sosyal, Siyasi ve Vatandaşlık Hukuku Bakımından Türkiye'deki Durumları”, *Publicand Private International Law Bulletin*, Cilt: 37, Sayı: 2, 2017, s. 339

gösterilen tepkilerin farklı olmasını zorunlu kılmaktadır⁵⁶³. 2011'den itibaren Suriyeliler, tarihin en yoğun zorunlu göçüyle karşı karşıya gelmişlerdir. Ülke içinde yer değiştirmenin ötesinde başta Türkiye gibi komşular olmak üzere dünyanın dört bir yanına sığınmak durumunda kalmışlardır⁵⁶⁴. Göç olgusunun jeopolitiği düşünüldüğünde sığınma sistemi, hem yasal yollarla hem de yasal olmayan yollarla göç eden bireyler açısından başlı başına bir taktiksel harekettir. Bir taktik olarak sığınma hakkı, sadece bireylerin maruz kaldıkları baskı ve zulüm stratejilerinden ötürü menşei devletlerden kaçış değil, aynı zamanda ikinci devlete göç için ve orada kalabilmek için gerekli olan yasal seyahat belgelerinden muaf olabilmenin de yoludur. Başka bir ifadeyle bireyler, baskı stratejilerinin üstesinden gelmeyi başka bir devlete göç ederek sığınma hakkı aracılığıyla gerçekleştirmektedir⁵⁶⁵. Ayrıca Türkiye'ye göç eden Suriyelilerin yasal olarak nasıl tanımlanacağı tartışmaları da bu anlamda oldukça önemlidir. Uluslararası hukuka göre “mülteci” ya da “sığınmacı” olarak tanımlanmayan Suriyeli göçmenler, jeopolitik bir söylem olarak “misafir” şeklinde tanımlanmış ve kendilerine “geçici koruma” statüsü verilmiştir.

Türkiye, Suriye kaynaklı yaşanan zorunlu göç dalgası karşısında açık kapı politikası uygulayarak kapılarını ardına kadar Suriyeliler için açmıştır. Her şeyden önce göçmenlerin Türkiye'de ikamet edebilmeleri ve çalışabilmeleri için yasal mevzuat askıya alınarak zorluk çıkarılmamıştır. Göçmenlerin büyük bir bölümü barınma merkezlerine yerleştirilerek sağlık, eğitim, beslenme ve barınma gibi ihtiyaçları karşılanmıştır⁵⁶⁶. 2011 yılından itibaren Türkiye'ye göç eden Suriyeliler, geçici koruma statüsü altında hayatlarını devam ettirmektedirler. Bunların dışında bir de ikamet izni kapsamında Türkiye'de bulunan Suriyeliler söz konusudur. Ayrıca düzensiz göçmen kapsamında kayıt dışı olan Suriyelilerin bulunduğu gerçeğinin de dikkate alınması gerekmektedir. Göç İdaresi Başkanlığı'nın 2021 yılı Kasım ayı

⁵⁶³ Yusuf Sayın, Ahmet Usanmaz ve Fırat Aslangiri, “Uluslararası Göç Olgusu ve Yol Açtığı Etkiler: Suriye Göçü Örneği”, **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 31, 2016, s. 5

⁵⁶⁴ Ahmet İçduygu, “Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılar: ‘Siyasallaşan’ Bir Sürecin Analizi”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı: 140, 2017, s. 27

⁵⁶⁵ Uğur Yıldız ve Deniz Sert, “Göçün Jeopolitiği ve Türkiye'nin Coğrafi Kısıtlaması Üzerine Farklı Bir Yorum”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı: 140, 2017, s. 99

⁵⁶⁶ Osman Ağır ve Murat Sezik, “Suriye'den Türkiye'ye Yaşanan Göç Dalgasından Kaynaklanan Güvenlik Sorunları”, **Birey ve Toplum**, Cilt: 5, Sayı: 9, 2015, s. 95

resmi verilerine göre Türkiye’de bulunan geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin sayısı 3.728.612’ye ulaşmış bulunmaktadır. İkamet izni kapsamında yer alanların sayısı ise 87.890 kişiye ulaşmış durumdadır. 2021 yılı içerisinde yakalanan Suriyeli düzensiz göçmen sayısı ise 19.219 kişi olmuştur. Suriye’de yaşanan savaş ve çatışma ortamı ile Türkiye’de bulunan Suriyeli göçmenler, başta siyasal ve ulusal güvenlik olmak üzere ekonomik ve toplumsal alanlarda birçok soruna neden olabilmektedirler.

- *Siyasal Güvenlik*

Türkiye, Suriye ile 2000’li yıllarda siyasal ve ekonomik açıdan yakın diplomatik ilişkiler kurmuştur. Ancak Suriye’de çatışmaların başladığı Mart 2011’de politikalarını değiştirmiş, Haziran 2011 dönemine gelindiğinde ise yakın diplomatik ilişkilerine son vermiştir. Siyasal güvenlik açısından Türkiye, öncelikle Esad rejimi ile diplomatik ilişkiler kurarak reform için gerekli adımların atılmasını talep etmiştir. Bu noktada Türkiye, “kardeşlik” olarak tanımlanan diplomatik ilişkiler kapsamında iktidar değişiminin ikna yoluyla olabileceğine inanmaktaydı. Ancak Esad rejiminin ikna edilememesi ile Eylül 2011’de Suriye Ulusal Konseyi, Türkiye tarafından Suriye muhalefetine resmi temsilcisi olarak tanınmıştır. Bu açıklama siyasal güvenlik açısından diplomatik ilişkileri bitirmiş ve Türkiye’nin güvenliğini tehdit eden unsurların sonlandırılması için mücadele politikaları uygulamaya geçirilmiştir⁵⁶⁷.

Türkiye başlangıçta Esad rejiminin yönetimde uzun süre kalamayacağını ve Suriye’de toplumsal barışın en kısa sürede tekrar sağlanacağına inanmaktaydı. Aslında bu inancın temelinde Suriye ile yakın diplomatik ilişkilerin varlığı yer almaktaydı. Ankara’nın reform taleplerinin karşılık bulmaması, çatışmalarının derinleşerek bir savaşa dönüşmesi ve her geçen gün artan göçmen sayısı Türk dış politikası açısından ciddi sorunları ortaya çıkarmıştır. Bunun üzerine Türkiye, Esad rejiminin yönetimden uzaklaştırılması ve Suriye’de uçuşa yasak güvenli bölgenin

⁵⁶⁷ N. Ela Gökalp Aras ve Zeynep Şahin Mencütek, “The International Migration and Foreign Policy Nexus: The Case of Syrian Refugee Crisis and Turkey”, **Migration Letters**, Cilt: 12, Sayı: 3, 2015, ss. 199-200

oluşturulması için uluslararası toplumu ikna etmeye dönük siyasal mücadele başlatmıştır⁵⁶⁸.

- *Ulusal Güvenlik*

Suriye sınırında yer alan illerde yaşayan halk, birçok faktöre bağlı olarak ciddi güvenlik sorunlarıyla karşı karşıyadır. Bölge halkı, öncelikle sınıra yakın alanlarda yaşanan çatışmalar ile doğrudan hedef olabilmektedir. Ayrıca Suriye’de rejim tarafından yapılması olası olan kimyasal saldırılardan da birinci derecede etkilenebilecek konumda bulunmaktadır. Sınıra birkaç km uzaklıkta yaşanan çatışmalarda kullanılan silahlar zaman zaman Türk halkının yaralanmasına ve ölmesine neden olmaktadır. Bu kapsamda sınıra yakın alanlarda DEAŞ ve PKK/PYD gibi terör örgütlerinin varlığı bölge halkını terör örgütlerinin saldırılarına da açık hale getirmektedir⁵⁶⁹. Bu durum bir anlamda iç güvenliğe yönelik asayiş endişeleri barındırmanın ötesinde Türkiye’nin ulusal güvenliğini ciddi düzeyde tehdit etmektedir.

Türkiye’nin ulusal güvenliği açısından özellikle DEAŞ ve PKK/PYD terör örgütü üyeleri, açık kapı politikası gereği sınırların esnek tutulması ile oluşan güvenlik boşluğundan faydalanıp göçmen görünümünde ülkeye giriş yaparak birçok bombalı saldırı gerçekleştirmişlerdir. 11 Şubat 2013 tarihinde Cilvegözü sınır kapısında patlamalar meydana gelmiş, 11 Mayıs 2013’te ise Reyhanlı’da gerçekleştirilen bombalı saldırıda 50’den fazla insan hayatını kaybetmiştir⁵⁷⁰. 6 Ocak 2015 ile 17 Aralık 2016 tarihleri arasında bu örgütler tarafından gerçekleştirilen 21 eylemde 468 kişi ölmüş, 1894 kişi yaralanmıştır. Özellikle Suruç, Ankara Garı, Kızılay ve İstanbul Atatürk Havalimanı’ndaki saldırılar toplumda büyük infial

⁵⁶⁸ Soyalp Tamçelik ve Gülin Merve Ayaz, “Suriyeli Mülteciler Sorununun Türkiye’ye Yansıması”, **Uluslararası Politikada Suriye Krizi**, Ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım, 1. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 643-644

⁵⁶⁹ Nasrullah Uzman, “Türkiye’nin Sınır Güvenliği Açısından Suriyeli Sığınmacılar Meselesi”, **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, Cilt: 5, Sayı: 15, 2016, s. 144

⁵⁷⁰ Derya Kap, “Suriyeli Mülteciler: Türkiye’nin Müstakbel Vatandaşları”, **Akademik Perspektif**, 2014, s. 33

oluşturmuştur⁵⁷¹. Tüm bu saldırılar Suriye eksenli göçün neden olduğu güvenlik sorununu, salt asayiş sorunu olmanın ötesine taşımaktadır.

- *Ekonomik Sorun*

Suriye eksenli gerçekleşen göçün neden olduğu bir diğer sorun alanı ise ekonomik kaynaklıdır. Suriyeliler, Türkiye ekonomisine bazı açılardan olumlu katkılar sunsa da olumsuz etkilediği alanlar azımsanmayacak ölçüdedir. Özellikle göçmenlerin yoğun yaşadığı bölgelerde artan talep nedeniyle temel gıda maddeleri, konut satış ve kira bedelleri artmıştır, eski kiracılar çıkartılarak göçmen kiracılar yerleştirilmiş, hayat pahalılığı ortaya çıkmıştır. Çocuk işçilerin sayılarında artış sözkonusu olup özellikle sanayide, küçük işletmelerde, tarımda ve benzeri alanlarda göçmenler kaçak yollarla ucuz iş gücü olarak kullanılmıştır. Sanayinin geliştiği bölgelerde, Türklerin tercih etmediği vasıfsız iş alanları göçmen işçiler ile doldurulmuştur⁵⁷². Bu durumun giderek yaygınlaşması ve Türkiye’de yaşayan Suriyelilerin ekonomik açıdan güçlenmesi, Türkiye’de bazı çevrelerin onlara dönük bakışını olumsuz etkilerken yerel düzeyde asayiş sorunlarının yaşanmasına da neden olmaktadır. 2021 Ağustos’unda Ankara’nın Altındağ ilçesinde yaşananlar yakın tarihli somut örnek olması itibariyle dikkat çekicidir. Suriyeli bir göçmenin karıştığı kavgada, 18 yaşındaki Türk genç bıçaklanarak öldürülmüştür. Bunun üzerine mahalle sakinleri Ankara’nın değişik yerlerinden gelenlerle birlikte Suriyelilere ait işyerlerini ve evleri taşılayıp ateşe vererek gerilimi tırmandırmıştır.

Türkiye’deki Suriye eksenli göçmen sayısının artışı beraberinde enflasyon oranlarını da artırmıştır. Yapılan çalışmalarda göçmenlere sağlanan barınak, eğitim ve sağlık gibi sosyal olanaklar ve parasal yardımlar gibi aktarma mekanizmalarının toplam talebin artmasına neden olduğunu, bu durumun ise enflasyon ile Suriyeli göçmen sayısı arasında bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır⁵⁷³. Suriyeli

⁵⁷¹ Mithat Arman Karasu, “Türkiye’deki Suriyeli Sığınmacıların Kentlerde Neden Oldukları Güvenlik Riskleri”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 36, Sayı: 2, 2018, ss. 60-61

⁵⁷² Hakan Ömer Tunca ve Ahmet Karadağ, “Suriye’den Türkiye’ye Göç: Tehditler ve Fırsatlar”, *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 2, 2018, s. 56

⁵⁷³ Nagihan Aksoy ve Mehmet İvrendi, “Türkiye’ye Gelen Suriyeli Mültecilerin Enflasyona Etkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı”, *Fiscaoeconomia*, Cilt: 5, Sayı: 3, 2021, s. 1074

göçmenlerin neden olduğu ekonomik sorunlardan bir diğeri ise Türkiye'nin dış ticaretinde yaşanan düşüştür. Suriye kanalıyla Ortadoğu ve Körfez ülkeleri ile yapılan ticaret, Suriye'de yaşanan savaştan kaynaklı nakliye sorunu nedeniyle sekteye uğramıştır⁵⁷⁴. Örneğin 2010 yılında Suriye ile 2.3 milyar dolar olan ticaret hacmi 2011'in son çeyreğiyle birlikte hızla daralmaya başlamıştır. 2019'da 1.3 milyar dolara gerileyen dış ticaret hacmi 2020 yılında ise 1.8 milyar dolar gerçekleşmiştir⁵⁷⁵.

- *Toplumsal Sorun*

Suriye eksenli gerçekleşen uluslararası göçün neden olduğu bir diğer sorun ise toplumsal ve sosyal alanlarda ortaya çıkmaktadır. Göçmenler ile yerel halk arasındaki farklı dil, kültür ve yaşam tarzı toplumsal tepkilerin giderek artmasına neden olmaktadır. Özellikle sınır illerinde olmak üzere göçmenlerin yoğun yaşadığı bölgelerde çok eşliliğin ortaya çıkması, boşanmaların artması, kadın ve çocuk istismarının yaşanması, etnik ve mezhepsel kutuplaşmaların körüklenmesi, çarpık kentleşmenin ortaya çıkması gibi sorunlar toplumsal sorunlar arasında sayılmaktadır. Her ne kadar resmi rakamlarda Suriyelilerle evlilik az sayıda olsa da dini nikâh kıyılarak yapılan evlilikler nedeniyle bu oran görünenden oldukça fazladır. Ekonomik sorunlar yaşayan Suriyelilerin kenar mahallerde yaşamaya çalışması gecekondulaşmayı da artırmaktadır. Bu durum hali hazırda var olan çarpık kentleşmeyi derinleştirmektedir⁵⁷⁶.

3.2.2. Sınır Güvenliği Sorunu: Sınır Ötesi Operasyonlar

Suriye'deki toplumsal hareketlerin birer iç savaşa dönüşmesinin ardından küresel ve bölgesel aktörlerin sürece dâhil olması bir güç boşluğunu doğurmuştur.

⁵⁷⁴ Dilek Canyurt, "Suriye Gelişmeleri Sonrası Suriyeli Mülteciler: Türkiye'de Riskler", **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı: 48, 2015, s. 139

⁵⁷⁵ T.C. Ticaret Bakanlığı, **Suriye Ülke Profili 2021**, <https://ticaret.gov.tr/data/5ed6044b13b87656dc5b5a22/Suriye.pdf>, 2021, s. 12, (Erişim Tarihi: 01.01.2022)

⁵⁷⁶ Oytun Orhan ve Sabiha Senyücel Gündoğar, **Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri**, ORSAM Yayınları, Rapor No: 195, Ankara, 2015, s. 16

Bu güç boşluğu muhalif çevrelerin sayısında artışa neden olurken aynı zamanda terör örgütlerinin de hızla alan kazanmalarına ortam hazırlamıştır. Bu durum Türkiye'nin tehdit algılamalarının artmasına ve terörle mücadele kapsamında hareket etmek istemesine neden olmuştur⁵⁷⁷. Suriye'de yaşanan iç savaşın ortaya çıkardığı bu yeni jeopolitik durum, bölgesel istikrar ile Türkiye'nin ulusal güvenliği arasındaki ilişkinin derinleşmesine neden olmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin sınır güvenliğine yönelik mekanizmalarda ciddi değişimler görülmüştür. Açık kapı politikası ile sınırları aşan göçmenler arasında yer alan terörist grupları engellemek için yeni politikalar izlenmiştir. Bu bağlamda Suriye iç savaşının, jeopolitik bir baskı aracına dönüşmesiyle “sıfır tolerans politikası” izlenmeye başlanmıştır⁵⁷⁸. Bu kapsamda Türkiye, öncelikle Suriye'ye yönelik angajman kurallarını değiştirmiştir. Türk uçağının düşürülmesi bu değişiklikteki temel etkenlerdendir. Sonrasında ise Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 51. maddesine dayanarak “meşru müdafaa” çerçevesinde Suriye'nin kuzeyine girerek DEAŞ ve PKK'nın Suriye kanadı olan PYD/YPG terör örgütlerine yönelik askeri operasyonlar gerçekleştirilmiştir.

Malatya Erhaç 7. Ana jet üssünden 22 Haziran 2012'de Kürecik'te konuşlanan radar sistemlerini test etmek amacıyla havalanan RF-4E Phantom askeri keşif uçağı, Lazkiye'nin 13 mil açığında ve uluslararası hava sahasındayken radar ve tanıtım sistemleri açık, tek başına ve silahsız olmasına rağmen Suriye tarafından ihtarsız olarak düşürülmüştür⁵⁷⁹. Suriye rejimi, Türk jetinin hava sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle uçak savar bataryaları tarafından düşürüldüğünü ve başlangıçta uçağın kime ait olduğunu bilinmediğini açıklamıştır⁵⁸⁰. Oysa uluslararası hukuka göre tüm devletlerin uluslararası hava sahasında uçma hakkı bulunmaktadır. Bu nedenle saldırgan olmayan ve silahsız olan bir uçağa uluslararası hava sahasında müdahale edilemesi mümkün değildir. Ayrıca Türkiye, dinlediği radyo iletişimi sayesinde

⁵⁷⁷ Hüseyin Yeltin, “Türkiye'nin Suriye Krizine Karşı Güvenlik Arayışlarına Bir Örnek: Fırat Kalkanı Harekâtı”, *Econder Uluslararası Akademik Dergi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2018, s. 202

⁵⁷⁸ Murat Yeşiltaş, *İç Savaşa Komşu Olmak Türkiye'nin Suriye Sınır Güvenliği Siyaseti*, Seta Yayınları, İstanbul, 2015, s. 10

⁵⁷⁹ Funda Ata Keskin, “Uluslararası Hukuk Açısından Türk Askeri Uçağının Suriye Tarafından Düşürülmesinin Bir Değerlendirmesi”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 4, Sayı: 44, 2012, s. 17

⁵⁸⁰ Naim Gök, “Suriye Krizi'nin Türkiye'ye Yansımaları (2011-2017)”, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 8, 2019, s. 95

Suriye'nin uçağın kime ait olduğunu bildiği halde düşürdüğünü tespit ederek rejimin iddialarını çürütmüştür⁵⁸¹.

Yaşanan gelişmelerin ardından Türkiye angajman kurallarını değiştirmiş ve sınır güvenliği noktasında kararlı bir duruş göstermiştir. Bu kapsamda Suriye'den sınır bölgesine yaklaşan her türlü askeri unsur tehdit olarak kabul edilmiş ve misliyle karşılık verilmiştir. Örneğin, Akçakale'ye düşün top mermileri ile 5 vatandaşı hayatını kaybetmiş, karşılık olarak derhal Suriye top atışına tutularak 34 Suriyeli asker öldürülmüştür. O dönemde Türkiye'de yürütülen "çözüm süreci" nedeniyle başlangıçta ılımlı politikalar izlense de sınırda terör örgütlerinin etkinliğinin artması ve Kobani olaylarının yaşanması üzerine sınır ötesi operasyonlar başlatılmıştır. Bu kapsamda ilk operasyon Şah Fırat Operasyonu'dur.

Suriye'de etkinliği artan DEAŞ terör örgütünün Kobani bölgesini kuşatması, Kürt kamuoyunda büyük bir gerilime neden olmuştur. Türkiye'deki Kürtler, hem Suriye'deki Kürtlere yardım edilmediği gerekçesiyle hükümete hem de Kobani bölgesini kuşatan DEAŞ'e tepki göstermiştir. Ardından HDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş'ın çağrısı ile sokaklara dökülmüş ve 6-8 Ekim 2014 tarihleri arasında 50'den fazla insanın öldüğü olaylar yaşanmıştır⁵⁸². Türkiye'de bunlar yaşanırken Suriye'de bulunan ve uluslararası hukuka göre Türk toprağı olan Süleyman Şah Türbesi ve Saygı Karakolu, DEAŞ'ın saldırısı ile yıkılma tehlikesi altına girmiştir⁵⁸³. Bunun neticesinde Türkiye, 21 Şubat 2015 gecesinde 9 saat süren bir sınır ötesi operasyon gerçekleştirmiştir. Operasyon neticesinde Türkiye'ye getirilen türbe, kısa bir süre sonra Suriye toprakları içerisinde yer alan Eşme bölgesinin kontrolünün sağlanması ile buraya taşınmıştır⁵⁸⁴. Suriye'de yaşanan jeopolitik mücadelelerin neden olduğu güç boşluğu ile güçlenen DEAŞ, hem içerde hem de dışarda Türkiye'nin tehdit algılamalarının değişmesinde önemli yer

⁵⁸¹ M. Ezgi Erten, "Türkiye-Suriye Sınırı Hava Sahasında Türkiye'nin Uyguladığı Angajman Kuralları", **Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (ERÜHFD)**, Cilt: 12, Sayı: 1, 2017, s. 113

⁵⁸² Vahap Coşkun, "Çözüm Süreci: 6-8 Ekim Olayları ve Sonrası", **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 32, 2015, s. 2

⁵⁸³ İ. Aytaç Kadioğlu, "Zeytin Dalı Harekâtı: Türkiye'nin Suriye'ye Sınır Ötesi Operasyonu ve Meşru Müdafaa Hakkı", **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 41, 2020, s. 212

⁵⁸⁴ Veysel Kurt, "Türkiye'nin Suriye Politikası ve Şah Fırat Operasyonu", **Seta Perspektif**, Sayı: 91, 2015, s. 1

edinmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin sahada aktif politikalar izlemeye başladığı Şah Fırat Operasyonu, Fırat Kalkanı Harekâtı ile devam etmiştir.

Türkiye, konjonktürün de uygun olması ile DEAŞ ile mücadelede kritik bir dönemeç olarak görülen Fırat Kalkanı Harekâtı'nı 26 Ağustos 2016 tarihinde Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) ile birlikte Cerablus ve El Bab gibi bölgelere girerek başlatmıştır. Hareketin üç temel amacı bulunmaktaydı. Öncelikle DEAŞ'ı sınır bölgesinden temizlemek, sonrasında ise tüm sınır bölgesini her türlü terör örgütlerinden arındırarak güvenli bir bölge kurmaktı. Böylece Türkiye'de birçok soruna neden olan göçmenlerin geri dönüş süreci hızlandırılmıştır⁵⁸⁵. Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ve ÖSO birlikleri beklenilenden daha hızlı bir biçimde DEAŞ'ın güçlü bir konumda olduğu Cerablus'u kontrol altına almıştır. Doğudan Cerablus ve batıdan al-Rai (Çobanbey) üzerinden ilerleyen Türkiye destekli muhalifler, kısa sürede sınır bölgesindeki DEAŞ varlığını sonlandırmıştır. Bu aşamadan sonra ise güvenli bölgeye derinlik kazandırılması gerekliliği ortaya çıkmıştır⁵⁸⁶. Türkiye bu harekât ile bir yandan sınır güvenliğini sağlamış, diğer bir yandan DEAŞ tehdidini minimize etmiştir. Böylece DEAŞ'ın, 2016 sonrası ülke içerisindeki eylem yetisini kaybetmesi sağlanmıştır. Ayrıca PYD/YPG'nin Afrin ile bağlantı kurması da fiilen engellenmiştir⁵⁸⁷. Türkiye açısından sınır güvenliğini tehdit eden DEAŞ kadar önemli bir diğer terör örgütü ise uzun yıllardır içerde mücadele ettiği PKK'nın Suriye yapılanması olan PYD/YPG terör örgütüdür.

PKK terör örgütüne Suriye'nin kuzeyinde önemli hareket alanı açılmasının ve Suriye'nin parçalanma ihtimali ile oluşabilecek bir Kürt yapılanması, Türkiye için ciddi bir güvenlik endişesi doğurmaktadır⁵⁸⁸. Her ne kadar Fırat Kalkanı Harekâtı başarı ile tamamlansa da, Suriye iç savaşının devam ediyor olması Türkiye'ye

⁵⁸⁵ Ufuk Ulutaş ve Burhanettin Duran, "Türkiye'nin DEAŞ'la Mücadelesinin Kritik Dönemeci: Fırat Kalkanı Harekâtı", **Türk Dış Politikası Yıllığı 2016**, Ed. Burhaneddin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner, 1. Baskı, Seta Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 21-22

⁵⁸⁶ Oytun Orhan, "Fırat Kalkanı Hedefler, Fırsatlar ve Riskler", **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 8, Sayı: 77, 2016, s. 12

⁵⁸⁷ Yeltin, **a.g.e.**, 2018, ss. 211-212

⁵⁸⁸ Nurettin Altundeğer ve M. Ertuğrul Yılmaz, "İç Savaşın Bölgesel İstikrarsızlığa: Suriye Krizinin Türkiye'ye Faturası", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 1, 2016, s. 293

yönelik tehditlerin de devam etmesine neden olmaktadır⁵⁸⁹. Fırat Kalkanı Harekâtı'nın ABD desteğindeki PYD'nin Afrin üzerinden Akdeniz'e ulaşma olasılığını tamamen ortadan kaldırmamış olması ve ABD'nin Suriye Demokratik Güçleri'den oluşan otuz bin kişilik askeri birlik oluşturacağını açıklaması Zeytin Dalı Harekâtı'nı zorunlu kılmıştır⁵⁹⁰. Bu kapsamda 20 Ocak 2018 tarihinde Suriye'nin Afrin bölgesinde PYD/YPG'yi etkisiz hale getirmek amacıyla Zeytin Dalı Harekâtı'nı başlatılmıştır. 18 Mart 2018 tarihinde Afrin kent merkezinin ve yönetim binalarının TSK ve ÖSO tarafından kontrol altına alınması neticesinde başarıyla sonuçlanmıştır⁵⁹¹. Şüphesiz bu harekâtların sınır güvenliğini sağlamak gibi amaçlarının dışında jeopolitik hedefleri de söz konusudur. Bu bağlamda en önemli jeopolitik hedefler arasında Türkiye'nin güneyinde kurulmak istenen terör devletine müsaade etmemek ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünü sağlamak gibi stratejik planlar da yer almaktadır.

Türkiye'nin jeopolitik güç mücadelesinde hem sınır güvenliğini hem de bölgesel istikrarı sağlamak amacıyla gerçekleştirdiği harekâtlardan beklediği bir diğer önemli sonuç ise yaşanan göç dalgalarını durdurma⁵⁹². Ancak Suriye'de savaşın devam etmesi ve yakın gelecekte de son bulacağına dair emarelerin olmaması Suriye eksenli göçlerin devam edeceğini göstermektedir. Ayrıca bölgenin jeopolitik durumu, sınır güvenliğine yönelik tehditlerin farklı şekillerde tekrar gün yüzüne çıkmasına neden olmaktadır. Bu durum ise Türkiye tarafından yeni askeri müdahalelerin yapılmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Nitekim İdlib operasyonlarının devamı niteliğinde olan Barış Pınarı Harekâtı, Zeytin Dalı Harekâtı'ndan altı ay sonra gibi kısa bir süre içerisinde başlatılmak zorunda kalmıştır. İlerleyen süreçte ise benzer gerekçelerle Bahar Kalkanı Harekâtı gerçekleştirilmiştir.

⁵⁸⁹ Gül Seda Acet İnce, "Uluslararası Hukuk Bağlamında Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı Harekâtları", **Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2020, s. 67

⁵⁹⁰ Doğan Şafak Polat, "Türkiye'nin Suriye'nin Kuzeyindeki Askerî Harekâtının Amaçları ve Sonuçları", **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 35, 2020, s. 70

⁵⁹¹ Bora Bayraktar, "Suriye İç Savaşı Açısından Zeytin Dalı (Afrin) Harekâtı", **Bilge Strateji**, Cilt: 11, Sayı: 20, 2019, ss. 51-53

⁵⁹² İbrahim Korgun, "Suriye'deki PYD/YPG Yapılanmasının Türkiye'nin Sınır Güvenliğine Etkileri", **Ahi Evran Akademi (AEA)**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2020, s. 9

Barış Pınarı Harekâtı'nın, Türkiye'nin daha önce yürütmüş olduğu harekâtlardan farklı bir özelliği bulunmaktadır. Bu harekâtı farklı kılan özelliği ise bölgede aktif bir aktör olan ve terör örgütünü doğrudan söylemlerine alarak destekleyen ABD ile karşı karşıya kalınmasıdır⁵⁹³. Türkiye'nin bu harekât nedeniyle ABD dışında karşı karşıya geldiği bir devlet ise Rusya olmuştur. ABD, harekât nedeniyle Türkiye'ye ekonomik yaptırımlar uygulayacağını açıklamıştır. Sonraki günlerde Türkiye ile ABD her ne kadar harekâtın durdurulması konusunda anlaşmış olsalar da Türkiye'nin beklentilerinin karşılanmaması ile harekâta devam edilmiştir. Bunun üzerine Ankara ve Moskova yönetimleri 22 Ekim 2019'da Soçi'de bir araya gelmiştir⁵⁹⁴.

Soçi görüşmesi neticesinde bölgenin terör örgütlerinden temizleneceğine, Münbiç ve Tel Rıfat'tan bütün YPG unsurlarının silahlarıyla birlikte çıkarılacağına, Tel Abyad ve Rasulayn'ı içine alan 32 kilometre derinliğinde harekât alanının statükosunun muhafaza edileceğine karar verilmiştir. Ayrıca 150 saat içerisinde YPG unsurları ile silahlarının Türkiye sınırından 30 kilometre dışına çıkarılarak harekât alanının batısı ve doğusunda 10 kilometrelik derinlikte Türk ve Rus güvenlik güçlerinin ortak devriye görevine başlamaları kararlaştırılmıştır⁵⁹⁵.

Türkiye, 9 Ekim 2019'da başlattığı Barış Pınarı Harekât'ı ile sahada başlattığı mücadeleyi diplomatik kanallarla masada sürdürmüştür. Ayrıca Türkiye'nin kendi ürettiği yeni nesil silahlardan olan SİHA'nın katkısı oldukça dikkat çekmiştir. Türkiye bu harekâtlar neticesinde ABD destekli kurulmak istenen "Kürt Koridoru" projesine engel olmuştur. Böylece bölgedeki jeopolitik durumu lehine çevirebilmiştir.

Türkiye'nin sınır ötesi operasyon düzenliği bölgelerden biri de Kuzey Irak olmuştur. PKK'nın bölgede artan etkinliği, Türk karakolları ve üsleri açısından bir

⁵⁹³ Fırat Demirkol, "Kamu Diplomasisi Bağlamında Barış Pınarı Harekâtı", **Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 21, 2020, s. 82

⁵⁹⁴ Abdulkadir Baharçipek ve Osman Ağır, "Türkiye-Rusya İlişkilerinin Suriye Krizi Bağlamında Değerlendirilmesi", **Analytical Politics**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2020, s. 11

⁵⁹⁵ Mehmet Çağatay Güler, "Türkiye-Rusya İlişkileri", **2019'da Türkiye**, Ed. Nebi Miş, Muhittin Ataman, Murat Yeşiltaş, Cem Duran Uzun, Kemal İnat, Enes Bayraklı, Kadir Üstün, Nurullah Gür, Atilla Arkan ve İsmail Çağlar, Seta Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2020b, s. 157

tehdit unsuru haline gelmiştir. Bu durum Türkiye'nin Pençe operasyonlarını başlatmasına zemin hazırlamıştır. Operasyonlardan ilki Haziran 2020'de gerçekleştirilmiştir. Pençe-Kartal Operasyonu ile Sincan, Kandil, Basyan ve Hakurk'ta konuşlanan örgüte ait seksen bir hedef vurulmuştur. Sonrasında ise Pençe-Kaplan Operasyonu gerçekleştirilmiştir. Haftanın bölgesinde hava kuvvetleri, ateş destek vasıtaları, ATAK helikopterleri, İHA ve SİHA'larla desteklenen operasyon neticesinde PKK'ya ait çok sayıda askeri mühimmat ele geçirilmiştir⁵⁹⁶.

3.2.3. Sınıraşan Sular Sorunu: Fırat ve Dicle

Su sorunu küresel ve bölgesel güç rekabeti açısından önemli bir yere sahiptir. Su sorununun ekonomik, stratejik ve askeri boyutu bu rekabeti daha da derinleştirmektedir. Bu bakımdan sınıraşan sular sorunu, tek başına aktüel çatışma nedeni olabileceği gibi, birçok sorun alanı ile birleşerek türev bir sorun olarak da çatışmaya neden olabilecek potansiyele sahiptir⁵⁹⁷.

Küresel ölçekte ön plana çıkan su sorunu, günümüzde Ortadoğu'da da yoğun bir biçimde yaşanmaktadır. Ortadoğu'nun iklim özellikleri dikkate alındığında bu sorunun büyüyerek devam edeceği öngörülmektedir. Yıllık yağış ortalamasının çok düşük ve düzensiz olmasına bağlı olarak kaynağını bölgeden alan büyük akarsular bulunmamaktadır. Kaynaklarının büyük bir kısmını Türkiye'den alan Fırat ve Dicle nehirleri ile kaynağının tamamına yakını Orta Afrika'dan alan Nil Nehri, Ortadoğu'nun en önemli akarsuları arasında yer almaktadır⁵⁹⁸. Küresel ısınmanın olumsuz etkilerinin gün geçtikçe daha fazla hissedilmesi, devletlerin su kaynaklarına artık daha fazla önem vermesine neden olmaktadır. Bu nedenle su fakiri devletler yakın olan su kaynakları üzerinde söz sahibi olma ve hak iddia etme çabasına

⁵⁹⁶ Rukiye Patan ve Özgür Tüfekçi, "Çok Yönlü Dış Politika Arayışında Türkiye: 2020", **Karadeniz: 2020 Gelişmeleri Işığında Bölgesel Değerlendirmeler**, Ed. Özgür Tüfekçi, 1. Baskı, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon, 2021, s. 17

⁵⁹⁷ Zafer Akbaş, "Türkiye'nin Fırat ve Dicle Sınıraşan Sularından Kaynaklanan Güvenlik Sorunu ve Çatışma Riski", **Bilig**, Sayı: 72, 2015, s. 98

⁵⁹⁸ Mutlu Yılmaz, "Ortadoğu'da Su Sorunu Kapsamında Türkiye'nin Sınıraşan Sularının Jeopolitik Önemi", **Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi (TUCAUM) VI. Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Ankara, 2010b, s. 321

girmektedir. Dolayısıyla dünyanın kurak bölgelerinden olan Ortadoğu’da devletlerin su kaynakları üzerinde ihtilaflar yaşaması kaçınılmaz olmuştur⁵⁹⁹. Bu kapsamda Türkiye’nin sınıraşan sularından olan Fırat ve Dicle nehirleri, kıyıdaş devletler ile önemli güvenlik sorunlarından biri olarak değerlendirilmektedir.

Bu bağlamda sınıraşan suların dar anlamda paylaşımı, geniş anlamda ise yönetimi en önemli sorun olarak görülmektedir. Başta Fırat ve Dicle nehirleri olmak üzere Türkiye’nin sahip olduğu yenilenebilir su kaynaklarının büyük bir kısmı sınıraşan sular kapsamındadır. Söz konusu kaynakları Irak ve Suriye ile ortak kullanılmaktadır. Türkiye’nin jeopolitik durumu, su kaynaklarına olan ihtiyacı, bu kaynakların orantısız dağılımı ile büyük kısmının sınıraşan sular havzasında yer alması konuyu daha önemli bir hale getirmektedir⁶⁰⁰. Sınıraşan suların “daha adil” bir kullanımının nasıl olması gerektiği yönünde Türkiye-Suriye-Irak üçlünün farklı tezleri bulunmakta ve bu tezler ikili ilişkilerde zaman zaman gerilimlere neden olmaktadır. Bu nedenle Türkiye, su kaynaklarını stratejik bir bakışla yönetmeli ve enerji bağımlılığını azaltarak güç rekabetinde avantaj elde etmelidir. Aksi halde sınıraşan su sorunu güvenlik sorunu haline dönüşebilir⁶⁰¹.

Bölgede yaşanan siyasal olumsuzluklar ve anlaşmazlıklar, su kaynaklarını ve paylaşımını stratejik bir unsur haline getirmektedir. Bu nedenle var olan su kaynaklarının verimli kullanılıp kullanılmadığından ziyade bölge devletlerinin su kaynakları üzerinde hâkimiyet kurma isteği, siyasi ve uluslararası soruna dönüşmüş durumdadır⁶⁰². Türkiye ile Suriye ve Irak arasında yaşanan sınıraşan su sorunun kaynağında, Irak ve Suriye taraflarınca Türkiye’nin uyguladığı Güney Doğu Anadolu Projesi (GAP) gösterilmektedir. Bu proje, Türkiye’nin topraklarının yaklaşık 1/10’unu oluşturan bir bölgeyi doğrudan etkilerken tüm Türkiye’yi ise yakından ilgilendirmektedir. Türkiye açısından projenin enerji üretimi ve sulama olmak üzere

⁵⁹⁹ Mesut Kayaer ve Salih Çiftçi, “‘Su Sorunu’ ve Türkiye’nin Tatlısu Potansiyeli Çerçevesinde Türkiye’nin Sınıraşan Sularının Stratejik, Etik ve Hukuki Boyutlarının Değerlendirilmesi”, **Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 3, 2018, s. 387

⁶⁰⁰ M. Murat Köle, “1954 – 2016 Dönemi Türkiye Sınıraşan Sular Politikası”, **Marmara Coğrafya Dergisi**, Sayı: 35, 2017, s. 124

⁶⁰¹ Akbaş, **a.g.e.**, 2015, s. 98

⁶⁰² Aziz Kolman, **Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s. 44

iki stratejik ayağı bulunmaktadır. Projenin sulama boyutu Suriye ve Irak tarafında endişe oluşturmaktadır. Öyle ki her iki devlet projenin bu ayağının gelişmesiyle birlikte kendilerine kuzeyden gelen su miktarında düşüş olduğunu ve bunun devam edeceğini savunmaktadırlar⁶⁰³.

Türkiye, GAP çevresinde inşa ettiği barajlar yoluyla suyu düzenlemekte ve ortaya çıkan debi farklarından komşularının etkilenmeyeceği bir biçimde dağıtım yapmaktadır. Bu bakımdan Türkiye, stratejik bir kaynak olan suyu verimli olarak kullanılabilir hale getirerek Suriye ve Irak'a faydalı olmaktadır. GAP, Fırat ve Dicle'nin kurak dönemlerde suyunun azalması nedeniyle bir bakıma bölgesel bir barış yatırımı niteliğindedir⁶⁰⁴. Ancak buna rağmen Suriye, geçmişten beri Fırat ve Dicle ile ilgili Türkiye'den sürekli başta daha fazla su olmak üzere bir takım taleplerde bulunmaktadır. Bu talepleri dile getirirken bir yandan kendi tezlerini uluslararası kamuoyuna duyurmak, iddialarını sağlamlaştırmak, kabul ettirmek gibi bir gayret içerisindeyken diğer taraftan Türkiye'nin sınıraşan sularının kullanımı ile ilgili hakları üzerinde istifhamlar, tereddütler oluşturmak ve iddialarını çürütmek yönünde politikalar izlemektedir⁶⁰⁵. Ayrıca Suriye, sınıraşan sular kapsamında talep ettiği su miktarını elde etmek için terör örgütlerini kullanmaktan çekinmemiştir.

Suriye ve Irak, Fırat ve Dicle üzerindeki taleplerini iki temel unsura dayandırmaktadır. İlki, tarihin geçmiş dönemlerinden kaynaklanan haklar anlamında "kadim sulamalar" ve gelecekte de aynı şekilde kullanılabilir haklara sahip olmak anlamında "müktesap haklara" sahip olduğu yönündedir. Bu bağlamda Suriye, Fırat ve Dicle üzerinde öncelikli kullanım hakkı tanıyan "kazanılmış haklara" sahip olduğu görüşünü savunmaktadır. İkinci unsur ise, Suriye tarafından Fırat ve Dicle'nin uluslararası suyolları olduğu konusundaki görüşüdür. Bu görüşe göre Fırat ve Dicle, kıyıdaş devletler arasında "ortak kaynaklar" niteliğindedir. Bu bağlamda

⁶⁰³ Faruk Sönmezoğlu, **Son On Yıllarda Türk Dış Politikası (1991-2015)**, Der Yayınları, İstanbul, 2016, s. 175

⁶⁰⁴ Metin Saltürk, "Orta Doğu'da Su Sorunu ve Türkiye Açısından İncelenmesi", **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 3, 2006, s. 28

⁶⁰⁵ Zafer Akbaş ve Çiğdem Mutlu, "Uluslararası Politikada Irak ve Suriye'nin Sınıraşan Su Sorununa Yaklaşımı ve Türkiye: Beklentiler ve Gerçekler", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 1, 2012, s. 216

sınıraşan sular matematiksel bir formülle paylaşılmalıdır⁶⁰⁶. Bu paylaşımın üç temel niteliği bulunmaktadır. Öncelikle her iki devlet bu sulardan ihtiyacını olan miktarı ayrı ayrı bildirecektir. İkincisi her iki devlet açısından nehirlerin kapasiteleri ayrı ayrı hesaplanacaktır. Son olarak kıyıdaş devletin belli bir nehirden almak istediği toplam su miktarı o nehrin debisinden fazla olursa, geri kalan miktar oransal olarak her bir devletin talep ettiği miktardan düşülecektir⁶⁰⁷.

Esasen Türkiye ile Suriye ve Irak arasında yaşanan su sorununun temelinde adlandırma uyuşmazlığı yer almaktadır. Türkiye, Fırat ve Dicle nehirlerini hakça ve akıllıca kullanma ilkesine dayanan “sınıraşan su” olarak kabul etmektedir⁶⁰⁸. Türkiye, öncelikle Fırat ve Dicle sularının kullanımını gerçekleştirirken hem her üç devleti de tatmin edecek hem de ulusal, bölgesel ve uluslararası platformlarda kabul edilebilecek bir uzlaşmaya dayanmasını istemektedir⁶⁰⁹. Bu kapsamda Türkiye, egemenlik haklarından ötürü topraklarındaki sular üzerinde istediği gibi faydalanma hakkına sahip olmasına rağmen, Suriye ve Irak’ın zarar görmemesi için barışçıl yöntemler izlemektedir. Barış Suyu Projesi ve Manavgat Suyu bu konuda örnek olarak verilebilir. Ancak Arap devletleri bu projelere Suriye ve Irak lehine itiraz etmişlerdir. Konuya siyasi pencereden bakan Suriye ve Irak, Türkiye’nin egemenlik haklarını görmezden gelmektedir. Özellikle Irak, Körfez Savaşı sonrası Türkiye’yi savaş ile tehdit etmiştir. Suriye ise terör kozunu kullanmıştır⁶¹⁰.

Hızlı kentleşme ve sanayileşme, nüfus artışı, küresel ısınma, su kaynaklarının kullanım alanlarının artması hem su kaynaklarının kalitesini düşürmekte hem de miktarında azalmalara neden olmaktadır. Bütün bu unsurlar su sorununun diğer nedenleri olarak sayılabilir. Suyun, kıt bir kaynak olması ise stratejik değerini artırmaktadır. Dolayısıyla sınıraşan sular sorunu devletler arasında çatışma unsuru

⁶⁰⁶ Budak, **a.g.e.**, 2006, s. 99

⁶⁰⁷ Arda Ercan, “Türkiye – Suriye İlişkileri ve Ortadoğu’da Su Sorunu”, **21. Yüzyılda Çağdaş Türk Dış Politikası ve Diplomasi**, Ed. Hasret Çomak, 1. Basım, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2010, ss. 439-440

⁶⁰⁸ İrfan Kalaycı, “Ortadoğu’nun Kült Sorunu - ‘Su’: Sosyo - Ekonomik ve Jeo - Ekonomik Bir Tahlil”, **Avrasya Etüdüleri**, Cilt: 43, Sayı: 1, 2013, s. 59

⁶⁰⁹ Ahmet Mehmet Kocaoğlu, “Ortadoğu’da Su Sorunları Karşısında Türkiye’nin İkilemleri”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1-2, 1996, s. 343

⁶¹⁰ Levent Aytemiz ve Timuçin Kodaman, “Sınır Aşan Sular Kullanımı ve Türkiye - Suriye İlişkileri”, **TMMOB Su Politikaları Kongresi Bildiriler Kitabı 2. Cilt**, 2006, ss. 533-534

olabilmektedir. Özellikle uluslararası hukukta sınıraşan sular ile ilgili küresel ölçekte kabul gören bir kural ya da uygulamanın olmaması çatışma risklerini artırmaktadır. Bu bağlamda aşağı kıyıdaş devletlerin Fırat ve Dicle üzerindeki haksız talep ve ithamları ikili ilişkilerin gerilmesine, hatta zaman zaman çatışmaya neden olmaktadır. Ancak tüm bunlara rağmen Türkiye'nin izlediği politikalara tarihsel bir perspektiften bakıldığında Suriye ve Irak'ın önemli düzeyde zarar görmemesi için çeşitli projeler geliştirdiği, bunu yaparken egemenlik haklarından taviz vermediği ve hepsinden önemlisi suyun insani boyutunu dikkate alarak iş birliğine dönük uygulamalar gerçekleştirdiği görülmektedir.

3.2.4. Bir Fırsat ve Tehdit Alanı: Enerji Olgusu

Sanayi devriminden günümüze değin enerji kaynaklarına sahip olabilmek adına kıyasıya bir yarış yaşanmaktadır. Bu yarış zaman zaman savaş ve çatışmalara neden olabilmektedir. Öyle ki enerji jeopolitiği; I. Dünya Savaşı, II. Dünya Savaşı, Kore Krizi, Küba Krizi, Vietnam Savaşı, Arap-İsrail Savaşları, Süveyş Krizi, Birinci Körfez Savaşı, İkinci Körfez Savaşı gibi son yüzyılın önemli olaylarının ortaya çıkmasında bazen başrolde bazen de yan rollerde yer almıştır. Bu bakımdan dünya liderliği ile enerji kaynakları arasında yaşanan ilişki adeta bir madeni paranın iki yüzü gibidir⁶¹¹. Dolayısıyla enerjinin sürdürülebilirliği, arz güvenliği, ulaşılabilirliği birçok devleti tehdit etmektedir. Kuşkusuz enerji kaynakları üzerinde hâkimiyet sağlayan devletler bugün ve gelecekte varlıklarını güçlü bir biçimde sürdürmeye devam edeceklerdir⁶¹².

XX. yüzyılın başından beri enerji coğrafyaları paylaşım ve güç mücadelesinin bir parçası olmuştur. 1973 ve 1979 petrol krizleri ile yaşanan enerji güvenliği kaygıları sonrası izlenen politikalar uluslararası ilişkilerde belirleyici unsur olmuştur. Bu dönemden sonra enerji güvenliği açısından batılı devletler bir taraftan nükleer ve yenilenebilir kaynakları devreye alırken bir taraftan da Ortadoğu'ya askeri müdahaleler

⁶¹¹ Cenk Sevim, "Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği", *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 26, 2012, ss. 4378-4379

⁶¹² İbrahim Üçgül, "Yeni Umut, Yenilenen Umut: Yenilenebilir Enerji", *Yekarum Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2010, s. 1

gerçekleştirmiştir. 1990'lı yıllarda Hazar, 2000'li yıllarda Doğu Akdeniz enerji odaklı güç mücadelelerin yaşandığı alan olmuştur. Ayrıca enerji kaynaklarının nakil güzergâhları jeopolitik bakımdan önem kazanmıştır. Bu nedenle enerjiye erişim ve transfer coğrafyalara stratejik değer katarak bu alanları jeopolitik denge aracı haline getirmektedir. Bu bakımdan enerji jeopolitiği, küresel siyasal denklemleri dizayn eden güçlü bir unsurdur⁶¹³.

Enerji jeopolitiğinde enerji transferi önemli bir yer edinmektedir. Bu noktada özellikle petrol ve doğalgazın transferi oldukça önemlidir. Petrol ve doğalgazın transferi büyük oranda boru hatları ile gerçekleştirilmektedir. Bu bakımdan Türkiye, enerji kaynaklarının boru hatları ile kıtalar arası transferinde jeopolitik bir rol oynarken, enerji üreticileri açısından da önemli bir pazardır⁶¹⁴. Türkiye'nin sahip olduğu petrol ve doğalgaz boru hatları, Türkiye'yi enerji ticareti ve transferi açısından merkez ülke konumuna getirmeyi hedeflemektedir. Bu bakımdan Türkiye'nin Rusya, İran, Irak, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Azerbaycan ile olan ilişkileri doğalgaz ve petrolün Avrupa'ya güvenli bir şekilde ulaştırılması bakımından önem arz etmektedir⁶¹⁵. Türkiye, jeopolitiğin sunduğu avantajları iyi bir şekilde kullanabilir ve doğru atımlar yaparsa şüphesiz enerji jeopolitiğinin merkez ülkesi olabilecek potansiyele sahiptir.

Türkiye, mevcut jeopolitik durumda AB'nin ihtiyacı olan enerji kaynaklarının transferi noktasında en önemli güzergâhlara sahiptir. Bu bakımdan Türkiye önemli bir bölgesel aktör olmayı arzu etmektedir. AB'nin yerli enerji üretiminin azalacağı göz önüne alındığında her geçen zaman diliminde artan oranda enerji talebi söz konusu olacaktır. Ayrıca AB'nin enerji çeşitliliğinde doğalgazın önemi de gittikçe artmaktadır. Bu nedenle AB, ek miktarlarda doğal gaz ithal etmek zorunda kalacaktır. Hazar bölgesinden gelen gazın mümkün olduğu kadar hızlı ve verimli bir şekilde Avrupa'ya transferi AB'nin stratejik çıkarları için önemlidir⁶¹⁶. AB'nin enerji

⁶¹³ Oral ve Özdemir, **a.g.e.**, 2017, ss. 949-950

⁶¹⁴ Muazzez Harunoğulları, "Enerji Dağıtım Merkezi Perspektifinden Türkiye'nin Enerji Jeopolitiği", **Mukaddime**, Cilt: 11, Sayı: 1, 2020, s. 182

⁶¹⁵ Fahri Akbaş ve Emre Ürün, "Enerji Güvenliği: Bölgesel Enerji Merkezi Türkiye", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, ICEBSS Özel Sayısı, 2016, ss. 105-106

⁶¹⁶ Bud E. Fackrell, "Turkey and Regional Energy Security on The Road to 2023", **Turkish Policy Quarterly**, Cilt: 12, Sayı: 2, 2013, s. 86

kaynaklarına olan bağımlılığı, başta Rusya olmak üzere Türkiye'nin de içinde bulunduğu coğrafyayı jeopolitik açıdan önemli kılmaktadır. Bu durum Türkiye için jeopolitik fırsatlar doğururken, içinde bulunduğu sosyo ekonomik ve siyasal koşullar jeopolitik zorluklar hatta tehditleri de beraberinde getirmektedir.

Enerji boru hatlarının seçiminde, ekonomik krizlerden ziyade jeopolitik durumlar daha önemlidir. Enerji güvenliğinde jeopolitiğin önemli bir unsur olmasından ötürü enerji yatırımlarının ekonomik boyutunun da göz önünde bulundurulmasını zorunlu kılmaktadır⁶¹⁷. Türkiye, enerji kaynaklarına sahip bir devlet olmasa da dünya genelinde ispatlanmış enerji rezervlerinin %70'ine sahip bir coğrafyada yer almaktadır. Hem dünyanın en zengin petrol kaynaklarının bulunduğu Ortadoğu devletlerine hem de dünyanın en zengin doğalgaz kaynaklarına sahip olan Asya devletlerine komşu olan Türkiye, dünyanın en büyük doğalgaz ithalatçısı olan Rusya ile çeşitli enerji antlaşmaları yaparak Rusya'nın en büyük ithalatçısı olmuştur⁶¹⁸.

Her şeyden önce Türkiye, gerçekleştirdiği enerji boru hatları antlaşmaları ve başta Doğu Akdeniz özelinde olmak üzere izlediği enerji politikaları ile jeopolitik kazanımlar elde etmektedir. Bu bakımdan Türkiye üzerinden geçen enerji boru hatları içerisinde Rusya-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı (Batı Hattı), Mavi Akım Gaz Boru Hattı, Doğu Anadolu Doğal Gaz Ana İletim Hattı (İran-Türkiye), Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı (BTE), Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Enterkonneksiyonu, Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP), TürkAkım Gaz Boru Hattı Projesi, Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Ham Petrol Boru Hattı (BTC) gibi projeler yer almaktadır. Bu enerji boru hatları ile Türkiye, enerji jeopolitiği açısından küresel bir enerji hubu olmayı hedeflemektedir. Tüm bunlar Türkiye jeopolitiğinde ekonomik kazanımlar sağlarken aynı zamanda uluslararası politikada Türkiye'nin daha etkin olmasına katkı

⁶¹⁷ Muhammed Emin Kocaman, "Hazar Havzası'nda Enerji Güvenliği ve Enerji Jeopolitiği", **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 3, 2018, s. 155

⁶¹⁸ Osman Ağır ve Ahmet Furkan Arvas, "Enerji Nakil Hatları ve Türkiye'nin Jeopolitiği", **KAYES 20019 II. Uluslararası Kahramanmaraş Yönetim, Ekonomi ve Siyaset Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı**, Kahramanmaraş, 2019, s. 173

sağlamaktadır. Daha önemlisi Türkiye'nin jeopolitik gücünün etkinliğini artırmaktadır.

Türkiye, coğrafi konumunun sağladığı avantaj sayesinde gerçekleştirdiği bu boru hattı projeleri ile enerji trafiğinin kilit aktörü pozisyonundadır. Bu rolün Türkiye'ye sağladığı en önemli jeopolitik avantaj, Ukrayna krizlerinin aksine herhangi bir kaynakta yaşanacak olası kriz durumlarında diğer kaynaklardan hidrokarbon transferi Batı'ya Türkiye üzerinden sunulmaya devam edecek olmasıdır. Böylece Türkiye, küresel enerji pazarında jeopolitik durumundan kaynaklı değerli bir oyuncu olarak enerji fiyatlarının belirlenmesinden pazarlanmasına kadar uzanan bir yelpazede önemli bir aktör olma potansiyeli elde etmektedir. Türkiye, sadece enerji kaynaklarının Batı'ya transferinde değil, aynı zamanda Hazar Havzası, Ortadoğu ve Orta Asya coğrafyalarıyla enerji işbirlikleri sayesinde bölgedeki devletlerin gelişimlerini destekleyerek bu devletlerin Batı ile bütünleşmesine katkı sunmaktadır⁶¹⁹. Bu durum Türkiye'nin bölgesel ve küresel jeopolitik değerine önemli katkılar sağlamaktadır.

2030 yılına gelindiğinde enerjide şimdi olduğundan %60 daha fazla ihtiyaç duyulacağı yönündeki projeksiyonlar ile petrol ve doğalgaza olan bağımlılığın artması enerji politikalarının yeniden belirlenmesine neden olmuştur. Ortaya çıkan enerji krizleri ile beraber rekabetçi bir enerji sektörü oluşturmak, enerji çeşitliliğinin sağlanması, yeni teknolojiler ve alternatif enerji kaynaklarının kullanılması devletlerin vazgeçilmez amaçları olmuştur⁶²⁰. Enerji, gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ekonomiler açısından stratejik bir değerdir. Türkiye'nin yerli enerji üretimi ile ihtiyacını karşılama oranı, 2000'li yıllarla birlikte iyice azalmaya başlamıştır. Bu nedenle enerjide dışa bağımlılığı azaltacak yatırımlar hayati öneme sahiptir. Bu bağlamda fosil kaynaklara alternatif olarak yeni enerji kaynakları üzerinde

⁶¹⁹ Melih Ersal ve Ahmet Keser, **Enerji Boru Hatları ve Türkiye'nin Jeopolitiği**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2020, ss. 155-156

⁶²⁰ Metin Yıldırım ve İbrahim Örnek, "Enerjide Son Seçim: Nükleer Enerji", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2007, s. 32

durulmalıdır. Linyit hariç fosil enerji kaynakları bakımından da fakir olan Türkiye için nükleer enerji önemli bir alternatiftir⁶²¹.

Nükleer enerji, hem ekonomik hem de stratejik değeri olan bir enerji türüdür. Bu enerji türüne sahip olan devletler, ekonomik siyasal ve jeopolitik açıdan diğer devletlere görece üstünlük sağlayabilmektedirler. Bu nedenle nükleer enerjinin ekonomik değerinden ziyade stratejik değeri daha çok ön plana çıkmaktadır. Bu yönüyle nükleer enerjinin stratejik değeri kullanımından öte caydırıcı bir unsur olmasında saklıdır⁶²². Bu kapsamda Türkiye, kendisi için de uzun yıllardır tartışma konusu olan ve hâlâ gündemdeki sıcaklığını koruyan tartışmalar ışığında nükleer enerji santrali kurma çalışmalarını başlatmıştır. Bu santrallerden ilki tamamen Rus girişimi, teknolojisi ve yakıt tedariki ile kurulumuna başlanan olan Mersin Akkuyu santralidir⁶²³. Akkuyu Nükleer Santrali'nin yapım çalışmaları devam etmekte olup, 2023 yılında hizmete girmesi planlanmaktadır. İkinci santral ise 2013 yılında Japonya ve Fransa'nın iş birliği kapsamında Sinop İnceburun Yarımadası'na kurulması planlanmış ve gerekli imzalar atılmıştır. 2017'de temellerinin atılması öngörülen santralin fizibilite çalışmaları 2018'de tamamlanmıştır. Bu çalışmalar neticesinde ortaya çıkan maliyet üzerinde anlaşmaya varılamaması üzerine Japonya ile olan iş birliği durdurulmuştur. Bir diğer nükleer santral ise Kırklareli'nin İğneada bölgesinde kurulması planlanmaktadır.

Günümüzde, alternatif enerji kaynaklarının yeterli düzeyde olmaması ve kimi devletlerin yetersiz teknolojileri nedeniyle kömür, petrol ve doğalgaz dünya enerji arzında hâkim pozisyonunu korumaktadır⁶²⁴. Geleceğin küresel enerji denklemi enerji kaynaklarına sahip olma, kaynaklar üzerinde hâkimiyet kurma ve en uygun şekilde transfer etme konuları etrafında şekillenecektir. Bu denklemde önemli bir değişken olmak için Türkiye, önemli projeler geliştirmektedir. Bu bağlamda fosil

⁶²¹ Kadir Temurçin ve Alpaslan Aliağaoğlu, "Nükleer Enerji ve Tartışmalar Işığında Türkiye'de Nükleer Enerji Gerçeği", **Coğrafi Bilimler Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2003, s. 25

⁶²² Zafer Akbaş ve Adem Baş, "İran'ın Nükleer Enerji Politikası ve Yansımaları", **History Studies**, Cilt: 5, Sayı: 2, 2013, s. 22

⁶²³ Veysel Babahanoğlu, "Türkiye'nin Enerji Politikalarının İncelenmesi: Kamu Politikası Analizi", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 6, Sayı: 83, 2018, s. 532

⁶²⁴ Kemal İnat, "Dünya Enerjisinde Değişim ve Süreklilik Trendleri", **Dünya Enerji Trendleri Rezervler, Kaynaklar ve Politikalar**, Ed. Kemal İnat ve Büşra Zeynep Özdemir Daşcıoğlu, 1. Baskı, Seta Yayınları, İstanbul, 2021, s. 36

yakıtlarda dışa bağımlı yapısını Karedeniz’de keşfedilen doğalgaz rezervi ile değiştirme aşamasına giren Türkiye, hidrokarbon kaynaklarını arama ve sondaj çalışmalarına devam etmektedir⁶²⁵. Petrol ve doğalgazın enerji alanında hâkimiyetinin devam ettiği bu dönemde Türkiye açısından Doğu Akdeniz hem enerji hem de güvenlik noktasında önemli yer edinmektedir.

Stratejik fay hatlarının birbirini etkilediğinden hareketle Doğu Akdeniz hinterlandında bulunan Balkanlar, Ortadoğu, Kafkaslar, Karadeniz’e kıyıdaş devletler, Güney ve Doğu Avrupa, Kuzey Afrika, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ile Kızıldeniz’e kıyıdaş devletlerden herhangi birinde cereyan edecek olan bir askeri veya siyasi hareketlilik tüm bölgeyi etkileme kapasitesine sahiptir. Bu bağlamda Doğu Akdeniz’e sadece deniz havzası ve bu havzaya kıyıdaş devletler penceresinden bakmak karar vericiler açısından geri dönülemez stratejik hatalar yapılmasına neden olabilir⁶²⁶.

Doğu Akdeniz’in önemi, her bir köşesinde Rusya, Ortadoğu ve Kuzey Afrika olmak üzere enerji ihtiyacında son derece ön plana çıkan AB, ABD, Çin ve Hindistan’ın enerji açığını besleyen ana enerji kaynaklarının oluşturduğu bir üçgenin ortasında yer almasından kaynaklanmaktadır. Dün olduğu gibi 2000’li yıllarda da rakip güçlerin askeri ve ekonomik üstünlüğüne kaynaklık eden topraklar, doğal kaynaklar ve bu kaynakların transfer güzergâhı açısından bir güç mücadele alanı olan bu üçgen, jeopolitik ile enerji arasındaki ortak yaşam alanı ilişkisinin devam ettiğini göstermektedir⁶²⁷.

Doğu Akdeniz’de yaşanan güç mücadelesi Ortadoğu’nun jeopolitik sınırları ile daha da belirginleşmiş durumdadır. Küresel aktörlerin Doğu Akdeniz’de izlediği politikalar daha karmaşık ilişkilere sahip ve çatışmacı bir alanın oluşmasına neden olmuştur. 2009 yılında İsrail’in gerçekleştirmiş olduğu doğalgaz keşfi Doğu Akdeniz

⁶²⁵ İsmail Kavaz, “Türkiye’nin Enerji Kaynakları ve Politikaları”, **Dünya Enerji Trendleri Rezervler, Kaynaklar ve Politikalar**, Ed. Kemal İnat ve Büşra Zeynep Özdemir Daşçıoğlu, 1. Baskı, Seta Yayınları, İstanbul, 2021, s. 39

⁶²⁶ Murat Koray, “Doğu Akdeniz’in Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi, Teknolojik Dönüşümler ve Denizaltıların Rolü”, **Yeni Deniz Güvenliği Ekosistemi ve Doğu Akdeniz**, Ed. Deniz Güler, Ahmet Yıldız ve İzgi Savaş, Tasam Yayınları, Ankara, 2020, s. 129

⁶²⁷ Sanem Özer, “Doğu Akdeniz’de Enerji Güvenliği ve Savaşları”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 5, Sayı: 60, 2013, s. 69

jeopolitiğinde bir dönüm noktası olmuştur⁶²⁸. 2009 yılında Tamar bölgesindeki ilk büyük doğalgaz keşfinden sonra sırasıyla 2010’da Leviathan, 2011’de Afrodit, 2015’de Zohr, 2018’de Nur ve Calypso, 2019’da Glaucus-1 bölgelerinde küresel ve bölgesel aktörlerin dikkatini çekecek düzeyde hidrokarbon yatakları keşfedilmiştir. Bu durum hâlihazırda komşu devletlerin yaşadığı sorunlara Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) anlaşmazlıkları sorunları da ekleyerek bölgeyi jeopolitik açıdan küresel siyaseti meşgul eden bir coğrafyaya dönüştürmüştür⁶²⁹. Gelinen noktada ortaya çıkan yeni enerji jeopolitiği, her ne kadar kıyıdaş devletlere fırsatlar sunsa da bölgedeki gerilimin artması ile birlikte bir güvenlik sorununa dönüşmüştür⁶³⁰.

Doğu Akdeniz’de yaşanan sorunların temelinde kıta sahanlığı ve deniz yetki alanlarının sınırlandırılması meselesi yer almaktadır. Kıta sahanlığı, 200 mil genişlik prensibinin uygun olmadığı denizlerde adil unsurlara göre sınırlanan, diğer denizlerde ise 200 mile kadar olan kıyı devletinin doğal kaynakları araması ve işletmesi ile sınırlı olan alanı ifade etmektedir⁶³¹. Bu bağlamda Doğu Akdeniz’deki hidrokarbon yataklarının bir kısmı Türkiye’nin kıta sahanlığı ve MEB’inde yer almaktadır. GKRY, Türkiye’nin uluslararası hukuktan doğan haklarına rağmen Mısır, İsrail ve Lübnan ile yaptığı antlaşmalara göre tek taraflı MEB alanları ilan etmektedir. Bu durumda hem Türkiye’nin hem de KKTC’nin sahip olduğu haklar ihlal edilmektedir. GKRY’nin tek taraflı Türkiye’yi bypass etmeye dönük girişimleri ABD, AB ve Rusya tarafından destek görmektedir. Bu duruma ek olarak Yunanistan da Mısır, Libya GKRY ile antlaşmalar yaparak Doğu Akdeniz’i kendi kontrolünde tutmaya çalışmaktadır⁶³².

MEB ilanlarının beraberinde getirmiş olduğu anlaşmazlıklar, East-Med ve Vasilikos gibi yeni ittifakların kurulmasına neden olmuştur. AB ve ABD’nin açıktan

⁶²⁸ Tuğçe Ersoy Ceylan ve Sıla Turaç Baykara, “Energy in the Eastern Mediterranean: A Shaping Factor for Regional Security or Insecurity”, **Academic Studies in Social Human and Administrative Sciences**, Ed. Hasan Babacan, Birinci Basım, Gece Kitaplığı, Ankara, 2020, s. 335

⁶²⁹ Örselli ve Babahanoğlu, **a.g.e.**, 2019, s. 398

⁶³⁰ Muhammed Kürşad Öztekin, “Doğu Akdeniz’de Değişen Enerji Jeopolitiği ve Türkiye”, **Güvenlik Stratejileri**, Cilt: 16, Sayı: 33, 2020, s. 3

⁶³¹ Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2018, s. 304

⁶³² Hasan Sencer Peker, Kübra Öztürk Oktay ve Yavuz Şensoy, “Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanları ve Enerji Kaynakları Çerçevesinde Türkiye’nin Enerji Güvenliği”, **Güvenlik Bilimleri Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 1, 2019, s. 99

destek verdiği projeler ile Türkiye ve KKTC enerji politikalarının dışında tutularak İsrail, Yunanistan ve GKRY'nin umutlarını yeşertmektedir. Ancak bu projelerin hem maliyetleri hem de Uluslararası Hukuk normları gereğince Türkiye'nin kıta sahanlığından geçiyor olması gerçekleştirilme olasılıklarını zayıflatmaktadır⁶³³. Elbette bu tür projeler ve ittifaklar Türkiye'yi Doğu Akdeniz'de daha proaktif stratejiler izlemeye itmiştir. Yaşanan gelişmelere tepkisiz kalmayan Türkiye, bölgede yeni ittifak arayışlarına girmiş, kendisinin ve KKTC'nin haklarını korumak amacıyla arama ve sondaj faaliyetlerine odaklanmış, caydırıcılığını artırmak için hava ve deniz gücü kapasitesini artırmaya başlamıştır⁶³⁴. Türkiye'nin bu kapsamda izlediği en önemli stratejilerden biri şüphesiz Libya ile yapılan mutabakattır.

Türkiye ile Libya arasında 27 Kasım 2019 tarihinde imzalanan mutabakat, her iki devletin Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanlarının sınırlarını belirlemektedir. İlgili mutabakat, içerdiği hükümler bakımından bir uluslararası antlaşma niteliğinde olup aynen tescili için BM'ye gerekli bildirimler yapılmıştır. Taraf devletler, Girit Adası yakınından geçen yaklaşık 30km'lik bir sınırdaki mutabık kalmışlardır. Bu yönüyle Türkiye sadece bir sınır belirlememiş, aynı zamanda kendini bypass eden her türlü projeyi de doğrudan engellemiştir. Öyle ki Türkiye ve Libya, Yunanistan'ın adalara dayanarak ortaya koyduğu geniş kapsamlı ve tartışmalı deniz yetki alanları iddialarını tanımadıklarını göstermişlerdir⁶³⁵.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki varlığını güçlendirmek için attığı adımlardan bir diğeri ise arama ve sondaj çalışmalarına başlamış olmasıdır. Bu kapsamda KKTC, Türkiye ile antlaşma imzalayarak Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na arama ve sondaj ruhsatı vermiştir. Örneğin hidrokarbon yataklarının keşfi için Barbaros Hayrettin Paşa ve Oruç Reis gemileriyle sismik araştırma faaliyetlerinde bulunan Türkiye, Fatih, Yavuz ve Kanuni gemileriyle sondaj çalışmalarına devam

⁶³³ Recep Yorulmaz, "Sıcak Gündem: Doğu Akdeniz", **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 10, Sayı: 88, 2019, s. 82

⁶³⁴ Muhammet Cemal Şahinoğlu, Ahmet Ateş ve Halil İbrahim Aydın, "Doğu Akdeniz Sorunu Üzerine Ekonomi-Politik Bir Çözümleme", **Doğu Akdeniz Jeopolitik ve Ekonomi-Politik Dinamikler**, Ed. Sadullah Özel, Halil İbrahim Aydın ve Murat Cihangir, Paradigma Akademi, Çanakkale, 2020, s. 165

⁶³⁵ Cüneyt Yüksel ve Deniz Baran, "Uluslararası Hukukta Doğu Akdeniz Krizi ve Türkiye ile Libya Arasındaki Deniz Yetki Alanlarını Sınırlandırma Mutabakatının Değerlendirilmesi", **Public and Private International Law Bulletin (PPIL)**, Cilt: 40, Sayı: 1, 2020, s. 523

etmektedir⁶³⁶. Türkiye, Doğu Akdeniz’de iki sismik araştırma ve üç sondaj gemisinden oluşan enerji filosuna 7. nesil yeni bir sondaj gemisini de katarak menfaatlerini aktif bir şekilde koruma stratejisi izlemeye devam etmektedir. Tüm bunların dışında enerji filusunun güvenliğinin sağlanması için donanma birliklerini bölgeye sevk etmiş ve Türkiye’siz bir projeye müsaade etmeyeceğini tüm karşı çıkmalara rağmen hukuk içerisinde kararlılıkla göstermektedir.

Türkiye için enerji alanında bir başka fırsat ve tehdit alanı olarak öne çıkan durum Karadeniz’in enerji jeopolitiğidir. Karadeniz, Soğuk Savaş sonrası dönemde çok taraflı bir çekişme alanı olarak ön plana çıkmaktadır. SSCB sonrası dönemde Rusya’nın Yakın Çevre Doktrini kapsamında güvenlik açısından ön plana çıkan Karadeniz, enerji boyutuyla da dikkat çekmektedir. Türkiye’nin bölgesel güç olarak hem güvenlik stratejileri ekseninde hem de enerji ekseninde bölgeye yönelik aktif politikalar izlemesi gerekmektedir.

Türkiye’nin, ABD ve AB’nin enerji odaklı politikalarının kesiştiği bölgelerden biri olan Karadeniz’deki girişimleri bölgedeki gücünü artırmasına olanak sağlamaktadır. Petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olan coğrafyalarla bitişik olan Karadeniz adeta enerji boru hatları ile donatılmış durumdadır. Ayrıca Karadeniz, Rusya’nın enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara ulaştırılması noktasında ve Hazar Havzası enerji kaynaklarının arzında önemli bir yere sahiptir. Batı’lı güçlerin bu kaynaklara Rusya’yı devre dışı bırakarak sahip olmak istemesi üzerine planlanan ve geliştirilen projelerin ortak paydası Türkiye’dir. Bu durum Türkiye’nin enerji alanındaki stratejik değerini artırmaktadır⁶³⁷.

3.2.5. Bir Fırsat Alanı Olarak Gelişen Savunma Sanayi: İHA ve SİHA

⁶³⁶ Yunus Furuncu, “Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki Hidrokarbon Arama ve Sondaj Politikası”, **Doğu Akdeniz ve Türkiye’nin Hakları**, Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Burhanettin Duran, 1. Baskı, Seta Yayınları, İstanbul, 2020, s. 232

⁶³⁷ Necdet Pamir, “Karadeniz: Enerji Güvenliğine ve Kaynakların Çeşitlendirilmesine Açılan Kapı”, **Avrasya Dosyası**, Cilt: 13, Sayı: 1, 2007, s. 243

Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte dünyanın, Batı ve Doğu Bloku olmak üzere iki kutba ayrılması siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda farklı sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle tehdit odaklı ilerleyen ilişkilerde askeri düzeyde keskin ayrışmalar yaşanmıştır. Türkiye bu süreçte jeopolitik durumundan kaynaklı olarak Doğu Bloku'ndan gelebilecek tehditlere açık olmuştur. SSCB'nin dağılmasından sonra ise hem Ortadoğu'dan hem de kendi iç güvenliğinden kaynaklı tehditlerle mücadele etmek durumunda kalmıştır. Türkiye, tarihsel süreç içerisinde jeopolitik durumunun ve coğrafi konumunun sağladığı avantajlardan iyi yararlanmaya çalışmaktadır. Bu doğrultuda özellikle son yıllarda DEAŞ, PKK/YPG/PYD gibi terör örgütlerine yönelik başarılı operasyonlar yürütmektedir⁶³⁸.

Savaş ve çatışmalarda kullanılan silah, araç ve gereçlerin içerisinde fiili olarak insanın yer almaması, buna mukabil elektronik sistemler sayesinde uzaktan kumanda edilebilir olmaları durumu silahların insansızlaştırılması olarak tanımlanmaktadır. Bu yöntemle insan kayıplarının önemli düzeyde engellenebilir olmasının yanında kara ve hava unsurlarının müdahale edemediği riskli bölgelerde kullanılabilir olması operasyonel avantajlar sağlamaktadır. Bu bağlamda dünya harp tarihi incelendiğinde yakın zamanda insan faktörünün azalarak yerini bir tür uzaktan kumanda ile yönetilebilen savaş araçları ile yürütüldüğü döneme girildiği görülmektedir⁶³⁹. Bu bağlamda insansızlaştırılmış silah sistemleri içerisinde İHA ve SİHA gibi hava araçları ön plana çıkmaktadır. Bu araçlar keşif ve istihbarat gibi amaçların yanı sıra başta terörle mücadele olmak üzere geniş bir yelpazede askeri operasyonların vazgeçilmez unsuru haline gelmiştir.

Türkiye'nin jeopolitik çıkarlarının yanı sıra İHA ve SİHA endüstrisinde yaşanan gelişmeler hem savunma sanayinin çıkarlarına hem de askeri gücünü yansıtmaya önemli ölçüde hizmet etmektedir. 1975-1978 döneminde uygulanan Amerikan silah ambargosu, Suriye'de yürütülen sınır ötesi operasyonlar nedeniyle AB'nin silah ihracatına kısıtlamalar getirmesi, müttefiklerin son teknoloji silah sistemlerini satmakta isteksiz olması gibi nedenler Türkiye'yi yabancı tedarike bel

⁶³⁸ Hüseyin Yeltin, "Türkiye ve S-400 Hava Savunma Sistemleri: Türkiye-ABD-Rusya İlişkilerindeki Yeri", **Anadolu Strateji Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, 2021, s. 66

⁶³⁹ Ramazan Erdağ, "Savaş ve Çatışmanın Değişen Yapısı: Silahların İnsansızlaştırılması", **Güvenlik Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 1, 2020, s. 11

bağlamamaya itmiştir⁶⁴⁰. Bu bağlamda Türkiye, TUSAŞ üretimi Anka ve Anka-S, Baykar üretimi Bayraktar TB-1, TB-2 İHA/SİHA insansız silahlı sistemleri dikkat çekicidir. Özellikle Bayraktar TB-2 ve Anka-S SİHA'ları ile gerçekleştirilen sürü SİHA taarruzları neticesinde elde edilen başarılar tüm dünyanın ilgisini bu ürünlere yöneltmiştir⁶⁴¹.

Türkiye uzun yıllar PKK ile olan mücadelesinde ABD ve İsrail'in Predator ve Heron adlı SİHA'ların satışı ve kullanımı konusunda sorunlar çıkarıp vermemeleri, verdikleri dönemde de anlık istihbarat verilerini güvenli bir biçimde paylaşmamaları gibi sorunlar yaşamıştır. Bir başka ifadeyle Türkiye, jeopolitik durumundan kaynaklı olarak karşı karşıya kaldığı tehditler neticesinde savunma sanayide jeostratejik hedeflere uygun dönüşümler başlatmak zorunda kalmıştır. Bu bağlamda özellikle farklı görevleri yerine getirebilecek, gelişmiş teknoloji ile donatılmış İHA ve SİHA gibi savunma sanayi ürünleri ön plana çıkmaktadır.

İHA ve SİHA'ların hem maliyetlerinin son teknoloji savaş uçaklarına göre çok daha uygun olması hem de her türlü görevin daha hızlı ve daha uygun şartlarda gerçekleştirilebilir olması bu tür ürünlerin kullanımının yaygınlaşmasını sağlamaktadır. Ayrıca uzun soluklu kesintisiz olarak uçuş yapabilmeleri de bir başka tercih nedeni olmaktadır⁶⁴². Türkiye'nin SİHA'ların tüm potansiyellerini ortaya koyma sürecini hızlandıran faktör Suriye'de yaşanan durumlardır. Suriye'nin kuzeyinde yürütülen sınır ötesi operasyonlarda Rusya'nın Türk Hava Kuvvetleri'nin etkinliğini kısıtladığı hava savunma sistemleri nedeniyle Türkiye, İHA ve SİHA'ları daha etkin kullanmaya başlamıştır⁶⁴³. 27 Şubat 2020'de Rusya destekli Suriye Silahlı Kuvvetleri'nin İdlib kentinde TSK'ya yönelik gerçekleştirdiği hava saldırısı neticesinde otuz üç asker şehit olmuştur. Bu saldırı sonrasında Türkiye gerçekleştirdiği askeri operasyonlar ile rejime ait askeri alanları imha etmeye başlamıştır. Bu operasyonlarda hava sahasının kullanılamıyor oluşu bir dezavantaj

⁶⁴⁰ Sibel Düz, **Türkiye'nin Gökyüzündeki Yeni Gücü İHA'lar**, Seta Yayınları, Sayı: 336, İstanbul, 2020, s. 19

⁶⁴¹ Rahmi Erkut Erdiñler, "Türkiye'nin Askeri Alanda Devrim (RMA) Hipotezine Katkısı: Sürü Siha Taarruzları üzerine Bir Analiz", **Kamu Yönetimi ve Teknoloji Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2020, s. 49

⁶⁴² Tarrık Ak, **Günümüzün Değişen Çatışma Koşullarında İnsansız Savaş Araçları ve Etik Tartışmalar**, 1. Basım, Sistem Ofset Yayıncılık, Ankara, 2017, s. 17

⁶⁴³ Erdiñler, **a.g.e.**, 2020, s. 51

olsa da Türkiye, geliştirdiği İHA ve SİHA'lar yardımıyla engelleri aşmıştır. Türkiye'nin ürettiği İHA ve SİHA'larının bir diğer başarısı ise Libya'da Hafter'e karşı yürütülen mücadelede ve II. Karabağ Savaşı ile ortaya çıkmıştır.

Libya'da yaşanan iç savaş bölgede Hafter'in önderlik ettiği Tobruk merkezli Libya Ulusal Ordusu ve Başbakan Fayez Sarraj'ın liderliğindeki Trablus merkezli Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH) olmak üzere iki rakip hükümetin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Türkiye jeopolitik çıkarları doğrultusunda Sarraj hükümetine açıkça destek olmaktadır. Bu kapsamda gönderilen SİHA'lar ile Türkiye, çatışmaya direk müdahil olmuştur⁶⁴⁴. Türkiye'nin SİHA'lar ile sunduğu destek sayesinde UMH, stratejik açıdan oldukça önemli olan noktaları Hafter'in elinden alarak kontrolü sağlamıştır. Öyle ki ilerleyen süreçte Hafter, Türkiye'nin SİHA'lar ve askeri danışmanlıklar ile UMH'ye verdiği destek neticesinde Libya'da dengelerin değiştiğini ve çözümün siyasi yollarla sağlanması gerektiğini belirterek ateşkes çağrısı yapmıştır⁶⁴⁵.

Türkiye, II. Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a başta İHA ve SİHA'ların kullanımı konusundaki tecrübesini aktarmakla birlikte verdiği askeri ve teknik desteklerle savaşın seyrinin değişmesinde önemli rol oynamıştır⁶⁴⁶. Sürü SİHA taarruz konseptinin uygulandığı savaş sonucunda Türkiye'nin uluslararası prestiji artmış bulunmaktadır. Özellikle Türkiye yapımı İHA ve SİHA'ların savaşın seyrini değiştirdiğine yönelik dünya kamuoyunda birçok değerlendirme yapılmıştır⁶⁴⁷. Öyle ki jeopolitik teorisyenlerinden Francis Fukuyama, 2021 Nisan ayından American Purpose dergisinde yayınlanan makalesinde Türkiye yapımı SİHA'ların Suriye, Libya, Dağlık Karabağ gibi sınır ötesi bölgelerde ve kendi sınırları içerisinde PKK terör örgütüyle mücadelesinde kullanımını değerlendirmiştir. Bu değerlendirmede Türkiye'nin ürettiği SİHA'ların bölgede oluşturduğu güçlü etkilerinden bahsederken, Türkiye'nin 2020'de bölgesel bir güç olarak yükselmesine önemli katkı yaptığını dile getirmektedir. Fukuyama'ya göre SİHA teknolojisinde 2010'ların başında ABD ile

⁶⁴⁴ Gökhan Tekir, "Russian-Turkish Involvement in The Civil War in Libya", **Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 3, 2020, s. 190

⁶⁴⁵ Düzsöz, **a.g.e.**, 2021, ss. 313-315

⁶⁴⁶ Özgen, **a.g.e.**, 2021, s. 113

⁶⁴⁷ Suinbay Suyundikov, "Dağlık Karabağ Savaşı'nın Çözümü Bağlamında Türkiye ve Rusya", **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD)**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2021, s. 143

İsrail oyun kurucu iken sonraki yıllarda Türkiye hızlı bir biçimde yeni aktör olarak ortaya çıkmıştır⁶⁴⁸.

Türkiye, mevcut ve olası tehdit ile risklere karşı caydırıcı bir güç oluşturmak adına kara, hava ve deniz hâkimiyet alanlarında etkinliğini sağlayacak olan büyük ölçekli savunma projelerini hayata geçirmektedir. TSK'nın caydırıcılığının, esnekliğinin ve hareket kabiliyetinin artırılarak elde edeceği avantajlar, Türkiye'nin hem bölgesel istikrarın sağlanmasındaki rolünü güçlendirecektir hem de oluşabilecek ittifaklar içerisindeki pozisyonunu üst sıralara çıkaracaktır⁶⁴⁹. Bu bağlamda Türkiye'nin yerli İHA ve SİHA yapımı, askeri gücünün artırımında yabancı teknolojiye olan bağımlılığın zayıflamasını sağlamaktadır. Böylece Türkiye'nin jeopolitik çıkarlarının garantörü olarak değerlendirilen İHA ve SİHA'lar sayesinde hem terörle etkin mücadele edebilmekte hem de rakip güçler karşısında jeopolitik güç kazanımında stratejik bağımsızlığını sağlamaktadır⁶⁵⁰.

Türkiye için İHA/SİHA teknolojisi bir jeopolitik güç aracı olarak kabul edilebilir. NATO ve AB üyesi olan Polonya'da dâhil olmak üzere Azerbaycan, Katar, Ukrayna, Türkmenistan, Fas ve Kırgızistan gibi devletlere de satılan SİHA'lar ile Türkiye sadece silah üreten ve satan bir jeopolitik güç olmakla kalmamakta, aynı zamanda hem terörle mücadelesinde önemli avantajlar elde etmekte hem de Azerbaycan ve Libya gibi bölgelerde kullanılarak siyasal güç kazanımı elde etmektedir. Ayrıca ABD ve İsrail gibi devletlere karşı olan bağımlılığını ortadan kaldırmaya dönük İHA/SİHA teknolojisindeki hamleler, Türkiye'nin bu alanda küresel piyasalardaki rolüne güç katmaktadır.

3.3. XXI. Yüzyılda Türkiye'nin Jeopolitik Çevresi ile Olan İlişkileri ve İzlediği Politikalar

⁶⁴⁸ Francis Fukuyama, "Droning On in the Middle East", American Purpose, <https://www.americanpurpose.com/blog/fukuyama/droning-on/>, 2021, (Erişim Tarihi: 01.11.2021)

⁶⁴⁹ Gülşah Özdemir, "Değişen Güvenlik Algılamaları ve Türk Savunma Konsepti: ABD-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Bir Değerlendirme", *Management and Political Sciences Review*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2020, s. 142

⁶⁵⁰ Düz, a.g.e., 2020, ss. 25-26

Oran'a göre Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik durumu ile komşuları göz önüne alındığında Türkiye üzerinden geçen ve birbirinden önemli olan beş güvenlik çemberi bulunmaktadır. İlk olarak bu çemberler iç içe geçmiş durumdadır. İkincisi, bu çemberlerin içindeki güç dengeleri bir birine bağlıdır. Üçüncüsü bu çemberler arasında doğal sınırlar ve engeller olmamakla birlikte aralarındaki coğrafi farklılıklar tamamen yapaydır. Dördüncüsü Türkiye, bu çemberler arasındaki güç dengesinin dağıtım işlevini yaparak etkileşim ve iletişime uymak zorundadır. Beşincisi, bu çemberler Türkiye için çeşitli ikilemler getirmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin jeopolitik ve güvenlik açısından dış politikasını belirleyen beş farklı açı ve bu bakış açılarının her birinde Avrupa, Balkanlar, Akdeniz, Ortadoğu ve Kafkaslar'dan oluşan mevcut ikilemler bulunmaktadır⁶⁵¹.

Soğuk Savaş sonrası oluşan uluslararası sistemde Türkiye açısından, jeopolitiği sınırları koruma dürtüsünün yönlendirdiği statükoyu muhafaza stratejisinin bir aracı olarak görmek yerine kademeli bir şekilde dünyaya açılmanın ve bölgesel etkinliği küresel etkinliğe dönüştürmenin bir aracı olarak görülmelidir. Bu bağlamda Türkiye'nin üç önemli jeopolitik etki alanına öncelik vermesi gerekmektedir. Bu alanlar Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkaslar'dan oluşan yakın kara havzası, Karadeniz, Adriyatik, Doğu Akdeniz, Kızıl Deniz, Körfez ve Hazar Denizi'nden oluşan yakın deniz havzası ile Avrupa, Kuzey Afrika, Güney Asya ve Doğu Asya'dan oluşan yakın kıta havzalarıdır. İç içe geçen dairevi kuşaklardan oluşan bu havzalar Türkiye'nin bölgesel etki alanının kademeli bir şekilde genişleterek küresel konumunu güçlendirecek olan dış politika stratejisinin jeopolitik temelleridir⁶⁵².

Türkiye'nin çevresinde oluşan yeni jeopolitik ortam Türkiye'nin güvenliğini olumsuz etkileyebilecek unsurlar barındırmakla birlikte Kafkaslar, Balkanlar, Ortadoğu, Kuzey Afrika, Doğu Akdeniz gibi coğrafyalar da rolünü artırmasına ve milli çıkarlarının geliştirilmesine olanak sağlayan yeni imkânlar ortaya çıkarmıştır. Soğuk Savaş sonrası yaşanan gelişmeler ile birlikte Türkiye'nin jeopolitik durumu ve coğrafi konumu, çok yönlü, çok seçenekli, uzun vadeli ve aşamalı politikalar

⁶⁵¹ Oran, **a.g.e.**, 2006, ss. 25-26

⁶⁵² Davutoğlu, **a.g.e.**, 2002, ss. 117-118

üretmesini ve uygulamasını gerektirmektedir. Bu bakımdan Türkiye'nin jeopolitik çevresiyle olan ilişkiler ve izlediği politikalar çalışmanın bu bölümünde incelenmiştir.

3.3.1. Türkiye-ABD İlişkileri: Stratejik Ortaklıktan Krizler Sarmalına

Türkiye-ABD ilişkilerinin çıkış noktasını ve temelini oluşturan faktör strateji ve güvenlik boyutudur. Soğuk Savaş döneminde ittifakın kurulması ve geliştirilmesi, Soğuk Savaş sonrası dönemde bölgesel güvenlik bağlamında ve 9/11 sonrası dönemde ise terörle mücadele kapsamında bu boyut farklı biçimlerde önemini korumuştur. İkili ilişkilerin tanımlanmasında “stratejik ittifak” kavramı yerini zaman zaman “geliştirilmiş ortaklık”, “stratejik ortaklık” ve “model ortaklık” gibi kavramlara bıraksa da jeopolitik ve jeostratejik boyut tüm bu kavramların ortaya çıkış nedeni olmaya devam etmektedir⁶⁵³.

Soğuk Savaş döneminde ABD'nin Türkiye'ye olan ilgisinin altında jeopolitik kaygılar yer almaktadır. ABD'nin bu dönemdeki amacı Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da SSCB yayılmacılığını engellemektedir. Bu açıdan Türkiye'nin jeopolitik durumu ve coğrafi konumu ABD'nin SSCB'yi çevreleme politikasına uygun haldedir. Bu jeopolitik kaygılar kapsamında Türkiye Soğuk Savaş boyunca ABD tarafından “değerli bir müttefik”, SSCB karşısında “bir tür bariyer”, NATO'nun güney kanadının “koruyucusu”, “şişenin ağzındaki tıpa” ve daha da ötesi ABD için Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da “askeri bir üs” olarak görülmektedir⁶⁵⁴. 2000'li yıllarda ise süper bir gücün, bölgesel bir güç olarak yükselen bir devlet ile yaşadığı sorunlar ve krizler ön plana çıkmaktadır. Bu açıdan “stratejik ortaklık” olarak tanımlanan iyi ilişkilerin yerini “krizler sarmalı” almıştır. Bu yıllarda inişli çıkışlı bir grafik çizen ve zaman zaman gerginliklerin yaşandığı ikili ilişkiler genel hatlarıyla dengeli bir yapıda yürütülmüştür. Ancak 2010'lu yıllarda ilişkilerin

⁶⁵³ Füsün Türkmen, *Kırılğan İttifaktan “Model Ortaklığa”*: Türkiye-ABD İlişkileri, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 247-248

⁶⁵⁴ Atmaca, *a.g.e.*, 2011, s. 165

oldukça sorunlu bir hal aldığı, çoklu krizlerin ikili ilişkilerin odağı haline geldiği ve bu tür sorunların bir süreklilik gösterdiği süreç ortaya çıkmıştır⁶⁵⁵.

Türkiye-ABD ilişkileri XXI. yüzyılda iki döneme ayrılabilir. İlk dönem iyi ilişkilerin yaşandığı, işbirliklerinin söz konusu olduğu dönem olurken, ikinci dönem ise gerek ABD'nin izlediği politikalar gerekse de Türkiye'nin iç yapısından kaynaklı "krizler sarmalı"nın yaşandığı dönemdir. 9/11 olayları sonrası terörizmle mücadele alanında yaşanan iş birliği ile iyi ilişkiler devam ettirilmiştir. Bu dönemde Türkiye hava sahasını ABD'ye açarak Afganistan müdahalesinde ABD'nin yanında olduğunu göstermiştir. Ancak bu iyi ilişkilerin aksine ikili ilişkilerde önemli sorunlar ve krizler arasında 1 Mart tezkeresi, çuval olayı, füze kalkını krizi, PYD'ye silah desteği, Rahip Brunson olayı, vize krizi, Reza Zerrab ve Halkbank davaları, S-400 ve F-35 krizi, CAATSA⁶⁵⁶ yaptırımları, "Ermeni soykırımı" açıklaması gibi vakalar da ön plana çıkmaktadır.

George W. Bush'un 2001-2009 yılları arasındaki başkanlık döneminde ikili ilişkiler gerginliklerle dolu inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. ABD, Bush'un yeni muhafazakar siyaseti kapsamında dünya düzenini tek taraflı yeniden şekillendirmeye çalıştığı revizyonist bir dış politika izlemiştir. Bu dönemde Bush tarafından yayınlanan 2002 ve 2006 Ulusal Güvenlik Stratejisi belgelerinde Türkiye'ye hiç yer verilmemiştir. Aynı dönemde Türkiye ise sert güce karşı yumuşak güç unsurlarının kullanıldığı bir dış politika izlemeye çalışmıştır. 2000'li yılların ilk 10 yılında Türkiye'nin Bush yönetimindeki ABD ile kurduğu ilişkiler özellikle 2003 Irak işgalinden itibaren giderek sorunlu bir hal almıştır⁶⁵⁷. ABD'nin Irak işgali öncesinde Türkiye'den beklediği desteğin yansıması olarak TSK'nın Kuzey Irak'a gönderilmesine ve yabancı devlet askerlerinin Türkiye'de konuşlandırılması kapsamında ABD askerlerine izin verilmesini içeren 1 Mart Tezkeresi her ne kadar Türk hükümeti tarafından desteklense de anayasal çoğunluk elde edilemediği için kabul edilmemiştir. Bu durum yaklaşık otuz yıl ciddi bir kriz yaşamayan Türkiye-

⁶⁵⁵ Oğuz Güngörmez, "21. Yüzyılda Türkiye-ABD İlişkileri: Asimetriden Göz Hızasına Krizler Sarmalı", **21. Yüzyılda Türkiye'nin Ortadoğu Ülkeleri ve Büyük Güçlerle İlişkileri**, Ed. Rıdvan Kalaycı ve İsmail Akdoğan, Orion Kitabevi, Ankara, 2021, s. 277

⁶⁵⁶ ABD'nin Hasımlarıyla Yaptırımlar Yoluyla Mücadele Etme Yasası

⁶⁵⁷ Ömer Kurtbağ, "2000'li Yıllarda Türk-Amerikan İlişkileri", **Türk Dış Politikası (2000'li Yıllar)**, Ed. Serkan Kekevi ve Ömer Kurtbağ, 2. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2020, s. 170

ABD ilişkileri içerisinde en önemli kavşaklarından biri olmuştur. Reddedilen tezkere ile ABD, Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik değerini sorgulamaya başlamış, ilişkilerin soğumasına neden olmuştur⁶⁵⁸.

2000'li yılların başında 1 Mart Tezkeresi ile gerilen Türkiye-ABD ilişkileri Çuval Olayı ile derinden yaralanmış ve tarihsel güven bunalımı kaynaklarına yeni bir boyut eklemiştir. TSK'nın MGK'da, ABD askerlerinin Türkiye üzerinden Kuzey Irak'a geçişi için destek açıklaması yapamaması ve bunun üzerine 1 Mart Tezkeresi'nin TBMM'den geçmemesi neticesinde Bush yönetimi, 4 Temmuz 2003 tarihinde Kuzey Irak'ın Süleymaniye kentinde bulunan Türk askerlerinin başına çuval geçirerek tutuklamasıyla bir nevi TSK'yı cezalandırmak istemiştir⁶⁵⁹. 1 Mart Tezkeresi, yaşanan bu onur kırıcı olayla birlikte dikkate alındığında iki devlet arasında çıkar çatışmalarının ortaya çıkmasına neden olarak ikili ilişkilerin Bush döneminde iyice gerilmesine neden olduğu söylenebilir.

Türkiye-ABD ilişkilerinin stratejik ortaklığının başarısız bir teste tabi tutulduğu Kuzey Irak'ta PKK'nın rahat bir faaliyet alanı bulmasıyla terör eylemlerini 2005'den itibaren artırması bu dönemdeki ikili ilişkilerdeki bir diğer sorun alanı olmuştur. Her iki devletin terörle mücadelede üst düzey hassasiyet göstermesine karşın, farklı güvenlik algılamaları ve mücadele yöntemleri ikili ilişkilerde ayrışmayı ve çıkar çatışmalarını beraberinde getirmiştir. 2006 itibariyle ABD, Türkiye'nin tek taraflı askeri operasyonlarının Irak'ta istikrarsızlığa neden olduğunu savunurken, terörle mücadelenin Türkiye, Irak ve kendisinin de masada olacağı bir komite üzerinden yürütülmesini istiyordu. Türkiye ise sadece istihbarat desteği değil aynı zamanda operasyonel desteğin de verilmesini istiyordu⁶⁶⁰.

Bush döneminde bir hayli gerginliklerle dolu geçen ikili ilişkiler, Türk kamuoyunda da olumsuz yansıma bulmuştur. Ancak “değişim” ve “yenilenme” gibi

⁶⁵⁸ Şeymus Doğan ve Elif Şeşen, “2017 Türkiye – ABD Vize Krizi Haberlerine Yönelik Çerçeve Analizi”, *Selçuk İletişim Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 2, 2019, ss. 819-820

⁶⁵⁹ Muharrem Ekşi, “AK Parti Döneminde Ortadoğu'da Türk-Amerikan İlişkilerinin Jeokültürel Eksen: İslami Kimlik”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 9, Sayı: 18, 2016, s. 60

⁶⁶⁰ Ali Şevket Ovalı, “Stratejik Ortaklık, Kriz ve Restorasyon: Türk-Amerikan İlişkilerinin Yörüngesine Kavramsal Bir Çerçeveden Bakmak”, *International Journal of Social Inquiry*, Cilt: 12, Sayı: 1, 2019, s. 172

sloganlarla seçim kampanyasını yürüten Obama'nın 2008'de başkan seçilmesiyle ilişkilerin normalleşeceği umudu yeşermiş ve bu durum bir fırsat olarak görülmüştür. Bu kapsamda Obama'nın ilk denizaşırı seyahatlerinden birini Türkiye'ye yapması önemli bir işaret olarak kabul edilmiştir⁶⁶¹. Obama'nın 6-7 Nisan 2009 tarihinde Türkiye'yi ziyareti sırasında TBMM'de yaptığı konuşma ile ikili ilişkilerin tekrar onarılmasından söz ederek, İslam ile savaş içerisinde olmadıklarını belirtmiş, Türkiye'nin AB üyeliğine ve demokratikleşme hareketlerine destek verdiğini söylemiş, PKK ile mücadele de Türkiye'nin yanında olacaklarını ifade etmiştir. Aynı gün gerçekleştirdiği basın toplantısında ise Obama, Türkiye- ABD ilişkilerini “model ortaklık” olarak nitelendirmiştir. Bu kapsamda ilk kez ikili ilişkilerde stratejik ve güvenlik ile ilgili jeopolitik durumlara vurgu yapmak yerine kimlik, değerler, toplumun refahı gibi konular ön planda tutulmuştur⁶⁶². Bush dönemine kıyasla Obama yönetimi döneminde NATO ve AB Füze Kalkan projesi örneklerinde görüldüğü gibi ABD'nin, Türkiye ile ilişkisi daha fazla iş birliği arayışı içerisinde olmuştur⁶⁶³.

Bush döneminin sorunlu ve inişli çıkışlı olan, zaman zaman da gergin bir atmosferde yürütülen Türkiye-ABD ilişkileri, stratejik ortaklık çerçevesinden ayrıştırılarak “model ortaklık” şeklinde ilişkilerin yeni çerçevesini çizecek bir formül olarak tasarlanmıştır. Ancak bu kavramın içi pratikte tam anlamıyla doldurulmamış ve ne ifade ettiği tam anlamıyla açıklanmamıştır⁶⁶⁴. Karşılıklı iyi niyet mesajları ile stratejik ortaklığın yerini alması beklenen model ortaklık her ne kadar yeni ilişki tarzını anlatmayı hedeflese de tarafların bu konuda uzlaştığı tek nokta iradenin kendisi olmuştur. Başka bir ifadeyle burada uzlaşılan tek konu ikili ilişkilerin

⁶⁶¹ Özlem Zerrin Keyvan, “Stratejik Ortaklıktan Model Ortaklığa Türk-Amerikan İlişkileri”, **Türk Dış Politikasında Strateji Arayışları Ülkeler, Bölgeler, Örgütler**, Der. Mehmet Seyfettin Erol, Barış Kitabevi, Ankara, 2011, ss. 105-106

⁶⁶² Sönmezoglu, **a.g.e.**, 2016, s. 508

⁶⁶³ Erdal Aydın, “AB'nin Güvenliği ve Türkiye'nin Rolü: NATO Füze Kalkanı”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 16, 2019, ss. 719-735

⁶⁶⁴ Ömer Kurtbağ, “Obama Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri: Model Ortaklıktan Eksen Kaymasına İniş Çıkışlar ve Ayrışan Çıkarlar”, **Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2015, s. 188

iyileştirilmesi gerektiği noktasında ortak bir iradenin varlığı ve ilişkilerin yeniden tanımlanması gerekliliği olmuştur⁶⁶⁵.

ABD'nin gücünün göreceli olarak gerilediği bir dönemde Obama, dost ve müttefik devletlerle iş birliği iradesi ortaya koymaya çalışmıştır. Türkiye ile kurulan böyle bir ilişkinin diğer İslam devletleri ile olan ilişkiler içinde birer yol gösterici olabilirdi. Ancak Obama yönetimi henüz Türkiye'nin dış politika vizyonunu idrak edemediği 2010 yılında peş peşe ortaya çıkan yeni sorunlar ile iyimser beklentiler boşa çıktı⁶⁶⁶. 17 Mayıs'ta Brezilya-Türkiye ikilisinin İran ile nükleer takas antlaşması imzalamaları, ardından 31 Mayıs'ta yaşanan Mavi Marmara olayı nedeniyle İsrail'le ilişkilerin gerilmesi ve son olarak İran'a daha sert yaptırımlar uygulanması konusunda BM Güvenlik Konseyi kararına Türkiye'nin Brezilya ile birlikte hayır oyu vermesi hadiseleri Türkiye-ABD ilişkilerini tekrar Bush dönemindeki gibi gergin hale getirmiştir. Bu ardışık üç gelişme Türkiye'nin yüzünü doğuya döndüğü ve Batı eksenli bir dış politika izlemekten vazgeçtiği yorumlarına neden olurken Türk dış politikasında eksen kayması tartışmalarını başlatmıştır⁶⁶⁷. Böylece Türkiye-ABD ilişkilerinde 2010'lu yılların en kötü dönemleri yaşanmıştır.

Bush'un kötü mirasını devralarak kötü ilişkileri düzeltmek isteyen Obama, etkili ve yapıcı bir hamle geliştirememiştir. 2011'de ortaya çıkan Suriye iç savaşı ile ikili ilişkilerdeki fikir ayrılıkları tekrar gün yüzüne çıkmıştır. Ankara'nın Kuzey Suriye'de kurmak istediği tampon bölge ikili ilişkilerin bu dönemdeki temel anlaşmazlık noktası olmuştur. Ayrıca ABD'nin PKK'nın Suriye'deki kolu olan YPG ile DEAŞ'i temizlemek adıyla kurduğu ilişkiler Türkiye'nin kaygılarını artırmış ve ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur⁶⁶⁸. Ayrıca Gezi Parkı Olayları'nda ABD'nin Türkiye aleyhine bir algı oluşturma çabası, 15 Temmuz Darbe girişimine kayıtsız kalarak bekle gör politikası izlemesi, Türkiye'nin FETÖ lideri Gülen hakkındaki

⁶⁶⁵ Nuh Yılmaz, "Stratejik Ortaklıktan Model Ortaklığa: Türkiye'nin Bağımsız Dış Politikasının Etkileri", **Türk Dış Politikası Yıllığı 2010**, Ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mesut Özcan, 1. Baskı, SETA Yayınları, Ankara, 2011c, s. 567

⁶⁶⁶ Ali Ayata, "Türk Dış Politikasında Türkiye-ABD İlişkileri", **21. Yüzyılda Küresel ve Bölgesel Aktörler Bağlamında Türk Dış Politikası**, Ed. Murat Ercan, 1. Basım, Efe Akademi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 365

⁶⁶⁷ Kurtbağ, **a.g.e.**, 2015, s. 191

⁶⁶⁸ Ovalı, **a.g.e.**, 2019, s. 173

taleplerinin karşılık bulmaması gibi politikalar Türkiye-ABD ilişkilerinin en kötü dönemlerinden birinin Obama döneminde yaşanmasına neden olmuştur.

Türkiye-ABD ilişkilerin adeta kopma noktasına geldiği 15 Temmuz süreci sonrası ABD’de başkanlık seçimlerinin yenilenmesi ile Obama dönemi ortaya çıkan olumsuzlukların giderilmesi için bir fırsat olarak görülmüştür. FETÖ, PKK/PYD gibi terör örgütleri noktasında Trump’ın olumlu adımlar atacağı beklentisi Türkiye-ABD ilişkileri açısından iyimser bir beklenti olmuştur. Devam eden süreçte de beklentilerin tersine dönmesi bu durumu ortaya koymuştur. Trump’ın FETÖ ve PKK/PYD konusunda olumlu adımlar atmaması bu gelişmeyi etkileyen temel unsurlar olmuştur⁶⁶⁹. Bu kapsamda ortaya çıkan krizlerden biri de “vize krizi” olmuştur. ABD’nin İstanbul Konsoloslugu’nda görevli olan personellerden Metin Topuz’un FETÖ soruşturmaları kapsamında gözaltına alınması, ikili ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Bu bağlamda ABD Ankara Büyükelçiliği, süresiz olarak vize başvurularını durdurma kararı almıştır. Üç ay süren görüşmeler neticesinde kriz aşılmış, vize başvuruları normal sürecine dönmüştür. ABD yetkililerinin sosyal medya hesaplarından yaptıkları duyuru ile Türkiye tarafından ABD Diplomatik Misyonlarının yerel çalışanlarının resmi görevlerini yerine getirirken tutuklanmayacağı ve gözaltına almayacağına dair güvence verdiğini duyurmuştur⁶⁷⁰.

Bu süreçteki benzer bir başka kriz ise yine FETÖ ile ilişkili olduğu, PKK terör örgütü ile iş birliği yaptığı ve ABD adına casusluk yaptığı gerekçesiyle 35 yıl hapis istemiyle tutuklanan Rahip Andrew Craig Brunson davası olmuştur. Türkiye-ABD arasındaki ilişkilerin Trump döneminde gerilmesine neden olan olay Brunson’un serbest bırakılmasıyla sonuçlanmıştır. Bu süreçte ABD, İçişleri Bakanı Süleyman Soylu ve Adalet Bakanı Abdülhamit Gül’ün mal varlıklarını dondurmuş, Türkiye’ye yönelik çeşitli siyasi ve ekonomik yaptırım kararı almıştır⁶⁷¹.

⁶⁶⁹ Kemal İnat ve Mustafa Caner, “Türk-Amerikan İlişkilerinde ‘Eksen’ Sorunu”, **Ak Parti’nin 15 Yılı: Dış Politika**, Ed. Kemal İnat, Ali Aslan ve Burhanettin Duran, 1. Baskı, Seta Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 131-132

⁶⁷⁰ Mehmet Nur Çelikaslan, “Türk – Amerikan İlişkileri: Vize Gerilimi”, **Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 3, 2020, ss. 712-713

⁶⁷¹ Yunus Emre Sürmen, “Siyasi Krizlerin Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkisi: Rahip Brunson Davası”, **Academic Review of Humanities and Social Sciences (ARHUSS)**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2019, ss. 200-201

Türkiye-ABD ilişkilerinde Brunson'un serbest kalması ikili ilişkilere olumlu yansımakla birlikte ilişkilerin yara aldığı bir gerçektir. Özellikle o dönemde döviz kurunda yaşanan ani ve hızlı yükselişler, ABD'nin Türk kamuoyundaki imajına olumsuz yansımaları olmuştur. Aynı şekilde Türkiye'nin ABD'den bağımsız bir dış politika izlemek istemesi neticesinde İran ile olan yakınlaşması kamuoyunda Halkbank Davası olarak da bilinen bir başka krizi ortaya çıkarmıştır. Obama döneminde başlayan ve Trump döneminde devam eden dava ve Rıza Rezzab vakası ikili ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Adeta bir barışık bir küskün şeklinde yürüyen ikili ilişkiler Türkiye'nin savunma politikaları kapsamında Rusya'ya yönelerek S-400 füze sistemlerinin alımları ile bozulmuştur. Bu süreçte Türkiye, F-35 yeni nesil savaş uçağı programından tek taraflı olarak çıkarılmış, ödenen mali yükümlülükler iade edilmemiş, hatta daha ötesi CAATSA yaptırımları uygulanmaya başlamıştır. Başkan Biden döneminde de FETÖ, PKK/PYD, S-400/F-35 krizleri ikili ilişkiler bakımından hâlâ çözüm bekleyen sorunlar yumağı olarak durmaktadır.

Türkiye-ABD ilişkilerinde yaşanan krizlerden sonra Türkiye'nin bir takım radikal kararlar aldığı görülmektedir. Türkiye bu krizlerle muhatap olduktan sonra stratejik ürün tedarikinde dışarıya olan bağımlılığını azaltmaya çabalamış ve kendi ulusal güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Tüm bu çabalar Türkiye açısından kendi yeterliliğini sağlamada tetikleyici etki göstermiştir. Örneğin Johnson Mektubu ile Türkiye kendi savunma sanayini geliştirmeye yönelmiş, 1 Mart Tezkeresi ve S-400 Füze Krizi ile jeopolitik çıkarlarının her şeyden önce geldiğini muhataplarına açıkça ifade etmiştir. Son dönemlerde ikili ilişkilerde ortaya çıkan krizler daha görünür olmuştur. Türkiye küresel düzeyde artan etkinliği ile ulusal çıkar eşliğini aşağıya çekerek ABD'nin uygulamalarına daha fazla tepki göstermeye başlamıştır⁶⁷².

⁶⁷² Süleyman Güder, Murat Çemrek ve M. Hüseyin Mercan, **Geleceğin Türkiyesinde Dış Politika**, İlke Yayınları, İstanbul, 2020, s. 21

3.3.2. Türkiye-Çin İlişkileri: Karşılıklı Ziyaretlerle İlerleyen İlişkiler

Hem Osmanlı sonrası Türkiye hem de Qing sonrası Çin, var olma mücadelesine odaklandıkları için uzun bir dönem birbirleriyle ilişki kurabilecek temelden yoksun kalmışlardır. 4 Nisan 1934 tarihinde iki devlet arasında Ankara’da imzalanan Dostluk Antlaşması ile önce konsolosluk sonrasında ise büyükelçilik düzeyinde diplomatik ilişkiler başlatılsa da Çin’in 1949’a kadar süren bir iç savaştan geçiyor olması ilişkilerin sürekliliğini zorlaştırmıştır. İç savaş neticesinde anakarada Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC/Çin), Tayvan adasında ise Çin Cumhuriyeti kurulmuştur. Türkiye, Batı tarafından desteklenen Tayvan’ı Çin Cumhuriyeti olarak tanımıştır. Hatta Türkiye, Batı Bloku’na dâhil olabilmek adına Kore’ye asker göndermiş ve burada Çin askerleri ile çatışmıştır. Böylece Çin ve Türkiye, Soğuk Savaş boyunca iki farklı kutupta yer almışlardır⁶⁷³. II. Dünya Savaşı sonrası Şangay Büyükelçiliği’ni kapatmak zorunda kalan Türkiye, 5 Ağustos 1971 tarihinde Pekin’e büyükelçi atayarak Çin’i resmen tanımıştır. Bu tarihten sonra “Tek Çin” politikası izleyen Türkiye, Tayvan ile olan diplomatik ilişkilerini sonlandırmıştır⁶⁷⁴.

Türkiye-Çin ilişkileri, 1971 yılında başlayan diplomatik ilişkiler döneminden günümüze kadar stratejik iş birliği çerçevesinde inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. 1970’li yıllarda iki devlet arasındaki ilişkiler asgari düzeyde iken, 1980’li yıllarda artış göstermiştir. SSCB’nin dağılmasıyla Türkiye’nin Orta Asya’ya yönelik izlediği politikalar Çin’i endişelendirmiştir. Bu bağlamda iki devlet arasındaki ilişkiler 1990’lı yıllarda asgari düzeyde kalmıştır. Ancak 2000’li yıllarla birlikte temkinli ilişkiler yerini normalleşerek hızlı bir ilerleyişe bırakmıştır⁶⁷⁵. 2000’li yıllarda Türkiye’nin Orta Asya’ya yönelik izlediği politikalarını gözden geçirmesi, Çin’in ise Orta Asya devletlerinin dış politikalarını belirlemede bölge gerçeklerini göz önünde bulunduran politikalar izleyeceklerini açıklamaları bu normalleşmenin temeli

⁶⁷³ Mürsel Bayram ve Hüseyin Emiroğlu, “Türkiye Cumhuriyeti-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri: Nispi Güç Statüleri Bağlamında Bir Değerlendirme”, **21. Yüzyılda Küresel ve Bölgesel Aktörler Bağlamında Türk Dış Politikası**, Ed. Murat Ercan, 1. Basım, Efe Akademi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 624

⁶⁷⁴ Şahin Çaylı, “Türkiye-Çin İlişkileri: Fırsatlar ve Tehditler”, **21. Yüzyılda Türkiye’nin Ortadoğu Ülkeleri ve Büyük Güçlerle İlişkileri**, Ed. Rıdvan Kalaycı ve İsmail Akdoğan, Orion Kitabevi, Ankara, 2021, s. 391

⁶⁷⁵ Deniz, **a.g.e.**, 2014, s. 209

olmuştur. 2002’de Çin Başbakanı Zhu Rongji’nin Türkiye’ye düzenlediği üst düzey ziyaret, ikili ilişkilerin normalleşme sürecine olumlu katkılar sunmuştur⁶⁷⁶.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi’ne göre Karadeniz’e kıyısı olmayan üçüncü devletlerin savaş gemilerinin geçiş izni bulunmamasına rağmen, Çin’in Ukrayna’dan eğlence sektöründe kullanmak için satın aldığı uçak gemisi Varyag’ın boğazlardan geçmesi ile ilgili yaşadığı sorunun Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin’in resmi ziyareti sonrası Türkiye’nin çözmesiyle iki devlet arasındaki ilişkiler “stratejik iş birliği” olarak tanımlanmıştır. Çin’in, uçak gemisinin motorsuz olduğuna ve 2 milyon Çinli turistin Türkiye’ye geleceğine dair verdiği teminatlar sayesinde geçişine izin verilen gemi 2008 yılında Liaoning adıyla savaş gemisine dönüştürülmüş ve verilen teminatlar gerçekleştirilmemiştir. Bunun üzerine 2009 yılında Türkiye-Çin ilişkilerinin beklendiği düzeyde normalleşmediği görülmüştür⁶⁷⁷. Bu dönemde Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından Çin’e gerçekleştirilen resmi ziyaretler ile ilişkiler iyileştirilmeye çalışılsa da, Urimçi şehrinde 5 Temmuz 2009’da gerçekleşen olaylara Çin’in müdahale şekli nedeniyle iki devlet arasındaki ilişkilere zarar vermiştir.

Çin’in Uygur’daki Müslüman Türklere uyguladığı ayrımcı politikalar Türkiye ile Çin arasındaki gerilimlerin kaynaklarından biri olsa da bu gerilim ekonomik ilişkileri siyasal ilişkiler kadar etkilememiştir. Örneğin tarihte ilk kez bir Türkiye Cumhurbaşkanı Haziran 2009’da Uygur bölgesini ziyaret etmiş olmasına rağmen, aynı ziyaret esnasında Çin ve Türkiye arasında yedi farklı ekonomik antlaşma imzalanmıştır. Ekonomik bağlamda gerçekleşen bu yakın ilişki 2010 yılında Çin’in Türkiye’yi “stratejik ortak” olarak tanımlaması ve Türkiye’nin de Çin’i Anadolu Kartalı askeri tatbikatına davet etmesi ile birlikte siyasal yakınlaşmayı da beraberinde getirmiştir. Ancak Çin’in 2011 Arap Baharı sonrası Ortadoğu politikaları, dış ticaret dengesinin Türkiye aleyhine gelişmesi ve Uygur bölgesine

⁶⁷⁶ Arzu Durdular, “Çin’in Ortaklık İlişkileri ve Türkiye-Çin Stratejik İşbirliği”, **Avrasya Etüdüleri**, Sayı: 53, 2018, s. 130

⁶⁷⁷ Özlem Zerrin Keyvan, “2002-2017 Yılları Arası Türkiye-Çin İlişkileri”, **Türk Dış Politikası (2000’li Yıllar)**, Ed. Serkan Kekevi ve Ömer Kurtbağ, 2. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2020, s. 504

yakın ilgisi ikili ilişkilerde sorunlu alanlar olarak kalmıştır⁶⁷⁸. Bununla beraber Türkiye'nin Çin ile askeri tatbikat yapacak kadar bir ilişki geliştirmesi ikili ilişkilerin geldiği stratejik noktayı göstermesi açısından son derece önemlidir.

Çin Başbakanı Wen Jiabao tarafından 2010 yılında Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirilmesi, bu ziyarette ilişkilerin geliştirilmesi adına sekiz ekonomik antlaşma imzalanması, ekonomik ilişkilerde ticarete Türk Lirası ve Çin parası Yuan'ın kullanılmasının kararlaştırılması ilişkilerin stratejik ortaklığına önemli katkılar sunmuştur⁶⁷⁹. İki devlet arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesi, sosyal ve kültürel açıdan da yakın ilişkilerin kurulmasına yardımcı olmuştur. Örneğin 2012 yılında Türkiye'de "Çin Kültürü Yılı" ilan edilirken, Çin'de ise 2013 yılında "Türk Kültürü Yılı" ilan edilmiştir⁶⁸⁰. Türkiye-Çin ilişkileri, 2012 yılında Çin Devlet Başkanı Xi Jinping ile Başbakan Erdoğan'ın karşılıklı ziyaretleri ile daha dinamik bir hal almıştır. 2015 yılında bu defa Cumhurbaşkanı sıfatıyla Erdoğan'ın Çin'e ziyaret gerçekleştirmesi ikili ilişkilerdeki stratejik dönüşümün göstergesi olmuştur⁶⁸¹.

Türkiye-Çin ilişkilerinin bir başka boyutu ise Türkiye'nin ŞİÖ'ye tam veya en azından gözlemci üyeliğine Rusya'nın sıcak bakmasına rağmen Çin'in olumsuz bakışı kapsamında takındığı tutumdur. İkili ilişkilerdeki bu sorun alanı Haziran 2012'de gerçekleştirilen ŞİÖ Zirvesi'nde Türkiye'nin Diyalog Ortağı olarak kabul edilmesiyle kısmen aşılmıştır⁶⁸². Türkiye, Çin ile olan ilişkilerinde siyasal beklentilerine yönelik karşılık bulamamıştır. Çin, özellikle Kıbrıs sorunu, Kosova, Karadağ, Bosna-Hersek, PKK terör örgütü gibi konularda Türkiye'nin yanında yer almamaktadır. 2000'li yıllarla birlikte ikili ilişkilerde yaşanan gelişmeler zaman zaman gerilimlerle sekteye uğramaktadır. Bu konuda Çin'in Uygur bölgesine yönelik izlediği politikalar da Türkiye'nin kurduğu ilişkileri zora sokmaktadır. Ayrıca Çin'in, Suriye iç savaşında Rusya ile birlikte hareket etmesi ve bu konuda BM Güvenlik

⁶⁷⁸ Ali Balcı, **Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler, Uygulamalar**, 3. Baskı, Alfa Kitap, İstanbul, 2018, s. 311

⁶⁷⁹ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2014)**, Der Yayınları, İstanbul, 2015, s. 1447

⁶⁸⁰ Keyvan, **a.g.e.**, 2020, s. 516

⁶⁸¹ Barış Adıbelli, **Osmanlı'dan Günümüze Türk-Çin İlişkileri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 380

⁶⁸² Selçuk Çolakoğlu, "Türkiye-Çin İlişkileri: Tek Taraflı Aşk mı?", **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 4, Sayı: 45, 2012, ss. 58-59

Konseyi'nde verdiği veto oylarıyla Türkiye'nin karşında yer aldığını göstermesi ikili ilişkilerin gerilmesine neden olmaktadır. Bu durum 2015 yılında Türkiye ile Rusya arasında yaşanan uçak krizinde Çin Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye'nin terörle mücadelede zarar verdiği yönündeki açıklamasıyla bir kez daha göstermiştir⁶⁸³.

Türkiye-Çin ilişkileri bakımından önemli bir fırsat alanı oluşturan “Bir Kuşak Bir Yol” projesinin hayata geçirilmesindeki kilit rol oynayan devletlerden biri de Türkiye'dir⁶⁸⁴. Türkiye'nin jeopolitik önceliklerinden ötürü bölgesel olaylara doğrudan müdahil olması, Çin'in Türkiye'ye mesafeli davranmasına neden olmaktadır. Türkiye'ye göre bu proje, bir taraftan tarihi İpek Yolu güzergâhındaki ticareti canlandıracak, diğer bir taraftan Türkiye'yi Orta Asya ve Çin'e daha fazla yakınlaştıracaktır. Çin'e göre ise bu proje, hem Çin'in Batı'ya açılan kapısı olacaktır hem de güzergâhındaki devletlerle olan ilişkilerini jeopolitik çıkarları doğrultusunda geliştirebilecektir⁶⁸⁵. Bu bakımdan Türkiye, projeyi olumlu karşılamış ve gerek Dış İşleri Bakanlığı gerekse de iş adamları proje ile yakından ilgilenmişlerdir. Bu proje Türkiye ile Çin arasındaki ekonomik ilişkileri de ileri bir boyuta taşıyabilecek düzeydedir⁶⁸⁶.

Türkiye-Çin ilişkilerinin genel seyri hem siyasal hem de ekonomik açıdan Çin'in belirlediği bir çerçevede yürütüldüğü görülmektedir. Siyasal ve ekonomik açıdan Çin'in küresel siyasette Türkiye'ye göre daha etkin olması ikili ilişkilerde daha belirleyici olmasını kaçınılmaz kılmaktadır⁶⁸⁷. Türkiye-Çin ilişkileri, ekonomide asimetriye ve siyasette kırmızı çizgilerin sınırında bir yaklaşım uyumsuzluğuna rağmen karşılıklı pragmatik bir iş birliğine dayanmaktadır. Pragmatizmin temelinde rekabet alanlarında Çin'in karşısında Türkiye'nin birincil aktör olmamasının neden olduğu bir yumuşama, Uygurlar konusundaki

⁶⁸³ Meryem Nergis Ataçay, “Türk-Çin İlişkileri: Türkiye-Rusya Krizinin Etkileri”, **Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 4, 2016, s. 51

⁶⁸⁴ Sefa Çatal, “Kuşak ve Yol İnisyatifi'nin Türkiye'nin Ekonomi Güvenliğine Etkileri”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 15 Temmuz Özel Sayısı, 2019, s. 121

⁶⁸⁵ Arzu Durdular, “Çin'in “Kuşak-Yol” Projesi ve Türkiye-Çin İlişkilerine Etkisi”, **Avrasya Etüdüleri**, Sayı: 49, 2016, ss. 91-92.

⁶⁸⁶ Kadir Temiz, **Türkiye Çin İlişkileri**, Seta Yayınları, İstanbul, 2017, s. 12

⁶⁸⁷ Çolakoğlu, **a.g.e.**, 2012, s. 64

uyumsuzluğun neden olduğu temkinli tutum ve karşılıklı ekonomik beklentiler yer almaktadır⁶⁸⁸.

Türkiye ve Çin birçok bölgesel ve küresel sorun alanlarında aynı düzlemde buluşmamaktadır. Her ne kadar her iki devlet birbirlerini “stratejik ortak” olarak tanımlasalar da, aralarında yaşanan farklılıkları ortadan kaldıracak mekanizmaları geliştirememişlerdir. Son zamanlarda her iki devlet de Batılı güçlerin mevcut uluslararası sistem içerisindeki merkezi konumunu dengelenmesi ve daha adil bir dünya düzeninin inşası konusunda ortak açıklamalar yapsa da, uluslararası sistemde nasıl bir değişim talepleri olduğu ve bunu nasıl gerçekleştirecekleri konusunda bir iş birliği yapmış değillerdir⁶⁸⁹.

3.3.3. Türkiye-Rusya İlişkileri: Jeopolitik Rekabet Jeoekonomik İşbirliği

Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya, çoğulcu demokrasi ve pazar ekonomisine yönelmiştir. Bu durum Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkileri yeni bir zemine taşımış ve yeni iş birliği imkânı ile perspektifler ortaya çıkarmıştır. Her iki devlet bu fırsatları değerlendirerek karşılıklı güven ve iyi komşuluk zeminini güçlendirmiştir. Böylece iş birliği alanlarını derinleştirmeye dönük yeni adımlar atılmasının önü açılmıştır. Türkiye, SSCB’nin dağılmasından sonra Rusya Federasyonu’nu tanımış ve iki devletin diplomatları karşılıklı ziyaretlere başlamışlardır⁶⁹⁰. Bu yeni dönem her iki devlet açısından ümit verici bir şekilde başlamıştır. İlk yıllarda hızlıca ilerleyen yakınlaşma süreci, her iki devletin kendi politikalarından kaynaklı olarak istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Türkiye’nin SSCB sonrası Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile gerçekleştirdiği ilişki, bu coğrafyayı arka

⁶⁸⁸ Hakan Güneş, “Türkiye-Çin İlişkileri”, **XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi**, Der. Faruk Sönmezoglu, Nurcan Özgür Baklacıoğlu ve Özlem Terzi, Der Yayınları, İstanbul, 2012, s. 877

⁶⁸⁹ Zekeriya Akdağ, “Türkiye – Çin İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi”, **Hafıza Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2019, s. 54

⁶⁹⁰ Murat Ercan, “Türk Dış Politikasında Rusya”, **Değişen Dünyada Türk Dış Politikası**, Ed. Murat Ercan, 1. Basım, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 133

bahçesi olarak gören Rusya'nın tepkisini çekmiştir. Bu dönemde Çeçen ve Kürt sorununa yönelik Rusya'nın yaklaşımı gerginliğe neden olmuştur⁶⁹¹.

SSCB'nin dağılmasından sonraki on yıllık süreçte ikili ilişkiler rekabet kavramı etrafında tanımlanırken, 2000'li yıllarla birlikte iş birliği kavramı ön plana çıkmıştır. Her iki devlette de iktidar değişiminin yaşanmasıyla ikili ilişkilerde “rekabet yerine iş birliği” ve “stratejik ortak” söylemleri hâkim olmuştur. Bu süreçte ikili ilişkileri şekillendiren temel metin 16 Kasım 2001 tarihli “Avrasya’da İşbirliği Eylem Planı: İki İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa” başlıklı belge olmuştur. Eylem planı, iş birliğini 1990’larda öne çıkan ve içi doldurulmayan siyasi ve ekonomik ilişkiler ile terörle mücadele başlıkları çerçevesinde şekillendirilmiştir⁶⁹².

Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesine en mesafeli duran taraf olarak dönemin Rusya Genelkurmay Başkanı tarafından Ocak 2002’de Türkiye’ye yapılan ziyaret esnasında bölgede istikrar için Türk-Rus iş birliği önerisi, ikili ilişkileri güvenlik boyutuna yeni bir açılım getirmiştir. Bunun yanı sıra yapılan askeri eğitim antlaşması ve Türk ordusunun modernizasyonu için yapılan askeri helikopter ihalesine Rus şirketlerinin ilgi göstermesi ikili ilişkilerdeki güvenlik boyutu açısından önemli hususlar olarak ön plana çıkmaktadır⁶⁹³. Nitekim Aralık 2004’de Putin, devlet başkanı olarak ilk kez Türkiye’ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret Türkiye-Rusya ilişkilerinde devlet başkanı düzeyinde Rusya tarafından Türkiye’ye gerçekleştirilen ziyaret olması itibarıyla önemlidir. Putin bu ziyaret sırasında Türkiye’nin NATO üyesi olmasından ötürü KGB yıllarında algısının olumsuz olduğunu ve iki devletin rakip olduğunu belirtmiş, ancak komşu iki devlet olarak yeni dönemde ticari ilişkilerin geliştirilmesinin her iki devletin de menfaatine

⁶⁹¹ Fatih Özbay, “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010”, **Bilge Streteji**, Cilt: 3, Sayı: 4, 2011, s. 36-37

⁶⁹² Mitat Çelikpala, “Rusya Federasyonu İlişkileri”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt III: 2001-2012**, Ed. Baskın Oran, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 532-536

⁶⁹³ Giray Saynur Bozkurt, “Türkiye-Rusya İlişkileri: Tarihi Rekabetten Çok Boyutlu İşbirliğine”, **Türkiye’nin Değişen Dış Politikası**, Der. Cüneyt Yenigün ve Ertan Efeğil, 1. Basım, Nobel Yayınları, Ankara, 2010, s. 708

olacağını vurgulamıştır⁶⁹⁴. İkili ilişkilerde yaşanan bu dönüşüm her iki devletin jeopolitik söylemlerinde de bir takım değişikliklere neden olmuştur.

Her iki devlet açısından sağlam temellere oturan kalıcı bir iş birliği, bölgesel ve küresel sorunların çözümüne katkı sunduğu gibi barış ve istikrar açısından da önem arz etmektedir. Türkiye ve Rusya'nın yaklaşık beş asırlık Batılı ve Doğulu kodlar taşıyan siyasi tarihi, başta jeopolitik çıkarlar çerçevesinde bir çatışma alanı olmuştur. Soğuk Savaş döneminde farklı kutuplarda yer alan Türkiye ve Rusya, 9/11 sonrasında küresel konjonktüründe ortaya çıkan yeni Avrasya jeopolitiğinde barış ve istikrarı artırmadaki sorumluluklarını geliştirmeye çalışmaktadırlar⁶⁹⁵. 9/11 olayları sonrasında artan enerji fiyatları ile Rusya, ekonomik alanda büyük bir atılım gerçekleştirmiştir. Türkiye, tıpkı geçmişte olduğu gibi alternatif noktasında ABD'ye karşı Rusya ile bu alanda iş birliğine yönelerek Doğu devletleri ile kurulabilecek olan ittifaklara ılımlı yaklaşmıştır. Bu kapsamda Türkiye tarafından ŞİÖ'ye yapılan vurgu dikkat çekici bir gelişme olmuştur⁶⁹⁶.

Türkiye, Rusya ile olan ilişkilerini “kazan-kazan” stratejisi üzerine kurmaya çalışmıştır. Bu kapsamda ikili ilişkileri ticaret hacmi ve gelişimi üzerinden yürütmeye çalışmıştır. Bu yaklaşma ikili arasında ekonomik alanda ciddi yatırımları da beraberinde getirmiştir. Özellikle enerji alanında yapılan yatırımlar, hem Ortadoğu'yu hem de Batı'yı ciddi anlamda etkilemeye başlamıştır. Türkiye hali hazırda canlı olan bu süreçte komşularıyla iyi ilişkiler kurma ve ekonomiyi canlı tutma stratejisi izlemektedir⁶⁹⁷. Bu kapsamda 2000'li yıllarla birlikte Türkiye, Rusya ile olan ilişkilerini başta ekonomik alanda olmak üzere enerji, turizm, güvenlik ve sosyokültürel alanlarda da geliştirmiştir. Ancak Türk boğazları meselesi, İstanbul'daki Ortodoks Kilisesi'nin durumu, Kafkasya'da Ermenistan ve Gürcistan ile ilgili yaşanan gelişmeler, Dağlık Karabağ sorunu, Çeçenistan'daki ayrılıkçılar,

⁶⁹⁴ Altun Altun, “2000’li Yıllarda Türkiye-Rusya İlişkileri: Rekabet ve İşbirliği Arasında İnce Bir Çizgi”, **21. Yüzyılda Türkiye’nin Ortadoğu Ülkeleri ve Büyük Güçlerle İlişkileri**, Ed. Rıdvan Kalaycı ve İsmail Akdoğan, Orion Kitabevi, Ankara, 2021, s. 353

⁶⁹⁵ Altun, **a.g.e.**, 2021, ss. 355-356

⁶⁹⁶ Merve Suna Özel Özcan, “Türk Dış Politikasında Rusya Federasyonu: İlişkilerin Dünü ve Bugünü”, **21. Yüzyılda Küresel ve Bölgesel Aktörler Bağlamında Türk Dış Politikası**, Ed. Murat Ercan, 1. Basım, Efe Akademi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 549

⁶⁹⁷ İlyas Topsakal, “Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri”, **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2016, s. 49

Kıbrıs meselesi, Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkiler ve PKK sorunu gibi konular ikili ilişkilerdeki jeopolitik anlaşmazlıklar olarak ortaya çıkmaktadır⁶⁹⁸. Son yıllarda ise Suriye iç savaşı, Karadeniz, Doğu Akdeniz ve Libya da yaşanan gelişmeler yeni jeopolitik anlaşmazlıklar olarak ortaya çıkmıştır.

Rusya'nın 7-8 Ağustos 2008 tarihinde Gürcistan ile girdiği savaş sonrası Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlıklarını tanınması Türkiye tarafından Gürcistan'ın toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini desteklemesiyle olumsuz karşılanmıştır. Çünkü bu gelişme Türkiye açısından yakın bir müttefik olarak görülen Gürcistan'ı zor durumda bırakmaktaydı. Ancak Türkiye bu duruma bazı Batı devletleri kadar “yüksek sesle” karşı çıkmamıştır. Bu duruma Türkiye'nin enerjisinin üçte ikisinin Rusya'dan temin ediliyor olması ve jeopolitik çıkarlar gereği Rusya'yı ihmal etmenin mümkün olmaması neden olarak gösterilmektedir⁶⁹⁹. Bu süreçte Türkiye, bölgede yaşanabilecek istikrarsızlık ve çatışma ortamının jeopolitik çıkarları kapsamında stratejik öneme sahip enerji projelerinin geleceğini olumsuz etkileyebileceğini bildiği için gerek Rusya ile gerekse de Kafkasya coğrafyasındaki diğer devletlerle yoğun bir diplomasi trafiği gerçekleştirmiştir.

Gürcistan'a destek için NATO ve ABD gemilerinin Karadeniz'e girmek istemeleri karşısında Türkiye, Rusya'nın hassasiyetlerini gözeterik boğazlardaki ve Karadeniz'deki dengelerin değişmesini büyük ölçüde önlemiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından Şubat 2009'da Rusya'ya yapılan ziyaret ile Rusya'nın algı değişimi açıkça ortaya çıkmıştır. Uzun yıllar boyunca Türkiye'nin Rus topraklarında ve Orta Asya coğrafyasında Pantürkist hedefleri olduğunu düşünen Rusya, bu ziyaret ile ilk kez Tataristan'ın da ziyaret edilmesine izin vererek bu düşüncesinin farklılaştığını sinyallerini vermiştir⁷⁰⁰. Türkiye'nin izlediği bu siyaset Rusya tarafından memnuniyetle karşılanmış, savaş sonrası dönemde Türkiye tarafından “Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Paketi” gündeme getirilmiştir⁷⁰¹.

⁶⁹⁸ Harun Semercioğlu, **Yeni Dünya Düzeninde Türk Dış Politikası: Türkiye-Rusya İlişkileri Örneği**, Gece Kitaplığı, Ankara, 2020, s. 2

⁶⁹⁹ Sönmezoglu, **a.g.e.**, 2016, s. 694

⁷⁰⁰ Ercan, **a.g.e.**, 2011, s. 136

⁷⁰¹ Altun, **a.g.e.**, 2021, s. 353

Türkiye-Rusya ilişkileri karşılıklı diplomatik ziyaretlerle iş birliği ekseninde devam etmiştir. Nitekim 2010'lu yıllarla birlikte gerek Mersin'de yapımı devam eden Akkuyu Nükleer Enerji Santrali'nin yapımının Rusya tarafından üstlenilmesi, burada çalışacak olan personelin eğitiminin Rusya'da gerçekleştirilmesi ve iki devlet arasında turizmin gelişmesi adına vizesiz seyahatlerin yapılabilmesinin önünün açılması bu dönemin önemli iş birliği alanları olarak sayılabilir. Ancak sonraki süreçlerde zaman zaman Türkiye'nin hassasiyetlerine karşı Rusya'nın takındığı farklı tutumlar ikili ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Bu dönemde enerji ve turizm alanındaki iş birliği zeminine rağmen Rusya'nın, Türkiye'nin jeopolitik gerçeklerinden uzak politikalar izlediği de gözlemlenmektedir.

Rusya'nın Türkiye jeopolitiği açısından önemli olan konularda Türkiye karşıtı oluşu, ilişkilerin zarar görmesine neden olmaktadır. Örneğin Türkiye ve Rusya, KKTC ve Kosova'nın tanınması konusunda ayrı düşmektedirler. Özellikle Kıbrıs sorunu konusunda Rusya, SSCB döneminde dahi olmadığı kadar Yunanistan ve Rum kesiminin yanında yer almıştır. Rusya'nın bu yaklaşımı, Rum kesimine S-300 füze satışından BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın KKTC'ne uygulanan yaptırımların kaldırılması yönündeki teklifinin Güvenlik Konseyi'nde Rusya'nın oyuyla veto edilmesi ile daha keskin bir hal almıştır. Öte yandan Rusya'nın Ermenistan destekçisi olması, çeşitli dönemlerde "Ermeni Soykırımı" iddialarına destek vermesi, Kürt sorununa bakış açısı ve nihayet Suriye konusu ikili ilişkileri olumsuz etkilemektedir. Özellikle Suriye'de Türkiye jeopolitik çıkarları doğrultusunda muhaliflere açık destek verirken, Rusya Esad yanlısı politikalar izleyerek BM Güvenlik Konseyi'nde Türkiye karşıtı oylar kullanması ikili ilişkileri sekteye uğratmaktadır⁷⁰².

Türkiye ile Rusya'nın Suriye politikalarının taban tabana zıt olması iki ülke arasındaki ilişkilerde belirleyici bir etken olmakla birlikte bu süreçte yaşanan Rus uçağının düşürülmesi olayı iki devlet arasında bir krize neden olmuştur. 24 Kasım 2015'de Türkiye'nin Suriye sınırına yakın bir bölgede hava sahasını ihlal eden Rusya'ya ait bir SU-24 tipi savaş uçağı ikazlara uymaması ile düşürülmüştür.

⁷⁰² Sönmezoglu, a.g.e., 2016, s. 698

Ekonomik alanlardaki iş birliğine rağmen Rus uçağının düşürülmesinin iki ilişkileri krize varacak düzeyde kötüleştirmiştir. 27 Haziran 2016'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın düşürülen uçak ile ilgili Putin'e yazdığı mektup ilişkilerin tekrar normalleşmesini sağlamıştır. Bu gelişmeden sonra iki lider ilk kez 9 Ağustos 2016'da St. Petersburg'da bir araya gelmişlerdir. Bu görüşme hem uçak krizi sonrası ikili ilişkilerin normalleşmesi bakımından hem de 15 Temmuz'da Türkiye'de yaşanan başarısız darbe girişimi sonrası Erdoğan'ın ilk yurt dışı seyahati olması bakımından önemlidir. Görüşme sonrası siyasi ve ekonomik ilişkiler yeniden gelişmeye başlamıştır⁷⁰³. Uçak krizi sonrası gelişen siyasi ve ekonomik ilişkiler, hava savunma sistemleri konusunda son yıllarda yalnız kalan Türkiye'nin Rusya ile güvenlik alanında S-400 Hava Savunma Sistemleri alımı konusunda iş birliğini de beraberinde getirmiştir.

Türkiye, hava savunma sistemleri kapsamında önce ABD'den Patriot füzesi almaya çalışmış ancak ABD senatosunun karşı çıkmasıyla bu alım gerçekleşmemiştir. Fransa-İtalya ortaklığındaki hava savunma sistemleri alım görüşmeleri de olumsuz sonuçlanınca yönünü Çin'e çeviren Türkiye, ABD'nin karşı çıkmasıyla yine istediği sonucu elde edememiştir. Tüm bu olumsuz girişimlerden sonra Türkiye, ilişkilerinin normalleştiği Rusya ile S-400'ler konusunda 27 Aralık 2017'de 2 adet savunma sistemi ve 4 takım batarya alımında anlaşmıştır⁷⁰⁴.

Türkiye-Rusya ilişkilerinin temel dinamikleri iki devlet arasında Karadeniz, Akdeniz, Suriye, Türki Cumhuriyetler, Dağlık Karadağ, Kıbrıs, Libya gibi stratejik alanlarda devam eden jeopolitik rekabet ve aynı zamanda SSCB sonrası enerji, turizm ve güvenlik gibi alanlarda devam eden jeoekonomik iş birliğidir. Soğuk Savaş öncesinden kalan başta ideolojik olmak üzere birçok çatışma alanı Soğuk Savaş sonrası döneme miras kalırken, 2000'li yıllarda her iki devlet karşılıklı olarak ekonomik temelli olmak üzere enerji, ticaret, turizm gibi birçok jeoekonomik iş birliği alanı yakalayabilmiştir. Özellikle Ortadoğu, Kafkaslar ve Doğu Akdeniz gibi bölgelerden kaynaklı jeopolitik rekabet alanlarına rağmen iki devlet arasındaki

⁷⁰³ Emre Erşen, "Suriye Sorunu Gölgesinde Türkiye-Rusya İlişkilerinde Normalleşme Süreci", **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2016, s. 154

⁷⁰⁴ Levent Yiğittepe, "NATO ve Rusya Arasında Türkiye'nin Güvenlik Algılaması: S-400 Krizi Örneği", **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 1, 2018, s. 284

diplomasi kanalları her zaman açık olmuştur. Türkiye'nin Ukrayna'ya SİHA satışı örneğinde olduğu gibi ikili ilişkilerin zaman zaman gerildiği, hatta uçak düşürülme olayında olduğu gibi kriz düzeyine tırmadığı görülse de diplomasi kanallarının açık olması taraflara hem stratejik hem de ekonomik kazanımlar sağlayabilmektedir. Ancak ABD'nin Yunanistan özelinde Karadeniz'i çevrelemesi ve Türkiye'nin bir NATO üyesi olması gibi jeopolitik durumlar bu ilişkilerin çok farklı bir boyuta evrilmesine, hatta Türkiye'nin ABD merkezli bir dış politika izlemesine neden olması muhtemeldir.

3.3.4. Türkiye-AB İlişkileri: Müzmin Sorunlar Eşliğinde Ağır Aksak İlişkiler

Türkiye'nin bir modernizasyon projesi olarak Batı'ya yönelmesi aynı zamanda Batı ile bütünleşme çabalarını da gerekli kılmıştır. Doğu ile Batı arasında jeopolitik ve jeostratejik açıdan bir tür köprü görevi üstlenen Türkiye, sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik kalkınmada Batı toplumlarını özelde ise AB'yi örnek almış ve modernleşmesini AB normları ile kültürel kodları üzerinden gerçekleştirmiştir⁷⁰⁵. Bu bağlamda Türkiye, 31 Temmuz 1959'da AET'ye ortak üye olabilmek için başvurmuş, 12 Eylül 1963 yılında imzalanan Ankara Antlaşması ise ilişkilerin hukuki boyutunu oluşturmuştur. Bu antlaşma bir yandan taraflar arasında kişi, mal, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımını diğer yandan da Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğini öngören kapsamlı bir ortaklık belgesidir⁷⁰⁶.

Türkiye ilk olarak 1996 yılında AB tarafından başlatılan yeni genişleme sürecinde yer almak istediğini AB'ye iletmiştir. Türkiye, 1998 yılında gerçekleştirilen Cardiff Zirvesi'nde, diğer adayların da dâhil olduğu rapor sistemine dâhil edilerek Kopenhag Kriterleri açısından performansı incelemeye tabi tutulmuştur. Bu bakımdan ilk inceleme raporu 1998 yılında yayımlanmıştır. 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de gerçekleştirilen AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde ise diğer aday devletlerle birlikte eşit şartlarda aday ülke

⁷⁰⁵ Yusuf Sayın, "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Müzakereleri ve Müzakere Fasılları", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 2, 2016, s. 43

⁷⁰⁶ Ersin Tepeli ve Ahmet H. Aydın, "Avrupa Birliği ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Gelişme Trendi", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2015, s. 35

olarak kabul edilmiştir⁷⁰⁷. Bu tarihten itibaren Türkiye, AB üyesi olabilmek için çeşitli uyum paketlerini hayata geçirmiştir. Ancak Türkiye'nin AB üyesi olabilmek adına yıllarca gösterdiği çaba sonuçsuz kalmıştır. Süreç içerisinde AB tarafından “imtiyazlı ortaklık” gibi içeriği net bir biçimde ortaya konmayan üyelik perspektifleri dile getirilmiştir. Bu durum Türkiye'nin üyelik beklentilerini olumsuz etkilese de ne Türkiye AB'ye üye olmaktan vazgeçmiş ne de AB kesin bir dille üyelik başvurusunu reddetmiştir⁷⁰⁸.

Türkiye'nin AB üyelik müzakereleri sürecinde, mevcut üyelerinin tam üyeliğe karşı olumsuz bakışları ve imtiyazlı ortaklık gibi ikircikli tutumlarının bir takım nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenlerden bazıları; Türkiye'nin nüfus yoğunluğu açısından AB'de karar alma süreçlerinde etkin rol oynayacak olması, AB fonlarından alacağı yardımlarla AB'ye ekonomik yük getireceği düşüncesi, din ve kültür temelli kimlik farklılıklarının uyum sürecine olumsuz yansıtacağı inancı gibi argümanlardır. Müzakere sürecinin bu ve bunlara benzer nedenlerle çıkmaza girmesine rağmen AB; Türkiye'nin jeopolitik durumu, Avrupa ile Ortadoğu arasında AB'nin güvenliğini sağlayan bir tampon olması gibi nedenlerle de Türkiye'den vazgeçmemektedir. Bu nedenle Türkiye'nin tam olarak dışlanması ulusal çıkarlara zarar vereceğini düşünen Almanya, Fransa, Hollanda ve Avusturya gibi devletler merkez ve aşırı sağ grupları tarafından “imtiyazlı ortaklık” kavramı ortaya atılmıştır⁷⁰⁹. Bu bakımdan Türkiye hem AB'den uzaklaşmakta hem de üyelik süreci AB'nin genişleme politikaları kapsamında yaşanan en karmaşık süreç olarak devam etmektedir.

Türkiye, AB'ye tam üyelik sürecinde bir dizi olumsuzluklarla karşı karşıya kalmıştır. Bu olumsuzluklar iki taraf arasında çözülemeyen jeopolitik meseleler ile AB'nin üyelik sürecinde Türkiye'ye yönelik uyguladığı farklı muameleler şeklinde tasniflenebilmektedir. Üyelik süreci ile ilgili olumsuzluklar 1997 yılında

⁷⁰⁷ M. Akif Özer, “Avrupa Birliğine Tam Üyeliğin Eşiğinde Türkiye”, **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 1, 2009, ss. 93-94

⁷⁰⁸ Didem Saygın ve Asime Dilara Erdem, “Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecinin Türkiye Siyasetine Yansımaları: Alternatif Örgütler”, **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2021, s. 82

⁷⁰⁹ Ekrem Yaşar Akçay, “Türkiye-AB İlişkileri ve “İmtiyazlı Ortaklık” Meselesi”, **Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 5, 2016, s. 14

Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'nin aday üye statüsünün reddederken GKRY'ye bu statüsünün verilmesi ile başlamış, 2002'de Kopenhag Zirvesi'nde Türkiye'ye müzakere tarihi olarak 2004'ü göstermesiyle devam etmiştir. Ayrıca müzakerelerin 3 Ekim 2005'te başlamasıyla ilgili olarak üye ülkelere, Türkiye'nin üyeliğiyle ilgili referandum yapılmasını kararlaştırmıştır. Tüm bunlara ilave olarak 2007'de hem ekonomik açıdan hem de hukukun üstünlüğü konusunda bir takım sorunlar yaşayan Bulgaristan ve Romanya'nın üye ülkelerde referandum gereksinimi duymadan başvurularının kabul edilmesi durumu Türkiye'nin üyelik sürecinde AB'ye karşı bir güvensizlik oluşturmuş ve tepkiyle karşılanmıştır⁷¹⁰. Türkiye ile AB arasında altmış yılı aşkın bir süredir inişli çıkışlı seyreden ilişkiler bir türlü istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Taraflar bu ilişkiyi devam ettirebilmek için yoğun çaba harcamakla birlikte ikili ilişkileri yıpratıcı birçok jeopolitik sorun alanı söz konusudur. Bu sorunların bazıları konjonktürel değişimlerden kaynaklanırken bazıları ise 2000'li yıllara geçmişten miras kalan yapısal sorunlardır.

Türkiye ile AB ilişkilerinde; Türkiye'nin Müslüman kimliği karşısında AB'nin Hristiyan kimliği ikili ilişkilerdeki yapısal sorunların başında gelmektedir. Bu farklılık kimi kesimler tarafından ön plana çıkarılmakta ve geleceğe dair imkânsızlık söylemlerinin artmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte AB'de yükselen aşırı sağ ile Türkiye ve İslam karşıtlığının artması, PKK ve FETÖ terör örgütlerinin AB'deki yoğun faaliyetleri, özellikle son dönemde Yunanistan özelinde AB ile ilişkilerin gerilmesine neden olan Doğu Akdeniz sorunu ve bu bağlamda çıkmaza giren Kıbrıs meselesi, bir iş birliği alanı olabilecekken krize dönüşen Geri Kabul Antlaşması, vize serbestisi süreci ve neredeyse çıkmaz sokakta ilerlemeye çalışan müzakere süreci sorun alanları olarak sıralanmaktadır⁷¹¹.

Avrupa kimliğinin kültürel unsurlara dayalı ifade biçimi olarak Pan-Avrupacılık, tarih boyunca Avrupa kimliğinin kurgulanmasında bir araç olarak kullanılmıştır. Böylesi bir tanımlama doğası gereği diğer kültürleri öteki olarak

⁷¹⁰ Cemal Karakaş, “Üye Olmadan Entegrasyon Mümkün mü? Türkiye'nin AB Üyeliğinin Hukuki Dayanakları ve Tam Üyelik Alternatifleri”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 4, Sayı: 16, 2007, s. 24

⁷¹¹ Filiz Cicioğlu ve Hacı Mehmet Boyraz, “2000'li Yıllarda Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Sorunlu Alanlar, Fırsatlar ve İş Birlikleri”, **21. Yüzyılda Türkiye'nin Ortadoğu Ülkeleri ve Büyük Güçlerle İlişkileri**, Ed. Rıdvan Kalaycı ve İsmail Akdoğan, Orion Kitabevi, Ankara, 2021, s. 311

kodlamak suretiyle dışlayan muhafazakâr bir kimliği öngörmektedir. Bu ötekileştirme süreci, Avrupa'nın en ötekisi olarak algılanan Türkiye için geçerlidir. Yüzyıllardır Türkler sosyal, siyasal ve kültürel tehdit imgeleriyle Avrupa kimliğinin başlıca ötekisi olarak Avrupalıların bilinçaltında yer edinmişlerdir. Bu bakımdan Pan-Avrupacı bir kimliğin dinsel, geleneksel ve kültürel anlamda Avrupa'dan farklı addedilen Türkiye'yi günümüzde dışlaması şaşırtıcı değildir⁷¹². Nitekim AB resmi açıklamalarında kimlik temelli dini motiflerden kaçınsa da parlamento içindeki partilerin dini kimlikleri net ve açık olduğu görülmektedir. Bu açıdan Türkiye'nin AB üyeliği zor görülmektedir. Hristiyan Demokratlar ile yakın görüşteki partiler Türkiye'nin üyeliğinin reddedilmesi için çaba harcamaktadırlar⁷¹³.

Türkiye'nin AB üyeliğine karşı söylem aşırı sağ partiler arasında yaygın bir söylemdir. Özellikle Almanya ve Avusturya gibi Türklerin yoğun yaşadığı yerlerde Türkiye'nin üyeliği için kamuoyunda olumsuz bir algı vardır. Yapılan kamuoyu araştırmalarında en az istenen göçmenler Müslümanlar olurken, üyeliği en az istenen ise Türkiye'dir⁷¹⁴. AB'de sağ partilerin popülerliğinin artması hem bu minvaldeki partilerin iktidar ortağı olmaları yoluyla hem de hükümete gelemedikleri üye devletlerde kamuoyundaki desteklerini ve popülerliklerini artırarak ana akım siyaseti daha sağa kaydırmak yoluyla, Türkiye-AB ilişkilerini olumsuz etkileme kapasiteleri söz konusudur. Bu bakımdan özellikle AB'nin Türkiye ile olan ilişkilerinin çıkar odaklı gelişmesi, göç, ticaret, enerji ve güvenlik eksenli yaklaşacağı düşünülmektedir. Ayrıca AB'de aşırı sağın çok kültürlülüğü reddetmesi, Türkiye ile AB üyeleri arasında bir takım sorunların yaşanmasına neden olma potansiyeli bulunmaktadır⁷¹⁵.

AB içerisinde karar alıcılar bağlamında güçlü olarak ön plana çıkan başta Almanya ve Fransa olmak üzere aşırı sağ partilerin yükselişi burada yaşayan Türkler

⁷¹² Burak Erdenir, "Türkiye-Avrupa Bütünleşmesi: Kimlik ve Kültür Unsurları", **Yarım Asrın Ardından Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**, Ed. Belgin Akçay ve Sinem Akgül Açıkmeşe, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2017, s. 56

⁷¹³ Ahmet Can Bakkalcı, **Avrupa Birliği – Türkiye İlişkileri**, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2019, s. 342

⁷¹⁴ Selcen Öner, "Avrupa'da Yükselen Aşırı Sağ, Yeni 'Öteki'ler ve Türkiye'nin AB Üyeliği", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 1, 2014, s. 166

⁷¹⁵ Çiğdem Nas, "AB Dönüşürken: Popülizm ve Türkiye'nin AB Süreci", **EURO Politika**, Özel Sayı: Popülizmle Dönüşen Avrupa ve Türkiye AB İlişkilerinin Geleceği, 2018, ss. 190-191

üzerinden de ikili ilişkilere zarar verebilmektedir. İkili ilişkilere karşılaşılan bir başka jeopolitik mesele ise Kıbrıs sorunudur. Bu bağlamda özellikle 3 Ekim 2005 tarihi itibarıyla Türkiye ile AB arasında müzakerelerin başlamasından hiç memnun olmayan GKRY, Birlik nezdinde Türkiye'yi zor durumda bırakmak ve üyelik sürecini sekteye uğratmak adına her türlü adımı atmıştır.

Kıbrıs sorunu 2000'li yıllar öncesinde olduğu gibi bu dönemde de Türkiye-AB ilişkilerinde temel sorun alanı olmuştur. 1981 yılında Yunanistan AB'ye tam üye olduğunda AB, ikili ilişkilerin bu durumdan etkilenmeyeceği taahhüdünde bulunmuştur. Ancak gelinen noktada hem verilen taahhüt tutulmamış, hem de GKRY üyeliğe alınarak Türkiye'nin üyelik süreci kilitlenmiştir. 2002 Kopenhag Zirvesi'nde Kıbrıs sorunu çözülme dahi GKRY'nin tüm adayı temsilen üyeliğe alınmayacağı belirtilmesine rağmen üyelik gerçekleşmiştir⁷¹⁶. Devam eden süreçte Türkiye'nin AB ile üyelik müzakerelerine başlayabilmesinin ön koşulu AB ile arasındaki ortaklık antlaşmasını 2004 yılında AB üyesi olan on yeni üyeyi de kapsayacak şekilde genişletmesiydi. Bu nedenle Türkiye'nin gümrük birliğini ayırım yapmaksızın tüm üyelere uygulaması gerekmektedir. Bu bağlamda Türkiye, ek bir protokolle gümrük birliğini tüm üyelere uygulanacak şekilde genişletmiştir. Bu protokol ile fiili olarak GKRY tanınmış gibi görünmektedir. Ancak Türkiye bir deklarasyon yayınlamaya bu durumun GKRY'nin tanınması anlamına gelmediğini ifade etmiştir. Türkiye GKRY'yi tanımayarak Türk liman ve hava sahasını GKRY'ye kapalı tutmakta, AB ise GKRY dâhil tüm üyelere ayırım yapılmaksızın ek protokolün uygulanmasını istemektedir. Bu durum Türkiye ile AB arasında bir protokol krizine neden olmuştur⁷¹⁷.

Almanya, Fransa ve Yunanistan ekseninde yer alan üyelere Avusturya gibi üyelerin de eklenmesiyle AB-Türkiye müzakerelerini birçok başlıkta engellenmiştir. AB, siyasal alandaki birçok talebini yaptırabilmenin "ilkeli" yolunun veto silahından geçtiğini düşünerek görüşmeleri yavaşlatmaktadır. Birlik içerisindeki siyasi üstünlüklerini kaybetmekten çekinen Almanya ve Fransa ikilisi, her fırsatta çeşitli

⁷¹⁶ Cicioğlu ve Boyraz, **a.g.e.**, 2021, s. 321

⁷¹⁷ Ali Rıza Sandalcılar ve Seven Erdoğan, **Ekonomik Entegrasyonlar Avrupa Birliği ve Türkiye**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2017, ss. 134-135

yollarla Türkiye’yi Birlik dışında tutmaya çalışırken aynı zamanda Türkiye’nin hassas olduğu konularda da çatışmacı olmaktan çekinmemektedirler. Bu kapsamda Yunanistan ve GKRY ikilisi Kıbrıs özelindeki çıkarları gereği Türkiye’nin üyeliğinin önünde engel olarak durmaktadır. İkili ilişkilerden elde edilen izlenim Kıbrıs sorunu çözülsün dâhi, Türkiye’nin üyelik sürecinin bir şekilde engelleneceği yönündedir⁷¹⁸. Türkiye-AB ilişkilerinde Kıbrıs sorunu sadece GKRY’nin tüm adayı temsilen AB üyesi olmasıyla sınırlı kalmamış, siyasi hamisi olarak Yunanistan ile birlikte Doğu Akdeniz’de KKTC’nin ve Türkiye’nin haklarını yok sayarak MEB ilanlarında da kendini göstermiştir.

GKRY’nin AB’nin de desteğini alarak BM’ye yapmış olduğu 200 mil MEB ilanı, KKTC’nin haklarını yok sayması bakımından Türkiye ile olan ilişkilerinde büyük sorun oluşturmuştur. Bunun yanı sıra GKRY bölgede bir devlet ile de antlaşmalar imzalamıştır. Yunanistan ve GKRY, Doğu Akdeniz’de imzaladıkları MEB antlaşmaları Türkiye’yi oyun dışı bırakma çabası içerisindedirler. Doğu Akdeniz üzerinden gerginleşen Türkiye-Yunanistan ilişkileri, Türkiye’nin AB üyelik sürecine yönelik AB’nin sorunlu tutumlarını, çelişkilerini ve fikir ayrılıklarını ortaya koyması bakımından önemlidir. Türkiye hem kendi haklarını hem de KKTC’nin haklarını korumak adına Libya meşru hükümeti ile antlaşma yapmış, ancak Türkiye’nin bu meşru ve hukuki tutumu AB tarafından eleştirilmiştir⁷¹⁹.

Türkiye’nin Doğu Akdeniz’de gerçekleştirdiği arama ve sondaj faaliyetlerine karşı AB’nin en sert eleştirileri ve yaptırımları 15 Temmuz 2019’da Brüksel’de toplanan AB Bakanlar Konseyi’nde açıklanmıştır. Dönemin AB Dışişleri ve Güvenlik Politikaları Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini, Türkiye’nin hem faaliyetlerinin gerilimi tırmandırdığını ve “kabul edilemez” olduğunu belirtmiş hem de sondaj çalışmalarını “yasa dışı” olarak tanımlamıştır. Üst düzey siyasi diyalog toplantılarının ve Kapsamlı Havacılık Antlaşması’nın askıya alındığını açıklayan Konsey, Türkiye’nin AB’den alması planlanan mali yardımlarda da kısıtlamaya gidileceğini duyurmuştur. Ayrıca Konsey, Avrupa Yatırım Bankası’ndan Türkiye’ye

⁷¹⁸ Bakkalcı, a.g.e., 2019, s. 347

⁷¹⁹ Şeyma Kalyoncu, “Müzmin Sorunlar Sarmalında Yunanistan: 2020”, **Karadeniz: 2020 Gelişmeleri Işığında Bölgesel Değerlendirmeler**, Ed. Özgür Tüfekçi, 1. Baskı, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon, 2021, ss. 337-339

sunulabilecek olan kredi desteklerini gözden geçirmesini talep etmiştir⁷²⁰. AB, Türkiye'ye yönelik bu tutumunu ve tehditkâr söylemlerini 2020 ve 2021 yıllarında çeşitli şekillerde defaatle yinelemiştir. Gerek Yunanistan gerekse de GKRY özelinde olmak üzere Doğu Akdeniz ve Kıbrıs konularında AB ile yaşanan sorunlar, tam üyelik dışı alternatifler, ucu açık bırakılan müzakereler gibi konular Türkiye'nin AB üyelik sürecinde müzakereleri durma noktasına getirmiş ve yeni fasılların açılması ihtimalinin en azından bir süreliğine mümkün olmadığını ortaya koymaktadır.

Son dönemde Türkiye-AB arasındaki ilişkileri şekillendiren bir başka unsur ise Geri Kabul Antlaşması ve vize serbestisi konusudur. AB'nin en önemli ortak göç politikaları ihraç stratejilerinden olan Geri Kabul Antlaşmaları ile vize serbestisi konuları, on yıl boyunca başarısız bir şekilde süren müzakerelerden sonra ancak 2012 yılında Türkiye'ye önerilebilmiştir. Türkiye, “vizesiz Avrupa” önerisi kapsamında dış politika tercihlerinde değişikliğe giderek önce AB'nin göç politikalarını uyum için belirli koşullar altında taleplerini karşılayacağını açıklamış ardından 2013 yılında Avrupa Birliği Geri Kabul Anlaşması'nı imzalamıştır⁷²¹.

Geri Kabul Anlaşması'nın imzalanması ile AB ile Türkiye arasında onaylanan “Türkiye ile Vizesiz Rejime Yönelik Yol Haritası” uygulamaya konulmuştur. Vizesiz dolaşım için yetmiş iki kriter barındıran yol haritası doğrultusunda Türkiye çalışmalara başlamıştır⁷²². Türkiye bu kriterlerden altmış yedisini 2016 yılında gerçekleştirmiştir. Geriye kalan beş şart ise aynı yıl AB Komisyonu tarafından gerçekleştirilmesi için tavsiye edilmiştir. Ancak bu kriterlerin terör tanımı kapsamında olması Türkiye açısından sorun teşkil etmektedir. Çünkü bu kriterlere göre Türkiye, organize suçlar ve terör ile ilgili kanunlarını AB müktesebatı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatları ile uyumlu hale getirmelidir. Ancak 2016 yılında Türkiye'nin FETÖ, PKK/PYD ve DEAŞ gibi terör örgütlerinin yoğun tehdidi altındayken AB'nin Türkiye'den Terörle

⁷²⁰ Tülay Yıldırım Mat, Miray Azaklı Köse ve Merve İspirli Armağan, “Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Doğu Akdeniz Meselesine İlişkin Güncel Siyasi Gelişmeler ve Meselenin Uluslararası Hukuk Boyutu”, **İstanbul Hukuk Mecmuası**, Cilt: 79, Sayı: 3, 2021, ss. 1081-1082

⁷²¹ Melike Akkaraca Köse, “Geri Kabul Anlaşması ve Vizesiz Avrupa: Türkiye'nin Dış Politika Tercihlerini Anlamak”, **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2015, s. 196

⁷²² Çiğdem Nas, “Türkiye-AB İlişkilerinde Geri Kabul ve Vize Serbestliği: Hareketliliğin Yönetimi”, **Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 23, Sayı: 2, 2015, s. 169

Mücadele Kanunu'nu değiştirmesi talebi, vize serbestisi konusunda herhangi bir ilerlemenin ve imzalanılan antlaşmanın tam olarak yürürlüğe girmesini engellemiştir⁷²³. Böylece iki taraf arasında bir iş birliği alanı olması beklenen Geri Kabul Antlaşması ve vize serbestisi konusu tarafların restleşmesi ile kaotik bir hal almıştır⁷²⁴.

3.3.5. Türkiye'nin Ortadoğu ve Afrika Politikası: İlgisizlikten Açılıma

Türkiye'nin Batı ile olan ilişkileri, Ortadoğu'ya yönelik politikalarını belirleyen temel faktörlerden biri olmuştur. 1950'li yıllara kadar güvenliği gereği Ortadoğu'da yaşanan sorunlara müdahil olmama stratejisi izleyen Türkiye, 1950'li yıllarda SSCB'yi bir tehdit olarak algıladığından aktif bir Batı taraftarlığını ulusal çıkarlarına daha uygun bulmuştur⁷²⁵. Türkiye'nin Ortadoğu politikalarını şekillendiren Batı yanlısı tutumların dışında tarih, coğrafya ve sosyal faktörler de etkili olmuştur. Ayrıca siyasal elitlerin dış politika tercihleri ve bölgenin jeopolitik yapısı da Türkiye'nin Ortadoğu politikalarında temel faktörler olarak ön plana çıkmaktadır⁷²⁶. Ancak Türkiye, Batı ile sorunlar yaşamaya başladığında veya istediği desteği alamadığında dış politikada çeşitliliğe gitmek durumunda kalmıştır. 2000'li yıllara kadar Ortadoğu politikasını güvenlik eksenli şekillendiren Türkiye, bu yıllardan itibaren ise değişen uluslararası ve bölgesel dengeler kapsamında Ortadoğu'ya olan ilgisini artırmıştır. Türk dış politikasındaki güvenlik kaygılarının yoğunluğunun azalması, bir yandan Türkiye'nin Batı'ya bağımlılığını azaltmasına diğer bir yandan da Ortadoğu ve yakın çevresi üzerindeki etkinliğini artırmasına neden olmuştur⁷²⁷. Tüm bunların dışında 2010'lu yıllarda Ortadoğu ve Kuzey

⁷²³ Filiz Cicioğlu ve Hüsna Taş Yetim, "Uyumdan Güven Bunalımına Türkiye-AB İlişkiler", **Kuruluşundan Bugüne Ak Parti: Dış Politika**, Ed. Kemal İnat, Ali Aslan ve Burhanettin Duran, 2. Baskı, Seta Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 171-195

⁷²⁴ Cicioğlu ve Boyraz, **a.g.e.**, 2021, s. 316

⁷²⁵ Mehmet Şahin, "Türkiye'nin Orta Doğu Politikası: Süreklilik ve Değişim", **Akademik Orta Doğu**, Cilt: 4, Sayı: 2, 2010, s. 9

⁷²⁶ Bayram Sinkaya, "Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi", **Adam Akademi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2011, s. 80

⁷²⁷ Şahin, **a.g.e.**, 2010, s. 9

Afrika’da yaşanan Arap Baharı hareketi de Türkiye’nin son yıllarda bölgeye yönelik izlediği politikaların şekillenmesinde bir başka etkidir.

2000’li yıllarda Türkiye’nin Ortadoğu ile olan ilişkileri uluslararası ve ulusal gelişmelerin etkisi altında şekillenmiştir. 9/11 olayları uluslararası gelişme olarak değerlendirilirken, ulusal gelişmeler ise AK Parti’nin 2002 yılında seçimleri kazanarak tek başına iktidara gelmesidir. Bu iki gelişmenin Türkiye’nin Ortadoğu’ya yönelik politikalarında olumlu etkileri söz konusu olmuştur. Bu bağlamda AK Parti’nin özellikle 2002-2007 arası dönemde Ortadoğu politikalarını güçlendiren iki stratejik tutum ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki 1 Mart 2003 tezkeresi ile ABD’nin Irak işgaline destek vermemesidir. İkincisi ise 3 Ekim 2005 tarihinde başlayan AB’ye tam üyelik müzakereleri kapsamında gerçekleştirilen reformlardır. Bu stratejik gelişmeler Türkiye’nin yumuşak güç ve sivil politika yanlısı olduğunu ortaya koymuş, sorunların çözümünde sert güç ve askeri unsurları tercih etmediğini göstermiştir. Bu sayede Türkiye Ortadoğu politikalarını uygularken bölgede barışın ve istikrarın sağlanmasında etkin bir rol oynama fırsatı yakalamış, müzakere edilebilen, sorunları diyalogla çözmeye yatkın, demokratik ve ekonomik kalkınmayı önemseyen bir devlet yapısı sergilemiştir⁷²⁸.

Türkiye’nin Ortadoğu politikasında Batı yanlısı tutumu zaman zaman daha belirgin bir hâl alsa da, Soğuk Savaş döneminde dengeli bir Ortadoğu politikası izlemiştir. Türkiye bir taraftan İsrail ile diplomatik ilişkiler kurarken, diğer taraftan Arap devletlerin Türkiye ile ilgili olumsuz geleneksel imajını ortadan kaldırmaya dönük adımlar atmıştır. Bu kapsamda 2000’li yıllarda Türkiye, yakın coğrafyasıyla iyi ilişkiler kurmuş, Filistin meselesinde aktif rol üstlenmek için çeşitli adımlar atmış, ABD’nin İran, Irak ve Suriye ile olan sorunlarında tarafsız kalmıştır. Özellikle ABD’nin Irak işgalini önlemek için bölge devletleriyle yoğun diplomasi faaliyetleri yürütmüştür. Bu süreçte 1 Mart Tezkeresi’nin reddi, Arap devletlerindeki geleneksel imajın değişimi için olumlu katkıları olmuştur⁷²⁹.

⁷²⁸ Ramazan Gözen, “Türkiye’nin Ortadoğu Politikası Temelinde Ak Parti ve Suriye”, **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’nin Dış Politikası**, Ed. Adem Çaylak ve Seyit Ali Avcu, 1. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara, 2018, ss. 433-434

⁷²⁹ Nasuh Uslu, “Türkiye’nin Yeni Orta Doğu Yaklaşımı”, **Bilgi**, Sayı: 52, 2010, ss. 154-158

Bu dönemde Türkiye, ABD ile stratejik ilişkilerini devam ettirmeye çalışırken Irak'taki Şii, Sünni, Kürt, Türkmen gruplarla olduğu gibi merkezi yönetimle de önemli ilişkiler kurmuştur. Ayrıca uluslararası alanda tepki toplayan İran ile ekonomik ve politik ilişkiler kurmaya devam etmiştir. Türkiye bu dönemde hem Filistinli Fatah ve Hamas grupları ile hem de İsrail ile önemli ilişkilere sahip olurken Lübnan ile de ilişkilerini geliştirecek adımlar atmıştır. Türkiye'nin bölge devletleriyle kurduğu bu diyalog, 2001 sonrası kırılgan ve karmaşık hâle gelen Ortadoğu'nun istikrarına katkı sağlamasının önünü açmıştır. Bölgede yaşanan sorunlara taraf olan aktörlerin bir birlerini dışlayıcı politikalar izlediği bir dönemde Türkiye'nin tüm taraflarla diyalog kurabilmesi ve iyi ilişkiler geliştirebilmesi bölgesel istikrarın sağlanabilmesi adına Türkiye'ye önemli avantajlar sağlamıştır⁷³⁰.

Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik ilgisinin artmasında ve siyasi liderlerin bölgesel sorunların çözümünde daha aktif bir politika izlemesinde Arap Baharı sürecinde bölgede oluşmakta olan yeni düzende söz sahibi olmak istemesidir. Ortadoğu coğrafyası Türkiye'nin bölgesel liderlik elde etme politikaları açısından önemli bir coğrafyadır. Çünkü Ortadoğu coğrafyasında yaşanan jeopolitik gelişmeleri şekillendirme şansı Türkiye'nin diğer bölgelere nazaran daha fazladır. Başka bir ifadeyle Türkiye'nin coğrafi, tarihsel, kültürel ve stratejik derinliğin sunduğu imkânları en iyi değerlendirilebileceği coğrafya Ortadoğu'dur⁷³¹.

Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikasında Arap Baharı nedeniyle 2010 öncesi ve sonrası önemli farklılıklar söz konusudur. Bu farklılıklara Türkiye'nin bölgede yaşanan gelişmelere yönelik tutumu neden olmuştur. Arap Baharı öncesi dönemde Ortadoğu'daki Arap devletlerinden olan Suudi Arabistan ve Mısır, zaman zaman rekabet içerisinde olunsa da iş birliği yapılan devletler olarak ön plana çıkmaktadır. Ancak Arap Baharı sonrası durum değişmiş, Mısır ile ilişkilerde iktidarda kimin olduğuna göre ilişkiler belirlenmeye başlanmıştır. Suudi Arabistan'la ise ilişkiler daha olumlu gelişmiştir⁷³². Türkiye'nin Ortadoğu ile iş birliği ekseninde

⁷³⁰ Levent Duman, "11 Eylül'den Arap Baharı'na Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", **Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi**, Cilt: 56, Sayı: 1, 2021, s. 204

⁷³¹ Tarık Oğuzlu, "Türk Dış Politikasında Ortadoğu'nun Dayanılmaz Ağırlığı", **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 4, Sayı: 45, 2012, s. 51

⁷³² Sönmezoglu, **a.g.e.**, 2016, ss. 546-547

geliştirdiği ilişkiler 2011 yılı itibariyle bölgede yaşanan Arap Baharı hareketinin neden olduğu kaos ortamı ile zorlaşmıştır. Tunus ve Mısır'da tereddüt etmeden hak ve özgürlük talep eden halkın yanında yer alan Türkiye, Libya'da çok geçmeden diktatör rejimin karşısında yer almıştır. Türkiye, halk hareketlerinin sınır komşusu Suriye'ye ulaşması neticesinde zor bir tercih yapmak durumunda kalmıştır. Son zamanlarda yakın ilişkiler kurduğu Esad rejimiyle mevcut ilişkilerini korumak ile Baas diktatörlüğüne karşı direnen muhaliflere destek olmak arasında kalan Türkiye açısından her ikisi de sıkıntılı bir sürece işaret etmekteydi. Bu nedenle başlangıçta Esad rejiminden reformlar yapması talebinde bulunmuş ancak başarılı olamamıştır. Suriye'de halka yönelik katliamların başlaması ve kitlesel göçlere maruz kalması Türkiye'nin muhaliflere destek olan bir politikaya yönelmesine neden olmuştur⁷³³.

Türkiye, gerek tarihi birikimi gerek coğrafi konumu itibariyle Ortadoğu coğrafyasının ayrılmaz bir parçasıdır. Türkiye'nin dış politikasını doğrudan etkileyen temel meseleler ve bu politikalarını şekillendiren temel unsurlar, bu coğrafyada ortaya çıkan gelişmelerin ve oluşumların doğal sonucudur⁷³⁴. Ayrıca Türk dış politikasında en fazla ihmal edilen coğrafya ise Afrika olmuştur. Soğuk Savaş döneminin şartlarının ortadan kalkması Türkiye'nin bu coğrafyaya dönük politikalarını yeniden gözden geçirmesini gerekli kılmıştır. Sömürgeleştirilen topraklar olmasına rağmen hâlâ bakir kaynaklara sahip olan Afrika, Türkiye gibi tarihi ve coğrafi faktörlere sahip bir devlet için uzak durabileceği bir coğrafya değildir⁷³⁵. Bu açıdan Afrika ile ilişkiler, Türk dış politikasının öncelikleri çerçevesinde geliştirilmiştir. Türkiye'nin jeopolitik durumu, uluslararası ortamda diğer birçok devlete nazaran daha fazla sorun alanı ile uğraşılmasına neden olsa da imparatorluk varisi oluşu ve bin yıllık devlet geleneği Afrika ile ilişkiler kurmasını kaçınılmaz hale getirmiştir⁷³⁶.

Türkiye'nin Afrika'ya olan ilgisinin artması 1998'de hazırlanan "Afrika'ya Açılım Eylem Planı" ile başlamıştır. Türkiye "Afrika'ya Açılım" adı altında kıtaya

⁷³³ Kemal İnat, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası 2012", **Ortadoğu Yılığ** 2012, Ed. Kemal İnat ve Muhittin Ataman, Açılım Kitap, 2014, s. 11

⁷³⁴ Davutoğlu, **a.g.e.**, 2002, s. 119

⁷³⁵ Davutoğlu, **a.g.e.**, 2002, s. 208

⁷³⁶ Ali Engin Oba, "Türk Diplomasisi ve Afrika", **21. Yüzyılda Çağdaş Türk Dış Politikası ve Diplomasisi**, Ed. Hasret Çomak, 1. Basım, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2010, s. 491

yakın ilişki kuran küresel ve bölgesel aktörler içerisinde en dikkat çekenini olmuştur. Türkiye 2000’li yıllarla birlikte Afrika’yla giderek artan oranda ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkiler kurmaya başlamıştır. Bu ilişkiler kurulurken izlenen yöntem ve söylem uluslararası toplumda şaşkınlık ve merakla izlense de Türklerin Afrika’daki varlığının uzun yüzyıllar öncesine dayandığı gerçeği göz önünde bulundurulunca bu açılımın bir tür hafıza tazelenmesi olduğu ortaya çıkmaktadır⁷³⁷.

Türkiye, Açılım Planı’nın kabul edilmesinden sonra özellikle 2005’ten itibaren uyguladığı ekonomik, kültürel ve insani odaklı Afrika politikasıyla hem bu coğrafyadaki devletlerle ilişkilerini geliştirmekte hem de Afrika Birliği ile stratejik ortaklık ekseninde kurduğu iş birliğinin kurumsal alt yapısını güçlendirmektedir⁷³⁸. Bu kapsamda 2005 yılı “Afrika Yılı” olarak ilan edilmiş ve başta Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) olmak üzere Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı, Türkiye Diyanet Vakfı gibi kamu kuruluşları ile çeşitli STK’lar aracılığıyla Afrika faaliyetlerine hız kazandırmıştır. Bu açıdan Türkiye, Afrika’ya özel bir önem vermek suretiyle siyasi ilişkileri geliştirmek için kıtada yeni büyükelçilikler açmaya başlamıştır. Karşılıklı üst düzey ziyaretlerin yoğunlaştığı bu dönemde TİKA tarafından Afrika’da yürütülen teknik yardım ve kalkınma faaliyetleri hem Türkiye’nin Afrika’daki imajını güçlendirmiş hem de karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi için uygun zemin hazırlamıştır⁷³⁹.

Türkiye, 2005’ten itibaren her zaman vurguladığı gibi Afrika politikasını eşitlik ve karşılıklık ilkeleri doğrultusunda hem kurumsal hem de toplumsal çerçevede uygulamıştır⁷⁴⁰. 2008 yılında Afrika Birliği tarafından Türkiye’nin “stratejik ortak” ilan edilmesi ikili ilişkilerde olumlu atmosferin yaşanmasını sağlamıştır. 2008 yılı Türkiye-Afrika ilişkileri bakımından sadece siyasi ilişkilerin geliştiği bir yıl

⁷³⁷ Melek M. Fırat, “Türkiye - Afrika İlişkileri”, **XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi**, Der. Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacioğlu ve Özlem Terzi, Der Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 802-803

⁷³⁸ Soner Karagül ve İbrahim Arslan, “Türkiye’nin Afrika Açılım Politikası: Tarihsel Arka Plan, Stratejik Ortaklık ve Geleceği”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt: 9, Sayı: 35, 2013, s. 21

⁷³⁹ Bekir Ali Yüksel ve Tuğrul Oğuzhan Yılmaz, “2000’li Yıllarda Türkiye’nin Afrika Ülkeleri İle İlişkileri”, **Türk Dış Politikası (2000’li Yıllar)**, Ed. Serkan Kekevi ve Ömer Kurtbağ, 2. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2020, s. 319

⁷⁴⁰ Ebru Oğurlu, “Türk Dış Politikası’nda Afrika Açılımı”, **Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 5, 2017, s. 53

olmanın ötesinde diplomatik ilişkilerin de hızlıca gelişmeye başladığı yıl olmuştur. Bu zamana kadar Afrika’da 12 büyükelçiliği bulunan Türkiye, 2021 itibariyle bu sayıyı 44’e yükseltmiştir⁷⁴¹. Bu dönemde Türkiye-Afrika ilişkilerinin gelişimine katkı sunan bir diğer gelişme ise 2010 yılında Türkiye’nin Afrika politikalarının temelini de oluşturan Afrika Strateji Belgesi’nin yürürlüğe girmesidir. 2013 yılından itibaren ise “Afrika Açılımı” politikaları yerini “Afrika Ortaklığı” politikalarına bırakmıştır⁷⁴².

Türkiye’nin Afrika politikalarını ve ilişkilerinin şekillenmesinde sömürgeci olmayan geçmişinin etkisi söz konusudur. Bu bağlamda siyasal ve diplomatik ilişkilerin dışında ekonomik ve kültürel ilişkiler Afrika açılımının bir diğer boyunu oluşturmaktadır. Afrika’da barış ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmak için bir taraftan kıtadaki BM’ye bağlı barışı koruma operasyonlarına katılırken diğer yandan Somali örneğinde olduğu gibi çatışmalarda arabuluculuk girişimlerinde bulunmaktadır. Ayrıca Afrika açılımıyla Türkiye’deki iş çevreleri için yeni pazarlar bulma isteğiyle hareket ederek Afrika ticaret ortaklarını çeşitlendirme noktasında önemli bir fırsat sunan coğrafya olarak görülmektedir. Bu noktada Afrika’ya yapılan üst düzey ziyaretlerde siyasetçilere işadamları ile yatırımcılar eşlik etmekte ve çeşitli ekonomik antlaşmalar imzalanmaktadır⁷⁴³.

3.3.6. Türkiye’nin Kafkaslar ve Balkanlar Politikası: Jeopolitik Miras

Türkiye, siyasal sınırları ile tarihsel ve kültürel sınırları örtüşmeyen, geniş jeopolitik kuşaklara sahip dünyadaki ender devletlerden biridir. Türkiye’nin bu özelliği bölgesel bir güç olma noktasında önemli dinamikler içerdiği gibi çeşitli sorunlarla da karşı karşıya kalmasının nedeni olarak görülmektedir. Özellikle yakın jeopolitik havzalarında yaşanan değişiklikler Türkiye’nin iç ve dış politikasında sorunlu dönemler yaşamasına neden olabilmektedir. Bu nedenle Kafkaslar ve

⁷⁴¹ Cihan Daban, “21. Yüzyılda Türkiye’nin Afrika Ülkeleri İle Siyasi ve Diplomatik İlişkileri”, **ASBİ Abant Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 3, 2021, s. 925

⁷⁴² Oğurlu, a.g.e., 2017, s. 53

⁷⁴³ Elem Eyrice Tepeciklioğlu, **Türk Dış Politikasında Afrika Temel Dinamikler Fırsatlar ve Engeller**, 1. Basım, Nobel Yayınları, Ankara, 2019, ss. 3-4

Balkanlar coğrafyasının hem Türkiye'nin yakın jeopolitik havzasında yer alması hem de Avrupa, Ortadoğu ve Asya arasındaki konumu ile jeopolitik açıdan önem taşıması, bu coğrafyalardaki siyasi gelişmeleri yakından takip etmeyi gerekli kılmaktadır⁷⁴⁴. Ayrıca Türkiye açısından bu bölgeler ile olan tarihi, kültürel ve sosyal bağları, bölgede yaşayan Türk ve Müslüman halklar, Türkiye'de yaşayan Kafkas ve Balkan kökenli nüfus gibi jeokültürel ilişkilerin yoğun yaşanması itibariyle de önemli coğrafyalardır.

Kafkasya bölgesi genellikle kuzey ve güney olarak iki başlık altında incelenmektedir. Kuzey Kafkasya halen Rusya bünyesindeki özerk bölgeler ve cumhuriyetlerden oluşmaktadır. Güney Kafkasya ise bağımsızlıklarını elde eden Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'dan oluşmaktadır. Türkiye, Kuzey Kafkasya halkları ile olan tarihi, kültürel ve etnik bağları olmasına rağmen bu bölgeye yönelik kurduğu ilişkiler ve izlediği politikalar bakımından SSCB döneminde olduğu gibi Rusya'yı rahatsız edecek tavırlardan kaçınmaktadır. Bu bakımdan SSCB sonrası dönemde önemli bir bölgesel güç olma potansiyeline sahip olan Türkiye, Kafkasya'daki etnik çatışmalara resmen taraf olmamış, sınırların değişmezliği ilkesi kapsamında toprak bütünlüğünü savunmuştur⁷⁴⁵.

Türkiye'nin Kafkasya politikasının temel stratejisi, çeşitli etnik ve siyasi sorunlarla iç içe geçmiş bu coğrafyayı barış ve istikrarın kazandırılması üzerine inşa edilmiştir. Rusya ve İran'ın bölgedeki ayrılıkçı hareketleri destekleyerek tam bir kaos ortamı oluşturdukları Kafkasya'da Türkiye'nin istikrar politikalarının istenilen düzeyde etki yapamayacakmış gibi görünse de Kafkasya halklarının tek kurtuluş yolu bölgenin istikrara kavuşmasıdır. Kafkasya, 2008'de yaşanan Rusya-Gürcistan Savaşı örneğinde olduğu gibi mevcut dengeleri bir anda bozabilecek kaotik bir yapıya sahiptir. Başta Kuzey Kafkasya halkları olmak üzere tüm Kafkasya üzerinde olumsuz etkileri olan bu savaş aslında Türkiye'nin bölgede izlediği istikrar politikalarının ne kadar değerli olduğunu bir kez daha göstermiştir. Bu bağlamda

⁷⁴⁴ Köksal Şahin, "Balkanlar ve Türkiye: Jeopolitik ve Jeostratejik Bir Değerlendirme", **21. Yüzyılda Küresel ve Bölgesel Aktörler Bağlamında Türk Dış Politikası**, Ed. Murat Ercan, 1. Basım, Efe Akademi Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 332-333

⁷⁴⁵ Alaeddin Yalçınkaya, "Türk Dış Politikasında Kafkasya", **Değişen Dünyada Türk Dış Politikası**, Ed. Murat Ercan, 1. Basım, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2011, ss. 276-277

Türkiye'nin bölge devletleri ile yapıcı ilişkiler kurması bu coğrafya üzerindeki nüfuzunu bir kat daha artıracak potansiyelindedir⁷⁴⁶.

Türkiye, Güney Kafkasya'da Rusya ile arasında tampon bölge oluşturma, bölgedeki devletlerle iyi ilişkiler kurmak suretiyle bölgeden geçen enerji hatlarının güzergâhında yer alma, enerji ihtiyaçlarını bu bölgeden karşılama ve üretmiş olduğu sanayi ürünlerini bölgedeki devletlere ihraç etme stratejisi izlemektedir. Güney Kafkasya'daki jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik çıkarlarını gerçekleştirmek için bölgede Rusya ve İran ile rekabet halinde olan Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan ile kurduğu ilişkiler sayesinde jeopolitik durumunu güçlendirmektedir⁷⁴⁷. Bu bağlamda Azerbaycan, Türkiye'nin Kafkasya politikalarında "stratejik ortak" olarak ön plana çıkarken, Gürcistan ise doğu-batı güzergâhındaki Hazar Havzası'ndaki enerji kaynaklarının Türkiye'ye ulaşacağı transit devlet olarak önem arz etmektedir. Ermenistan ise Türkiye'nin Kafkasya'da normal diplomatik ilişkiler kurmadığı ve 1993 yılından beri kara sınırının kapalı olduğu devlettir⁷⁴⁸. Ancak Türkiye, zaman zaman Ermenistan ile de iyi ilişkiler kurma fırsatlarını kollamaktadır. Nitekim Aralık 2021'de Ankara-Erivan hattında Başbakan Paşinyan'ın Türkiye ile ön koşulsuz diyaloga hazır olduğunu açıklamıştır.

Türkiye'nin Kafkasya politikalarında önemli bir yer edinen ekonomik boyut enerji üzerinden yürütülmektedir. Bu noktada Türkiye, enerji ve ulaşım koridorunu Gürcistan üzerinden kurmaya çabalayarak önemli düzeyde başarılı olmuştur. BTC, BTE, TANAP ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu projeleri bu kapsamda atılmış önemli adımlar olarak değerlendirilmektedir. Bu ekseninde Türkiye'nin Kafkasya politikalarında Gürcistan dikkat çekmektedir. Bir bakıma Türkiye'nin Kafkasya'ya açılan kapısı konumunda olan Gürcistan'ın NATO gibi uluslararası örgütlere üyeliği

⁷⁴⁶ M. Vedat Gürbüz, "Günümüz Türk Dış Politikası Stratejisinde, Kafkasya İle İlişkiler", **Türkiye'nin Değişen Dış Politikası**, Der. Cüneyt Yenigün ve Ertan Efeğil, 1. Basım, Nobel Yayınları, Ankara, 2010, s. 266

⁷⁴⁷ Coşkun Topal, "Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası ve Gürcistan", **Turkish Studies**, Cilt: 10, Sayı: 1, 2015, s. 754

⁷⁴⁸ Kamer Kasım, "Büyük Güçlerin Kafkasya Politikaları", **Güney Kafkasya Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji**, Der. Cavid Veliev ve Araz Aslanlı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011, ss. 331-332

konusunda da Türkiye aktif olarak destek vermektedir⁷⁴⁹. Türkiye'nin sadece Azerbaycan'ı değil diğer bölge devletlerini de esas alarak hayata geçirilen bu tür projelerin içerisinde yer alıyor olması bölgenin kalkınmasına ve istikrarına da önemli katkılar sunmaktadır. Güney Kafkasya coğrafyasında yer alan devletler arasında Azerbaycan dün olduğu gibi bugün de Türkiye'nin bu coğrafyadaki en önemli stratejik ortağı olmuştur. Kuzey Kafkasya ile Güney Kafkasya arasındaki bölgede yer alan Azerbaycan, Türkiye'nin Kafkasya politikalarını şekillendirirken öncelenen bir devlettir. Bu bakımdan bölgede yaşanan son Dağlık Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'ın yanında olması askeri ve siyasi açıdan stratejik ortaklığa önemli katkılar sunmuştur.

Türkiye'nin SSCB sonrası Kafkasya'ya yönelik izlediği dış politikasının ana çizgisi 2008 Ağustos'una kadar değişmemiştir. Bu tarihten sonra ise uluslararası konjonktürün de etkisiyle Türkiye, Kafkasya politikalarında bir dizi değişikliğe gitmiştir. Bu değişim yeni dönemde ortaya çıkan “komşularla sıfır sorun”, proaktif ve sorunlara çözüm bulmaya çalışılan aktif bir dış politika söylemleri ile ilişkilendirilmiştir. Ancak bu yeni açılımlar, aynı zamanda geleneksel çizginin değişmeyen bir takım unsurlarını da barındırmaktadır. Bu unsurlar arasında, sorunların barışçıl yollarla ve karşılıklı görüşmeler aracılığıyla tarafların tamamını içeren bir süreçte çözülmesi, bölgedeki devletlerin toprak bütünlüğünün korunması ve devletlerin bağımsızlıklarının devamının sağlanması gibi başlıklar yer almaktadır. Türkiye'nin Kafkasya politikaları da bu başlıklar çerçevesindeki beklentiler dâhilinde şekillenmektedir. Bu kapsamda Türkiye, bölgesel sorunların kalıcı çözümü için “Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu” gibi bölgesel girişimlerle sağlanacağı düşüncesini ön plana çıkarırken aynı zamanda Batılı müttefiklerin önemine de sürekli vurgu yapmıştır⁷⁵⁰.

Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin Balkan devletleriyle olan ilişkilerinin güvenlik eksenli şekillendirilmesi ve ekonomik ilişkilerin zayıf olması nedeniyle

⁷⁴⁹ Mehmet Dikkaya ve Onur Demirci, “Türkiye'nin Kafkasya Politikası: Tarih, Bugün ve Gelecek”, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Dış Politikası**, Ed. Adem Çaylak ve Seyit Ali Avcu, 1. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara, 2018, s. 470

⁷⁵⁰ Mitat Çelikpala, “Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 7, Sayı: 25, 2010, s. 120

Balkan devletlerinin ekonomilerini canlandırma çabalarında Türkiye seçeneğini dışarda bırakmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise Türkiye'nin Balkanlar politikasına güvenlik ekseninin dışında kimlik boyutu da eklenmiştir. Yugoslavya'nın dağılma süreci, NATO öncelikleri kapsamında yapılandırılan Türkiye'nin savunma konseptinin sorgulanmasına neden olmuştur. Türkiye, güç parametreleri bakımından 1990'lı yıllarda diğer Balkan devletleri ile kıyaslandığında beş-altı kat daha büyük bir ölçüğe sahip olmuştur. Bu durum bir taraftan Türkiye'nin siyasal elitlerinin Balkan devletleri ile ekonomi eksenli ilişkiler kurmasının önünü açarken diğer taraftan Türkiye'nin Balkan politikaları kapsamında kurmaya çalıştığı çok yönlü ilişkilerin iç ve dış aktörler tarafından üretilen olumsuz söylemlerle zarar görmesine neden olmuştur. Bu nedenle Balkan devletleri Türkiye ile ilişkilerini bu dönemde “denge ve endişe” içerisinde sürdürmüşlerdir. Bu duruma Soğuk Savaş sonrası ciddi krizler yaşayan Makedonya'ya Türkiye'nin her fırsatta destek olmasına rağmen 1997 sonrası ilişkilerde Makedonya'nın mesafeli tutum sergilemesi örnek gösterilmektedir⁷⁵¹.

Balkan devletlerinin sosyalizmden kapitalizme geçiş yapmaları ile birlikte Türkiye, bu coğrafyaya yönelik açılımlar yapma fırsatı yakalamıştır. Bu fırsatı iyi değerlendiren Türkiye uzun bir dönemden sonra tekrar Balkanlar'a dönüş yapmıştır. Sosyalizmden kapitalizme geçiş sürecini bir fırsat olarak değerlendiren Türk şirketleri 1990 sonrası Balkanlar'da ekonomik faaliyetler gerçekleştirmeye başlamışlardır. İmzalanan ikili ekonomik ve ticari antlaşmalar, verilen krediler, ekonomik yardımlar ve kurulan ikili iş konseyleri Türk sermayesinin Balkanlar'a girişi hem kolaylaştırmış hem de hızlandırmıştır. Örneğin 2006 yılı sonuna geldiğinde Bulgaristan'daki doğrudan Türk yatırımları 128 milyar dolara ulaşmıştır. Aynı şekilde 2007 itibarıyla Romanya'da 1.5 milyar dolara, Bosna-Hersek'te 40 milyon euroya ve Makedonya'da 100 milyon dolara ulaşmıştır⁷⁵². Balkan devletleri ile kurulan jeoekonomik ilişkilerin geliştirilmesi “Osmanlı Bakiyesi” olarak nitelendirilen bu coğrafya, “mülkiyetçi” değil aksine “kültürel

⁷⁵¹ Hüseyin Emiroğlu, “Türkiye'nin Balkanlar Politikası”, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Dış Politikası**, Ed. Adem Çaylak ve Seyit Ali Avcu, 1. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara, 2018, ss. 548-549

⁷⁵² Caner Sancaktar, “Türkiye'nin Balkanlar Politikası: 1990 Sonrası Balkan Açılımı”, **Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler: İki Kutuplu Sistem Sonrası Türk Dış Politikası**, Ed. Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, 1. Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 636

mirasçı” ve “tarihsel birikimci” güdüsüyle Balkanlar politikası izleyen Türkiye için jeopolitik açıdan oldukça önemlidir⁷⁵³.

Türkiye, Balkan devletleri arasındaki sorunların çözümünde 2000’li yıllardan sonra arabuluculuk rolü de üstlenmiştir. Örneğin Bosna-Hersek’te Boşnak, Sırp ve Hırvatlar arasında yaşanan problemlerin çözümü için yoğun diplomatik faaliyetler yürüten Türkiye, bu amaçla Hırvatistan, Sırbistan ve Bosna-Hersek yönetimleriyle görüşmeler gerçekleştirmiştir. Ayrıca Balkanlar’da yaşanan konjonktürel dönüşüm esnasında ortaya çıkan silahlı çatışmalar ve krizler, ABD ve Batı Avrupa devletlerine olduğu gibi Türkiye’ye de bölgeye askeri unsurlar yerleştirme imkânı sunmuştur. Bu kapsamda bölge devletleriyle yapılan askeri antlaşmalar ile Türkiye’nin Balkanlar’da askeri varlığı ve etkisi tesis edilmiştir. Böylece ekonomik alanda yapılan açılım askeri alanda da kendini göstermiştir⁷⁵⁴. Bu durum son zamanlarda Avrupa ile Rusya arasında önemli bir jeopolitik rekabet alanı olan Balkanlar’da, Türkiye’nin tarihsel, dinsel, kültürel ve etnik kimlik noktasında ortak geçmişi olan yerel aktörler açısından tamamlayıcı ve bazı alanlarda da dengeleyici rol üstelenen bölgesel bir güç olmasına katkı sunmaktadır.

Balkanlar, Türkiye’nin son yıllarda çevre coğrafyalar içerisinde ilişkilerinin en istikrarlı ve olumlu seyrettiği bölgelerden biridir. Yıllardır istikrarlı bir şekilde yürütülen balkanlar politikası, “bölgesel sahiplenme” ve “kapsayıcılık” ilkeleri doğrultusunda “üst düzeyli siyasi diyalog”, “herkes için güvenlik”, “azami ekonomik entegrasyon” ve “çok etnikli, çok kültürlü, çok dinli toplumsal yapıların muhafazası”na öncelik verilerek yürütülmektedir⁷⁵⁵. Bu kapsamda son yıllarda Türkiye, bir yandan bölge devletleri ile ticaret, altyapı, ulaşım, tarım, enerji, eğitim ve savunma sanayii gibi alanlarda karşılıklılık ilkesi çerçevesinde projeler geliştirmekte diğer bir yandan bölgeye yönelik sosyal, kültürel ve eğitsel faaliyetler yürütmektedir. Küresel jeopolitik riskler ve sosyo ekonomik sorunlarla iç içe geçmiş

⁷⁵³ İrfan Kalaycı ve Barış Aytakin, “Türkiye-Balkan İlişkileri Üzerine (Geçmişten Geleceğe) Ekonomi-Politik Notlar”, *Avrasya Etüdüleri*, Sayı: 50, 2016, s. 102

⁷⁵⁴ Caner Sancaktar, “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye’nin Balkanlar Açılımı”, **21. Yüzyılda Çağdaş Türk Dış Politikası ve Diplomasisi**, Ed. Hasret Çomak, 1. Basım, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2010, ss. 341-342

⁷⁵⁵ T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Balkan Ülkeleri İle İlişkiler”, https://www.mfa.gov.tr/balkanlar_ile-iliskiler.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 20.12.2021)

Balkan devletleri için Türkiye, izlediği politikalar sayesinde siyasal açıdan önemli bir ortak haline gelmiştir⁷⁵⁶. Bu bakımdan önceki dönemlerde Balkan devletlerinin “denge ve endişe” içerisinde sürdürdükleri Türkiye ilişkilerine son yıllarda yaşanan jeopolitik rekabet ortamında özel bir önem vermeye başladıkları değerlendirilmesi yapılabilir.

⁷⁵⁶ Mehmet Uğur Ekinci, “Türkiye’nin Balkanlar Politikası 2020”, **Türk Dış Politikası Yılığ 2020**, Ed. Burhaneddin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner, 1. Baskı, Seta Yayınları, İstanbul, 2021, s. 386

Sonuç ve Genel Değerlendirme

Jeopolitik, yüzyıllardır gerek akademik camianın gerekse siyasetçilerin ilgi odağında olan değişken niteliği haiz meselelerin başında gelmektedir. Uluslararası aktörler geleceklerini garanti altına almak, mevcut ve muhtemel tehdit ve tehlikelerden korunmak, ayrıca çevresel faktörleri en optimal düzeyde kullanmak suretiyle jeopolitik unsurları analizlerine dahil etmektedirler. Jeopolitik teorilerden hareketle bir aktörün güncel ve gelecek durumu ile ilgili birtakım öngörülerde bulunmak mümkündür.

Küreselleşme süreciyle beraber, ulus devletlerin ortadan kalkacağı ve önemsizleştiği gibi iddialar ortaya atılmış, bununla birlikte mekâna bağımlılığın azaldığı, mekânın ya da coğrafyanın eski önemini kaybettiği iddia edilsede zamanın bu iddiaları haklı çıkarmadığı, böylesi genelleyici yaklaşımların doğrulanmadığı ortaya çıkmıştır. Nasıl ulus devletler uluslararası ve ulusal politikaların hala en güçlü aktörü olarak varlığını devam ettiriyorsa benzer şekilde coğrafyanın da öneminin artarak devam ettiği görülmektedir. Uluslararası aktörler halen alan hâkimiyeti ve coğrafyayı kontrol iddia ve heveslerini devam ettirmektedirler. Ayrıca eleştirel jeopolitik sayesinde günümüz dünyasını anlama ve anlamlandırma özelinde coğrafya ve coğrafya ile ilgili maddi olmayan bilgi, iktidar, kültür, algı, imaj, söylem gibi unsurların devletlerin geleceğini etkileme hatta belirleme potansiyeli taşıdığı anlaşılmıştır.

Geçmişten günümüze kadar coğrafyanın devletlerin siyasal kararları üzerindeki etkisinin zaman zaman farklılaştığı görülmektedir. Bu etki bazen mevcut siyasal düzeni geliştirip, ileriye taşıırken bazen de yıkmaktadır. Jeopolitik gerçeklik, bazı devletler açısından alan hâkimiyeti kazanımı sağlarken bazı devletlerin de bu noktada bir kayıp yaşamasına neden olabilmektedir. Bu bağlamda coğrafyanın insandan topluma, toplumdaki da devlete ulaşan bir etkisinden söz edilebilir. Bu etki devletlerarası ilişkilerde maddi ve maddi olmayan unsurların siyasal alanda inşa edilmesi süreci ile farklı bir boyut kazanarak tarihin her döneminde jeopolitik güç mücadelelerinin yaşanmasına neden olmaktadır. Devletlere coğrafya temelli bir bakış açısı sunan jeopolitik, küresel siyasetin şekillenmesinde göz ardı edilemeyecek bir

boyut ve önemdedir. Bir bakıma jeopolitik, yeni dünya düzenine şekil vermektedir. Bu yönüyle jeopolitik, hem değişen şartlara ve çıkarlara göre yeni stratejiler geliştirmeyi hem de ortaya çıkan yeni sorun alanlarına yeni çözümler üretmeyi zorunlu kılmaktadır.

Coğrafya, devlet ve politika üçlüsü etrafında şekillenen jeopolitik, küresel siyasetin o andaki durumunu resmederken aynı zamanda uluslararası sistemi de dönüştürmektedir. Bir başka anlatımla jeopolitik, bir devlet için kesinlik ifade etmekten ziyade içinde bulunduğu koşullara göre yapılan durum değerlendirmesidir. Bu değerlendirme dünya siyasetine hâkim olan küresel ve bölgesel aktörlerin, o devletin coğrafyasına yüklediği anlam ile o coğrafyada girdikleri angajmanlarla şekillenmektedir. Nitekim jeopolitik teorilerin temelinde de devletlerin doğal sınırlara ulaşması, önemli deniz güzergâhlarının ve stratejik coğrafyaların kontrol ve denetim altında tutulması için dış politikanın nasıl şekillenmesi gerektiği yer almaktadır. Özellikle devletler açısından hangi coğrafyaların ulusal çıkarları için önemli olduğunun tespiti ve bu bölgeler üzerinde nasıl bir hâkimiyet kurulacağı sorularına yanıtlar üreten jeopolitik, devletlerin dış politikalarında sıklıkla yer edinmektedir. Bu kapsamda her devlet kendi güç kapasitesine göre jeopolitiğin sunduğu imkânları maksimize etmeye çalışırken aynı zamanda jeopolitik durumundan kaynaklanan tehditleri de minimize etmeye çalışmaktadır.

Her devletin jeopolitik durumundan kaynaklı bir dış politika stratejisi bulunmaktadır. Bu stratejilerin sonucunda uluslararası ilişkilerde ittifaklar, krizler, tehditler ve fırsatlar gibi çeşitli durumlar ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle devletlerin politika üretirken küresel ve bölgesel düzeyde jeopolitik çevrelerinin dışına çıkamadıkları sonucuna ulaşılmaktadır. Jeopolitik teoriler kapsamında yapılan değerlendirme neticesinde Türkiye'nin, bulunduğu coğrafya itibari ile özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde küresel siyasetin merkezinde yer aldığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu nedenle dünyanın jeopolitik merkezi olarak ifade edebileceğimiz bir coğrafyada yer alan Türkiye'nin jeopolitik çevresinin ve koşullarının saptanması oldukça önemlidir. Bu çevre Türkiye açısından küresel boyutta ABD, Çin, Rusya ve AB'den, bölgesel düzeyde ise Ortadoğu, Kuzey Afrika, Kafkasya ve Balkanlar'dan

oluşmaktadır. Türkiye'nin siyasal, kültürel ve ekonomik ilişkiler kurarken çıkarlarını maksimize etmek adına XXI. yüzyılda bu coğrafyalarda yaşanan konjonktürel dönüşümlere kayıtsız kalmaması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Mahan'ın Deniz Hâkimiyet Teorisi ile Türkiye'nin sahip olduğu Boğazlar, kuzey-güney ve doğu-batı güzergâhında yer alan deniz geçişlerindeki rolünü artırmaktadır. Brzezinski'ye göre Türkiye, Kafkaslar üzerinden Orta Asya'ya açılan bir kapıdır. Bu kapıya yüklenen roller ise Karadenizde istikrarı sağlamak, Akdeniz'e ulaşımı kontrol etmek, Kafkasya'da Rusya'yı dengelemek ve NATO'nun güneydeki karakol rolünü üstlenmektir. Aynı zamanda Mackinder'in Kara Hâkimiyet Teorisi'nde Asya-Avrupa ve Afrika kıtalarından oluşan Dünya Adası'nın en zengin birleşiminde yer alan Türkiye karadan, denizden ve havadan gerçekleşek her türlü mücadele açısından en avantajlı konumdadır. Bir bakıma küresel ve bölgesel aktörlerin her türlü güç mücadelesinde kullanabilecekleri eksenlerin bu coğrafyadan geçiyor olması, Türkiye'nin jeopolitik durumuna çok fazla önem atfedilmesi gerekliliği sonucunu ortaya koymaktadır. Bu önem, Türkiye'nin küresel ve bölgesel jeopolitik gelişmelerden soyutlanmasını da engellemektedir. Bu bağlamda Türkiye, dünyanın farklı coğrafyalarında askeri, politik, kültürel ve ekonomik gücünü karşılaştığı jeopolitik sorunların çözümü için yeri geldiğinde kullanabilmektedir.

Türkiye, bir yandan Ortadoğu, Balkanlar, Kafkaslar ve Avrupa ile sınırları bulunurken diğer bir yandan da Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında Doğu Akdeniz ve Ortadoğu üzerinden doğu-batı ile kuzey-güney eksenli bir köprü özelliğine sahiptir. Ayrıca hem Avrupa'da hem de Asya'da toprakları bulunan Türkiye, NATO üyesi olarak Eski Varşova Paktı ile NATO'nun sınırlarında yer almaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada bir taraftan bu tür coğrafi, mekânsal ve fiziksel özellikler jeopolitik teoriler özelinde değerlendirilirken, diğer bir taraftan da Türkiye'nin aynı zamanda dış politika itibarıyla hem doğunun hem de batının bir parçası olduğu değerlendirilmektedir. Bu kapsamda Türkiye, hem Osmanlı bakiyesi olarak nitelendirilen coğrafyalarla etnik, kültürel, dini bağları bulunmakta hem de bulunduğu coğrafya itibarıyla Müslüman ve Hristiyan dünyanın sınırlarında yer almaktadır. Bu yönüyle Türkiye, Huntington'un çatışan medeniyetleri arasında köprü

olmaktadır. Yani Türkiye bir taraftan İslam dünyasının bir parçası olmuştur, bir taraftan da Türk dünyasının bir parçası olmuştur. Tüm bunları yaparken de Batı'dan kopmamış, aksine Batı ile birlikte hareket etmiştir. AB ile ilgili izlediği politikalar, NATO, BM gibi uluslararası örgütlere üye olmak türünden geliştirdiği ilişkiler bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Bu açıdan Türkiye, bir yönüyle de Fukuyama'nın Tarihın Sonu ile ortaya koyduğu kapitalist ekonomik sistem ile liberal demokrasinin bir parçasıdır.

Türkiye gerek jeopolitik açıdan gerekse de jeokültürel açıdan İslam dünyası ile ilgilenmekten geri durmamış, İslam dünyası ile politik, ekonomik, sosyal, kültürel ilişkiler geliştirmiştir. Benzer ilişkileri Türk dünyası ve Batı ile de kurmuştur. Örneğin Ermenistan'ın Karadağ işgaline karşı Azerbaycan'a SİHA'ların verilmesi gibi somut adımlarla destek olmuştur. Çevresinde yaşanan sorunların çözümünde Batı ile Doğu arasında aracı rolü üstlenmiştir. Zaman içerisinde her ne kadar bu rolü güçlenip zayıflasa da Türkiye bu rolünü bir çizgi olarak hep devam ettirmiştir. Örneğin bir dönem İran ile BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri ve Almanya arasında arabuluculuk vazifeleri yürütmüştür. Eleştirel jeopolitik bir bakış açısıyla Türkiye, Batı'nın medeniyet projesinin bir parçası olmaya yönelik tutumlar da sergilemektedir. Batı'yı öncelemekte ama Doğu'dan da vazgeçmemektedir. Batı eksenli uluslararası örgütlere üye olması, İslam dünyasını terk etmeden Batı ile entegre olmaya çalışması gibi dış politikasına yansıyan tutumlar, Türkiye'nin jeopolitik durumunun sonuçları olarak ortaya çıkmaktadır.

Türkiye, Arap devletleri ile İsrail arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde özellikle de Suriye ile ilgili meselelerde arabulucu rolü oynamıştır. 2022 başlarındaki siyasi krizler nedeniyle Rusya ile Ukrayna arasında da aynı arabuluculuk rolünü oynamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla Türkiye bölgesindeki sorunların çözümüne de jeopolitik açıdan katkıda bulunan bir dış politik tutum izlemektedir. Bu durum bir taraftan Türkiye'nin bölgedeki konumundan kaynaklanmakta diğer taraftan da hem bu bölgelerdeki devletlerin, hem de Türkiye'nin imajından ve Türkiye algısından kaynaklanmaktadır. Çünkü Türkiye, sorunların tam ortasında yer almaktadır. Afrika, Ortadoğu, Kafkasya dünyanın en çatışmalı bölgeleridir ve Türkiye bu coğrafyalara

komşu durumundadır. Bu anlamda Türkiye, bölgenin güçlü bir aktörü olarak bu bölgesel sorunların çözümünde de aktif rol almaktadır. Türk dış politikasının barışçıl temelli olması bu algının haklı temelini oluşturmaktadır.

Çalışmanın giriş kısmında ana hipotezin Türkiye'nin tarihsel geçmişinden kültürel, ekonomik, politik ve sosyal özellikleri ile coğrafi konumundan beslenen jeopolitik durumunun güçlü ve zayıf yönleri, fırsat ve tehditleriyle birlikte geleceğini de belirleme potansiyeline sahip olduğu ifade edilmiştir. Türkiye'nin geçmişten günümüze yaşadığı süreçlere bakınca bu hipotezin doğrulandığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki Türkiye'nin jeopolitik durumu, Türkiye'ye birtakım fırsatlar sunarken aynı zamanda birtakım tehditler de barındırmaktadır. Türkiye bulunduğu konum ve şartlar itibarıyla bir takım fırsat ve aynı zamanda tehditler ile yüz yüzedir. Bu anlamda olmak üzere sınıraşan sular sorunu, terör, göç meselesi, sınır sorunları, sınır ötesi operasyonlar, enerji sorunu, ABD ve İsrail'in İHA/SİHA konusunda Türkiye'ye karşı olan tutumu neticesinde ortaya konulan savunma sanayideki gelişmelerin Türkiye'nin jeopolitik durumundan kaynaklı hususlar olduğu ortaya çıkmaktadır.

Türkiye, çatışma bölgelerinin adeta ortasında yer almaktadır. Bu da Türkiye'nin yaşadığı sorunlara kaynaklık etmektedir. Bunu hem fırsat hem de tehdit boyutuyla düşünmek mümkündür. Enerji kaynaklarına yakınlığı enerji ihtiyacını karşılamak noktasında bir fırsat olmakla birlikte o bölgelere yönelik gerçekleştirilen saldırıların, terör eylemlerinin ve müdahalelerin olumsuz sonuçlarından etkilenmesi bakımıyla da bir tehdittir. İran'a uygulanan ambargolar, Irak'a yapılan saldırılar, benzer şekilde Suriye'ye yönelik müdahaleler Türkiye'yi olumsuz etkilemektedir.

Türkiye'de yaklaşık beş milyon göçmen bulunmaktadır. Bunların çoğunluğu da başta Suriye olmak üzere çevresindeki devletlerden gelmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin içinde bulunduğu jeopolitik durum, onun bir taraftan iç politikasını diğer taraftan dış politikasını etkilemektedir. Göçmen meselesinde Türkiye aktif dış politika izlemek durumundadır. Bu durum bir taraftan Suriye ve diğer İslam dünyası ile olan ilişkilerine yansımakta, diğer taraftan da mevcut göçün Avrupa'ya yönelik olumsuz etkilerinin minimize edilmesinde Türkiye'ye önemli bir rol biçmektedir. Ayrıca göç kaynağı olan Suriye, Irak ve Afganistan gibi devletlerin getirdiği

sorunların bölge insanlarına yüklediği acıların hafifletilmesi ve hayatlarının idamesi bakımından onların da bir takım insani destekler sunmak suretiyle katkıda bulunmaktadır. Türkiye politik, sosyal, kültürel ve ekonomik olarak bunlardan olumsuz etkilenmektedir. Bütün bunlarla ilgili süreçlerin iyi yönetilmesi halinde Türkiye'nin gelecek inşasını daha iyi kurgulayabileceği çıkarsanabilir. Dolayısıyla Türkiye'nin içinde bulunduğu jeopolitik durumun Türkiye'ye bir takım vazifeler yüklediği, bununla birlikte ilişkilerini inşa ederken bu tür unsurların bir takım imkân ve fırsat alanları açtığı sonucuna da ulaşılmaktadır.

Ortadoğu'da sınırlar suni olarak çizilmiştir. Tarihte hiç olmayan bir devlet olarak Irak ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde Suriye gibi bir devletin varlığı da komşu topraklar üzerinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla böyle devletler kurulmak suretiyle bir tarafta sınır anlaşmazlıkları, bir tarafta sınıraşan suların paylaşımı ile ilgili hususlar bazen Türkiye ile ilgili olarak bazen de diğer aktörlerin kendi aralarındaki sorunlar olarak Türkiye'ye yansımaktadır. Bu da Türkiye'nin iç ve dış politikasını etkilemektedir. Böyle sorunları yaşamayan ya da bu tarzda ifade edilen sorunlarını çözmüş bir Türkiye'nin geleceğe dair daha güçlü bir durumda olacağı anlaşılmaktadır. Daha basit ifade etmek gerekirse sınır, terör, göç ve enerji gibi sorunlarını çözmüş bir Türkiye, bölgedeki en güçlü aktörlerin başında yer alacaktır. Bu da yine Türkiye'nin jeopolitik durumuyla ilgilidir.

Bütün bunların dışında bu konulardaki fikirler Türkiye'nin jeopolitik durumu itibarıyla verili özelliklerden etkilenmektedir. Bu verili özellikler arasında Türkiye'nin çatışma bölgelerine, enerji kaynaklarına ve istikrarsız bölgelere yakın olması, hem kırılğan hem de suni oluşturulmuş devletlere komşu olması, suni sınırların çizildiği bölgede yer alması, coğrafi koşulların varlığı, mekâna dair sabit değişmeyen unsurların varlığı sayılabilir. Bu özellikler bir taraftan sorunlara kaynaklık etmekte, diğer taraftan da fırsat unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka açıdan bakarsak bu özellikler aynı zamanda Türkiye'ye yüklenen görev ve anlam ile de ilişkilendirilebilir. İslam dünyasının bir kısmının Türkiye üzerinde beklentileri bulunmaktadır. İslam dünyasının Türkiye algıları dönemsel olarak değişmekle birlikte genelde İslam dünyası içerisinde güçlü ve önemli bir aktör olarak

değerlendirilmektedir. Aynı şekilde İslam dünyası ile iyi ilişkiler kurabilen aktör olabilmesi itibariyle Batı dünyası tarafından bir takım görev ve sorumlulukların Türkiye'ye yüklendiği görülmektedir. Bu durum Türkiye'nin gerek iç gerekse de dış politikasına yansımaktadır. Netice itibariyle Türkiye'nin coğrafyası, tarihsel özellikleri, sosyopolitik ve ekonomik dinamikleri, bölgesel ve küresel aktörlerle maddi olan ve olmayan unsurların bir sonucu olarak Türkiye'nin daha güçlü olmasına ya da zayıflıklarına kaynaklık etmektedir. Türkiye'nin mevcut ve muhtemel güç durumu bütün bu faktörler arasındaki etkileşimin bir sonucudur.

Dünden bugüne küresel siyaseti dönüştüren etkileri olan önemli olayların birçoğu Türkiye'nin jeopolitik çevresinde gerçekleşmiştir. SSCB'nin dağılması, Berlin Duvarı'nın yıkılması, Rusya'nın Putin ile küresel siyasette tekrar meydan okumaya başlaması, Kırım'ın ilhaki, Çin'in küresel ekonomik yükselişi, Renkli Devrimler, Yugoslavya'nın dağılması, 9/11 olayları, Afganistan ve Irak işgalleri, Suriye'deki vekâlet savaşları, Ortadoğu'da meydana gelen terör olayları, yine Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da uzun yıllar iktidarda kalan liderlerin değişmesi, askeri darbeler, 2008 küresel finansal krizi, Sarı Yelekliler, Siyahi Öfke ve Arap Baharı gibi toplumsal hareketler gibi birçok gelişme Türkiye'nin jeopolitik yakın ya da uzak çevresinde vuku bulmuştur.

Türkiye, jeopolitik çevresinde vuku bulan bu gelişmeler karşısında izlediği politikalar neticesinde bölgesinde güçlü bir aktör konumundadır. Bir yandan ABD'nin güç kaybetmesi ile Ortadoğu'dan çekilmesi sonucu ortaya çıkan göç hareketlerinde Afganistan ve Suriye'de inisiyatif alması, güneyinde oluşturulmak istenen terör koridoruna karşı sınır ötesi operasyonlara imza atması, Doğu Akdeniz'de yaşanan enerji kaynaklarına hakimiyet mücadelesinde Libya ile deniz yetki alanlarının belirlenmesi için mutabakat imzalayarak bunun BM tarafından kabul edilmesini sağlaması, etrafını çevreleyen denizlerin kıta sahanlığının korunması için izlediği politikalar, göç konusunda açık kapı politikası izlemesi ve nihayetinde kara, hava ve deniz askeri birliklerinin modernizasyonu ile savunma sanayide gösterdiği teknolojik gelişmeler klasik ve neoklasik jeopolitik teoriler kapsamında atılan adımlar olarak değerlendirilmektedir. SSCB'nin dağılmasından

sonra başta Azerbaycan olmak üzere Türki Cumhuriyetler ile kurduğu ilişkiler II. Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a aktif destek vermesi örneğinde görüldüğü gibi, Dugin'in Yeni Avrasyacılık ile Türkiye'ye yüklediği jeopolitik modeldeki Batı dünyasına entegre olma durumunun ötesine geçmiştir.

XXI. yüzyılda uluslararası sistemde bir dönüm noktası olarak değerlendirilen 9/11 olayları sonrası ABD, küresel hegemonyasının devamını sağlamak adına özellikle Ortadoğu olmak üzere birçok coğrafyada askeri, siyasi ve ekonomik müdahaleye dayanan tek taraflı politikalar izlemiştir. Bugün gelinen noktada ABD, XXI. yüzyılda siyasi, ekonomik ve askeri gücünde yaşanan aşınmayı engelleyememiştir. Çin, ABD'nin aksine ekonomik argümanlara dayanan barışçıl yükseliş ve kalkınma modeli ile küresel siyasette her geçen gün daha görünür olmaya başlamıştır. Rusya, Putin'in iktidar olması ile birlikte, bir yandan enerji odaklı bir ekonomik kalkınmayı gerçekleştirirken diğer bir yandan da arka bahçesi olarak gördüğü coğrafyalarda politik, ekonomik ve askeri hegemonyasını güçlendirerek sürdürmektedir. Jeopolitik bir adlandırmanın yansıması şeklinde ekonomik dev siyasi çüce olarak nitelendirilen AB, tüm yönleriyle entegrasyon sürecini tamamlayamamıştır. Dahası en güçlü devletlerinden biri olan İngiltere, Brexit ile Birlikten ayrılmıştır. Kendi içinde politik ve ekonomik sorunlar yaşayan Birlik, küresel krizler karşısında da blok halinde hareket edemeyerek etkisiz kalmaktadır.

Türkiye, küresel jeopolitiğin günümüzde girdiği türbülantta yapbozu oluşturan jeopolitik parçalara ayrı ayrı odaklanmak zorundadır. Çünkü Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafyada büyük resmi oluşturan her bir parçada farklı aktörler ve süreçler söz konusudur. Ancak yapbozu oluşturan her bir parça tek tek analiz edilip politika geliştirilirken, büyük resmi de gözden kaçırmamak gerekmektedir. Bu bakımdan Türkiye, güvenliği için savunma sanayideki gelişmelere imza atmak zorunda kaldığı jeopolitik hamlelerde olduğu gibi her bir yapboz parçasını kendi içerisinde değerlendirmek durumundadır. Bu yönüyle Türkiye, her bir jeopolitik konu özelinde bir taraftan kendi söküğünü dikmeyi başarabilecek öncü politikalar üretmeli diğer bir taraftan da müttefik sayısını artırarak bir denge siyaseti izlemelidir. Bu bağlamda Türkiye'nin öncelikli konusu ABD, Rusya, AB, Çin, İran

ve İsrail gibi küresel ve bölgesel aktörler arasında dengeli bir ilişki kurması gerekliliği söz konusudur. Bu tür bir dış politika Türkiye'nin jeopolitik çıkarlarını maksimize edecek alanlar açtığı sonucunu ortaya koymaktadır. Doğu-Batı arasındaki kavşakta yer alan Türkiye, oluşan bu yeni düzende bir yandan daha birleştirici diğer yandan dengeleyici bir unsur olarak dış politika izlerse uluslararası sistemdeki yerini güçlendirecektir. Nitekim son zamanlarda BAE, İsrail, Mısır ve Ermenistan ile bozulan ilişkilerin hızla iyileştirilmesi çabaları bu bakımdan oldukça önemlidir. Çünkü bu aktörler ile olan ilişkilerin iyileştirilmesi özellikle Doğu Akdeniz'de kendisine karşı oluşturulacak olan jeopolitik ittifaklar karşısında yeni hamleler yapma imkânı sağlayacaktır.

Bütün bunların dışında sınır komşusu Irak'ın parçalanması, Kuzey Irak'ta bölgesel bir yapılanmanın ortaya çıkması, bu bölgenin bir terör kaynağı olması, benzer şekilde Suriye'deki iç savaş sonucu Kuzey Suriye'de ABD destekli Irak benzeri bir yapılanma olasılığı, Kuzey Suriye'nin de terör ve tehdit üreten bir bataklığa dönüşmesi Türkiye için makro ölçekte sorunlar olarak ifade edilebilir. Türkiye, mevcut coğrafi durum dışında sosyopolitik ve ekonomik unsurları yönetebildiği takdirde, tehditlerden kurtularak çıkarlarına uygun bir ortam meydana getirebilir. Bunun için de Türkiye'nin sosyopolitik, ekonomik ve coğrafi koşulları jeopolitik esaslara dayanan bütünlükçü bir yaklaşımla yönetebilmek zorunluluğunun olduğu ortaya çıkmaktadır.

Nihayetinde XXI. yüzyıl Türkiye'sinin küresel ve bölgesel jeopolitik gelişmeler karşısında yeni bir jeopolitik kimlik inşa ettiği söylenebilir. Türkiye bu bakımdan "stratejik ortak" ve "stratejik iş birliği" gibi ifadelerle anılmaktadır. Bu açıdan küresel jeopolitik mücadelelerin yaşandığı coğrafyaların kesişim noktasında yer alan Türkiye, sadece klasik jeopolitik teorilerin temelini oluşturan coğrafi ve askeri güç ile alan hâkimiyeti elde etme çabası göstermekle kalmamakta, neoklasik jeopolitik teorilerin sunduğu kültür, kimlik, iktidar, bilgi, ideoloji ve strateji gibi kavramlar üzerinden de ilişkiler kurmaktadır. Aynı zamanda Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın yaşadığı dönüşüm, Balkanlar ve Kafkaslar gibi coğrafyalarda Osmanlı bakiyesinin bıraktığı jeopolitik miras ve ortak etnik kimlik, Putin'in iktidara

gelmesiyle Rusya'nın dünya siyasetinde yeniden meydan okuyuşu, Çin'in ekonomik yükselişi, ABD'nin dünya siyasetinde azalan etkisi, AB'nin küresel etkisizliğini kırmak için jeopolitik açıdan var olma mücadelesi vermesi gibi gelişmeler Türkiye'nin dış politikasında karar alıcılara eleştirel jeopolitiğin sunduğu yeni söylem ve pratikleri kullanarak inşa edebilecekleri jeopolitik kimlik için yeni alanlar açmaktadır. Bu alanlarda ortaya çıkan fırsatlar değerlendirilerek tehditler minimize edilebilirse Türkiye jeopolitiğinin rönesansı yaşanacaktır.

Kaynakça

ABDULCELİL, Tarık; **Mısır Devrimin Ayak Sesleri**, 1. Baskı, Yarın Yayınları, İstanbul, 2012.

ABDURAHMANLI, Elvin; “Kosova, Kırım ve Dağlık Karabağ’ın Ayrılmalarının Uluslararası Hukukun Tanıma Kurumu Açısından Değerlendirilmesi”, **Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2021, ss. 379-403.

ABLET, Alimcan; **Çin'in Dış Politikalarına Farklı Alanlardan Bakış**, 1. Baskı, Astana Yayınları, Ankara, 2021.

ACAR, M. Sadık; “Medeniyetler Çatışması mı, Menfaatler Çatışması mı?”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 2, 2003, ss. 33-42.

ACAR, Ünal; “Küresel Güç Mücadelesi ve Ulus-Devletin Geleceği”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 7, 2019, ss. 22-34.

ACAR, Zeynep Selin; “Doktrinleşme Sürecindeki İnsani Müdahale: NATO’nun Kosova Müdahalesi ve Koruma Sorumluluğu Kavramı”, **Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2015, ss. 113-131.

ACARAY, Deniz; “Kafkasya Jeopolitiğinde Odak Noktası Olarak Güney Osetya”, **Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2, 2020, ss. 168-183.

ACET İNCE, Gül Seda; “Uluslararası Hukuk Bağlamında Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı Harekâtları”, **Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2020, ss. 65-92.

ADIBELLİ, Barış; **Osmanlı’dan Günümüze Türk-Çin İlişkileri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2016.

AFAT, Ebru; “ABD’nin Dünyadaki Ayak İzleri: Askeri Üsler”, **Küresel Güçler**, Haz. Fatma Sel Turhan, 3. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 101-104.

AGNEW, John A.; **Geopolitics: Re-Visioning World Politics**, İkinci Baskı, Routledge, Londra, 2003.

AĞIR, Bülent Sarper; “Balkanlar’da Etnik Milliyetçilik”, **Uluslararası İlişkilerde Güncel Sorunlar**, Ed. Mehmet Seyfettin Erol ve Muharrem Ekşi, 1. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2019, ss. 345-372.

AĞIR, Bülent Sarper; “Bush Doktrini: Küresel Bir Hegemonik İstikrar Arayışı mı?”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 3, Sayı: 12, 2006, ss. 71-100.

AĞIR, Osman ve Ahmet Furkan Arvas, “Enerji Nakil Hatları ve Türkiye’nin Jeopolitiği”, **KAYES 20019 II. Uluslararası Kahramanmaraş Yönetim, Ekonomi ve Siyaset Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı**, Kahramanmaraş, 2019, ss. 172-183.

AĞIR, Osman ve Murat Sezik, “Suriye’den Türkiye’ye Yaşanan Göç Dalgasından Kaynaklanan Güvenlik Sorunları”, **Birey ve Toplum**, Cilt: 5, Sayı: 9, 2015, ss. 95-123.

AK, Gökhan; “Deniz Hâkimiyet Teorisi”, **Jeopolitik Düşünce Büyük Güçler ve Türkiye**, Ed. M. Cem Oğultürk ve Güngör Şahin, 1. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2020, ss. 120-140.

AK, Tarık; **Günümüzün Değişen Çatışma Koşullarında İnsansız Savaş Araçları ve Etik Tartışmalar**, 1. Basım, Sistem Ofset Yayıncılık, Ankara, 2017.

AKBAŞ, Fahri ve Emre Ürün; “Enerji Güvenliği: Bölgesel Enerji Merkezi Türkiye”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, ICEBSS Özel Sayısı, 2016, ss. 103-113.

AKBAŞ, Zafer ve Adem Baş; “İran’ın Nükleer Enerji Politikası ve Yansımaları”, **History Studies**, Cilt: 5, Sayı: 2, 2013, ss. 21-44.

AKBAŞ, Zafer ve Çiğdem Mutlu, “Uluslararası Politikada Irak ve Suriye’nin Sınıraşan Su Sorununa Yaklaşımı ve Türkiye: Beklentiler ve Gerçekler”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 1, 2012, ss. 213-240.

AKBAŞ, Zafer; “ABD’nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği ve Ortadoğu’da Güç Mücadelesi”, **History Studies**, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, 2011a, ss. 1-18.

AKBAŞ, Zafer; “Avrupa’nın Güvenlik ve Sosyal İstikrarına Türkiye’nin Katkısı: Sığınmacı Sorunu Örneği”, **Balkan Sosyal Bilimler Dergisi**, International Congress Of Management Economy And Policy Özel Sayısı, 2016, ss. 841-849.

AKBAŞ, Zafer; “Türkiye’nin Fırat ve Dicle Sınıraşan Sularından Kaynaklanan Güvenlik Sorunu ve Çatışma Riski”, **Bilig**, Sayı: 72, 2015, ss. 93-116.

AKBAŞ, Zafer; **Irak Sorunun Uluslararası Boyutu ve Türkiye**, Birinci Baskı, Barış Kitap, Ankara, 2011b.

AKBIYIK, Nihat ve Musa Öztürk; “Sivil Toplum ve Sosyal Medya Perspektifinde “Arap Baharı” ve “Wall Street”i İşgal Et” Eylemleri”, **Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi II Küresel Değişim ve Demokratikleşme Bildiriler Kitabı**, Ed. Selma Karatepe vd., İnönü Üniversitesi Yayınları, Malatya, 2012, ss. 1003-1027.

AKÇAPA, Mevlüt; “Arap Baharı Öncesi Filistin’in İçsel Dinamikleri Bağlamında Türkiye’nin Filistin Meselesine Yaklaşımı”, **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2021, ss. 33-45.

AKDAĞ, Zekeriya; “Türkiye – Çin İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi”, **Hafıza Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2019, ss. 40-57.

AKDENİZ, Hüsmen; “Jeopolitik ve Jeostratejik Teoriler Kapsamında Küreselleşmenin Geleceği ve Türkiye”, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 2, 2003, ss. 81-109.

AKENGİN, Hamza ve Ayşe Yaşar; “Suriye’nin Jeopolitik Konumu Bağlamında Suriye-Rusya İlişkileri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:3, Sayı: 2, 2018, ss. 25-57.

AKENGİN, Hamza; **Siyasi Coğrafya İnsan ve Mekân Yönetimi**, 6. Baskı, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2019.

AKGÖNENÇ MUGHİSUDDİN, Oya; “Bosna-Hersek’te Güvenilmez Barış ve Dayton Anlaşması Sonrası: Gerçek Barış Süreci mi, Geçici bir Ateşkes mi?”, **Bilig**, Sayı: 1, 1996, ss. 116-124.

AKGÜN, Sibel, “Çatışma Çözümü Bağlamında Kosova Sorununun Değerlendirilmesi”, **Türkiye’nin Yakın Havzasındaki Devlet-içi Çatışmaların Analizi**, Der. Ertan Efeğil ve Esra Pakin Albayrakoğlu, Birinci Baskı, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 403-428.

AKGÜN, Sibel; “Kosova’nın Avrupa Birliği’ne Entegrasyon Süreci ve Bu Süreçte Kosova Türkleri”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2013, ss. 1-14.

AKHIYADOV, Mokhmad; “İkinci Çeçen-Rus Savaşı’nın Yıl Dönümü ve Hatırlattıkları”, **İNSAMER**, 2019, <https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/etkinlik-ikinci-cecen-rus-savasi-nin-yil-donumu-ve-hatirlattiklari.pdf>, (Erişim Tarihi: 21.10.2021).

AKINCI, Merter, Haktan Sevinç, Gönül Yüce Akıncı ve Demet Eroğlu Sevinç; “Merdiveni İtmek: Milletlerin Zenginliğinin Gerçek Kökenleri Üzerine”, **Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları II**, Ed. Ayhan Orhan, M. Rıdvan İnce ve Sedanur Demir, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2019, ss. 1-19.

AKKARACA KÖSE, Melike; “Geri Kabul Anlaşması ve Vizesiz Avrupa: Türkiye’nin Dış Politika Tercihlerini Anlamak”, **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2015, ss. 195-220.

AKKAYA, Hatice; “Çatışan Medeniyetler: Samuel Phillips Huntington”, **Batı’da Jeopolitik Düşünce**, Ed. Mustafa Serdar Palabıyık, 1. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara, 2009, ss. 181-200.

AKSOY, Erdal; “Afrika’da Misyonerlik Çalışmaları ve Sömürgecilik”, **AHBV Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2019, ss. 46-52.

AKSOY, Metin ve Suat Hayri Şentürk; “Avrupa Birliği Ekonomi Politikasının Uyumlaştırılması”, **Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 13, 2018, ss. 90-97.

AKSOY, Nagihan ve Mehmet İvrendi; “Türkiye’ye Gelen Suriyeli Mültecilerin Enflasyona Etkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı”, **Fiscaoeconomia**, Cilt: 5, Sayı: 3, 2021, ss. 1052-1080.

AKSU EREKER, Fulya ve Utku Özer, “Jeokültür ve Dünya Sistemi: Wallerstein’ı Yanlış mı Anladık?”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 4, 2020, ss. 133-150.

AKTAŞ, Hayati; “Jeopolitik Üzerine: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz”, **Küresel Dünyada Jeopolitik Sorunlar İşgal, İlhak ve Çatışmalar**, Ed. Hayati Aktaş, Tarık Oğuzlu ve Cihan Daban, 1. Basım, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2020, ss. 1-17.

AKTAŞ, Nuri ve Zülfiye Acar Şentürk; “Uluslararası Şirketlerin Irkçılık Bağlamında Kriz Yönetimi”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 107, 2020, ss. 32-57.

AKTER, Ahmet; “Ortadoğu Bağlamında Jeopolitik Teorilere Bir Katkı”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı: 221, 2016, s. 191-202.

ALBAYRAK, Seda; “Sarı Yeleklilerin Demokrasi Arayışı”, **Euro Politika Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2019, ss. 56-58.

ALTUN, Altun; “2000’li Yıllarda Türkiye-Rusya İlişkileri: Rekabet ve İşbirliği Arasında İnce Bir Çizgi”, **21. Yüzyılda Türkiye’nin Ortadoğu Ülkeleri ve Büyük Güçlerle İlişkileri**, Ed. Rıdvan Kalaycı ve İsmail Akdoğan, Orion Kitabevi, Ankara, 2021, ss. 347-388.

ALTUNDAĞ, Zehra; “Geçmişten Günümüze Şanghay İşbirliği Örgütü”, **Avrasya Etüdleri**, Sayı: 49, 2016, ss. 99-124.

ALTUNDEĞER, Nurettin ve M. Ertuğrul Yılmaz; “İç Savaştan Bölgesel İstikrarsızlığa: Suriye Krizinin Türkiye’ye Faturası”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 1, 2016, ss. 289-301.

ARAS, Bülent; “Arap Baharı Sonrası Jeopolitik, İslam Devleti ve Türkiye”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 6, Sayı: 65, 2014, ss. 10-13.

ARAS, Osman Nuri; “Ekonomi ve Politikada Nasıl Bir Tarih Sonu?”, **Journal of Qafqaz University**, Cilt: 1, Sayı: 6, 2000, ss. 1-15.

ARI, Tayyar; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, 6. Basım, Dora Yayınları, Bursa, 2014.

ARI, Tayyar; **Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, 8. Baskı, MKM Yayıncılık, Bursa, 2013.

ARI, Tayyar; **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, 8. Baskı, MKM Yayıncılık, Bursa, 2009.

ARIBOĞAN, Deniz Ülke ve Mert Bilgin; “New Energy Order Politics Neopolitics: From Geopolitics to Energeopolitics”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 5, Sayı: 20, 2009, ss. 109-132.

ARIBOĞAN, Deniz Ülke; **Uluslararası İlişkiler Düşüncesi Tarihsel Gelişim**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2019.

ARISOY, İbrahim Alper; “Balkan Paradoksu: Bir Parçalanma ve Bütünleşme Alanı Olarak Güneydoğu Avrupa”, **Avrasya Etüdüleri**, Cilt: 43, Sayı: 1, 2013, ss. 79-104.

ARTAR, Tuğçe ve Emre Baysoy; “Bismarck Döneminden 2. Dünya Savaşı’na Alman Jeopolitik Düşüncesi: Haushofer ve Hitler Karşılaştırması”, **Kara Harp Okulu Bilim Dergisi**, Cilt: 30, Sayı: 1, 2020, ss. 1-24.

ASKER, Ali ve Zeynep Gizem Özpınar; “Azerbaycan’ı Zafere Götüren Büyük Taarruz: 44 Günlük Savaşın Anatomisi”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 1, 2021, ss. 83-106.

ASLANLI, Araz; “Bölgesel ve Küresel Dengeler Açısından Abhazya Sorunu”, **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt: 21, Sayı: 5, 2005, s. 116-136.

ATA KESKİN, Funda; “Uluslararası Hukuk Açısından Türk Askeri Uçağının Suriye Tarafından Düşürülmesinin Bir Değerlendirmesi”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 4, Sayı: 44, 2012, ss. 16-29.

ATACAN, Fulya; “Duvar: Devrim mi, Geri Dönüş mü?”, **Moment Dergi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2014, ss. 56-68.

ATAÇAY, Meryem Nergis; “Türk-Çin İlişkileri: Türkiye-Rusya Krizinin Etkileri”, **Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (OHUİİBFD)**, Cilt: 9, Sayı: 4, 2016, ss. 37-56.

ATAMAN ERDÖNMEZ, Pelin; “Küresel Kriz ve Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler Kronolojisi”, **Bankacılar Dergisi**, Sayı: 68, 2009, ss. 85-101.

ATAMAN, Muhittin ve Özkan Gökcan; “Bush Dönemi Amerikan Dış Politikası: Bir Aşırı-Yayılmacılık Denemesi”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 22, 2012, ss. 199-229.

ATMACA, Ayşe Ömür; “Soğuk Savaş Sonrası Yeni Jeopolitik Dengeler: 1990’lı Yıllarda Türk-Amerikan İlişkileri”, **A. Haluk Ülman’a Armağan**, Yay. Haz. Gökhan Erdem, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 2013, ss. 99-124.

ATMACA, Ayşe Ömür; “Yeni Dünyada Eski Oyun: Eleştirel Perspektiften Türk-Amerikan İlişkileri”, **Ortadoğu Etütleri**, Cilt: 3, Sayı: 1, 2011, ss. 157-191.

ATVUR, Senem; “Ortadoğu Jeopolitiğinde Kültürel Yansımalar: Kültürel Miras Üzerine Bir Değerlendirme”, **Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2020, ss. 81-110.

AVAR, Yusuf; “Avrupa Birliği’nin Rusya-Gürcistan ve Rusya-Ukrayna Çatışmalarına Karşı Tutumu: Almanya ve Fransa’nın Liderlikleri”, **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 24, 2021, ss. 310-321.

AYATA, Ali; “Türk Dış Politikasında Türkiye-ABD İlişkileri”, **21. Yüzyılda Küresel ve Bölgesel Aktörler Bağlamında Türk Dış Politikası**, Ed. Murat Ercan, 1. Basım, Efe Akademi Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 349-372.

AYDIN, Erdal; “AB’nin Güvenliği ve Türkiye’nin Rolü: NATO Füze Kalkanı”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 16, 2019, ss. 719-735.

AYDIN, Mustafa; “Sunuş: Kafkasya’nın Değişen Dinamikleri, 1989-2012”, **Kafkasya’da Değişim Dönüşüm (Avrasya Üçlemesi; III)**, Der. Mustafa Aydın, 1. Basım, Nobel Yayınları, Ankara, 2012, ss. 1-3.

AYHAN, Halis; “Makedonya İle Yunanistan Arasındaki İsim Sorununun Çözümünde Arabuluculuğun Etkisi”, **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, 2019, ss. 215-244.

AYHAN, Veysel; “Tunus İsyanı: Arapların Devrim Ateşini Yakması”, **Ortadoğu Etütleri**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2012, ss. 59-93.

AYTEMİZ, Levent ve Timuçin Kodaman; “Sınır Aşan Sular Kullanımı ve Türkiye - Suriye İlişkileri”, **TMMOB Su Politikaları Kongresi Bildiriler Kitabı 2. Cilt**, 2006, ss. 527-537.

BABACAN, Mehmet; “Amerikan Dış Politikasında Başkan Obama Dönemi’nin Plüralizm Açısından Değerlendirilmesi”, **YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 1, 2021, ss. 4-28.

BABAHAÑOĞLU, Veysel; “Türkiye’nin Enerji Politikalarının İncelenmesi: Kamu Politikası Analizi”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 6, Sayı: 83, 2018, ss. 525-538.

BAHARÇİÇEK, Abdulkadir ve Osman Ağır, “Türkiye-Rusya İlişkilerinin Suriye Krizi Bağlamında Değerlendirilmesi”, **Analytical Politics**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2020, ss. 1-19.

BAKKALCI, Ahmet Can; **Avrupa Birliği – Türkiye İlişkileri**, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2019.

BALCI, Ali; **Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler, Uygulamalar**, 3. Baskı, Alfa Kitap, İstanbul, 2018.

BALCI, Aziz; “Yeni Dünya Düzeninde Jeopolitiğin Değişen Konumu”, **Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 10, 2016, ss. 107-129.

BALKILIÇ, Özgür ve Fatma Armağan Teke Lloyd, “AKP’nin Suriyeli Göçmen Söylemini Türkiye’nin Jeopolitik Senaryosuyla Birlikte Okumak”, **Alternatif Politika**, Cilt: 12, Sayı: 3, 2020, ss. 542-564.

BAŞKAN, Birol; “Buazizi’nin Yaktığı Ateş: 21. Yüzyıl Başında Arap İsyanları”, **Akademik Ortadoğu**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2011, ss. 1-22.

BATBAYLI, Şule ve Başak Özarslan Doğan; “Ticaret Savaşlarının Ekonomik Yansımaları Üzerine Ampirik Bir Analiz: ABD-ÇİN Örneği”, **Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 1, 2021, ss. 17-36.

BAYAR BRAVO, Işıl; “Tarihin Sonu, İlerleme ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme”, **Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 29, Sayı: 2, 2005, ss. 125-138.

BAYAR BRAVO, Işıl; “Tarihin Sonuna İlişkin Fikirler: G.W.F. Hegel, K. Marx, F. Fukuyama”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2006, ss. 37-58.

BAYRAKTAR, Bora; “Suriye İç Savaşı Açısından Zeytin Dalı (Afrin) Harekati”, **Bilge Strateji**, Cilt: 11, Sayı: 20, 2019, ss. 51-66.

BAYRAM, Mürsel ve Hüseyin Emiroğlu; “Türkiye Cumhuriyeti-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri: Nispi Güç Statüleri Bağlamında Bir Değerlendirme”, **21. Yüzyılda Küresel ve Bölgesel Aktörler Bağlamında Türk Dış Politikası**, Ed. Murat Ercan, 1. Basım, Efe Akademi Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 619-640.

BAYSOY, Emre; “Klasik Jeopolitik Teoriler Açısından Kıbrıs’ın Önemi”, **Osmanlı’dan Günümüze Kıbrıs Dün, Bugün, Yarın**, Ed. Fatma Çalik Orhun, 1. Basım, Gazi Kitabevi, Ankara, 2020, ss. 3-14.

BEHÇET, Muhammed; “II. Dünya Savaşı Sonrası Mısır Siyasi Tarihi Üzerinden Arap Baharı’nın İncelenmesi”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 21, Ek Sayı, 2019, ss. 303-321.

BEKAROĞLU, Edip Asaf ve Veysel Kurt; “Mısır’da Otoriter Rejimin Sürekliliği ve Ordu: ‘Arap Baharı’ ve Sonrası Sürecin Analizi”, **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2015, ss. 1-36.

BENLİ ALTUNIŞIK, Meliha; “Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken”, **Ortadoğu Etütleri**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2009, ss. 69-81.

BİNGÖL, Oktay; “Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı Kontrol Stratejileri”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 37, 2013, ss. 137-158.

BONIFACE, Pascal; **Herkes İçin Jeopolitik**, Çev. Mouhammed Guaye ve Fatma Büşra Süverdem, 1. Baskı, Erdem Yayınları, İstanbul, 2018.

BOZKURT, Giray Saynur; “Türkiye-Rusya İlişkileri: Tarihi Rekabetten Çok Boyutlu İşbirliğine”, **Türkiye'nin Değişen Dış Politikası**, Der. Cüneyt Yenigün ve Ertan Efeğil, 1. Basım, Nobel Yayınları, Ankara, 2010, ss. 699-723.

BOZKURT, Veysel; **Avrupa Birliği**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1993.

BOZTEMUR, Recep; “Mısır’da Halk Hareketleri, Müslüman Kardeşler ve Demokrasinin Geleceği”, **Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2011, ss. 55-70.

BÖLME, Selin M.; “Soğuk Savaş’ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: Süreklilik ve Değişim”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 9, Sayı: 34, 2012, ss. 51-71.

BRESLIN, Shaun; “China and The Global Order: Signalling Threat or Friendship?”, **International Affairs**, Cilt: 89, Sayı: 3, 2013, ss. 615-634.

BRZEZINSKI, Zbigniew; **Büyük Satranç Tahtası: Amerikan’ın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri**, Çev. Yelda Türedi, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2020.

BRZEZINSKI, Zbigniew; **İkinci Şans**, Çev. Yelda Türedi, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2008.

BUDAK, Ömer; **Türkiye’nin Dünya Ülkeleri Açısından Jeopolitik Önemi ve Avrasya’daki Yeri**, Birinci Baskı, Bilge Yayınları, Ankara, 2006.

BURAK, Muhammed Cihad ve İsmail Ermağan, “Tarihten Günümüze Çeçenistan Rusya İlişkileri: Putin ve Kadirovlar Dönemi”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Cilt: 119, Sayı: 235, 2018, ss. 185-204.

CABBARLI, Hatem; “Güney Kafkasya’nın Jeopolitiği ve Güvenlik Sorunları: Dağlık Karabağ Örneğinde”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 53, 2017, ss. 51-69.

CAFERSOY, Nazım; “Rus Jeopolitik Düşüncesinde Misyon Arayışları”, *Avrasya Dosyası*, Jeopolitik Özel, Cilt: 8, Sayı: 4, 2002, ss. 51-101.

CAN, Reyhan Rafet; “Güney Kafkasya Jeopolitiğinde Demiryollarının Rolü”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 33, Sayı: 1, 2022, ss. 37-54.

CANAR, Burçin; “Soğuk Savaş Sonrasında Amerika Birleşik Devletleri’nin Karadeniz Politikası”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 67, Sayı: 1, 2012, ss. 49-80.

CANYURT, Dilek; “Suriye Gelişmeleri Sonrası Suriyeli Mülteciler: Türkiye’de Riskler”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 48, 2015, ss. 127-146.

CASTELLS, Manuel; **İsyan ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler**, Çev. Ebru Kılıç, 1. Baskı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.

CENGİZ, Orhan ve Muammer Tekeoğlu; “Küresel Göçün Değişen Yapısı Karşısında Devlet Müdahaleciliğinde Pragmatik Dönüşüm”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 16, 2019, ss. 895-924.

CENGİZ, Orhan; “21. Yüzyılda Küresel Ticareti Yönlendirmede Yeni Arayışlar”, *International Social Sciences Studies Journal*, Cilt: 4, Sayı: 27, 2018, ss. 5959-5971.

CERRAH, Ufuk; “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Avrasya Jeopolitiğinde Yaşanan Değişimlerin Karadeniz Güvenliğine Etkileri”, **Karadeniz Jeopolitiği**, Ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Volkan Tatar ve Burak Şakir Şeker, 1. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 249-279.

CEYLAN, Tuğçe Ersoy ve Sıla Turaç Baykara; “Energy in the Eastern Mediterranean: A Shaping Factor for Regional Security or Insecurity”, **Academic Studies in Social Human and Administrative Sciences**, Ed. Hasan Babacan, Birinci Basım, Gece Kitaplığı, Ankara, 2020, ss. 335-361.

CHALABIZADA, Günel; “Ermenistan’ın İkinci Karabağ Savaşı Sırasında Gerçekleştirdiği Uluslararası Silahlı Çatışmalar Hukuku İhlalleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Cilt: 128, Sayı: 252, 2021, ss. 133-152.

CHASE, Robert S., Emily B. Hill ve Paul Kennedy; “Pivotal States and U.S. Strategy”, *Foreign Affairs*, Cilt: 75, Sayı: 1, 1996, ss. 33-51.

CİCİOĞLU, Filiz ve Hacı Mehmet Boyraz; “2000’li Yıllarda Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Sorunlu Alanlar, Fırsatlar ve İş Birlikleri”, **21. Yüzyılda Türkiye’nin Ortadoğu Ülkeleri ve Büyük Güçlerle İlişkileri**, Ed. Rıdvan Kalaycı ve İsmail Akdoğan, Orion Kitabevi, Ankara, 2021, ss. 309-345.

CİCİOĞLU, Filiz ve Hüsna Taş Yetim, “Uyumdan Güven Bunalımına Türkiye-AB İlişkileri”, **Kuruluşundan Bugüne Ak Parti: Dış Politika**, Ed. Kemal

İnat, Ali Aslan ve Burhanettin Duran, 2. Baskı, Seta Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 171-195.

CİNGÖZ, Murat; “ Rusya Federasyonu’nun Kırım’ı İlhakına Dair Jeopolitik Bir Değerlendirme”, **Küresel Dünyada Jeopolitik Sorunlar İşgal, İlhak ve Çatışmalar**, Ed. Hayati Aktaş, Tarık Oğuzlu ve Cihan Daban, 1. Basım, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2020, ss. 149-175.

CLAYTON, Dewey M.; “Black Lives Matter and the Civil Rights Movement: A Comparative Analysis of Two Social Movements in the United States”, **Journal of Black Studies**, Cilt: 49, Sayı: 5, 2018, ss. 448-480.

CLODFELTER, Mark A.; “Molding Airpower Convictions: Development and Legacy of William Mitchell’s Strategic Thought”, **The Paths of Heaven The Evolution of Airpower Theory**, Ed. Philip S. Meilinger, Air University Press, Alabama, 1997, ss. 79-114.

COHEN, Saul B.; “The World Geopolitical System in Retrospect and Prospect”, **Journal of Geography**, Cilt: 89, Sayı: 1, 1990, ss. 2-12.

COŞKUN, Vahap; “Çözüm Süreci: 6-8 Ekim Olayları ve Sonrası”, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 32, 2015, ss. 1-12.

CÖMERT, Servet; “Jeopolitik ve Türkiye’nin Yer Aldığı Yeni Jeopolitik Ortam”, **Jeopolitik Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 1, 2002, ss. 15-36.

CUMINGS, Bruce; “The Obama “Pivot” to Asia in a Historical Context of American Hegemony”, **Asia Pacific Countries and the US Rebalancing Strategy**, Ed. David W.F. Huang, 1. Basım, Palgrave Macmillan, New York, 2016.

ÇAPAR, Onur; “Manda Yönetiminden Sonra Tunus ve Cezayir’de Siyaset Kurumu”, **Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2, 2020, ss. 21-42.

ÇATAL, Sefa; “Kuşak ve Yol İnisyatifi’nin Türkiye’nin Ekonomi Güvenliğine Etkileri”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 15 Temmuz Özel Sayısı, 2019, ss. 101-124.

ÇAYLI, Şahin ve Veysel Babahanoğlu; “ABD’nin Küresel Hegemonik Üstünlüğünde Ticaret Savaşlarının Araçsallaştırılması”, **Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2020, ss. 342-355.

ÇAYLI, Şahin; “Türkiye-Çin İlişkileri: Fırsatlar ve Tehditler”, **21. Yüzyılda Türkiye’nin Ortadoğu Ülkeleri ve Büyük Güçlerle İlişkileri**, Ed. Rıdvan Kalaycı ve İsmail Akdoğan, Orion Kitabevi, Ankara, 2021, ss. 389-414.

ÇELİK, Ahmet Hüsrev ve Şahin Çaylı; “Küresel ve Bölgesel Krizler Bağlamında Rusya ve ABD’nin Silah Satış Rekabetinin Ekonomi Politik Analizi”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 77, 2021, ss. 369-372.

ÇELİK, Ahmet Hüsrev; “Buazizi’den Rabia’ya, Trablus’tan Şam’a Arap Baharı’nın Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Akademik Yaklaşımlar Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2, 2015, ss. 34-53.

ÇELİK, Ahmet Hüsrev; “Filistin: Göç, Çatışma, İskân”, **Uluslararası Çatışmalar ve Siviller**, Ed. İbrahim Karataş, 1. Baskı, Orion Akademi, Ankara, 2021, ss. 135-163.

ÇELİKASLAN, Mehmet Nur; “Türk – Amerikan İlişkileri: Vize Gerilimi”, **Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 3, 2020, ss. 709-719.

ÇELİKPALA, Mitat; “Rusya Federasyonu İlişkileri”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt III: 2001-2012**, Ed. Baskın Oran, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 532-559.

ÇELİKPALA, Mitat; “Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 7, Sayı: 25, 2010, ss. 93-126.

ÇETİNOĞLU HARUNOĞLU, Nur; “Eisenhower’dan Obama’ya: ABD Dış Politikasında Ortadoğu ve Suriye”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 74, Sayı: 4, 2019, ss. 1149-1182.

ÇINAR, Yusuf ve Serdar Çukur, “Almanya-Avrupa Birliği İlişkileri: Değişim ve Dönüşüm”, **Dünya Siyasetinde Almanya I - Tarih - Dış Politika**, Ed. Hüseyin Bağcı, İsmail Ermağan ve Burak Gümüş, 1. Basım, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2019, ss. 166-180.

ÇİFCİ, Yusuf; “Tarihin Sonu ve Son İnsan”, **Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, 2019, ss. 258-261.

ÇİN, Gökhan; “Amerikan Emperyalizminin Latin Amerika’daki Son Örneği: Bolivarcı Venezuela Cumhuriyeti’nde Yaşanan Kriz”, **Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 8, 2019, ss. 1-37.

ÇOLAKOĞLU, Selçuk; “Şanghay İşbirliği Örgütü’nün Geleceği ve Çin”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 1, Sayı 1, 2004, ss. 173-197.

ÇOLAKOĞLU, Selçuk; “Türkiye-Çin İlişkileri: Tek Taraflı Aşk mı?”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 4, Sayı: 45, 2012, ss. 53-66.

ÇORUH, Haydar; “Arap Baharı Bağlamında Avrupa’ya Yapılan Göçler, Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir İnceleme”, **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, Cilt: 20, Sayı: 1, 2021, ss. 291-315.

DABAN, Cihan; “21. Yüzyılda Türkiye’nin Afrika Ülkeleri İle Siyasi ve Diplomatik İlişkileri”, **ASBİ Abant Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 3, 2021, s. 925-944.

DAĞCI, Gül Tuğba ve Adnan Dal; “Soğuk Savaş Sonrası Bosna-Hersek Bağımsızlık Süreci ve Aliya İzzetbegoviç”, **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 11, 2016, ss. 107-129.

DALAR, Mehmet; “Dayton Barış Antlaşması ve Bosna-Hersek’in Geleceği”, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 1, 2008, ss. 91-123.

DALBY, Simon; “Recontextualising Violence, Power and Nature: The Next Twenty Years of Critical Geopolitics?”, **Political Geography**, Cilt: 29, Sayı: 5, 2010, ss. 280-288.

DAVUTOĞLU, Ahmet; **Stratejik Derinlik Türkiye’nin Uluslararası Konumu**, 9. Basım, Küre Yayınları, İstanbul, 2002.

DEDEOĞLU, Beril; “Avrupa Birliği Bütünleşme Süreci I: Tarihsel Birikimler”, **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Der. Beril Dedeoğlu, 1. Baskı, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2003, ss. 17-39.

DEDEOĞLU, Beril; “Uluslararası Durum”, **Türk Dış Politikası 1919-2008**, Ed. Haydar Çakmak, Birinci Baskı, Barış Platin Kitap, Ankara, 2008, ss. 895-902.

DEFAY, Alexandre; **Jeopolitik**, Çev. İsmail Yerguz, Birinci Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.

DELANTY, Gerard; **Avrupa’nın İcadı: Fikir, Kimlik, Gerçeklik**, Çev. Hüsamettin İnaç, 4. Baskı, Adres Yayınları, Ankara, 2014.

DEMİR, Emre; “ABD’nin Biden dönemi Çin Politikası: Asya’ya Dönüş 2.0?”, **Cappadocia Journal of Area Studies (CJAS)**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2020, ss. 232-248.

DEMİR, Sertif; “Irak ve Suriye Krizlerinin Karşılaştırmalı Analizi: Nedenler, Gelişmeler, Sonuçlar ve Türkiye Üzerine Etkileri”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 2, 2012, ss. 553-578.

DEMİR, Sertif; “Küresel Hegemonya, ABD ve COVID-19 Pandemisi: Salgının Küresel Güç Dönüşümü Etkisine İlişkin Bir Analiz”, **Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, 2021, ss. 4-35.

DEMİRAY, Muhittin ve İsmail Hakkı İşcan; “Uluslararası Sistemde Güvenlik Kavramının Değişimi Ekonomik Ve Jeopolitik Arka Planı”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 21, 2008, ss. 141-170.

DEMİRKOL, Fırat; “Kamu Diplomasisi Bağlamında Barış Pınarı Harekâtı”, **Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 21, 2020, ss. 72-87.

DEMİRTÜRK, E. Lale; 21. Yüzyılda Küresel(leşen) Tehdit Amerika Batı'nın Siyasi Projesi "Beyaz" Egemen Dünya, 1. Baskı, Kopernik Kitap, İstanbul, 2020.

DEMİRTÜRK, E. Lale; Amerika'da İrkçı Söylem ve Şiddet Siyahları "Öldürme" Politikasının Açılımı, 1. Baskı, Kopernik Kitap, İstanbul, 2021.

DENİZ, Taşkın; "Yükselen Güç Çin Halk Cumhuriyeti'nin Stratejik Hamleleri", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 50, 2014, ss. 188-212.

DİKİCİ, Ali; "Bosna Savaşında Bir İhanetin Öyküsü: Srebrenitsa Katliamı", Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Sayı: 6, 2005, ss. 135-156.

DİKKAYA, Mehmet ve Onur Demirci, "Türkiye'nin Kafkasya Politikası: Tarih, Bugün ve Gelecek", Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Dış Politikası, Ed. Adem Çaylak ve Seyit Ali Avcu, 1. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara, 2018, ss. 451-481.

DİNÇ, Cengiz; "Avrupa Birliği'nin Küresel ve Bölgesel Politikaları", Küresel ve Büyük Güçlerin Stratejileri Güncel Değerlendirmeler, Ed. Cengiz Dinç ve Bülent Akkuş, Orion Kitabevi, Ankara, 2017, ss. 91-119.

DİNÇ, Cengiz; Avrupa Birliği: Kimlik Siyaset Ekonomi Genişleme, Birinci Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2019.

DİRİÖZ, Ali Oğuz; "Mübarek Öncesi Mısır: Jeopolitik Konum, İç ve Dış Politika", Ortadoğu Analiz, Cilt: 4, Sayı: 37, 2012, ss. 83-88.

DODDS, Klaus, Merje Kuus and Joanne Sharp; "Introduction: Geopolitics and its Critics", The Ashgate Research Companion to Critical Geopolitics, Ed. Klaus Dodds, Merje Kuus and Joanne Sharp, Routledge, New York, 2016, ss. 1-14.

DOĞAN, Nejat ve diğerleri, "Bugünün ve Geleceğin Türkiye'si", Türkiye'nin Jeoekonomisi ve Jeopolitiksi: Türkiye Geleceğin Neresinde?, Ed. Nejat Doğan, Ferit Kula ve Mehmet Öcal, 1. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007, ss. 1-16.

DOĞAN, Şeyhmus ve Elif Şeşen; "2017 Türkiye – ABD Vize Krizi Haberlerine Yönelik Çerçeve Analizi", Selçuk İletişim Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 2, 2019, ss. 813-845.

DOĞANYILMAZ DUMAN, Didem; "Yasemin Devrimi, Kimlik ve Demokratikleşme: Tunus'ta Din ve Kimlik Algısı Üzerine Bir İnceleme", Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 2, 2020, ss. 312-324.

DOUGHERTY, James E. ve Robert L. Pfaltzgraff, **Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey**, Fifth Edition, Addison Wesley Longman (Pearson), United State, 2000.

DOWNS, Robert B.; **Dünyayı Değiştiren Kitaplar**, Çev. Erol Güngör, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2005.

DUGIN, Aleksandr; **İnsanlığın Ön Cephesi Avrasya**, Çev. Erdem Ergen, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017.

DUGIN, Aleksandr; **Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım**, Çev. Vügar İmanov, 7. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2010.

DULKADİR, Dilek; “Dünya Güç Hiyerarşisinde Dönüşüm ve Çin’in Hegemonik Yükselişi”, **Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2020, ss. 78-94.

DUMAN, Levent; “11 Eylül’den Arap Baharı’na Türkiye’nin Ortadoğu Politikası”, **Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi**, Cilt: 56, Sayı: 1, 2021, ss. 189-212.

DUMAN, Zeki; “Avrupa Birliği Kimliği ve Türkiye'nin Birliğe Katılımının Yaratacağı Jeopolitik Boyutlar”, **Sosyoekonomi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2005, ss. 77-94.

DURAN, Burhanettin; “Cezayir: Sömürgeci Geçmişin Gölgesinde İç Savaştan Milli Uzlaşıya”, **Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları Cilt 1**, Ed. Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman, 3. Basım, Nobel Yayınları, Ankara, 2010, ss. 279-307.

DURDULAR, Arzu; “Çin’in Ortaklık İlişkileri ve Türkiye-Çin Stratejik İşbirliği”, **Avrasya Etüdleri**, Sayı: 1, 2018, ss. 117-144.

DURGUN, Sezgi; “Yer Bilgisinden Ulusal Coğrafyaya”, **Mekân, Kimlik, Güç ve Dış Politika**, Der. S. Gülden Ayman, Birinci Baskı, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2012, ss. 13-38.

DÜNDAR, Haris Ubeyde; ““Medeniyetler Çatışması” Tezi Bağlamında “Şii Hilali” Tartışmalarının Bir Değerlendirilmesi”, **Ortadoğu Etütleri**, Cilt: 11, Sayı: 1, 2019, ss. 42-63.

DÜNDAR, Haris Ubeyde; “Yeni Hegemonya Anlayışı Çerçevesinde Bush Doktrini Üzerine Bir İnceleme”, **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 2, 2018, ss. 52-71.

DÜZ, Sibel; **Türkiye’nin Gökyüzündeki Yeni Gücü İHA’lar**, Seta Yayınları, Sayı: 336, İstanbul, 2020.

DÜZSÖZ, Elifnur; “Kaos İçerisinde Düzen Arayışı: Kaddafi Dönemi ve Sonrası Libya”, **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 2, 2021, ss. 295-330.

EFEGİL, Ertan; “Baskıcı Kaddafi Rejiminden Aşırı Kutuplaşmaya Kayan Ülke: Libya”, **Türkiye'nin Yakın Havzasındaki Devlet-içi Çatışmaların Analizi**, Der. Ertan Efeğil ve Esra Pakin Albayrakoğlu, Birinci Baskı, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 349-372.

EFEGİL, Ertan; “Bush Doktrini ve Dünya Güvenliğine Etkileri”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları**, Sayı: 8, 2008, ss. 103-122.

EKİNCİ, Didem; “Çatışan Küresel Güçler ve Karadeniz Güvenliği: Abhazya Üzerine Bir Değerlendirme”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 40, 2013, ss. 1-16.

EKİNCİ, Mehmet Uğur; “Türkiye'nin Balkanlar Politikası 2020”, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2020**, Ed. Burhaneddin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner, 1. Baskı, Seta Yayınları, İstanbul, 2021, ss. 385-421.

EKŞİ, Muharrem; “Bir Vekalet Savaşı Olarak Suriye Krizi ve Büyük Güç Politikalarının Realizme Dönüşü”, **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 1 Sayı: 2, 2017, ss. 106-129.

EMEKLİER, Bilgehan ve Nihal Ergül; “Petrolün Uluslararası İlişkilerdeki Yeri: Jeopolitik Teoriler ve Petropolitik”, **Bilge Strateji**, Cilt: 2, Sayı: 3, 2010, ss. 59-85.

EMEKLİER, Bilgehan; “21. Yüzyılda Küresel Sistemin Yapısal Dönüşümü: Yeni Düzen Arayışının Temel Parametreleri”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 1, Afro-Avrasya Özel Sayısı, 2017, ss. 56-63.

EMİN, Emin; **Balkanlar Bölünme ve Birleşme Sarmalında Bir Coğrafya**, İNSAMER Yayınları, İstanbul, 2020.

EMİROĞLU, Hüseyin; “Türkiye'nin Balkanlar Politikası”, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Dış Politikası**, Ed. Adem Çaylak ve Seyit Ali Avcu, 1. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara, 2018, ss. 525-554.

ENGİN, Fırat; “Sivil Eylem Pratiklerinin Anıt Bağlamında İrdelenmesi”, **Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 2, 2020, ss. 59-81.

ERASLAN, Cemil; “Küresel Finansal Krizi Anlamak”, **Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2016, ss. 79-99.

ERAYDIN, Galip; “Protestoların Çerçevesi: Sarı Yelekliler ve Türk Medyası”, **Etkileşim**, Sayı: 5, 2020, ss. 146-168.

ERBAŞ, Göknil; “Jeopolitik Kavramında Değişim: Karadeniz Jeopolitiği Örneği”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2012, ss. 135-146.

ERBOĞA, Abdullah; “Bölgesel Dönüşüm Süreci ve Körfez Güvenliği”, **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, 2016, ss. 9-38.

ERCAN, Arda; “Türkiye – Suriye İlişkileri ve Ortadoğu’da Su Sorunu”, **21. Yüzyılda Çağdaş Türk Dış Politikası ve Diplomasi**, Ed. Hasret Çomak, 1. Basım, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2010, ss. 427-460.

ERCAN, Murat; “Türk Dış Politikasında Rusya”, **Değişen Dünyada Türk Dış Politikası**, Ed. Murat Ercan, 1. Basım, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2011, ss. 125-145.

ERDAĞ, Ramazan; “Savaş ve Çatışmanın Değişen Yapısı: Silahların İnsansızlaştırılması”, **Güvenlik Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 1, 2020, ss. 3-22.

ERDEM, Bahadır; “Geçici Koruma Statüsündeki Suriyelilerin Sosyal, Siyasi ve Vatandaşlık Hukuku Bakımından Türkiye’deki Durumları”, **Publicand Private International Law Bulletin**, Cilt: 37, Sayı: 2, 2017, ss. 332–351.

ERDEMİR, Halil; “Kırım’ın Ruslar İçin Anlamı, İşgali ve İlhamı”, **Karadeniz Jeopolitiği**, Ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Volkan Tatar ve Burak Şakir Şeker, 1. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 297-303.

ERDENİR, Burak; “Türkiye-Avrupa Bütünleşmesi: Kimlik ve Kültür Unsurları”, **Yarım Asrın Ardından Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**, Ed. Belgin Akçay ve Sinem Akgül Açıkmeşe, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2017, ss. 41-67.

ERDİNÇLER, Rahmi Erkut; “Türkiye’nin Askeri Alanda Devrim (RMA) Hipotezine Katkısı: Sürü Siha Taaruzları üzerine Bir Analiz”, **Kamu Yönetimi ve Teknoloji Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2020, ss. 47-56.

ERDOĞAN, Aysel; “Sovyetler Birliği’nin Dağılmasından Sonra Orta Asya’da Gerçekleşen Yeni Büyük Oyun”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 2, 2020, ss. 989-1015.

ERGÜN, Ohuzhan; “Jeopolitik ve Ekonomik Şekillendirme”, **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, Cilt: 50, Sayı: 585, 2013, ss. 91-104.

ERKAN, Süleyman ve Müge Yüce; “Çin Dış Politikasında Ortadoğu’nun Değişen Konumu: Arap Baharı Sonrası Bölgesel Gelişmeler Üzerinden Bir Analiz”, **Bölgesel Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2020, ss. 11-44.

ERKAN, Süleyman; “Güney Osetya Sorunu ve 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı”, **Turkish Studies**, Cilt: 10, Sayı: 13, 2015, ss. 71-92.

ERKİŞİ, Kemal; “İktisadi Gücün Stratejik Kullanımı: Jeoekonomi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 52, 2017, ss. 1025-1035.

ERMAN, Kubilayhan; “Jeopolitik Teoriler ve Afganistan”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 11, 2017, ss. 394-420.

EROL, Mehmet Seyfettin ve Sertif Demir; “Amerika’nın Karadeniz Politikasını Yeniden Değerlendirmek”, **Gazi Akademik Bakış**, Cilt: 6, Sayı: 11, 2012, ss. 17-33.

ERSAL, Melih ve Ahmet Keser, **Enerji Boru Hatları ve Türkiye’nin Jeopolitiği**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2020.

ERŞEN, Emre; “Suriye Sorunu Gölgesinde Türkiye-Rusya İlişkilerinde Normalleşme Süreci”, **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2016, ss. 153-171.

ERTEN, M. Ezgi; “Türkiye-Suriye Sınırı Hava Sahasında Türkiye’nin Uyguladığı Angajman Kuralları”, **Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (ERÜHFD)**, Cilt: 12, Sayı: 1, 2017, ss. 91-111.

ESLEN, Nejat; **Küresel Hamleler Anahtar Stratejiler**, 1. Basım, Tekaç Kitap Basım Yayım, Ankara, 2005.

ESLEN, Nejat; **Yeni Dünya Düzeni için Küresel Güç Mücadelesi 21. Yüzyılda Jeostrateji ve Türkiye**, 1. Baskı, Pankuş Yayınları, Ankara, 2020.

FACKRELL, Bud E.; “Turkey and Regional Energy Security on The Road to 2023”, **Turkish Policy Quarterly**, Cilt: 12, Sayı: 2, 2013, ss. 83-89.

FETTWEIS, Christopher J.; “Sir Halford Mackinder, Geopolitics, and Policymaking in the 21st Century”, **The US Army War College Quarterly: Parameters**, Cilt: 30, Sayı: 2, 2000, ss. 58-71.

FIRAT, Melek M.; “Türkiye - Afrika İlişkileri”, **XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi**, Der. Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacıoğlu ve Özlem Terzi, Der Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 801-824.

FİŞNE, Mustafa; “Avrupa Birliği Değerleri ve Tutarsızlık Sorunu”, **Değerler Bilançosu Felsefe, Sosyoloji, Kamu, Eğitim**, Ed. Hasan Hüseyin Bircan ve Bülent Dilmaç, Çizgi Kitabevi, Konya, 2015, ss. 203-212.

FLINT, Colin ve Peter J. Taylor; **Political Geography World-Economy, Nation-State and Locality**, 7. Basım, Routledge, London, 2018.

FUKUYAMA, Francis; “Droning On in the Middle East”, American Purpose, <https://www.americanpurpose.com/blog/fukuyama/droning-on/>, 2021, (Erişim Tarihi: 01.10.2021).

FUKUYAMA, Francis; “The End of History”, **The National Interest**, Sayı: 16, 1989, ss. 3-18.

FURNISS, Edgar S.; “The Contribution of Nicholas John Spykman to the Study of International Politics”, **World Politics**, Cilt: 4, Sayı: 3, 1952, ss. 382-401.

FURUNCU, Yunus; “Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki Hidrokarbon Arama ve Sondaj Politikası”, **Doğu Akdeniz ve Türkiye’nin Hakları**, Ed. Kemal İnâat, Muhittin Ataman ve Burhanettin Duran, 1. Baskı, Seta Yayınları, İstanbul, 2020, ss. 231-248.

GİRGİN, Kemal ve Işık Biren; **21.Yüzyıl Perspektifinde Dünya Siyaseti ve Sorunlar**, Okumuş Adam Yayıncılık, İstanbul, 2002.

GÖÇER, İsmet ve Sertan Çınar; “Arap Baharı’nın Nedenleri, Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye’nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri”, **KAÜ İİBF Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 10, 2015, ss. 51-68.

GÖK, Naim; “Suriye Krizi’nin Türkiye’ye Yansımaları (2011-2017)”, **Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 8, 2019, ss. 77-114.

GÖKALP ARAS, N. Ela ve Zeynep Şahin Mencütek, “The International Migration and Foreign Policy Nexus: The Case of Syrian Refugee Crisis and Turkey”, **Migration Letters**, Cilt: 12, Sayı: 3, 2015, ss. 193-208.

GÖNGEN, Mehmet Ali; “Arap Baharı Karşısında ABD’nin Tutumu”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 33, 2014, ss. 1-18.

GÖZEN, Ramazan; “Türkiye’nin Ortadoğu Politikası Temelinde Ak Parti ve Suriye”, **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’nin Dış Politikası**, Ed. Adem Çaylak ve Seyit Ali Avcu, 1. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara, 2018, ss. 423-450.

GRANIERI, Ronald J.; “What is Geopolitics and Why Does It Matter?”, **Orbis**, Cilt: 59, Sayı: 4, 2015, ss. 491-504.

GRAY, Colin S.; “Nicholas John Spykman, the Balance of Power, and International Order”, **Journal of Strategic Studies**, Cilt: 38, Sayı: 36, 2015, ss. 873-897.

GRIFFITHS, Martin, Steven C. Roach ve M. Scott Salamon; **Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler**, Çev. CESRAN, 2. Basımdan Çeviri, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2011.

GRYGIEL, Jakub J.; **Great Powers and Geopolitical Change**, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2006.

GÜDER, Süleyman, Murat Çemrek ve M. Hüseyin Mercan; **Geleceğin Türkiyesinde Dış Politika**, İlke Yayınları, İstanbul, 2020.

GÜLBOY, Burak Samih; “Jeopolitik Düşüncenin Doğuşu ve Gelişimi”, **Jeopolitik Düşünce Büyük Güçler ve Türkiye**, Ed. M. Cem Oğultürk ve Güngör Şahin, 1. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2020, ss. 13-29.

GÜLER, Mehmet Atilla; “Kriz ve Yeni Toplumsal Hareketler: “İşgal Et” Örneği”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 3, 2015, ss. 330-362.

GÜLER, Mehmet Çağatay; “Grozni Modeli: Kuşat, Yok Et ve Yönet”, **Kriter Dergi**, Cilt: 4, Sayı: 43, 2020a, ss. 47-49.

GÜLER, Mehmet Çağatay; “Türkiye-Rusya İlişkileri”, **2019’da Türkiye**, Ed. Nebi Miş, Muhittin Ataman, Murat Yeşiltaş, Cem Duran Uzun, Kemal İnat, Enes Bayraklı, Kadir Üstün, Nurullah Gür, Atilla Arkan ve İsmail Çağlar, 1. Baskı, Seta Yayınları, İstanbul, 2020b, ss. 156-162.

GÜLLÜ, İlhan; “Türkiye’nin Yakın Havzasındaki Bölgesel ve Jeopolitik Dönüşümün İktisadi İzdüşümü”, **Türkiye’nin Yakın Havzasındaki Devlet-içi Çatışmaların Analizi**, Der. Ertan Efeğil ve Esra Pakin Albayrakoğlu, Birinci Baskı, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 585-635.

GÜNDOĞAN, Ünal; **Amerikan Yüzyılı Amerika Birleşik Devletleri’nin Yükselişi ve 11 Eylül 2001**, 1. Baskı, Adres Yayınları, Ankara, 2008.

GÜNDÜZ, Onur ve Volkan Göçoğlu; “Ulusal Güvenlik Politikası Çerçevesinde ABD’nin Güvenlik Anlayışına Kronolojik Bir Bakış”, **OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 21, 2020, ss. 725-755.

GÜNEŞ, Hakan; “Türkiye-Çin İlişkileri”, **XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi**, Der. Faruk Sönmezoglu, Nurcan Özgür Baklacıoğlu ve Özlem Terzi, Der Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 857-877.

GÜNGÖRMEZ, Oğuz; “21. Yüzyılda Türkiye-ABD İlişkileri: Asimetriden Göz Hızasına Krizler Sarmalı”, **21. Yüzyılda Türkiye’nin Ortadoğu Ülkeleri ve Büyük Güçlerle İlişkileri**, Ed. Rıdvan Kalaycı ve İsmail Akdoğan, Orion Kitabevi, Ankara, 2021, ss. 277-308.

GÜRBÜZ, M. Vedat; “Günümüz Türk Dış Politikası Stratejisinde, Kafkasya İle İlişkiler”, **Türkiye’nin Değişen Dış Politikası**, Der. Cüneyt Yenigün ve Ertan Efeğil, 1. Basım, Nobel Yayınları, Ankara, 2010, ss. 265-288.

GÜRCAN, Efe Can; “Bir “Siyasal Süreç” Olarak Fransız Sarı Yelekliler Hareketi’nin Ortaya Çıkışı”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt: 43, Sayı: 2, 2019, ss. 435-458.

GÜVEN, Erdem; “Kapitalizmin Merkezinde Vahşi Kapitalizme Karşı Direniş: Occupy Wall Street ve Sosyal Medya”, **Dijital Çağda İletişim**, Ed. Suat Gezgin, Eğitim Yayınevi, Konya, 2018, ss. 27-48.

GYORGY, Andrew; “The Geopolitics of War: Total War and Geostrategy”, **The Journal of Politics**, Cilt: 5, Sayı: 4, 1943, ss. 347-362.

HACİSALİHOĞLU, Yaşar; “Kuramsal ve Kavramsal Bir Çözümleme: Mekân – Güç – Çatışma ve Jeopolitik”, **Türk Coğrafya Dergisi**, Sayı: 47, 2006, ss. 1-14.

HARUNOĞULLARI, Muazzez; “ABD Ve Rusya’nın Suriye İç Savaşına Müdahalelerinin Jeopolitik Yaklaşımları”, **Ortadoğu ve Göç**, Cilt: 11, Sayı: 1, 2021, ss. 43-84.

HARUNOĞULLARI, Muazzez; “Enerji Dağıtım Merkezi Perspektifinden Türkiye’nin Enerji Jeopolitiği”, **Mukaddime**, Cilt: 11, Sayı: 1, 2020, ss. 177-211.

HASANOV, Ali; **Jeopolitik**, Birinci Baskı, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2012.

HEPPLE, Leslie W.; “The Revival of Geopolitics”, **Political Geography Quarterly**, Cilt: 5, Sayı: 4, 1986, ss. 21-36.

HOLDAR, Sven; “The ideal state and the power of geography the life-work of Rudolf Kjellén”, **Political Geography**, Cilt: 11, Sayı: 3, 1992, ss. 307-323.

HUNTINGTON, Samuel P.; “Samuel P. Türkiye’de Verdiği Konferans”, **Medeniyetler Çatışması**, Der. Murat Yılmaz, Yedinci Basım, Vadi Yayınları, Ankara, 2002, ss. 163-183.

HUNTINGTON, Samuel P.; “The Clash of Civilizations?”, **Foreign Affairs**, Cilt: 72, Sayı: 3, 1993a, ss. 22-49.

HUNTINGTON, Samuel P.; “Why International Primacy Matters”, **International Security**, Cilt: 17, Sayı: 4, 1993b, ss. 68-83.

HURMİ, Ayşe Bahar; “Bush ve Obama Karşılaştırması Çerçevesinde Amerikan Dış Politika Analizi”, **Alternatif Politika**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2010, ss. 56-81.

İÇDUYGU, Ahmet; “Türkiye’deki Suriyeli Sığınmacılar: ‘Siyasallaşan’ Bir Sürecin Analizi”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı: 140, 2017, ss. 27-41.

İLHAN, Suat; “Jeopolitik Kavramı ve Unsurları”, **Avrasya Dosyası**, Cilt: 8, Sayı: 4, 2002, ss. 318-322.

İLHAN, Suat; **Avrupa Birliğine Neden Hayır Jeopolitik Yaklaşım**, 3. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003.

İMANOV, Vügar; **Avrasyacılık: Rusya’nın Kimlik Arayışı**, 1. Basım, Küre Yayınları, İstanbul, 2008.

İNAN, Şükrü; “Dünyada ve Türkiye’de Jeoekonomi Çalışmaları ve Jeoekonomi Öğretimi”, **Bilge Strateji**, Cilt: 2, Sayı: 4, 2011, ss. 79-116.

İNANÇLI, Selim ve Ahmet Kamacı; “Küreselleşme Sürecinde Çin Ekonomisi ve Türkiye ile Dış Ticaretinin Yapısal ve Sektörel Analizi”, **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi**, Sayı: 2, 2010, ss. 135-162.

İNAT, Kemal ve Mustafa Caner, “Türk-Amerikan İlişkilerinde ‘Eksen’ Sorunu”, **Ak Parti’nin 15 Yılı: Dış Politika**, Ed. Kemal İnat, Ali Aslan ve Burhanettin Duran, 1. Baskı, Seta Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 109-134.

İNAT, Kemal; “Dünya Enerjisinde Değişim ve Süreklilik Trendleri”, **Dünya Enerji Trendleri Rezervler, Kaynaklar ve Politikalar**, Ed. Kemal İnat ve Büşra Zeynep Özdemir Daşcıoğlu, 1. Baskı, Seta Yayınları, İstanbul, 2021, ss. 13-36.

İNAT, Kemal; “Türkiye’nin Ortadoğu Politikası 2012”, **Ortadoğu Yıllığı 2012**, Ed. Kemal İnat ve Muhittin Ataman, Açılım Kitap, 2014, ss. 9-30.

İPEK, Volkan; “Dörtte Devre, Beşte Biter mi? 17 Nisan 2014 Cezayir Cumhurbaşkanlığı Seçimleri”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 6, Sayı: 62, 2014, ss. 43-45.

İSMAYILOV, Elnur; “21. Yüzyıl Rusya Dış Politika Doktrinleri’nde Güney Kafkasya ve Orta Asya Değerlendirmesi”, **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2013, ss. 87-105.

İŞCAN, İsmail Hakkı; “Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2004, ss. 47-79.

İŞYAR, Ömer Göksel; **Avrasya ve Avrasyacılık**, 2. Baskı, Dora Yayıncılık, Bursa, 2013.

JOHNSON, Chalmers; **Amerikan Emperyalizminin Son Baharı**, Birinci Basım, Küre Yayınları, İstanbul, 2005.

KADIOĞLU, İ. Aytaç; “Zeytin Dalı Harekâtı: Türkiye’nin Suriye’ye Sınır Ötesi Operasyonu ve Meşru Müdafaa Hakkı”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 41, 2020, ss. 210-227.

KAFKASYALI, Muhammet Savaş; “Küresel Üstünlük Mücadelesi ve Çin’in Yükselişi: Muhayyilenin Ontolojik Sınırları”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 1, 2012, ss. 103-128.

KAKIŞIM, Cemal; “Tarihsel Perspektiften Hareketle Irak, Suriye ve Libya’da Yaşanan Enerji Savaşlarının Analizi”, **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 1, 2021, ss. 191-228.

KALAYCI, İrfan ve Barış Aytekin; “Türkiye-Balkan İlişkileri Üzerine (Geçmişten Geleceğe) Ekonomi-Politik Notlar”, **Avrasya Etüdlere**, Sayı: 50, 2016, ss. 99-126.

KALAYCI, İrfan; “Ortadoğu’nun Kült Sorunu - ‘Su’: Sosyo - Ekonomik ve Jeo - Ekonomik Bir Tahlil”, **Avrasya Etüdleri**, Cilt: 43, Sayı: 1, 2013, ss. 45-78.

KALELİ, Sumru ve Çisem Denkel, “Yeltsin Sonrası Dönem Putin’in Siyasal Pazarlama Çalışmaları (2000-2008 Dönemi)”, **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 1, 2019, ss. 289-308.

KALIN, İbrahim; “Batı’daki İslam Algısının Tarihine Giriş”, **Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 15, 2003, ss. 1-51.

KALYONCU, Şeyma; “Müzmin Sorunlar Sarmalında Yunanistan: 2020”, **Karadeniz: 2020 Gelişmeleri Işığında Bölgesel Değerlendirmeler**, Ed. Özgür Tüfekçi, 1. Baskı, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon, 2021, ss. 320-351.

KAMALOV, İlyas; **Putin Dönemi Rus Dış Politikası Moskova’nın Rövanşı**, 1. Baskı, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2008.

KANE, Thomas M. ve David J. Lonsdale; **Çağdaş Stratejiyi Anlamak**, Çev. A. Tunçer Büyükonat, Doruk Yayınları, İstanbul, 2016.

KANTARCI, Şenol; “Kafkasya’da Etnik Çatışmalar Ekseninde ‘Güney Osetya’”, **Güney Kafkasya Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji**, Der. Cavid Veliev ve Araz Aslanlı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011, ss. 229-288.

KANTARCI, Şenol; “Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı ‘Koalisyonlar Dönemi mi?’”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 16, 2012, ss. 47-84.

KAP, Derya; “Suriyeli Mülteciler: Türkiye’nin Müstakbel Vatandaşları”, **Akademik Perspektif**, 2014, ss. 30-35.

KARABULUT, Bilal; **Starateji - Jeostareteji - Jeopolitik**, Birinci Baskı, Platin Yayınları, Ankara, 2005.

KARACA, Ulaş; “Hitlerin Jeopolitiği: Karl Haushofer”, **Batı’da Jeopolitik Düşünce**, Ed. Mustafa Serdar Palabıyık, 1. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara, 2009, ss. 111-124.

KARADAĞ, Haluk ve Kıvılcım Romya Bilgin; “Soğuk Savaş Sonrası Jeopolitik”, **Jeopolitik Düşünce Büyük Güçler ve Türkiye**, Ed. M. Cem Oğultürk ve Güngör Şahin, 1. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2020, ss. 159-182.

KARAGÜL, Soner ve İbrahim Arslan; “Türkiye’nin Afrika Açılım Politikası: Tarihsel Arka Plan, Stratejik Ortaklık ve Geleceği”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt: 9, Sayı: 35, 2013, s. 21-55.

KARAKAŞ, Cemal; “Üye Olmadan Entegrasyon Mümkün mü? Türkiye'nin AB Üyeliğinin Hukuki Dayanakları ve Tam Üyelik Alternatifleri”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 4, Sayı: 16, 2007, ss. 23-49.

KARAKAYA, İskender ve Mehmet Tunahan Çelik; “Ortadoğu’da Arap Baharı Süreci ve Libya İç Savaşı”, **Akademik İzdüşüm Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2021, ss. 175-192.

KARAMURTLU, Berkan; “Kuşak Yol Projesi Bağlamında Çin Halk Cumhuriyeti’nin Küresel Hegemonya Girişimi”, **Doğu Asya Araştırmaları Dergisi (DAAD)**, Cilt: 3, Sayı: 6, 2020, ss. 54-81.

KARAOĞLU, Orhan; “Küresel Sistemde Jeopolitiğin Dönüşü”, **Dünya Siyasetinde Küresel Fay Hatları**, Ed. Hayri Çetinkuş, Göksel Ulutabak, Hüseyin Pamuk ve Mehmet Yavuz, 1. Baskı, Anadolu Ajansı Yayınları, Ankara, 2019, ss. 15-18.

KARASU, Mithat Arman; “Türkiye’deki Suriyeli Sığınmacıların Kentlerde Neden Oldukları Güvenlik Riskleri”, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 36, Sayı: 2, 2018, ss. 51-73.

KARATAŞLI, Şahan Savaş; “Kapitalizm, Emek ve Artık Nüfus: 21. Yüzyılda İşçi Hareketlerini Nasıl Anlamalı?”, **SAV Katkı**, Sayı: 10, 2020, ss. 13-36.

KASIM, Kamer; “Büyük Güçlerin Kafkasya Politikaları”, **Güney Kafkasya Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji**, Der. Cavid Veliev ve Araz Aslanlı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011, ss. 313-343.

KAVAZ, İsmail; “Türkiye’nin Enerji Kaynakları ve Politikaları”, **Dünya Enerji Trendleri Rezervler, Kaynaklar ve Politikalar**, Ed. Kemal İnat ve Büşra Zeynep Özdemir Daşçıoğlu, 1. Baskı, Seta Yayınları, İstanbul, 2021, ss. 39-75.

KAY, Sean; **Global Security in the Twenty-First Century: The Quest for Power and the Quest for Power and the Search for Peace**, Rowman & Littlefield Publishers, Maryland, 2006.

KAYA, Faruk; “Coğrafi Potansiyelleri Temelinde Türkiye Jeopolitiği ve Dünya Siyasetindeki Yeri”, **Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, 2017, ss. 1-14.

KAYA, Sezgin; “Sovyet Sonrası Dönem Rus Dış Politikasında Avrasyacılığın Etkisi”, **Avrasya ve Avrasyacılık**, Ömer Göksel İşyar, 2. Baskı, Dora Yayıncılık, Bursa, 2013, ss. 143-172.

KAYA, Taylan Özgür; “Bölgesel Bir Kompleks Olarak Mağrip”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2016, ss. 639-666.

KAYAER, Mesut ve Salih Çiftçi, “‘Su Sorunu’ ve Türkiye’nin Tatlısu Potansiyeli Çerçevesinde Türkiye’nin Sınırşan Sularının Stratejik, Etik ve Hukuki

Boyutlarının Değerlendirilmesi”, **Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 3, 2018, ss. 386-404.

KELKİTLİ, Fatma Aslı; Rusya’nın Egemen Demokrasi Modelinin Orta Asya Devletleri Üzerindeki Etkisinin Analizi”, **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2, 2018, ss. 157-175.

KEMALOĞLU, İlyas; “21. Yüzyılın Başında Rusya Federasyonu”, **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2016, ss. 1-14.

KESKİN, Mustafa; “Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Rus Dış Politikası: Ukrayna Müdahalesi”, **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2015, ss. 45-62.

KEYVAN, Özlem Zerrin; “2002-2017 Yılları Arası Türkiye-Çin İlişkileri”, **Türk Dış Politikası (2000’li Yıllar)**, Ed. Serkan Kekevi ve Ömer Kurtbağ, 2. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2020, ss. 503-526.

KEYVAN, Özlem Zerrin; “Stratejik Ortaklıktan Model Ortaklığa Türk-Amerikan İlişkileri”, **Türk Dış Politikasında Strateji Arayışları Ülkeler, Bölgeler, Örgütler**, Der. Mehmet Seyfettin Erol, Barış Kitabevi, Ankara, 2011, ss. 95-118.

KHAJE, Belal Hatami; “Türk Kültür Havzasında Azerbaycan Jeo-Kültürünün Sosyolojik ve Politik Sorunsalı”, **100. Yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Uluslararası Kongresi Bildiriler Kitabı**, Ed. Mehmet Topal ve Rza Mammadov, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2019, ss. 155-166.

KIRIK, Ali Murat ve Yakup Toktay, “Arap Baharı’ndan Avrupa Kış’ına: Sarı Yelekliler Hareketi”, **Toplumsal Hareketler ve Medya Kavramlar, Kuramlar ve Tartışmalar**, Ed. Enderhan Karakoç ve Onur Taydaş, Literatürk Academia Yayınları, Konya, 2020, ss. 357-380.

KISSINGER, Henry; **Diplomasi**, Çev. İbrahim H. Kurt, 6. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007.

KIŞLAKÇI, Turan; **Arap Baharı**, 2. Baskı, Mana Yayınları, İstanbul, 2011.

KOCA, Nazlı; “Yemen’de Çatışmalı Süreç ve Dinamikleri”, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 39, Sayı: 2, 2021, ss. 223-235.

KOCAMAN, Muhammed Emin; “Hazar Havzası’nda Enerji Güvenliği ve Enerji Jeopolitiği”, **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 3, 2018, ss. 152-171.

KOCAOĞLU, Ahmet Mehmet; “Ortadoğu’da Su Sorunları Karşısında Türkiye’nin İkilemleri”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1-2, 1996, ss. 341-372.

KOÇ, Elif Merve; “Huntington’dan Fukuyama’ya: Medeniyetler Arası Tahammülsüzlük ve Doğu-Batı Çatışması”, **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2019, ss. 200-207.

KOÇ, Özge; “Türkiye’nin Kuzey Afrika’ya Yönelik Politikası: Bir Modelin Çöküşü”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 72, Sayı: 1, 2017, ss. 77-97.

KOÇAK, Konur Alp; “Yasemin Devrimi’nden “Arap Baharı”na Tunus”, **Yasama Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 22, 2012, ss. 23-61.

KOÇÖZ, Remzi; Avrupa Uluslarından Birleşik Avrupa’ya Tarihten Günümüze Avrupa Süreci, Genişletilmiş 3. Basım, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2017.

KOLUMAN, Aziz; **Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

KORAY, Murat; “Doğu Akdeniz’in Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi, Teknolojik Dönüşümler ve Denizaltıların Rolü”, **Yeni Deniz Güvenliği Ekosistemi ve Doğu Akdeniz**, Ed. Deniz Güler, Ahmet Yıldız ve İzgi Savaş, Tasam Yayınları, Ankara, 2020, ss. 126-168.

KORGUN, İbrahim; “Suriye’deki PYD/YPG Yapılanmasının Türkiye’nin Sınır Güvenliğine Etkileri”, **Ahi Evran Akademi (AEA)**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2020, ss. 1-10.

KORKMAZ, Hüseyin; “Teori ve Pratik: Çin’in ‘Barışçıl Yükselişi’ Üzerine”, **Diplomasi ve Strateji Dergisi**, Çin’in ‘Barışçıl Yükselişi’ Dosyası, 2020, ss. 3-10.

KORKMAZ, Hüseyin; **Küresel Organik Kriz ve Yeni Soğuk Savaş ABD ve Çin’in Sınırsız Stratejik Rekabeti**, 1. Basım, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2021.

KÖLE, M. Murat; “1954 – 2016 Dönemi Türkiye Sınıraşan Sular Politikası”, **Marmara Coğrafya Dergisi**, Sayı: 35, 2017, ss. 122-133.

KÖROĞLU, Veli; “Jeopolitik ve Jeopolitik İlminin Nüfus Unsuru Açısından Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2004, ss. 27-43.

KÖSE, Talha; “AB: İktisadi Dev, Askeri Cüce”, **Küresel Güçler**, Ed. Fatma Sel Turhan, 3. Basım, Küre Yayınları, 2005, ss. 128-133.

KRNJEVIC MISKOVIC, Damjan; “Back with a Vengeance: The Return of Rough and Tumble Geopolitics”, **Orbis**, Cilt: 65, Sayı: 1, 2021, ss. 118-135.

KUMRU, Coşkun; “Huntington’ın ‘Medeniyetler Çatışması’ Üzerine Değerlendirmeler”, **Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 24, 2018, ss. 603-614.

KURBAN, Vefa ve diğerleri; **Stratejik Paralaksın Doğduğu Noktada Türk ve Rus İlişkilerinin Geleceği: Kıbrıs ve Ötesi**, İksad Publishing House, Ankara, 2020.

KURT, Selim; “Donmuş Çatışma Çözümüne İki Farklı Yaklaşım: Azerbaycan ve Gürcistan”, **Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1 Karabağ Armağan Sayısı, 2021, ss. 138-161.

KURT, Selim; “Dugin’in Avrasyacılık Anlayışında Türkiye’nin Yeri”, **Güvenlik Stratejileri**, Cilt: 15, Sayı: 31, 2019a, ss. 425-467.

KURT, Veysel; “Arap İsyanları Sonrasında Ortadoğu’da Vekalet Savaşları: Yemen Örneği”, **Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2019b, ss. 307-326.

KURT, Veysel; “Türkiye’nin Suriye Politikası ve Şah Fırat Operasyonu”, **Seta Perspektif**, Sayı: 91, 2015, ss. 1-5.

KURTBAĞ, Ömer; “2000’li Yıllarda Türk-Amerikan İlişkileri”, **Türk Dış Politikası (2000’li Yıllar)**, Ed. Serkan Kekevi ve Ömer Kurtbağ, 2. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2020, ss. 169-259.

KURTBAĞ, Ömer; “Obama Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri: Model Ortaklıktan Eksen Kaymasına İniş Çıkışlar ve Ayrışan Çıkarlar”, **Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2015, ss. 185-207.

KUUS, Merje; **Geopolitics and Expertise: Knowledge and Authority in European Diplomacy**, First Published, Wiley-Blackwell, 2014.

LACOSTE, Yves; **Büyük Oyunu Anlamak Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi**, Çev. İsmet Akça, 2. Baskı, NTV Yayınları, İstanbul, 2008.

LALE, Aybala; “Gerçekten Barışçıl Yükseliş mi?”, **Diplomasi ve Strateji Dergisi**, Çin’in ‘Barışçıl Yükselişi’ Dosyası, 2020, ss. 20-26.

LANTEIGNE, Marc; **Chinese Foreign Policy: An Introduction**, 1. Baskı, Routledge, New York, 2009.

LIANOS, Michalis; “Deneysel Siyaset ve Sarı Yelekliler”, **Küresel Diyalog**, Cilt: 10, Sayı: 2, 2020, ss. 12-14.

LOPANDIĆ, Duško ve Jelica Gordanić, “The European Union Between Its Regional Role and Its Global Ambitions in International Relations”, **Europe in Changes: The Old Continent at A New Crossroads**, Ed. Katarina Zakić ve Birgül

Demirtaş, Institute of International Politics and Economics & Faculty of Security Studies at the University of Belgrade Published, Belgrade, 2021, ss. 173-186.

MACKINDER, Halford J.; “The Round World and the Winning of the Peace”, **Foreign Affairs**, Cilt: 21, Sayı: 4, 1943, ss. 595-605.

MAHAN, Alfred Thayer; **The Influence of Sea Power upon History 1660-1783**, Little-Brown, Boston, 1890.

MAMADOUH, Virginie D.; “Geopolitics in the Nineties: One Flag, Many Meanings,” **GeoJournal**, Cilt: 46, Sayı: 4, 1998, ss. 237-253.

MANAZ, Abdullah; “İsrail ve Tehditle Varolma Stratejisi”, **TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 50, 2021, ss. 224-234.

MANGIR, Demet Şefika; “Coğrafi ve Jeopolitik Eksende Neo-Avrasyacılık”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 43, 2020b, ss. 193-208.

MANGIR, Demet Şefika; “Klasik/Geleneksel Devlet-Merkezli Jeopolitik Anlayıştan Eleştirel Jeopolitik Söyleme”, **Uluslararası İlişkilerde Jeopolitik Teoriler ve Pratikler**, Ed. Demet Şefika Mangır, İksad Publishing House, Ankara, 2020a, ss. 1-51.

MARCU, Silvia; “The Geopolitics of the Eastern Border of the European Union: The Case of Romania-Moldova-Ukraine”, **Geopolitics**, Cilt: 14, Sayı: 3, 2009, ss. 409-432.

MARSHALL, Tim; **Coğrafya Mahkumları Dünyanın Kaderini Değiştiren On Harita**, Çev. Mert Doğruer, 3. Baskı, Epsilon Yayınevi, İstanbul, 2018.

MARTINS, Carlos Eduardo ve Timothy Thompson, “The Impasses of U.S. Hegemony: Perspectives for the Twenty-first Century”, **Latin American Perspectives**, Cilt: 34, Sayı: 1, 2007, ss. 16-28.

MAVİ, İbrahim ve Sıtkı Yıldız; “Küreselleşme Bağlamında Yeni Bir Toplumsal Hareket Olarak İnsan Hakları Hareketi”, **Akademik Hassasiyetler**, Cilt: 8, Sayı: 15, 2021, ss. 1-20.

McCORMICK, John; **Avrupa Birliği Siyaseti**, Çev. Doğançan Özsel, 1. Baskı, Adres Yayınları, Ankara, 2015.

MEGORAN, Nick; “Neoclassical Geopolitics”, **Political Geography**, Cilt: 29, Sayı: 4, 2010, ss. 187-189.

MEILINGER, Phillip S.; “Air Power Theory”, **Routledge Handbook of Air Powers**, Ed. John Andreas Olsen, 1st Edition, Routledge, London, 2018, ss. 35-45.

MEILINGER, Phillip S.; “Giulio Douhet and Modern War”, **Comparative Strategy**, Cilt: 12, Sayı: 3, 1993, ss. 321-338.

MİŞ, Nebi ve İsmail Numan Telci; “Devrimden Darbeye: Mısır’da Askeri Vesayet Dönemi”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 5, Sayı: 56, 2013, ss. 20-29.

MMINELE, Daniel; “Perspectives on the Global Financial Architecture and the Future of the International Monetary System”, **Bretton Woods: The Next 70 Years**, Ed. Marc Uzan, Reinventing Bretton Woods Committee, New York, 2015, ss. 231-237.

MOLLA, Alptekin; “Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri ve Türkiye-ABD-Nato İlişkileri”, **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 11, 2009, ss. 29-45.

MOR, Hasan; “Avrupa (Birliği) Bütünleşme Süreci ve Sorunları”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 2, 2010, ss. 499-541.

MUIR, Richard; **Political Geography: A New Introduction**, First Published, Macmillan Press, London, 1997.

MÜTERCİMLER, Erol; **21. Yüzyıl ve Türkiye Yüksek Strateji**, 2. Basım, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2000.

NAS, Çiğdem; “AB Dönüşürken: Popülizm ve Türkiye’nin AB Süreci”, **EURO Politika**, Özel Sayı: Popülizmle Dönüşen Avrupa ve Türkiye AB İlişkilerinin Geleceği, 2018, ss. 181-194.

NAS, Çiğdem; “Türkiye-AB İlişkilerinde Geri Kabul ve Vize Serbestliği: Hareketliliğin Yönetimi”, **Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 23, Sayı: 2, 2015, ss. 169-186.

OBA, Ali Engin; “Türk Diplomasisi ve Afrika”, **21. Yüzyılda Çağdaş Türk Dış Politikası ve Diplomasisi**, Ed. Hasret Çomak, 1. Basım, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2010, ss. 489-499.

OĞULTÜRK, M. Cem; “Kara Hâkimiyet Teorisi”, **Jeopolitik Düşünce Büyük Güçler ve Türkiye**, Ed. M. Cem Oğultürk ve Güngör Şahin, 1. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2020, ss. 105-119.

OĞURLU, Ebru; “Ağustos 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı Çerçevesinde Avrupa Birliği’nin Güney Kafkasya Politikası”, **Avrasya Etüdlere**, Cilt: 38, Sayı: 2, 2010, ss. 99-127.

OĞURLU, Ebru; “Türk Dış Politikası’nda Afrika Açılımı”, **Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 5, 2017, ss. 47-62.

OĞUZ, Gökhan; “Amerikan Dış Politikasında Trump Dönemi ve Amerikan İstisnacılığı Anlatısının Sonu”, **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Ek Sayı, 2019, ss. 109-123.

OĞUZLU, Tarık; “Jeopolitik Düşüncenin Modern Teorik Gelişimi”, **Küresel Dünyada Jeopolitik Sorunlar İşgal, İlhak ve Çatışmalar**, Ed. Hayati Aktaş, Tarık Oğuzlu ve Cihan Daban, 1. Basım, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2020, ss. 19-48.

OĞUZLU, Tarık; “Türk Dış Politikasında Ortadoğu’nun Dayanılmaz Ağırlığı”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 4, Sayı: 45, 2012, ss. 44-52.

OKÇUOĞLU, İbrahim; Emperyalist Küreselleşme ve Jeopolitik, Ceylan Yayınları, İstanbul, 2009.

OKTAY, Hasan ve Ufuk Cerrah; **Uluslararası Politikada Kafkasya**, Hitabevi Yayınları, Ankara, 2018.

OKUR, Mehmet Akif; “Bir Kuşak, Bir Yol” Projesi’nin Jeopolitiği, Türk Kuşağı ve Uygurlar”, **Akademik Hassasiyetler**, Cilt: 4, Sayı: 8, 2017, ss. 45-55.

ORAL, Muhammed ve Ünal Özdemir; “Küresel Enerji Jeopolitiğinde Türkiye: Fırsatlar ve Riskler”, **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 4, 2017, ss. 948-959.

ORAL, Muhammed; “Küresel Güç Mücadelelerin ve Hayatta Kalmanın Anlamı: Jeopolitik”, **Econder I. Uluslararası İktisat, İşletme ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri E-Kitabı**, Karabük Üniversitesi Yayınları, Karabük, 2019, ss. 206-224.

ORAN, Baskın; “TDP’nin Kuramsal Çerçevesi”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980**, Ed. Baskın Oran, 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 20-53.

ORHAN, Oytun ve Sabiha Senyücel Gündoğar; **Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’ye Etkileri**, ORSAM Yayınları, Rapor No: 195, Ankara, 2015.

ORHAN, Oytun; “Fırat Kalkanı Hedefler, Fırsatlar ve Riskler”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 8, Sayı: 77, 2016, ss. 10-13.

OVALI, Ali Şevket; “Stratejik Ortaklık, Kriz ve Restorasyon: Türk-Amerikan İlişkilerinin Yörüngesine Kavramsal Bir Çerçveden Bakmak”, **International Journal of Social Inquiry**, Cilt: 12, Sayı: 1, 2019, ss. 155-190.

OWENS, Mackubin Thomas; “In Defense of Classical Geopolitics”, **Naval War College Review**, Cilt: 52, Sayı: 4, 1999, ss. 59-76.

OWENS, Mackubin Thomas; “In Defense of Classical Geopolitics”, **Orbis**, Cilt: 59, Sayı: 4, 2015, ss. 463-478.

ÖZAN, Emre; “Tek Kutupludan Çok Kutupluya Uluslararası Sistemin Dönüşümü”, **Uluslararası İlişkilerde Güncel Sorunlar**, Ed. Mehmet Seyfettin Erol ve Muharrem Ekşi, 1. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2019, ss. 17-38.

ÖCAL, Mehmet; “Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Bölgesel ve Küresel Güvenlik ve Barışa Katkısı”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 28, 2010, ss. 281-311.

ÖNDER, Ersoy; “Başkanların Doktrinleri Çerçevesinde, ABD’nin Yeni Güvenlik Anlayışı ve Soğuk Barış”, **Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2020, ss. 27-39.

ÖNER, Selcen; “Avrupa’da Yükselen Aşırı Sağ, Yeni ‘Öteki’ler ve Türkiye’nin AB Üyeliği”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 1, 2014, ss. 163-184.

ÖNİŞ, Ziya ve Mustafa Kutlay; “Ekonomik Bütünleşme/Siyasal Parçalanmışlık Paradoksu: Avro Krizi ve Avrupa Birliğinin Geleceği”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 9, Sayı: 33, 2012, ss. 3-22.

ÖRMECİ, Ozan; “21. Yüzyılda ABD-Çin Rekabeti”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 29, 2013, ss. 1-14.

ÖRSELLİ, Erhan ve Veysel Babahanoğlu; “Doğu Akdeniz’de Açılmaya Çalışılan Pandoranın Kutusu: Enerji Kaynaklarından Alan Hâkimiyetine Uzanan Ekonomi Politik Hesaplar”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 66, 2019, ss. 388-400.

ÖZALP, Görkem Ozan; “Avrasya Bölgesinin Stratejik Önemi ve Türkiye-Bölge Ülkelerin Savunma ve Güvenlik Alanlarında İlişkileri”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı: 54, 2016, ss. 596-617.

ÖZBAY, Fatih; “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010”, **Bilge Streteji**, Cilt: 3, Sayı: 4, 2011, ss. 35-77.

ÖZDAĞ, Muzaffer; “Jeopolitik Teorilerin Eleştirisi”, **Milli Güvenlik Teorisi**, Ed. Ümit Özdağ, 1. Baskı, Kripto Basın Yayın, İstanbul, 2015, ss. 249-270.

ÖZDAŞLI, Esmâ; “Çin ve Rusya Federasyonu’nun Perspektifinden Şanghay İşbirliği Örgütü”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 4, Sayı: 6, 2012, ss. 108-122.

ÖZDEMİR, Emel; “Multiculturalism and America”, **Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 35, 2021, ss. 112-125.

ÖZDEMİR, Gülşah; “Değişen Güvenlik Algılamaları ve Türk Savunma Konsepti: ABD-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, **Management and Political Sciences Review**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2020, ss. 130-158.

ÖZDEMİR, Haluk; “11 Eylül: Post-Modern Savaşın Miladı ya da Dış Politika Mücadelelerinin Görünmeyen Boyutu”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2002, ss. 153-173.

ÖZDEN CANKARA, Pınar; “Arap Baharı’nın Ortasında Ama Çatışmanın Kıyısında Bir Ülke: Cezayir”, **Türkiye’nin Yakın Havzasındaki Devlet-içi Çatışmaların Analizi**, Der. Ertan Efeğil ve Esra Pakin Albayrakoğlu, Birinci Baskı, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2015b, ss. 373-399.

ÖZDEN CANKARA, Pınar; “Toplumsal Olaylar Sonrasında Yeniden Yapılandırmaya Çalışılan Tunus”, **Türkiye’nin Yakın Havzasındaki Devlet-içi Çatışmaların Analizi**, Der. Ertan Efeğil ve Esra Pakin Albayrakoğlu, Birinci Baskı, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2015a, ss. 293-315.

ÖZEL ÖZCAN, Merve Suna; “Türk Dış Politikasında Rusya Federasyonu: İlişkilerin Dünü ve Bugünü”, **21. Yüzyılda Küresel ve Bölgesel Aktörler Bağlamında Türk Dış Politikası**, Ed. Murat Ercan, 1. Basım, Efe Akademi Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 537-564.

ÖZER, Ahmet; “11 Eylül, Bölünen Dünya, Huntington ve Çatışma”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, 2007, ss. 1-23.

ÖZER, M. Akif; “Avrupa Birliğine Tam Üyeliğin Eşiğinde Türkiye”, **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 1, 2009, ss. 89-105.

ÖZER, Sanem; “Doğu Akdeniz’de Enerji Güvenliği ve Savaşları”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 5, Sayı: 60, 2013, ss. 68-79.

ÖZEV, Muharrem Hilmi; “Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinde Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Dönüşüm”, **Alternatif Politika**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2011, ss. 228-251.

ÖZEY, Ramazan ve Ali Osman Kocalar; **Siyasi Coğrafya**, 13. Baskı, Aktif Yayınevi, İstanbul, 2019.

ÖZEY, Ramazan ve Mehmet Ünlü; **Türk Dünyası’nın Jeopolitiği**, 1. Baskı, Pegem Akademi, Ankara, 2020.

ÖZEY, Ramazan; **Jeopolitik: Tanımlar, Teoriler ve Değişimler**, 1. Baskı, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2017.

ÖZEY, Ramazan; **Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği**, Aktif Yayınevi, İstanbul, 2002.

ÖZGEN, Cenk; “44 Günün Ardından: 2020 Karabağ Savaşı’nın Askeri Açısından Analizi”, **Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1 Karabağ Armağan Sayısı, 2021, ss. 104-123.

ÖZKAN, Mehmet; “George Floyd Protestolarının Anatomisi”, **İNSAMER Analiz**, 2020, ss. 1-3.

ÖZSAĞLAM, Muhittin Tolga; “Sınırlı Tanınan Abhazya Cumhuriyeti ve Rusya’nın Abhazya’daki Rolü”, **Kafkasya Çalışmaları Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 11, 2020, ss. 1-22.

ÖZSAVAŞ ATAY, Sibel; “Dış Politika Açısından Deniz Gücünün Önemi”, **Balkan Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 10, 2016b, ss. 98-105.

ÖZSAVAŞ ATAY, Sibel; “Klasik Jeopolitik Yaklaşımlar ve Eleştirel Jeopolitik Söylem”, **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 2, 2016a, ss. 144-155.

ÖZTİN, Kamer; “Afro-Amerikan Toplumunun Adlandırılma Biçimlerinin Türkçeye Aktarımına İlişkin Bir İnceleme”, **Dil Dergisi**, Cilt: 172, Sayı: 1, 2021, ss. 43-59.

ÖZTÜRK, Ahmet; “Rusya-Gürcistan Krizi: Yerel Bir Çatışma, Küresel Yansımalar”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 7, 2009, ss. 1-27.

ÖZTÜRK, Senem; “Jeopolitiğin Rusya Federasyonu’na Etkilerinin Kuzey Kafkasya-Gürcistan-Güney Osetya Çerçevesinde İncelenmesi”, **Güvenlik Stratejileri**, Cilt: 9, Sayı: 17, 2013, ss. 201-242.

ÖZYILMAZ KİRAZ, Betül; “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD’nin Jeopolitik Tasavvurunda İstikrarsızlık Coğrafyası Olarak Ortadoğu”, **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 2, 2020, ss. 141-169.

PAMİR, Necdet; “Karadeniz: Enerji Güvenliğine ve Kaynakların Çeşitlendirilmesine Açılan Kapı”, **Avrasya Dosyası**, Cilt: 13, Sayı: 1, 2007, ss. 243-265.

PATAN, Rukiye ve Özgür Tüfekçi; “Çok Yönlü Dış Politika Arayışında Türkiye: 2020”, **Karadeniz: 2020 Gelişmeleri Işığında Bölgesel Değerlendirmeler**, Ed. Özgür Tüfekçi, 1. Baskı, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon, 2021, ss. 13-50.

PAZARCI, Hüseyin; **Uluslararası Hukuk**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2018.

PEKCAN, Cemre; “Yeni-liberal Kurumsalcılık Çerçevesinde Çin’in Komşuluk Diplomasisi: Hu Jintao ve Xi Jinping Dönemlerine Karşılaştırmalı Bir Bakış”, **OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 19, 2019, ss. 2867-2892.

PEKER, Hasan Sencer, Kübra Öztürk Oktay ve Yavuz Şensoy; “Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanları ve Enerji Kaynakları Çerçevesinde Türkiye’nin Enerji Güvenliği”, **Güvenlik Bilimleri Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 1, 2019, ss. 85-106.

PEKSAN, Selcan; “Toplumsal Muhalefetin Küresel Düzene Entegrasyonu: Modern Toplumsal Hareketlerden Yeni Toplumsal Hareketlere Dönüşüm”, **Sosyologca**, Cilt: 3, Sayı: 5, 2013, ss. 221-232.

POLAT, Doğan Şafak; “Türkiye’nin Suriye’nin Kuzeyindeki Askerî Harekâtının Amaçları ve Sonuçları”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 35, 2020, ss. 53-96.

ROSS, Robert S.; “On The Fungibility of Economic Power: China’s Economic Rise and The East Asian Security Order”, **European Journal of International Relations**, Cilt: 25, Sayı: 1, 2019, ss. 302-327.

SAĞLAM, Mühdan; “İnadın Ötesinde: Rusya’nın Suriye Politikası”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 68, Sayı: 4, 2013, ss. 211-217.

SAĞLAM, Mühdan; **Gazprom’un Rusyası Rusya’da Devletin Dönüşümü**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014.

SALTÜRK, Metin; “Orta Doğu’da Su Sorunu ve Türkiye Açısından İncelenmesi”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 3, 2006, ss. 21-38.

SANCAKTAR, Caner; “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye’nin Balkanlar Açılımı”, **21. Yüzyılda Çağdaş Türk Dış Politikası ve Diplomasisi**, Ed. Hasret Çomak, 1. Basım, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2010, ss. 329-350.

SANCAKTAR, Caner; “Sosyalist Yugoslavya’nın Yıkılışında Hırvat Milliyetçiliğinin Rolü”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 1, 2019, ss. 51-86.

SANCAKTAR, Caner; “Türkiye’nin Balkanlar Politikası: 1990 Sonrası Balkan Açılımı”, **Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler: İki Kutuplu Sistem Sonrası Türk Dış Politikası**, Ed. Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, 1. Baskı, Beta Yayinevi, İstanbul, 2013, ss. 619-688.

SANDALCILAR, Ali Rıza ve Seven Erdoğan; **Ekonomik Entegrasyonlar Avrupa Birliği ve Türkiye**, Ekin Yayinevi, Bursa, 2017.

SANDER, Oral; **Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918’e**, 15. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.

SARI, Mehmet Ali; “Tarihin mi Sonu Yoksa İdeolojilerin mi?”, **Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, Sayı: 14, 2010, ss. 61-84.

SAY, Seyfi; **İbn Haldun’un Düşünce Sistemi ve Uluslararası İlişkiler Kuramı**, İlk Harf Yayinevi, İstanbul, 2011.

SAYGIN, Didem ve Asime Dilara Erdem; “Avrupa Birliği’ne Katılım Sürecinin Türkiye Siyasetine Yansıması: Alternatif Örgütler”, **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2021, ss. 80-107.

SAYIN, Yusuf, Ahmet Usanmaz ve Fırat Aslangiri; “Uluslararası Göç Olgusu ve Yol Açtığı Etkiler: Suriye Göçü Örneği”, **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 31, 2016, ss. 1-13.

SAYIN, Yusuf; “Arap Baharı ve Tunus’un Yasemin Devrimi’ni Yeniden Anlamak”, **International Journal of Politics and Security (IJPS)**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2019, ss. 104-121.

SAYIN, Yusuf; “Tarihin Metcezirinde Büyük Güçlerin Gerilemesi ve Çöküşü”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 21, 2013, ss. 367-381.

SAYIN, Yusuf; “Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Katılım Müzakereleri ve Müzakere Fasılları”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 2, 2016, ss. 41-62.

SEMERCİOĞLU, Harun; **Yeni Dünya Düzeninde Türk Dış Politikası: Türkiye-Rusya İlişkileri Örneği**, Gece Kitaplığı, Ankara, 2020.

SEMİN, Ali; “Yemen Krizinde Suudi Arabistan ve İran’ın Bölgesel Güç Mücadelesi”, **Bilge Strateji**, Cilt 9, Sayı 17, 2017, ss. 85-104.

SEMMEL, Bernard; “Sir Halford Mackinder: Emperyalizmin Teorisyonu”, **Tarihin Coğrafi Kalbi**, Sir H. J. Mackinder, Haz. Kadir Yılmaz, 1. Baskı, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2013, ss. 27-47.

SERBEST, M. Bürkan; “Tarihsel Süreçte Rus Avrasyacılığı: Klasik Avrasyacılıktan Neo-Avrasyacılığa”, **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 3, 2017, ss. 285-307.

SEVGİ, Cezmi; “Jeopolitik ve Jeostratejinin Tarihsel Gelişimi Açısından Türkiye’nin Stratejik Konumu”, **Ege Coğrafya Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, 1988, ss. 214-249.

SEVİM, Cenk; “Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği”, **Yaşar Üniversitesi E-Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 26, 2012, ss. 4378-4391.

SEVİM, Cenk; **Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik**, 4. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2019.

SEZEN, Seriyeye; “Küresel Bir Güç Olma Yolundaki Çin”, **Bilsay Kuruç’a Armağan**, Ed. Serdar Şahinkaya ve N. İltar Ertuğrul, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara, 2011, ss. 993-1025.

SIKHARULIDZE, Leo; “The Anatomy of the Yellow Vest Movement”, **The Georgian Strategic Analysis Center (GSAC)**, 2019, <https://gsac.ge/wp->

content/uploads/2019/04/The-Anatomy-of-the-Yellow-Vest-Movement.pdf, (Erişim Tarihi: 30.10.2021).

SINMAZ, Kadriye; **Mısır Devrim ve Darbe Sarmalında Bir Toplum**, İnsamer Yayınları, İstanbul, 2019.

SIVIŞ, Efe; “Soğuk Savaş Sonrasında Rusya ve Transatlantik Bağlantılar Arasında Balkan Ülkeleri: Sırbistan, Karadağ ve Makedonya Örnekleri”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 74, 2020, ss. 797-811.

SİLİNDİR, Murat; **Amerikan Gücünün Geleceği**, Lalezar Kitapevi, Ankara, 2009.

Faucault’dan bilgi-iktidar ve söylem analizini, Derrida’dan linguistik çözümlenmeyi, Said’den ise gerçekliğin mekânsal ve imgesel temsil **SİNKAYA**, Bayram; “Geçmişten Günümüze Türkiye’nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi”, **Adam Akademi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2011, ss. 79-100.

SLOAN, Geoffrey; “Sir Halford J. Mackinder: The Heartland Theory Then and Now”, **Journal of Strategic Studies**, Cilt: 22, Sayı: 2-3, 1999, ss. 15-38.

SÖNMEZ, İrfan ve Murat Aygen; “Çeçen Halkının Kendi Kaderini Belirleme Hakkı”, **Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 3, 2019, ss. 665-675.

SÖNMEZOĞLU, Faruk; **Son On Yıllarda Türk Dış Politikası (1991-2015)**, Der Yayınları, İstanbul, 2016.

SPANIER, John ve Steven W. Hook; **Amerikan Dış Politikası: II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze**, Çev. Özge Zihnioğlu Tanırlı, 1. Baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2014.

SPYKMAN, Nicholas J.; “Geography and Foreign Policy I”, **The American Political Science Review**, Cilt: 32, Sayı: 1, 1938, ss. 28-50.

SPYKMAN, Nicholas J.; **Coğrafya ve Dış Politika Kenar Kuşak Teorisi**, Çev. Alperen Kürşad Zengin, 1. Baskı, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2020.

SPYKMAN, Nicholas J.; **The Geography of the Peace**, First Edition, Harcourt, Brace and Company, New York, 1944.

STIGLITZ, Joseph E.; “Sarı Yelekliler’den Yeşil Yeni Düzen”, **Ekonomik Forum Dergisi**, Sayı: 294, 2019, ss. 100-101.

SUMIDA, Jon; “Alfred Thayer Mahan, Geopolitician”, **Journal of Strategic Studies**, Cilt: 22, Sayı: 2-3, 1999, ss. 39-62.

SUYUNDIKOV, Suinbay; “Dağlık Karabağ Savaşı’nın Çözümü Bağlamında Türkiye ve Rusya”, **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD)**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2021, ss. 132-145.

SÜMER, Gültekin; “Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 5, Sayı:19, 2008, ss. 119-144.

SÜRMEN, Yunus Emre; “Siyasi Krizlerin Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkisi: Rahip Brunson Davası”, **Academic Review of Humanities and Social Sciences (ARHUSS)**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2019, ss. 189-207.

ŞAHİN, Güngör; “Jeopolitik Kavram”, Jeopolitik Düşünce Büyük Güçler ve Türkiye, Ed. M. Cem Oğultürk ve Güngör Şahin, 1. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2020, ss. 49-78.

ŞAHİN, Köksal; “Balkanlar ve Türkiye: Jeopolitik ve Jeostratejik Bir Değerlendirme”, **21. Yüzyılda Küresel ve Bölgesel Aktörler Bağlamında Türk Dış Politikası**, Ed. Murat Ercan, 1. Basım, Efe Akademi Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 331-347.

ŞAHİN, Mehmet; “Ön Söz”, **Ortadoğu Aktörler, Unsurlar, Sistemler**, Ed. Mehmet Şahin, 1. Baskı, Kopernik Kitap, 2019, ss. 9-11.

ŞAHİN, Mehmet; “Türkiye’nin Orta Doğu Politikası: Süreklilik ve Değişim”, **Akademik Orta Doğu**, Cilt: 4, Sayı: 2, 2010, ss. 9-22.

ŞAHİNOĞLU, Muhammet Cemal, Ahmet Ateş ve Halil İbrahim Aydın; “Doğu Akdeniz Sorunu Üzerine Ekonomi-Politik Bir Çözümleme”, **Doğu Akdeniz Jeopolitik ve Ekonomi-Politik Dinamikler**, Ed. Sadullah Özel, Halil İbrahim Aydın ve Murat Cihangir, Paradigma Akademi, Çanakkale, 2020, ss. 151-175.

ŞEN, A. Fulya; “Toplumsal Hareketler ve Medya: “Wall Street İşgali”nin Medyada Temsili”, **Global Media Journal Turkish Edition**, Cilt: 2, Sayı: 4, 2012, ss. 138-167.

ŞENSEVER, F. Levent; “ABD’yi Bölen Seçimler ve Yeni Siyasi Dinamikler”, **Enternasyonal Sosyalizm**, Sayı: 7, 2020, ss. 19-31.

ŞİMŞEK, Mevlüdiye; “Çin Halk Cumhuriyeti’nin Dünya Ticaret Örgütü’ne(WTO) Üyeliğinin Ekonomik Etkileri ve Çin’in Geleceğine İlişkin Senaryolar”, **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 2, 2005, ss. 77-90.

ŞİMŞEK, Orhan; “Küreselleşmenin Dönüşümü ve Çin’in Rolü”, **Sosyoekonomi**, Cilt: 27, Sayı: 40, 2019, ss. 185-196.

T.C. DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, “Balkan Ülkeleri İle İlişkiler”, https://www.mfa.gov.tr/balkanlar_ile-iliskiler.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 20.12.2021).

T.C. TİCARET BAKANLIĞI, Suriye Ülke Profili 2021, <https://ticaret.gov.tr/data/5ed6044b13b87656dc5b5a22/Suriye.pdf>, 2021, (Erişim Tarihi: 01.01.2022).

TABAN, M. Hayati; “Klasik Eleştirel Jeopolitiğin Karşılaştırılması ve ‘Stratejik Derinliğin’ Bu Bağlamda İncelenmesi”, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2013, ss. 21-31.

TAMÇELİK, Soyalp ve Gülin Merve Ayaz; “Suriyeli Mülteciler Sorununun Türkiye’ye Yansımaları”, *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, Ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım, 1. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 637-659.

TARAKÇI, Nejat; *Devlet Adamlığı Bilimi: Jeopolitik ve Jeostrateji*, 1. Baskı, Çantay Kitabevi, İstanbul, 2003.

TAŞDEMİR, Hakan; “Kafkasya’daki Güvenlik Sorunları”, *Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye*, Ed. Refet Yinanç ve Hakan Taşdemir, Birinci Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2002, ss. 211-239.

TAŞKESEN, Suat; “Dünyanın Kalbini Arayan Adam: Halford John Mackinder”, *Batı’da Jeopolitik Düşünce*, Ed. Mustafa Serdar Palabıyık, 1. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara, 2009, ss. 55-76.

TEKİR, Gökhan; “Russian-Turkish Involvement in The Civil War in Libya”, *Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, 2020, ss. 190-215.

TELATAR, Gökhan; “Değerler ve Çıkarlar İkileminde ABD’nin “Arap Baharı”na Yönelik Politikası”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 8, Sayı: 29, 2012, ss. 55-86.

TELCİ, İsmail Numan; *Mısır’da Askeri Darbe Sonrası Süreç ve Yeni Anayasa*, SETA Analiz, Ankara, 2014.

TELLAL, Erel, “Rusya Suriye’de Ne Arıyor?”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 70, Sayı: 4, 2015, ss. 1047-1050.

TELLAL, Erel; “Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu’nun Dış Politikası”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 65, Sayı: 3, 2010, ss. 189-236.

TEMİZ, Kadir; *Türkiye Çin İlişkileri*, Seta Yayınları, İstanbul, 2017.

TEMURÇİN, Kadir ve Alpaslan Aliğaoğlu; “Nükleer Enerji ve Tartışmalar Işığında Türkiye’de Nükleer Enerji Gerçeği”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2003, ss. 25-39.

TEPECİKLİOĞLU, Elem Eyriçe; *Türk Dış Politikasında Afrika Temel Dinamikler Fırsatlar ve Engeller*, 1. Basım, Nobel Yayınları, Ankara, 2019.

TEPELİ, Ersin ve Ahmet H. Aydın; “Avrupa Birliği ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Gelişme Trendi”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2015, ss. 29-44.

TESCHKE, Benno; “Geopolitics”, **Historical Materialism**, Cilt: 14, Sayı: 1, 2006, ss. 327-335.

TEZKAN, Yılmaz ve M. Murat Taşar; **Dünden Bugüne Jeopolitik Dünya ve Türkiye**, 2. Baskı, Ülke Siyaset, İstanbul, 2013.

TEZKAN, Yılmaz; **Jeopolitik Yazılar**, Ülke Kitapları, Birinci Basım, İstanbul, 2007.

TİRBEN, Elif Gül; “Dünyaya Yeni Bir Bakış: Eleştirel Jeopolitik”, **Batı’da Jeopolitik Düşünce**, Ed. Mustafa Serdar Palabıyık, 1. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara, 2009, ss. 217-236.

TOKLU, Vefa; **Uluslararası İlişkiler**, Genişletilmiş 2. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara, 2004.

TOPAL, Coşkun; “Türkiye’nin Güney Kafkasya Politikası ve Gürcistan”, **Turkish Studies**, Cilt: 10, Sayı: 1, 2015, ss. 753-770.

TOPSAKAL, İlyas; “Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri”, **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2016, ss. 33-53.

TOSUN, Çiğdem; “İrkçilik ve Nefret Söylemi Bağlamında George Floyd’un Ölümü Haberlerinin Analizi”, **Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 32, 2020, ss. 5111-5152.

TRADINGECONOMICS, <https://tradingeconomics.com/china/gdp-growth-annual>, (Erişim Tarihi: 28.08.2021).

TUATHAIL, Gearóid Ó and Simon Dalby; “Introduction: Rethinking Geopolitics: Towards a Critical Geopolitics”, **Rethinking Geopolitics**, Ed. Gearóid Ó Tuathail and Simon Dalby, First Publish, Routledge, New York, 1998, ss. 1-15.

TUATHAIL, Gearóid Ó; “The Postmodern Geopolitical Condition: States, Statecraft, and Security at the Millenium,” **Annals of the Association of American Geographers**, Cilt: 90, Sayı: 1, 2000, ss. 166-178.

TUATHAIL, Gearóid Ó; “Understanding Critical Geopolitics: Geopolitics and Risk Security”, **Geopolitics, Geography and Strategy**, Ed. Colin S. Gray and Geoffrey Sloan, Routledge, New York, 1999, ss. 107-124

TUNANDER, Ola; “Swedish-German Geopolitics for a New Century Rudolf Kjellén's 'The State as a Living Organism’”, **Review of International Studies**, Cilt: 27, Sayı: 3, 2001, ss. 451-463.

TUNCA, Hakan Ömer ve Ahmet Karadağ; “Suriye’den Türkiye’ye Göç: Tehditler ve Fırsatlar”, **Kara Harp Okulu Bilim Dergisi**, Cilt: 28, Sayı: 2, 2018, ss. 47-68.

TURAN, Bülent; “Fukuyama’nın Tarihin Sonu Tezi”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 21, 2015, ss. 485-502.

TÜRKMEN, Füsün; **Kırılğan İttifaktan “Model Ortaklığa”**: Türkiye-ABD İlişkileri, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

TÜRKMENOĞLU KÖSE, Dilşad ve Asena Boztaş; “Demokratikleşme Tartışmaları Işığında Arap Baharına Eleştirel Bir Bakış”, **PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 2, 2020, ss. 251-270.

TÜRKÖLMEZ, Onur; “Putin mi Rusya’yı Kurtardı, Rusya mı Putin’i Yarattı? Son Yüzyıla İlişkin Bir Değerlendirme”, **PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt:3, Sayı: 2, 2017, ss. 17-29.

UÇAROL, Rifat; **Siyasi Tarih (1789-2014)**, Der Yayınları, İstanbul, 2015.

ULAŞ, Bülent; **Jeopolitik - Türkiye’nin Milli Güvenliği ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci**, Birinci Baskı, Başlık Yayın Grubu, İstanbul, 2011.

ULUTAŞ, Ufuk ve Burhanettin Duran, “Türkiye’nin DEAŞ’la Mücadelesinin Kritik Dönemeci: Fırat Kalkanı Harekatı”, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2016**, Ed. Burhaneddin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner, 1. Baskı, Seta Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 11-30.

URAL, Abdullah; “ABD’nin Enerji Hâkimiyeti Teorisi ve Büyük Ortadoğu Projesi”, **Akademik Ortadoğu**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2009, ss. 131-147.

USLU, Ateş; “Avrupa’da Erken Dönem Sosyalist Teori ve İşçi Hareketleri (1830-1840)”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, 2014, ss. 1-24.

USLU, Nasuh; “Türkiye’nin Yeni Orta Doğu Yaklaşımı”, **Bilig**, Sayı: 52, 2010, ss. 147-180.

UYAR, Mesut, “Çeçenistan: Siyasi ve Askerî Kısırdöngü”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Yıl: 14, Sayı: 28, 2018, ss. 275-317.

UZMAN, Nasrullah; “Türkiye’nin Sınır Güvenliği Açısından Suriyeli Sığınmacılar Meselesi”, **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, Cilt: 5, Sayı: 15, 2016, ss. 135-157.

ÜÇGÜL, İbrahim; “Yeni Umut, Yenilenen Umut: Yenilenebilir Enerji”, **Yekarum Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2010, s. 1-2.

ÜLGER, İrfan Kaya; “Kosova’nın Bağımsızlığının Self Determinasyon Çerçevesinde Analizi”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 31, 2016, ss. 39-64.

ÜNALDILAR KOCAMAN, Sinem; “Donald Trump Döneminde Avrupa Birliği-ABD İlişkileri: Liberal Dünya Düzeni, Krizler ve Ayrışan Politikalar”, **Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 28, Sayı: 2, 2020, ss. 221-253.

ÜNALMIŞ, Ahmet Nafiz ve Şafak Oğuz; “2008 Rusya-Gürcistan Savaşının Vekalet Savaşı Teorisi Açısından İncelenmesi”, **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt: 16, Sayı: 61, 2019, ss. 31-41.

VARLIK, Ali Bilgin; “Eleştirel Jeopolitik”, **Güvenlik Çalışmaları (Cilt-I): Kuramsal Yaklaşımlar**, Ed. Oktay Bingöl, Ali Bilgin Varlık, 1. Baskı, Hiperyayın, İstanbul, 2020, ss. 503-536.

VISBAL, Janiel David Melamed; “New Wars, New Challenges: Rethinking Strategic Advantages of Air Supremacy in Modern Warfare”, **Revista de Derecho**, Sayı: 44, 2015, ss. 226-246.

WALLERSTEIN, Immanuel; **Amerikan Gücünün Gerileyişi Kaotik Bir Dünyada ABD**, Çev. Tuncay Birkan, İkinci Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 2015a.

WALLERSTEIN, Immanuel; **Jeopolitik ve Jeokültür Değişmekte Olan Dünya-Sistem Üzerine Denemeler**, Çev. Mustafa Özel, 2. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2015b.

YALÇIN, Hasan Basri; “Obama Stratejisi ve Ortadoğu”, **Akademik ORTADOĞU**, Cilt 9, Sayı 2, 2015, ss. 55-74.

YALÇIN, Hasan Basri; “Tek Kutuplu Sistemde Süper Güç Davranışı: Soğuk Savaş Sonrası Amerikan Dış Politikası ve Trump Dönemi”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 2, 2020, ss. 545-560.

YALÇINKAYA, Alaeddin, “Türk Dış Politikasında Kafkasya”, **Değişen Dünyada Türk Dış Politikası**, Ed. Murat Ercan, 1. Basım, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2011, ss. 275-307.

YALÇINKAYA, Alaeddin; “Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Dugin’in Yeni Avrasyacılık Önerileri”, **Orta Asya ve Kafkasya: Rekabette İşbirliğine**, Ed. Tayyar Arı, MKM Yayıncılık, Bursa, 2010, ss. 263-294.

YALIN, Hazal; **Rusya Çöküş, Yükseliş ve Dinamikler**, 1. Baskı, NotaBene Yayınları, İstanbul, 2021.

YALVAÇ, Faruk; “Hegel, Dünya Tarihi ve Özgürlük Mücadelesi Olarak Uluslararası İlişkiler”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 6, Sayı: 21, 2009, ss. 3-37.

YANARIŞIK, Oğuzhan; **Avrupa Ailesindeki Üvey Kardeş Türkiye AB Üyelik Sürecinde Türkiye'ye Uygulanan Ayrımcı Muamelenin Analizi**, 2. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara, 2019.

YANIKDAĞ, Tülin; “Anayasallaşma Sürecinde Avrupa: Temel Haklar Şartı’ndan Lizbon Antlaşması’na”, **Bilge Strateji**, Cilt: 2, Sayı: 3, 2010, ss. 115-143.

YANTUR, Pelin ve Reyhan İşeri; “Yükselen Güç Çin Halk Cumhuriyeti’nin Ekonomi Politik Stratejisi”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 41, 2021, ss. 49-77.

YAŞAR, Furkan; “Trump Yönetiminin Dış Politika Aracı Olarak Ekonomik Yaptırım Uygulamaları: İran ve Venezuela Örneği”, **Alternatif Politika**, Cilt: 13, Sayı: 12, 2021, ss. 533-555.

YATIN, Gülçin; “Yaşayan Bir Organizma Olarak Devlet: Friedrich Ratzel”, **Batı’da Jeopolitik Düşünce**, Ed. Mustafa Serdar Palabıyık, 1. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara, 2009, ss. 35-54.

YAYLACI, İsmail ve Muhammad Amasha; **Cezayir Ayaklanmasında Siyasal İslamcı Hareketler ve Partiler**, Al Sharq Strategic Research, 2020.

YAZICI, İdil Gülnihal; “Dayton Barış Antlaşmasının Günümüzde Bosna-Hersek’te Demokratikleşme Sürecine Etkisi”, **Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi**, Cilt 1, Sayı: 1, 2018, ss. 97-105.

YELTİN, Hüseyin; “Türkiye ve S-400 Hava Savunma Sistemleri: Türkiye-ABD-Rusya İlişkilerindeki Yeri”, **Anadolu Strateji Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, 2021, ss. 65-78.

YELTİN, Hüseyin; “Türkiye’nin Suriye Krizine Karşı Güvenlik Arayışlarına Bir Örnek: Fırat Kalkanı Harekâtı”, **Econder Uluslararası Akademik Dergi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2018, ss. 200-214.

YENİGÜN, Cüneyt ve Mehmet Ali Bolat; “Gürcistan: Yeni Dünyanın Doğu-Batı Sınırı”, **Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları Cilt 1**, Ed. Kemal İnâat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman, 3. Basım, Nobel Yayınları, Ankara, 2010, ss. 457-486.

YENİGÜN, Cüneyt ve Ümit Hacıoğlu; “Bosna-Hersek: Batı’nın Güvenini Kaybettiği Medeniyet”, **Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları Cilt 1**, Ed. Kemal İnâat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman, 3. Basım, Nobel Yayınları, Ankara, 2010, ss. 671-689.

YEŞİLTAŞ, Murat ve Sezgi Durgun; “Coğrafya ve Jeopolitiği Tartışmak: Eleştirel Bir Değerlendirme”, **Türkiye Dünyanın Neresinde? Hayali Coğrafyalar, Çarpışan Anlatılar**, Der. Murat Yeşiltaş, Sezgi Durgun ve Pınar Bilgin, 2. Baskı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020, ss. 9-35.

YEŞİLTAS, Murat; “Eleştirel Jeopolitik”, **Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri – 2**, Der. Tayyar Arı, 1. Baskı, Dora Yayıncılık, Bursa, 2014b, ss. 227-260.

YEŞİLTAS, Murat; “Jeopolitik”, **Uluslararası İlişkilere Giriş Tarih, Teori, Kavram ve Konular**, Ed. Şaban Kardeş ve Ali Balcı, 1. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2014a, ss. 235-245.

YEŞİLTAS, Murat; **İç Savaşa Komşu Olmak Türkiye'nin Suriye Sınır Güvenliği Siyaseti**, Seta Yayınları, İstanbul, 2015.

YEŞİLTAS, Murat; **Türkiye’de Ordu ve Jeopolitik Zihniyet**, Kadim Yayınları, İstanbul, 2016.

YILDIRIM MAT, Tülay, Miray Azaklı Köse ve Merve İspirli Armağan; “Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Doğu Akdeniz Meselesine İlişkin Güncel Siyasi Gelişmeler ve Meselenin Uluslararası Hukuk Boyutu”, **İstanbul Hukuk Mecmuası**, Cilt: 79, Sayı: 3, 2021, ss. 1067-1101.

YILDIRIM, Metin ve İbrahim Örnek; “Enerjide Son Seçim: Nükleer Enerji”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2007, ss. 32-44.

YILDIRIM, Yavuz ve Yılmaz Alp Öztürk; “Yeni Toplumsal Hareketlerin Değişimi Bağlamında Sarı Yelekliler Hareketi”, **Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2020, ss. 102-114.

YILDIRIM, Yavuz; “Kent Aracılığı ile Ortak Olanı Kurmak: Öfkeli ve İşgal Et Hareketleri”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt: 37, Sayı: 1, 2013, ss. 143-162.

YILDIRIM, Yusuf; “İsrail-Filistin Sorununda İki Devletli Çözüm Arayışları”, **Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 41, 2021, ss. 3840-3884.

YILDIZ, Uğur ve Deniz Sert; “Göçün Jeopolitiği ve Türkiye'nin Coğrafi Kısıtlaması Üzerine Farklı Bir Yorum”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı: 140, 2017, ss. 93-105.

YILDIZ, Zekeriya, **Geçmişten Günümüze Bosna Hersek**, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1993.

YILMAZ, E. Sare ve Yücel Uğurlu, “Bölgesel Güç Olarak Avrupa Birliği ve Dış Politika”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 12, No: 2, 2013, ss. 81-104.

YILMAZ, Levent ve Ahmet Atilla; “Çin’in Yükselişi, Bir Kuşak Bir Yol Girişimi ve Trump’ın Çin’e Karşı Tutumu”, **Uluslararası İlişkiler Tahlilleri Küresel ve Bölgesel Politikalara Akademik Bakış**, Ed. Orhan Karaoğlu, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2019, ss. 135-150.

YILMAZ, Mutlu; “Ortadoğu’da Su Sorunu Kapsamında Türkiye’nin Sınırtaşan Sularının Jeopolitik Önemi”, **Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi (TUCAUM) VI. Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Ankara, 2010b, ss. 315-327.

YILMAZ, Muzaffer Ercan; “Arap İsyanları ve Arap Ortadoğusu’nun Siyasal Dönüşüm”, **Akademik Ortadoğu**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2011b, ss. 63-75.

YILMAZ, Muzaffer Ercan; “Devrim Sonrası Mısır’da Siyasal Dönüşüm”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 3, Sayı: 31-32, 2011a, ss. 50-56.

YILMAZ, Nuh; “Stratejik Ortaklıktan Model Ortaklığa: Türkiye’nin Bağımsız Dış Politikasının Etkileri”, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2010**, Ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mesut Özcan, 1. Baskı, SETA Yayınları, Ankara, 2011c, ss. 551-577.

YILMAZ, Reha; “Bağımsızlık Sonrası Dönemde Rus-Gürcü İlişkileri ve Kırılma Noktaları”, **Avrasya Etüdüleri**, Cilt: 38, Sayı: 2, 2010a, ss. 21-42.

YILMAZ, Sait; “Avrupa Birliği ve Postmodern Jeopolitik”, **Kafkas Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 3, 2012, ss. 185-214.

YILMAZ, Sait; “Jeopolitik ve Jeostrateji”, **Milli Güvenlik Teorisi**, Ed. Ümit Özdağ, 1. Baskı, Kripto Basın Yayın, İstanbul, 2015a, ss. 201-248.

YILMAZ, Sait; **Uluslararası Güvenlik Teori Pratik ve Gelecek**, 1. Basım, Kaynak Yayınları, Ankara, 2017.

YILMAZ, Salih; “Yeni Avrasyacılık ve Rusya”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 34, 2015b, ss. 111-120.

YILMAZ, Salih; **Putin Dönemi Rusya Dış Politikası ve Güvenlik Doktrinleri**, 2. Basım, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2021.

YİĞİT, Süreyya ve Gökhan Gülbiten, “Rusya’nın Yakın Çevre Dış Politikası ve Azerbaycan”, **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2017, ss. 54-70.

YİĞİTTEPE, Levent; “NATO ve Rusya Arasında Türkiye’nin Güvenlik Algılaması: S-400 Krizi Örneği”, **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 1, 2018, ss. 276-289.

YORULMAZ, Recep; “Sıcak Gündem: Doğu Akdeniz”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 10, Sayı: 88, 2019, ss. 80-83.

YÜKSEL ÇENDEK, Sinem ve Armağan Öрки; “Arap Baharı Sürecinde Libya, Suriye ve Yemen’de Yaşanan İç Savaşlar: Karşılaştırmalı Bir Çözümleme”, **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 1, 2019, ss. 42-58.

YÜKSEL, Bekir Ali ve Tuğrul Oğuzhan Yılmaz, “2000’li Yıllarda Türkiye’nin Afrika Ülkeleri İle İlişkileri”, **Türk Dış Politikası (2000’li Yıllar)**, Ed. Serkan Kekevi ve Ömer Kurtbağ, 2. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2020, ss. 311-344.

YÜKSEL, Cüneyt ve Deniz Baran; “Uluslararası Hukukta Doğu Akdeniz Krizi ve Türkiye ile Libya Arasındaki Deniz Yetki Alanlarını Sınırlandırma Mutabakatının Değerlendirilmesi”, **Public and Private International Law Bulletin (PPIL)**, Cilt: 40, Sayı: 1, 2020, ss. 519-556.

ZHU, Zhiqun; **China’s New Diplomacy Rationale, Strategies and Significance**, Routledge Publishing, New York, 2018.

ZIFCAK, Spencer; “The Responsibility to Protect After Libya and Syria”, **Melbourne Journal of International Law**, Cilt: 13, 2012, ss.1-35.

ZOUBIR, Yahia H.; **The Arab Spring: Is Algeria the Exception?**, European Institute of the Mediterranean, Brief No: 17, 2011, <https://www.euromesco.net/wp-content/uploads/2017/10/201110-EuroMeSCo-Policy-Brief-17.pdf>, (Erişim Tarihi: 07.10.2021).